

ราชสกุลวงศ์

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ
ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY

3961189932

66924

วันที่ 1 / 7 พ.ค. / 56

เลขทะเบียน 21.25353 11.2

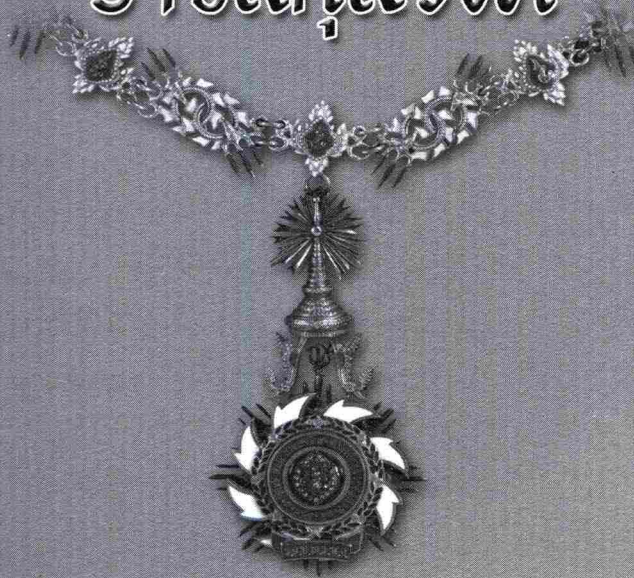
เลขทว: CS

1254

๓5285

2554

ราชสกุลวงศ์

สมบัติห้องสมุดรัฐสภา

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเทศ

ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔
จัดพิมพ์ พุทธศักราช ๒๕๕๔

ราชสกุลวงศ์

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ

ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔

จัดพิมพ์ จำนวน ๑๐,๐๐๐ เล่ม

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

กรมศิลปากร. สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.

ราชสกุลวงศ์.--พิมพ์ครั้งที่ 14.--กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
กรมศิลปากร, 2554.

296 หน้า.

1. ราชสกุล--ไทย--กรุงรัตนโกสินทร์. 2. ราชสกุล. 1. ชื่อเรื่อง

เลขหมู่หนังสือ 929.709593

ISBN. 978-974-417-594-6

ที่ปรึกษา

นางโสมสุดา ลียะวณิช

(อธิบดีกรมศิลปากร)

นายการุณ สุทธิกุล

(รองอธิบดีกรมศิลปากร)

นางเบญจมาศ แพทอง

(ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์)

พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี

นางสาววิณา โรจนราชา

(นักอักษรศาสตร์เชี่ยวชาญ)

นางสาวบุษกร ลิ้มจิตติ

(มัณฑนากรเชี่ยวชาญ)

คณะบรรณาธิการ

นางสาววิณา โรจนราชา

นายธีระ แก้วประจันท์

นางสาวเปรมมา สัตยาวุฒิพงศ์

นางสาวสุทธิพันธ์ ชูทรานนท์

นางสาวรัชณี ทรัพย์วิจิตร

นางสาวอาทิพร ผาจันทร์

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว นายสมมาตร มีศิลป์ ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา

คำปรารภ

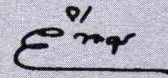
เนื่องในมหามงคลสมัยที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤพดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๗ รอบ วันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๔ รัฐบาลและปวงชนชาวไทยมีความปลื้มปิติชื่นชมโสมนัสเป็นล้นพ้น จึงพร้อมใจกันจัดงาน เฉลิมพระเกียรติด้วยความจงรักภักดีและความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเมื่อพุทธศักราช ๒๔๘๙ และได้ทรงประกาศ พระปฐมบรมราชโองการ เนื่องในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อพุทธศักราช ๒๔๙๓ ว่า “เราจะครอง แผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” นับแต่บัดนั้น トラาจนปัจจุบัน พระองค์ทรงยึดมั่น ในทศพิธราชธรรมและทรงพระวิริยอุตสาหะบำเพ็ญพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่นานัปการ เพื่อบำบัดทุกข์ บำรุงสุขแก่ปวงชนชาวไทยตลอดมา ด้วยพระราชปณิธานอันแน่วแน่และพระอัจฉริยภาพอันล้ำเลิศ พระองค์ ได้พระราชทานแนวพระราชดำริในการลดภาวะวิกฤตด้านสิ่งแวดล้อม ตลอดจนพระราชทานโครงการ อันเนื่องมาจากพระราชดำริกว่า ๔,๐๐๐ โครงการ เพื่อการพัฒนาประเทศในทุกด้าน รวมทั้งพระราชทานปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียง เพื่อเป็นแนวทางให้พสกนิกรดำรงชีวิตร่มเย็นเป็นสุขอย่างยั่งยืน พระราชกรณียกิจ นานัปการอันเกิดจากพระอัจฉริยภาพและพระปรีชาญาณอันสุขุมคัมภีรภาพ ตลอดจนพระราชจริยวัตร อันงดงามของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ล้วนเป็นคุณูปการยิ่งใหญ่แก่ประเทศและประชาชน ส่งผลให้ประเทศ มีความมั่นคงอุดมสมบูรณ์และเจริญรุ่งเรืองพัฒนาก้าวหน้า พระเกียรติคุณของพระองค์จึงเป็นที่แซ่ซ้องสรรเสริญ ทั้งในประเทศและนานาชาติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงเป็นพระมิ่งขวัญร่มเกล้าของชาวไทยทั้งปวง ซึ่งล้วนเทิดทูนพระมหากรุณาธิคุณไว้เหนือเศียรเกล้ามาโดยตลอด

รัฐบาลและปวงชนชาวไทยพร้อมใจจัดงานเฉลิมพระเกียรติในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ โดยมอบหมายให้คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติฯ พิจารณาเห็นชอบให้หน่วยราชการ องค์กร และเอกชน จัดพิมพ์หนังสืออันมีคุณค่า เพื่อเทิดพระเกียรติคุณและพระปรีชาสามารถในด้านต่าง ๆ ให้ปรากฏยั่งยืนสืบไป ตราบกาลนาน

ในนามของรัฐบาลและประธานกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ ขออนุโมทนาในความวิริยอุตสาหะของหน่วยราชการ องค์กร เอกชน และคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสาร และจดหมายเหตุ ตลอดจนคณะทำงานทุกคณะที่ได้สร้างสรรค์ผลงานทางวิชาการสาขาต่าง ๆ ที่ทรงคุณค่า อันจะอำนวยประโยชน์อย่างยิ่งแก่ประชาชน น้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อมถวายเป็นราชสักการะแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้สถิตในหทัยของปวงประชาราษฎรตลอดกาล

ขอจงทรงพระเจริญยิ่งยืนนาน เทอญ

(นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ

๕ ธันวาคม ๒๕๕๔

คำนำ

มหามงคลสมัยที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชทรงเจริญพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ นี้ รัฐบาลที่แล้ว รัฐบาลปัจจุบัน และประชาชนชาวไทยทุกหมู่เหล่า พร้อมใจกันจัดงานเฉลิมพระเกียรติ เพื่อแสดงความจงรักภักดีและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอันหาที่สุดมิได้ รัฐบาลในนามคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ จึงได้มอบหมายให้คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุพิจารณาดำเนินงานจัดทำหนังสือวิชาการสาขาต่าง ๆ พร้อมทั้งจัดทำหนังสือจดหมายเหตุงานเฉลิมพระเกียรติ เนื่องในมหามงคลโอกาสนี้ด้วย

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุพิจารณาเห็นชอบให้หน่วยงานภาครัฐและเอกชน เลือกสรรและจัดพิมพ์หนังสือหลายสาขาในนามของรัฐบาล เพื่อเฉลิมพระเกียรติและเผยแพร่หนังสืออันทรงคุณค่าเหล่านั้นให้แก่สาธารณชนอย่างกว้างขวาง เพื่อเป็นผลงานทรัพย์สินทางปัญญาของแผ่นดิน โดยเฉพาะพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและหนังสืออื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก แบ่งเป็นหนังสือที่พิมพ์ในนามของคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ หนังสือจดหมายเหตุการพระราชพิธีและกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และหนังสือที่หน่วยงานภาครัฐและเอกชนแสดงเจตนารมณ์ ขอพิมพ์ร่วมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วย

คณะกรรมการฯ จะแจกจ่ายหนังสือเหล่านี้ไปยังแหล่งความรู้ต่าง ๆ ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ และในต่างประเทศทั่วโลก เพื่อยังประโยชน์แก่การศึกษาค้นคว้าของประชาชนทุกระดับ ทั้งนี้ โดยตระหนักว่าการสนองพระมหากรุณาธิคุณด้วยความร่วมมือร่วมใจกันสร้างสรรค์ผลงานอันทรงคุณค่าอันวยประโยชน์เกื้อกูลแก่สาธารณชนเช่นนี้ นอกจากจะเป็นการแสดงกตัญญูตถะชาติธรรมแล้ว ยังเป็นการสร้างสิ่งอนุสรณ์ที่เป็นทรัพย์สินทางปัญญาของชาติไว้ในแผ่นดินสืบไป

ด้วยเดชพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อม ปวงชนชาวไทยจักได้รับประโยชน์อย่างกว้างขวางจากหนังสือดีมีคุณค่าสะท้อนวัฒนธรรมอันรุ่งเรืองมั่นคงของชาติ และจะได้ร่วมกันธำรงรักษาชาติ ศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ให้มั่นคงยั่งยืน เพื่อสนองพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระวิริยอุตสาหะพัฒนาและปรับปรุงบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้า เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยามโดยทั่วกัน

สุกมล คุณปลื้ม

(นางสุกมล คุณปลื้ม)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม

ประธานกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ

คำชี้แจง

ด้วยคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ ได้มอบหมายให้สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม จัดพิมพ์หนังสือเรื่อง ราชสกุลวงศ์ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์จึงแต่งตั้งคณะบรรณาธิการจัดทำหนังสือราชสกุลวงศ์ ซึ่งนอกจากนักอักษรศาสตร์ที่เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์และจารีตประเพณีเป็นประธานคณะบรรณาธิการ หัวหน้ากลุ่มประวัติศาสตร์เป็นรองประธาน นักอักษรศาสตร์ด้านประวัติศาสตร์เป็นคณะบรรณาธิการ เลขานุการและผู้ช่วยเลขานุการแล้ว สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ยังได้เชิญ พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นผู้นำจัดทำหนังสือเกี่ยวกับราชสกุล มาหลายเล่ม มาเป็นที่ปรึกษา และเชิญนางสาวรัชณี ทรัพย์วิจิตร บรรณารักษ์ชำนาญการ ผู้ใฝ่ศึกษา รวบรวมเอกสารหลักฐาน หมั่นปรับปรุงแก้ไขเนื้อหาหนังสือราชสกุลวงศ์มาอย่างต่อเนื่อง และเคยจัดทำหนังสือเกี่ยวกับราชสกุล มาร่วมเป็นคณะบรรณาธิการ ด้วยพิจารณาเห็นว่า หนังสือราชสกุลวงศ์ ซึ่งเป็นหนังสือที่ว่าด้วยพระนาม และพระราชประวัติหรือพระประวัติย่อของเจ้าฟ้า พระองค์เจ้า และหม่อมเจ้าที่ทรงได้รับการสถาปนาเป็นพระองค์เจ้า ในพระบรมราชจักรีวงศ์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีการตรวจสอบชำระและจัดพิมพ์มาแล้วถึง ๑๓ ครั้ง ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๖๓ - ๒๕๔๐ สมควรจะต้องตรวจสอบชำระใหม่ เพราะมีข้อผิดพลาดที่เกิดจากหลักฐานประวัติศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลง และจากการจัดพิมพ์หลายครั้ง ทั้งยังสมควรปรับปรุงเพิ่มเติมข้อมูลให้เป็นปัจจุบันอีกด้วย

ประวัติการจัดพิมพ์หนังสือราชสกุลวงศ์ มีดังต่อไปนี้

พุทธศักราช ๒๔๖๓ กรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครรวบรวม พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา ทรงพิมพ์เป็นทักษิณานุประทานอุทิศส่วนพระราชกุศลถวายสนองพระเดชพระคุณในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง จากนั้นได้มีการจัดพิมพ์ต่อมาจนถึงปัจจุบันรวม ๑๓ ครั้ง ในพุทธศักราช ๒๔๖๙, ๒๔๗๐, ๒๔๗๕, ๒๔๗๘, ๒๔๘๐, ๒๕๐๗, ๒๕๑๒, ๒๕๒๕, ๒๕๓๒, ๒๕๓๖ และ ๒๕๔๐ (พิมพ์ ๒ ครั้ง) มีการชำระแก้ไขปรับปรุงเพิ่มเติมต้นฉบับในการพิมพ์ครั้งที่ ๒, ๓, ๗, ๘, ๙ และ ๑๑ ตามลำดับ ดังปรากฏรายละเอียดในคำนำการพิมพ์ครั้งที่ ๑๓ ดังนี้

พิมพ์ครั้งที่ ๒ สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทุมลามาตย์ มหาราชินี พระอัครราชเทวี โปรดให้ชำระจัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายปริยชาติสุขุมพันธ์ ซึ่งกรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครได้มอบหมายให้พระยาโหราธิบดีและคนอื่นร่วมกันชำระและเพิ่มเติมพระนามราชสกุลชั้นพระราชนัดดาและพระองค์เจ้าชั้นอื่น ๆ รวมทั้งภาคผนวกพระนามที่เปลี่ยนแปลงใหม่

พิมพ์ครั้งที่ ๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงขอร้อง นายพลโท หม่อมเจ้าวงศ์นิรชร เทวกุล ซึ่งทรงเชี่ยวชาญวิชาโหราศาสตร์ให้ทรงตรวจสอบชำระใหม่ เนื่องจากการพิมพ์ครั้งที่ ๑ และ ๒ มีข้อผิดพลาดมาก แล้วทรงพิมพ์แจกเป็นของขวัญในงานรดน้ำปีใหม่ พุทธศักราช ๒๔๗๐

พิมพ์ครั้งที่ ๗ ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเนย อิศรางกูร ณ อยุธยา พุทธศักราช ๒๕๐๗ กรมศิลปากรมอบหมายให้นายยิ้ม ปันทยางกูร อดีตหัวหน้ากองจดหมายเหตุแห่งชาติ ขณะดำรงตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญด้านการตรวจเอกสารเก่า ตรวจสอบชำระเพิ่มเติม โดยตรวจสอบพระนามกับหลักฐานเอกสาร เช่น ราชกิจจานุเบกษา และติดต่อสอบถามจากบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ ผู้รู้ รวมทั้งได้กรุณาสอบสวนจัดทำเชิงอรรถและดัชนีค้นพระนามและนามต่าง ๆ เพื่อให้ความสะดวกแก่ผู้สนใจและเป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าต่อไป นอกจากนี้ยังได้จัดทำเอกสารสำคัญที่เกี่ยวข้อง เช่น ประกาศบางฉบับจากราชกิจจานุเบกษา พระนามพระราชโอรส พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาตีพิมพ์ต่อท้ายราชสกุลวงศ์ด้วย

พิมพ์ครั้งที่ ๘ ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสนั่น บุญยศิริพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๑๒ นายยิ้ม ปันทยางกูร ได้ศึกษาค้นคว้าหาหลักฐานและทำเชิงอรรถเพิ่มเติมข้อความบางแห่งให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

พิมพ์ครั้งที่ ๙ ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมราชวงศ์บุญรับ พิณจจนคดี ท.จ. พุทธศักราช ๒๕๒๕ ซึ่งใช้ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๘ เป็นต้นฉบับ หากแก้ไขปรับปรุงเพิ่มเติมให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เช่น เพิ่มคำนำพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ ตรวจสอบแก้ไขตัวสะกดพระนามจากหลักฐานที่ถูกต้อง สอบเทียบวัน เดือน ปี จากวันจันทร์คติเป็นวันสุริยคติจากปฏิทินกรมวิชาการ เพิ่มเติมเนื้อหาบางแห่งพร้อมเชิงอรรถเพื่อให้ทันสมัยกับเหตุการณ์

พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงสมภพ มนตรีกุล พุทธศักราช ๒๕๓๒ เป็นการพิมพ์โดยถ่ายจากต้นฉบับของการพิมพ์ครั้งที่ ๒ พุทธศักราช ๒๔๖๙ ทั้งปก คำนำ และเนื้อหา เพื่อเป็นการรักษาต้นฉบับเดิม

พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่พุทธศักราช ๒๕๓๖ เป็นการพิมพ์โดยถ่ายจากต้นฉบับของการพิมพ์ครั้งที่ ๙ พร้อมทั้งเพิ่มเติมพระนามพระองค์เจ้าหลานเธอ พระนามพระหลานเธอในรัชกาลที่ ๙

ในการพิมพ์ครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๑๔ คณะบรรณาธิการจัดทำหนังสือราชสกุลวงศ์ได้พิจารณาเลือกต้นฉบับพิมพ์พุทธศักราช ๒๔๗๐ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงควบคุมในการตรวจสอบชำระใหม่ รวมทั้งข้อมูลที่พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวรัญญู เกษมศรี และนางสาววรัญญู ทรัพย์วิจิตร ได้ปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมไว้ และจัดทำเป็นต้นฉบับสำหรับพิจารณา โดยมีได้ละทิ้งที่จะพิจารณาในส่วนที่ตรวจสอบชำระเพิ่มเติมในระยะต่อ ๆ มา จึงเลือกใช้ฉบับพิมพ์พุทธศักราช ๒๕๓๖ ประกอบการพิจารณาด้วย

นอกจากนี้ ในการประชุมพิจารณาตรวจสอบชำระ คณะบรรณาธิการยังได้ศึกษา สอบค้น ตรวจสอบกับหนังสือและเอกสารที่เกี่ยวข้องทั้งเรื่องเกี่ยวกับราชสกุลฉบับอื่น ๆ สายสกุลที่เกี่ยวข้อง เรื่องเฉลิมพระยศ การตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ การแต่งตั้งดำรงตำแหน่งหน้าที่ราชการ หนังสือชีวประวัติ ราชกิจจานุเบกษา ฯลฯ

เมื่อตรวจสอบชำระ คณะบรรณาธิการได้พิจารณาปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมจากโครงสร้างเนื้อหาเดิมดังนี้

๑. ข้อมูลเดิมมีเพียงสวรรคต ทิวศต และสิ้นพระชนม์เมื่อใด ได้เพิ่มข้อมูล พระราชทานเพลิงหรือถวายพระเพลิงเมื่อใด ณ ที่ใด (ถ้ามีหลักฐาน)

๒. เรื่องสายราชสกุล ได้เพิ่มเติมต่อท้ายราชสกุลว่า ณ อยุธยา ตามแนวทางที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานไว้

๓. เพิ่มชั้นพระราชปนัดดาอีก ๓ พระองค์ คือ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ในสายรัชกาลที่ ๔ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ กับพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ ในสายรัชกาลที่ ๕

๔. ในหัวข้อสุดท้าย เจ้านายที่มีได้เป็นเชื้อสายในปฐมวงศ์เดิม มี ๓ พระองค์ ได้เปลี่ยนหัวข้อเป็นเจ้านายที่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงราชสกุลยศชั้นพระองค์เจ้า และได้เพิ่มพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีรัศมิ์ พระวรชายา ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร อีกพระองค์หนึ่ง

รายละเอียดอื่น ๆ ในเนื้อหา และเชิงอรรถเดิม หากมีส่วนใดที่แก้ไขเปลี่ยนแปลง หรือพบข้อมูลใหม่ไม่ตรงกัน คณะบรรณาธิการได้จัดทำเชิงอรรถชี้แจงกำกับไว้ พร้อมอ้างอิงแหล่งที่มาเพื่อประโยชน์ในการสืบค้นขยายความในเชิงลึก สำหรับผู้สนใจใฝ่ศึกษาเพิ่มเติม

เช่นเดียวกับการจัดรวบรวมภาคผนวก คณะบรรณาธิการได้เพิ่มเติมประกาศและบทความเกี่ยวกับการแต่งตั้ง การใช้คำนำพระนาม ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ จนถึงรัชกาลปัจจุบัน เพื่อให้ผู้สนใจได้ศึกษาพัฒนาการของการใช้คำนำพระนามพระบรมวงศ์ และปรับปรุงเพิ่มเติมส่วนรายนาม ราชสกุลวงศ์ และดรชนีพระนาม - นาม ด้วย
กรมศิลปากรจึงหวังว่า หนังสือราชสกุลวงศ์ ฉบับตรวจสอบชำระใหม่นี้จะอำนวยประโยชน์ต่อนักการศึกษานักวิชาการ และประชาชนผู้สนใจให้ได้รับความรู้ ความเข้าใจ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ทั้งในการปฏิบัติและในทางวิชาการได้อย่างถูกต้อง เป็นการจรรโลงตามวัตถุประสงค์ของการจัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๔ พรรษา อย่างแท้จริง

นาง โสมสุตา ลียะวณิช

(นางโสมสุตา ลียะวณิช)

อธิบดีกรมศิลปากร

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

พฤศจิกายน ๒๕๕๔

สารบัญ

	หน้า
คำปรารภ	
คำนำ	
คำชี้แจง	
ลำดับปฐมวงศ์	๑
พระราชโอรสและพระราชธิดา	
ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑	๙
ประสูติก่อนปราบดาภิเษก	๙
ประสูติเมื่อปราบดาภิเษกแล้ว	๑๒
พระราชโอรสและพระราชธิดา	
ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒	๒๐
ประสูติเมื่อทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร	๒๐
ประสูติเมื่อทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล	๓๐
ประสูติเมื่อบรมราชาภิเษกแล้ว	๓๒
พระราชโอรสและพระราชธิดา	
ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓	๓๗
ประสูติก่อนบรมราชาภิเษก	๓๗
ประสูติเมื่อบรมราชาภิเษกแล้ว	๔๖
พระราชโอรสและพระราชธิดา	
ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔	๕๐
ประสูติก่อนบรมราชาภิเษก	๕๐
ประสูติเมื่อบรมราชาภิเษกแล้ว	๕๑
พระราชโอรสและพระราชธิดา	
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕	๘๐
ประสูติก่อนบรมราชาภิเษก	๘๐
ประสูติเมื่อบรมราชาภิเษกแล้ว	๘๐

	หน้า
พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖	
ประสูติก่อนสวรรคตวันหนึ่ง	๑๐๕
รัชกาลที่ ๗ - ๘	
ไม่มีพระราชโอรสและพระราชธิดา	๑๐๖
พระราชโอรสและพระราชธิดา	
ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙	
และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ	๑๐๗
พระราชโอรสธิดา	
ในสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท	
(กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชกาลที่ ๑)	๑๑๐
ประสูติก่อนอุปราชากิเชก	๑๑๐
ประสูติเมื่ออุปราชากิเชกแล้ว	๑๑๑
พระราชโอรสธิดา	
ในสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์	
(กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชกาลที่ ๒)	๑๑๖
ประสูติก่อนอุปราชากิเชก	๑๑๖
ประสูติเมื่อเป็นพระบัณฑูรน้อย	๑๑๙
ประสูติเมื่ออุปราชากิเชกแล้ว	๑๒๐
พระราชโอรสธิดา	
ในสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ	
(กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชกาลที่ ๓)	๑๒๓
ประสูติก่อนอุปราชากิเชก	๑๒๓
ประสูติเมื่ออุปราชากิเชกแล้ว	๑๒๖
พระราชโอรสธิดา	
ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (ในรัชกาลที่ ๔)	๑๒๗
ประสูติก่อนบวรราชากิเชก	๑๒๗
ประสูติเมื่อบวรราชากิเชกแล้ว	๑๓๓
พระโอรสธิดา	
ในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ (ในรัชกาลที่ ๕)	๑๓๘
ประสูติก่อนอุปราชากิเชก	๑๓๘
ประสูติเมื่ออุปราชากิเชกแล้ว	๑๓๘

	หน้า
พระองค์เจ้าโอรสธิดาในกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข	๑๔๕
พระองค์เจ้าหลานเธอ รัชกาลที่ ๑	๑๔๗
พระองค์เจ้าหลานเธอ รัชกาลที่ ๒	๑๔๘
พระองค์เจ้าหลานเธอ รัชกาลที่ ๓	๑๕๒
พระองค์เจ้าหลานเธอ รัชกาลที่ ๔	๑๕๗
พระองค์เจ้าหลานเธอ รัชกาลที่ ๕	๑๖๙
พระองค์เจ้าหลานเธอ รัชกาลที่ ๙	๑๗๗
พระองค์เจ้าหลานเธอ ในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ รัชกาลที่ ๑	๑๗๙
พระองค์เจ้าหลานเธอ ในสมเด็จพระบรมราชาเจ้า มหาสุรสิงหนาท รัชกาลที่ ๑	๑๗๙
พระองค์เจ้าหลานเธอ ในสมเด็จพระบรมราชาเจ้า มหาเสนานุรักษ์ รัชกาลที่ ๒	๑๘๐
พระองค์เจ้าหลานเธอ ในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ รัชกาลที่ ๕	๑๘๐
พระราชปนัดดา รัชกาลที่ ๔	๑๘๑
พระราชปนัดดา รัชกาลที่ ๕	๑๘๒
พระบรมวงศานุวงศ์ที่ได้รับสถาปนาพระอิสริยยศขึ้นเป็นเจ้า	๑๘๓
ภาคผนวก	๑๘๕
ประกาศใช้คำนำพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ (รัชกาลที่ ๔)	๑๘๖
หนังสือหลวง ประกาศเกล้าด้วยธรรมเนียมมลงสรงโสกันต์ ฉบับที่ ๑ (พ.ศ. ๒๔๐๘)	๑๘๘
หนังสือหลวง ประกาศเกล้าด้วยธรรมเนียมมลงสรงโสกันต์ ฉบับที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๐๘)	๑๙๐
ประกาศว่าด้วยเรียกนามข้าราชการฝ่ายใน (พ.ศ. ๒๔๒๙)	๑๙๒
คำประกาศเฉลิมพระปรมาภิไธย (พ.ศ. ๒๔๒๙)	๑๙๔
ประกาศเลื่อนพระนามพระอรรคชายาเธอ แลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า (พ.ศ. ๒๔๓๑)	๑๙๖
ประกาศการสมโภชในงานรับพระสุพรรณบัตร (พ.ศ. ๒๔๓๔)	๑๙๘
เลื่อนพระเกียรติยศหม่อมเจ้าขึ้นเป็นพระองค์เจ้า (พ.ศ. ๒๔๓๖)	๒๐๑
ประกาศในการสถาปนาพระเกียรติยศพระเจ้าบรมมหัยยิกาเธอ กรมสมเด็จพระสุदारัตน์ราชประยูร (พ.ศ. ๒๔๓๙)	๒๐๑
ประกาศใช้พระนามเจ้าฟ้ามีกรม (พ.ศ. ๒๔๔๑)	๒๐๒

	หน้า
ประกาศเพิ่มเติมเรื่องใช้พระนามเจ้าฟ้ามีกรม (พ.ศ. ๒๔๔๒)	๒๐๒
ประกาศคํานําพระนามพระเจ้าวรวงศ์เธอ (พ.ศ. ๒๔๔๓)	๒๐๒
ประกาศคํานําพระนามพระบรมวงษานุวงศ์ (พ.ศ. ๒๔๕๓)	๒๐๓
ประกาศยกพระวรวงศ์เธอ เป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ (พ.ศ. ๒๔๕๓)	๒๐๔
ประกาศคํานําพระนามพระบรมวงษานุวงศ์ (พ.ศ. ๒๔๕๔)	๒๐๔
ประกาศตั้งพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า (พ.ศ. ๒๔๗๐)	๒๐๕
ประกาศให้หม่อมเจ้าใช้นามสกุล (พ.ศ. ๒๔๗๒)	๒๐๕
ประกาศคํานําพระนามพระบรมวงษานุวงศ์ (พ.ศ. ๒๔๗๘)	๒๐๖
วินิจฉัยพระยศเจ้านายที่เรียกว่า “กรมสมเด็จพระ” หรือ “สมเด็จพระ”	๒๐๗
เจ้าฟ้า	๒๑๖
คํานําหน้าพระนามพระบรมวงษานุวงศ์ “พระเจ้าวรวงศ์เธอ, พระวรวงศ์เธอ”	๒๒๘
โคลงพระนามพระราชโอรสและพระราชธิดาในรัชกาลที่ ๔ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕	๒๓๑
รายนามราชสกุลวงศ์	๒๓๘
ดรรชนีค้นคํา	๒๔๔

ลำดับปฐมวงศ์

สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก^๑ พระองค์ผู้เป็นต้นพระบรมราชจักรีวงศ์ พระนามเดิมว่า ทองดี พระอัครชายา พระนามเดิมว่า หยก หรือดาวเรือง ถวายพระเพลิงพระอัฐิ เมื่อปีมะโรงอัฐศก จ.ศ. ๑๑๕๘ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๓๙ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง รัชกาลที่ ๔ โปรดให้เฉลิมพระนามพระอัฐิพระบรมไปยกาว่า สมเด็จพระบรมมหาไปยกาธิบติ มีพระโอรสธิดา ๗ พระองค์ นับเป็นชั้นที่ ๑ ในปฐมวงศ์ คือ

ที่ ๑ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง กรมพระเทพสุดาวดี (สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี)^๒ พระนามเดิมว่า सा บางแห่งเรียก พระตำหนักเขียว^๓ ในรัชกาลที่ ๑ ได้ว่าการราชการเป็นใหญ่ทั่วไป และว่าการวิเศษในพระคลังเงิน พระคลังทอง และสิ่งของต่างๆ ในพระราชวังชั้นใน ทรงสถาปนาเป็น สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า กรมพระเทพสุดาวดี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕^๔ สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๒ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๑๖๑ ตรงกับวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๔๒ พระชันษา ๗๐ ปีเศษ^๕ ถวายพระเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันข้างขึ้น เดือน ๖ พ.ศ. ๒๓๔๓^๖ เป็นต้นเชื้อพระวงศ์แห่งเจ้านายวังหลัง

^๑ ตามพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ เรื่องปฐมวงศ์ ทรงสืบเชื้อสายมาจากเจ้าพระยาโกษาธิบติ (ปาน) ราชทูตสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และเป็นเจ้าพระยาพระคลังสมัยสมเด็จพระเพทราชา

^๒ เมื่อแรกสถาปนาโปรดเกล้าฯ เป็น สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง กรมพระ เนื่องจากอิสริยยศสูงสุดในขณะนั้นเพียง กรมพระ แต่เจ้ากรมมียศเป็นพระยา ต่อมาปรากฏใน จดหมายเหตุทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี ข้อที่ ๑๘๔ ซึ่งทรงพระนิพนธ์ไม่เกินสมัยรัชกาลที่ ๓ ทรงขานพระนามอย่างล้าลองว่า สมเด็จพระศรีสวเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชวิจารณ์ว่า “ถูกต้องตามแบบอย่างความมุ่งหมายเดิมแล้ว” ส่วนพระอิสริยยศที่ดี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ นั้น ว่าด้วย ตั้งกรม แลตั้งเจ้าฟ้าในยุคแรก คัดจากฉบับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ ปรากฏว่าใช้สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอหลายแห่ง ซึ่งตรงกันกับพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์

^๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับโรงเรียนหลวงสวนกุหลาบ (กรุงเทพฯ : แสงไทยการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๔ ; ประถมวงษ์แลพระราชพงศาวดารย่อ (ฉบับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าสุทธาทิพยรัตน์ฯ กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์) (กรุงเทพฯ : แสงเทียนการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๘๙ เรียกว่า พระตำหนักใหญ่

^๔ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับโรงเรียนหลวงสวนกุหลาบ, หน้า ๔.

^๕ พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวดี เกษมศรี และรัชนี้ ทรัพย์วิจิตร, พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี (กรุงเทพฯ : บรรณกิจ ๑๙๙๑, ๒๕๔๙), หน้า ๓๘ ว่า พระชันษา ๘๐ ปี

^๖ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับโรงเรียนหลวงสวนกุหลาบ, หน้า ๑๓๕ และ จดหมายเหตุทรงจำของพระเจ้าไปยกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ) ตั้งแต่ จ.ศ. ๑๑๒๙ - ๑๑๘๒ เป็นเวลา ๕๓ ปี และจดหมายเหตุความทรงจำ ฉบับ พ.ศ. ๒๔๕๙ (กรุงเทพฯ : ต้นฉบับ, ๒๕๔๙), ข้อ ๑๘๖ หน้า ๒๙๐ ว่า เดือน ๕ ปีออกโทศก

ที่ ๒ สมเด็จพระเจ้าขุนรามณรงค์^๑ บางแห่งเรียกว่า พระเจ้าขุนเนรมรามณรงค์^๒ พระนามเดิม หาปรากฏไม่ ปรากฏแต่ว่าเป็นที่ขุนรามณรงค์ สิ้นพระชนม์เสียแต่ในครั้งกรุงเก่า

ที่ ๓ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง กรมพระศรีสुदारักษ์ (สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสुदारักษ์) พระนามเดิมว่า แก้ว บางแห่งเรียก พระตำหนักแดง^๓ ได้ทรงกำกับเครื่องใหญ่ในโรงวิเสทต้น การสวดและอื่นๆ เป็นหลายอย่าง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสुदारักษ์ สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๑๖๑ ตรงกับ วันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๔๒ พระชันษา ๖๐ ปีเศษ ถวายพระเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันข้างขึ้น เดือน ๖ พ.ศ. ๒๓๔๓^๔ เป็นต้นเชื้อพระวงศ์แห่งเจ้านายซึ่งเรียกตามคำสามัญว่า เจ้ากรมหลวงกรมขุน^๕

ที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระนามเดิมว่า ดั่ง เสด็จพระราชสมภพ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อวันพุธ เดือน ๔ แรม ๕ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๐๙๘ ตรงกับ วันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๒๗๙ เวลา ๓ ยาม

สมัยอยุธยา ทรงรับราชการเป็นหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี ต่อมาสมัยธนบุรี เป็นพระราชวรินทร์ เจ้ากรมพระตำรวจนอกขวา แล้วเลื่อนเป็นพระยาอนุชิตชาญไชย เป็นเจ้าพระยามรราช เสนาบดีในกรมพระนครบาล และเป็นเจ้าพระยาจักรีศรีอโศกศรีสมุหนายกออก ภายหลังเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก

เมื่อพระชนมพรรษา ๔๖ พรรษา เสด็จผ่านพิภพปราบดาภิเษก ในวันจันทร์ เดือน ๘ บุรพาษาฒ ขึ้นค่ำ ๑ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๔๔ ตรงกับวันที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๒๕ บรมราชาภิเษก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ ดำรงสิริราชสมบัติอยู่ ๒๘ พรรษา

สวรรคต เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๙ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๑๗๑ เวลายามหนึ่ง^๖ ตรงกับวันที่ ๗ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๒ พระชนมพรรษา ๗๓ พรรษา ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง วันอาทิตย์ที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๕๔^๗

^๑ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๙), หน้า ๑๐ และ ประถมวงษ์แลพระราชพงษาวดารย่อฯ, หน้า ๑๔ ว่า สมเด็จพระเจ้าขุนรามณรงค์

^๒ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับโรงเรียนหลวงสวนกุหลาบ, หน้า ๑๑๐.

^๓ เรื่องเดิม, หน้า ๔.

^๔ พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี, หน้า ๔๙.

^๕ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ, หน้า ๑๑.

^๖ ดวงพระชบาแลดวงชบาตาต่าง ๆ (สำเนาต้นฉบับลายมือ)

^๗ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา, ๒๔๙๘), หน้า ๑๓๒, ๑๓๗ และ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๑-๑๑๗๓ (พระนคร : มุณินิธิประวัติบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๑๓), หน้า ๔๐, ๗๗ ว่า เดิมกำหนดจะถวายพระเพลิงในเดือน ๔ แล้วเลื่อนไปเป็นเดือน ๕ จ.ศ. ๑๑๗๒ (ปีมะเมีย โทศก ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๕๓)

ที่ ๕ สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล (สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท) พระนามเดิมว่า บุญมา ประสูติในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อวันที่พฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้นค่ำ ๑ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๑๐๕ ตรงกับวันที่ ๑๙ กันยายน พ.ศ. ๒๒๘๖

สมัยอยุธยา ทรงรับราชการเป็นนายสุดจินดา มหาดเล็กหุ้มแพร ต่อมาสมัยธนบุรีเป็นพระมหามนตรี พระยาอนุชิตราชา พระยายมราช และเจ้าพระยาสุรสีห์พิศณุวาธิราช^๑

เมื่อพระชนมายุ ๔๐ พรรษา^๒ ได้อุปราชภิเษกเป็นพระมหากุปราช เมื่อปีชาล จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๔๔ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๒๕

สวรรคตในรัชกาลที่ ๑ เมื่อวันที่พฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๑๖๕ ตรงกับวันที่ ๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๔๖ สวรรคตเวลา ๒ ยาม ๕ บาท^๓ พระชนมายุ ๖๐ พรรษา พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง เมื่อเดือน ๗ เป็นต้นเชื้อพระวงศ์ของเจ้านายซึ่งเรียกกันโดยสามัญว่า เจ้านายวังหน้าพระพุทธรูป^๔

ทั้ง ๕ พระองค์ซึ่งออกพระนามมานี้ พระอัครชายาเดิมเป็นพระชนนีร่วมกัน

ที่ ๖ พระองค์เจ้าหญิงกุ (พระเจ้าน้องนางเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี^๕) คนทั้งหลายเรียกว่า เจ้าครอก^๖ วัดโพธิ์ เพราะเสด็จอยู่วังริมวัดพระเชตุพนฯ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๑๘๙ พ.ศ. ๒๓๗๐ ถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาพระนามพระอัฐิเป็น กรมหลวงนรินทรเทวี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุ

^๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบัญญัติให้เฉลิมพระนามกรมพระราชวังบวรสถานมงคล รัชกาลที่ ๑ รัชกาลที่ ๒ รัชกาลที่ ๓ ว่า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรมหาเสนาอนุรักษ์ และกรมพระราชวังบวรมหาคักติพลเสพ ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เปลี่ยนคำ “กรมพระราชวังบวร” ที่นำพระนามเป็น “สมเด็จพระบวรราชเจ้า” (ดู ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๔, หน้า ๑๙.)

^๒ “พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง” ใน กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๔๕ ว่า เจ้าพญาสุรศรีพิศณุวาธิราชชาติพัทยานิเวศราชอิศริยปริยบรรณมาหุ

^๓ พระธรรมเทศนาบวรราชประวัติ (พระนคร: หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๙), หน้า ๑๓๖ ว่า พระชนมายุ ๓๘ พรรษา ; วันบรมมหาประสูตแลวันประสูต (ฉบับคัดสำเนา) (เอกสารจากกระทรวงการต่างประเทศ วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๑) ว่า พระชนมพรรษา ๓๘ พรรษา ๗ เดือน ทรงอุปราชภิเษก เสด็จดำรงพระราชอิสริยยศ ๒๑ ปี เดือนหนึ่ง

^๔ ดวงพระขาดาแลดวงขาดาต่าง ๆ (สำเนาต้นฉบับลายมือ)

^๕ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ, หน้า ๑๐.

^๖ ประถมวงษ์แลพระราชพงษาวดารย่อฯ, หน้า ๕๙ ว่า สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรเทวี

^๗ เจ้าครอก หมายความว่า เป็นเจ้าโดยกำเนิด ใช้เรียกเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ทั้งฝ่ายหน้า ฝ่ายใน ส่วน คำว่า “เจ้าคุณ” จะไม่ใช้กับพระบรมวงศานุวงศ์ ใช้กับพระญาติข้างสมเด็จพระอมรินทร บรมราชินี ดังเช่นที่เรียก “เจ้าคุณราชินิกุล” ที่เป็นผู้หญิง เป็นส่วนใหญ่ เช่น เจ้าคุณนวล พระน้องนางของสมเด็จพระอมรินทร บรมราชินี

ท้องสนามหลวง เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๙๐^๑ เป็นต้นตระกูลเชื้อพระวงศ์เรียกกันโดยสามัญว่า พวกเจ้าครอกวัดโพธิ์ เป็นต้นราชสกุล นรินทรกุล ณ ออยุธยา

พระชนนีเป็นพระน้องนางของพระอัครชายาเดิม

ที่ ๗ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา^๒ (สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา) ประสูติเมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๐๓ พระนามเดิมว่า ลา เป็นพระโอรสพระองค์น้อย เมื่อกรุงเก่าเสียได้ติดตามสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกไปกับเจ้าจอมมารดามา ขึ้นไปอยู่เมืองพิษณุโลก ครั้นเสด็จสวรรคตได้ปลงพระศพแล้วเชิญพระอัฐิมาถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จึงทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ ทรงรับราชการเป็นยกกระบัตรทัพไปในราชการสงครามเก้าทัพ และสงครามตีเมืองเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง ร่วมกับสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท

สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อเดือน ๗ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๑๖๙ ตรงกับวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๕๐ พระชันษา ๔๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดบพิตรพิมุข^๓ เป็นต้นตระกูลเชื้อพระวงศ์เรียกกันโดยสามัญว่า พวกเจ้ากรมหลวงจักรเจษฎา เป็นต้นราชสกุล เจษฎางกูร ณ ออยุธยา

พระราชโอรสธิดาในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระภราดาชั้นที่ ๑ ในปฐมวงศ์ทั้ง ๗ พระองค์ที่กล่าวมาเป็นชั้นที่ ๒ มีลำดับดังนี้ คือ

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี พระภักดานามว่า หม่อมเสม เป็นที่พระอินทรรักษา เจ้ากรมพระตำรวจฝ่ายพระราชวังบวรฯ ถึงแก่พิราลัยเสียแต่ครั้งกรุงเก่า มีพระโอรสธิดาด้วยกัน ๔ พระองค์ คือ

๑. สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายทองอิน (กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข) ประสูติในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีชลา อัฐศก จ.ศ. ๑๑๐๘ ตรงกับวันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๒๘๙ ในสมัยธนบุรีเป็นที่พระยาสุริยภักย์ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็น สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์^๔ แล้วเลื่อนเป็นกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขฝ่ายหลัง^๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๙ ทิวศตในรัชกาลที่ ๑

^๑ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๗), หน้า ๓๑ เมื่อเทียบกับ ปฏิทินกรมวิชาวชิการ กระทรวงธรรมการ สำหรับคั่นวันเดือนจันทรคติกับสุริยคติ (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๕๗๔.) แล้ว เดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ จะตรงกับวันจันทร์ที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๑

^๒ เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑ (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๕๗๒), หน้า ๓๐ ว่า “จักรเจษฎา”

^๓ จดหมายเหตุทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ ข้อ ๒๑๑, หน้า ๔๕๐. ว่า สิ้นพระชนม์เดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ

^๔ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ กรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ จนตลอดรัชกาลที่ ๕ (พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๕๕๗), หน้า ๑๔๔.

^๕ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับโรงเรียนหลวงสวนกุหลาบ, หน้า ๕.

เมื่อวันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีชาล อัฐศก จ.ศ. ๑๑๖๘ ตรงกับวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๔๙ พระชันษา ๖๑ พรรษา^๑ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๒ ค่ำ^๒ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๑๖๙ ตรงกับวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๕๐

๒. สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายบุญเมือง (สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ^๓ เจ้าฟ้ากรมหลวงธิเบศรบดินทร์^๔) ประสูติปีระกา พ.ศ. ๒๒๙๖ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงธิเบศรบดินทร สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ อุตฺราษาฒ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๑๔๗ ตรงกับวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๒๘ พระชันษา ๓๒ พรรษา^๕ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดอรุณราชวราราม เมื่อปีมะโรง ฌศก^๖

๓. สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายทองจิ้น (สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรณ์รณเรศ) ประสูติปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๑๙ พ.ศ. ๒๓๐๐^๗ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรณ์รณเรศ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๑๕๙ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๔๐ พระชันษา ๔๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง^๘ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๑๕๙ เป็นต้นราชสกุลนรินทรางกูร ณ อยุธยา

๔. สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงทองคำ (สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าทองคำ) ประสูติปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๑๒๓ พ.ศ. ๒๓๐๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

^๑ จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ, ข้อ ๒๐๔ หน้า ๔๒๓ ว่า “กรมพระราชวังหลัง ทิวคงต วันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๗ ค่ำ เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ”

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๓ และ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับโรงเรียนหลวงสวนกุหลาบ, หน้า ๑๖๔.

^๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ใช้ค่านำพระนามพระราชโอรสธิดาในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ รัชกาลที่ ๑ ทั้งสองพระองค์ และพระองค์เจ้าในกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข ว่า พระสัมพันธวงศ์เธอ (ดู พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๑) ข้อ (๖๕), (๙๔) และ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๑๒๘-๑๓๑ ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ใช้ค่านำพระนามพระราชโอรสธิดาในสมเด็จพระพี่นางเธอ ๒ พระองค์ในรัชกาลที่ ๑ ว่า สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ

^๔ เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑, หน้า ๓๐ ว่า “กรมหลวงธิเบศรบดินทร์”

^๕ วันบรมมหาประสูติแล้ววันประสูติ (ฉบับคัดสำเนา)

^๖ จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ, ข้อ ๑๔๐ หน้า ๓๐๘.

^๗ สมัยธนบุรี พ.ศ. ๒๓๒๔ ครั้งเป็นที่หลวงนายฤทธิ นายเวรมหาดเล็ก ได้เป็นอุปทูตออกไปกรุงปักกิ่ง คนทั้งหลายจึงเรียก เจ้าปักกิ่ง (ดู จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ, ข้อ ๘๘ หน้า ๒๓๒ และ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับโรงเรียนหลวงสวนกุหลาบ, หน้า ๕.)

^๘ จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ, ข้อ ๑๘๑ หน้า ๓๖๙ .

สมเด็จพระเจ้าขุนรามณรงค์ มีพระธิดาพระองค์ ๑ คือ
พระองค์เจ้าชี^๑ คนทั้งหลายเรียกว่า เจ้าครอกชี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ทรง
สถาปนาพระนามพระอัฐิเป็น กรมขุนรามินทรสุดา^๒

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุตารักษ์ พระภักสถานม เจ้าขรัวเงิน เป็นสกุลเศรษฐี^๓
ถึงแก่พิราลัยในสมัยธนบุรี มีพระโอรสธิดาด้วยกัน ๖ พระองค์ คือ

๑. สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายตัน (สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์) ประสูติปีเถาะ
พ.ศ. ๒๓๐๒ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ สิ้นพระชนม์
ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก^๔ จ.ศ. ๑๑๖๗ ตรงกับวันที่ ๓ มีนาคม
พ.ศ. ๒๓๔๘ พระชันษา ๔๗ ปี เป็นต้นราชสกุล เทพหัสดิน ณ อยุธยา

๒. สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงฉิม (สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอนันคนารี) ประสูติปีมะเมีย
จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๒๔ พ.ศ. ๒๓๐๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗^๕ ตรงกับ
พ.ศ. ๒๓๕๘ ทรงสถาปนาพระนามพระอัฐิเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนอนันคนารี เมื่อในรัชกาลที่ ๔

๓. สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายขุนเณร^๖ (สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าขุนเณร) สิ้นพระชนม์แต่ยังทรง
พระเยาว์

๔. สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงบุญรอด (สมเด็จพระศรีสุริเยนทรา บรมราชินี) ประสูติวันอาทิตย์ เดือน ๑๐
แรม ๑๒ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๑๒๙ ตรงกับวันที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๓๑๐^๗ เพลาเข้า เป็นพระอัครมเหสี

^๑ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา
กรมการศาสนา, ๒๕๓๑), หน้า ๖๕.

^๒ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ ว่า ใน พ.ศ. ๒๓๖๑ ยังมีพระชนม์อยู่ ; วันบรมมหาประสูตแล้ววันประสูต (ฉบับ
คัดสำเนา) ว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

^๓ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ หน้า ๑๔๐ และ ๑๔๒.

^๔ ดู ประถมวงษ์แลพระราชพงษาวดารย่อฯ, หน้า ๓๙.

^๕ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๑ เลखที่ ๑๒ เรื่องตั้งกรมแต่รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๔,” ใน พระราชนิพนธ์ในพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง พระนิพนธ์ วิปัสสนาวิธี เจริญเมตตา เจริญอุสภภานา และเจริญมรณสติ และตั้ง
กรมเจ้านาย รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๔ (กรุงเทพฯ : สามลดา, ๒๕๕๒), หน้า ๔๐ ว่า สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๔๔ ; จดหมายเหตุ
ความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ, ข้อ ๑๙๕ หน้า ๔๐๕ ว่า “สิ้นพระชนม์ปีจอ จัตวาศก ปลายปี
ถวายเพลิงที่วัดราชบูรณ” ซึ่งปีจอ จัตวาศก ตรงกับจ.ศ. ๑๑๖๔ (พ.ศ. ๒๓๔๕) ; พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์, หน้า ๙๖ ว่า สิ้นพระชนม์ เดือน ๔ พ.ศ. ๒๓๔๖

^๖ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๑ เลखที่ ๑๒ เรื่องตั้งกรมแต่รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๔,” ใน พระราชนิพนธ์ในพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ, หน้า ๓๗.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒. ว่า สิ้นพระชนม์เมื่อพระชันษาได้ ๗ ปี

^๘ ปฐมวงศ์ (พระบรมราชมาหากิจกริชตรีย์สยาม) (พระนคร : โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, ๒๔๗๐), หน้า ๑๒ ว่า
ประสูติวันที่ ๒๖ กันยายน พ.ศ. ๒๓๑๐

ในรัชกาลที่ ๒ คนทั้งหลายเรียกว่า สมเด็จพระพันวษา สวรรคตในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๑ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะแม อัฐศก จ.ศ. ๑๑๙๘ ตรงกับวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๙ เวลา ๙ บาท^๑ พระชนมายุ ๗๐ พรรษา ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง วันอาทิตย์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ^๒ ปีระกา นพศก จ.ศ. ๑๑๙๙ ตรงกับวันที่ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๐ ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาพระบรมอัฐิเป็นกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์^๓ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๖ ทรงเฉลิมพระนามาภิไธยใหม่เป็น สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี^๔

๕. สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจุ้ย (สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี) ประสูติวันเสาร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีชลาภ โทศก จ.ศ. ๑๑๓๒ ตรงกับวันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๓๑๓ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ในรัชกาลที่ ๒ ได้รับสถาปนาเป็นทางราชการในที่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ^๕ ทรงกำกับกรมวัง และกรมมหาดไทย สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๗ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๘๔ ตรงกับวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๕^๖ พระชันษา ๕๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อเดือน ๓ ขึ้น ๑๑ ค่ำ^๗ ตรงกับวันพุธที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๓๖๕ เป็นต้นราชสกุล มนตรีกุล ณ อยุธยา

๖. สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายเกศ (สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรีการักษ์) ประสูติครั้งกรุงธนบุรี เมื่อวันพุธ เดือน ๔ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก จ.ศ. ๑๑๓๕ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๑๖ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรีการักษ์ ในรัชกาลที่ ๒ ทรงกำกับกรมมหาดไทย ต่อจากสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีชลาภ โทศก จ.ศ. ๑๑๙๒ ตรงกับวันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๓ พระชันษา ๕๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันเดือน ๗ ขึ้น ๑๑ ค่ำ^๘ ปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๑๙๓ ตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๔ เป็นต้นราชสกุล อิศราบุรีการักษ์ ณ อยุธยา

^๑ ดวงพระชาตาแลดวงชาตาต่าง ๆ (สำเนาต้นฉบับลายมือ).

^๒ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๗๑.

^๓ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๗๑.

^๔ ดุที่ภาคผนวก เรื่อง “วินิจฉัยพระยศเจ้านายที่เรียกว่า “กรมสมเด็จพระ” หรือ “สมเด็จพระกรม”

^๕ พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี, หน้า ๕๑.

^๖ จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ, หน้า ๘๐๖ ว่า สิ้นพระชนม์ วันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก พระชันษา ๕๒ ปี

^๗ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ (กรุงเทพฯ : โอเดียน สแควร์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๙๗.

^๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (กรุงเทพฯ : โบราณคดีสโมสร, ๒๔๕๗), หน้า ๑๐ ว่า “เกด” และ ตำนานเทศน์มหาชาติ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๑), หน้า ๕๐ ว่า “สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าเกด”

^๙ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๔๖.

พระราชโอรสธิดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รวม ๔๒ พระองค์ พระนาม และพระองค์ใดเป็นต้นราชสกุลใด แจ้งอยู่ในบัญชีต่อไปข้างหน้า

พระราชโอรสธิดาในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ๔๓ พระองค์ พระนามและพระองค์ใด เป็นต้นราชสกุลใด แจ้งอยู่ในบัญชีต่อไปข้างหน้า

พระเจ้าน้องนางเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี ต้นราชสกุล นรินทรกุล ณ อยุธยา พระภักดา คือ กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์^๑ มีพระโอรสด้วยกัน ๒ พระองค์

๑. พระองค์เจ้าชายฉิม (กรมหมื่นนรินทรเทพ^๒) ประสูติปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๑๔๒ พ.ศ. ๒๓๒๓ ใน รัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนรินทรเทพ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ พระราชทาน เพลิงพระศพ ณ วัดระฆังโฆสิตาราม^๓ เมื่อวันจันทร์ที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๖๔

๒. พระองค์เจ้าชายแจ้ง (กรมหมื่นนเรนทรบริรักษ์^๔) ประสูติวันพุธ เดือน ๙ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๑๔๘ ตรงกับวันที่ ๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๒๙ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าหลานเธอ กรมหมื่นนเรนทรบริรักษ์ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีเถาะ^๕ ตรีศก จ.ศ. ๑๑๙๓ ตรงกับวันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๗๔ พระชันษา ๔๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุ ท้องสนามหลวง วันอาทิตย์ที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๔^๖

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา ต้นราชสกุล เจษฎางกูร ณ อยุธยา มีหม่อมเจ้าในกรมหลาย พระองค์ ทาทราบพระนามหมดไม่^๗

เจ้านายในรัชกาลหลัง ๆ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๒ มา ทั้งฝ่ายวังหลวงและวังหน้า ล้วนสืบลำดับปฐมวงศ์ลงมา แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทุกพระองค์

แสดงลำดับปฐมวงศ์ไว้ในเบื้องต้น เพื่อจะให้ปรากฏสกุลอันเนื่องในพระราชวงศ์ให้บริบูรณ์ สิ้นเนื้อความ เพียงนี้ ๆ

^๑ ดู กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ หน้า ๑๘๓.

^๒ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาคปักษ์เหนือ ส่วนที่ ๑ (พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๗), หน้า ๘๔ - ๘๗ ว่า พระเจ้าน้องยาเธอ ทุกรายละเอียดในภาคผนวก “ประกาศใช้คำนำพระนามพระบรมวงศานุวงศ์”

^๓ จดหมายความทรงจำของพระเจ้าไยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ, ข้อ ๒๕๕ หน้า ๕๓๗ และ “การพระศพ กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ และกรมหมื่นนรินทรเทพ จ.ศ. ๑๑๘๒ ปีมะโรง โทศก,” ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๓ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๘), หน้า ๑๔๔.

^๔ ในรัชกาลที่ ๕ ปรากฏหลักฐานการเรียกคำนำพระนามใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๒ ร.ศ. ๑๒๔, หน้า ๑๗๗ ว่า พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนเรนทรบริรักษ์

^๕ เมื่อเทียบกับ ปฏิทินกรมวิชาวชิการาฯ แล้ว เป็นปีชวด (โทศก จ.ศ. ๑๑๙๒) ตรงกับวันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๗๓ (ดู ปฏิทินกรมวิชาวชิการาฯ หน้า ๔๙.); จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ, หน้า ๘๑๔ ว่า สิ้นพระชนม์ ปีชวด โทศก พ.ศ. ๒๓๗๓

^๖ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๔๖.

^๗ พระโอรสธิดา ดู พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี.

พระราชโอรสพระราชธิดา
ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑

ประสูติเมื่อก่อนเสด็จปราบดาภิเษก^๑

ที่ ๑ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า)^๒ ไม่ปรากฏพระนาม สิ้นพระชนม์เสียแต่ครั้งกรุงเก่ายังไม่เสีย

ที่ ๒ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชาย (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า) ไม่ปรากฏพระนาม สิ้นพระชนม์เสียแต่ครั้งกรุงเก่ายังไม่เสีย

ที่ ๓ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงฉิมใหญ่^๓ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฉิมใหญ่) คือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๑ ซึ่งเป็นพระราชชายาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช^๔ และเป็นพระมารดาของสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าสุพันธุ์วงค์ ซึ่งเป็นกรมขุนกระษัตราธิราช^๕ ในรัชกาลที่ ๑ สิ้นพระชนม์เสียแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เมื่อปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๑๔๑ พ.ศ. ๒๓๒๒^๖ ภายหลังสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนกระษัตราธิราช ประสูติ ๑๒ วัน พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดบางยี่เรือนอก วัน เดือน ๗ ปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๑๔๒^๗

ที่ ๔ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายฉิม (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) เสด็จพระราชสมภพ เมื่อวันพุธ เดือน ๔ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๑๒๙ ตรงกับวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๑๐ เวลาเที่ยง^๘

^๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ยังมีพระราชโอรสธิดาพระองค์อื่น ประสูติแต่หม่อมบาทบริจาริกาข้าหลวงเดิม ครั้งยังไม่ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติอีก ๒ พระองค์ ดู ประถมวงษ์แลพระราชพงษาวดารย่อฯ และ “เรื่องโสกันต์” ใน ขุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๑๑.

^๒ ในรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้เรียกว่า พระอัฐิในพระปฐมบรมวงศ์ (ดู จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๑๔๑.)

^๓ กล่าวกันอีกนัยหนึ่งว่า พระนามเดิมว่า หวาน แต่จารึกที่พระโกศพระอัฐิว่า “เจ้าครอกฉิมใหญ่”

^๔ ต้นฉบับเดิมใช้ พระเจ้ากรุงธนบุรี คณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๔ ให้ถวายพระนามว่า “สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช”

^๕ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนกระษัตราธิราช ประสูติวันศุกร์ เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ พ.ศ. ๒๓๒๒ ครั้งสมัยธนบุรีมีพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสุพันธุ์วงค์ (หรือเจ้าฟ้าเหม็น) ในรัชกาลที่ ๑ เปลี่ยนพระนามใหม่เป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าอภัยธิเบศร์ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๙ โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ กรมขุนกระษัตราธิราช สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๒ พระชันษา ๓๑ ปี โอรสธิดาถูกลดพระยศลงเรียกว่า คุณ หรือ หม่อม ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ ทายาทได้รับพระราชทานนามสกุลว่า อภัยกุล (ดู จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ, ข้อ ๒๑๙ หน้า ๓๙๒.)

^๖ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่านทั้ง ๕ รัชกาล (สำเนาต้นฉบับพิมพ์ดีด เป็นเอกสารเก็บอยู่ที่หอสมุดดำรงราชานุภาพ), หน้า ๑ ว่า สิ้นพระชนม์วันอังคาร เดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ ปีกุน จ.ศ. ๑๑๔๑

^๗ จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ, ข้อ ๗๒ หน้า ๑๑๐ - ๑๑๑.

^๘ ดวงพระชาดาและดวงชาดาต่าง ๆ (สำเนาต้นฉบับลายมือ).

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จปราบดาภิเษก ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า กรมหลวงอิศรสุนทร ต่อมาถึงปีชกาล อัฐศก จ.ศ. ๑๑๖๘ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๔๙ พระราชทานอุปราชาภิเษกเป็นสมเด็จพระมหาลุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เรียกเป็นสามัญว่า พระบันฑูรใหญ่ (เทียบที่วังหน้าพระองค์ที่ ๑)

วันศุกร์ เดือน ๙ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๑๗๑^๑ ตรงกับวันที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๒ เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๒ บรมราชาภิเษกเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๙ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๒ ดำรงสิริราชสมบัติอยู่ ๑๖ ปี เสด็จสวรรคตเมื่อวันพุธ เดือน ๘ แรม ๑๑ ค่ำ ปิวอก ฉศก จ.ศ. ๑๑๘๖ ตรงกับวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๗ พระชนมพรรษา ๕๘ พรรษา ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง เมื่อวันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำ^๒ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๑๘๗

ที่ ๕ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงแจ่ม^๓ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ) ประสูติเมื่อปีชกาล โทศก จ.ศ. ๑๑๓๒ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๑๓ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็น สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๙ แรมค่ำ ๑ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๗๐ ตรงกับวันที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๕๑ พระชันษา ๓๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันอาทิตย์ เดือน ๓ ขึ้น ๗ ค่ำ จ.ศ. ๑๑๗๐^๔ ตรงกับวันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๓๕๑

ที่ ๖ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า) พระนามไม่ปรากฏ สิ้นพระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

ที่ ๗ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจ้อย (สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์) ประสูติวันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก จ.ศ. ๑๑๓๕ ตรงกับวันที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๑๕ เวลาเยาว์ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนเสนานุรักษ์ ต่อมาเมื่อปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๑๖๙ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๕๐ โปรดให้เลื่อนเป็นกรมหลวงฯ รับพระบันฑูร เรียกว่า พระบันฑูรน้อย (เทียบที่วังหน้าพระองค์ที่ ๒) ถึงรัชกาลที่ ๒ พระราชทานอุปราชาภิเษกเป็นพระมหาลุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล^๕

^๑ พระราชพงษาวดาร ฉบับพิมพ์ ร.ศ. ๑๒๐ เล่ม ๓ กรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการ (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๐), หน้า ๓๑๓ และ เทศนาฉลองพระนคร ๑๐๐ ปี

^๒ พระราชพงษาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๙ ซึ่งเมื่อเทียบกับปฏิทินของกรมวิชาธิการฯ แล้ว วันเดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำ จะตรงกับวันศุกร์ที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๓๖๘ ; จดหมายเหตุความทรงจำฯ, หน้า ๓๘ ว่า วัน เดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ

^๓ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงแจ่มนี้ ลางแห่งออกพระนามว่า เจ้าฟ้าแจ่มกระจำงฟ้า (ดู ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๑๐.)

^๔ พระราชพงษาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, หน้า ๑๖๗ ว่า เป็นวันจันทร์ ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๓ ซึ่งหากเป็นวันจันทร์จะตรงกับวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๓ ตรงกับวันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๕๑ ; วันบรมมหาประสูติและวันประสูติ (ฉบับคัดสำเนา) ว่า ประสูติปีระกา จ.ศ. ๑๑๓๓ (จ.ศ. ๑๑๓๓ เป็นปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๑๔) สิ้นพระชนม์ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๗๐ พระชันษา ๓๗ ปี

^๕ เรียกกันว่า กรมพระราชวังข้างเผือก (ดู ดวงพระชาติแลดวงชาติต่างๆ (สำเนาต้นฉบับลายมือ), หน้า ๑๗.)

เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๑๗๑ ตรงกับวันที่ ๒๒ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๒^๑ เสด็จดำรงพระยศเป็นพระมหากษัตริย์อยู่ ๘ ปี สวรรคตเมื่อวันพุธ เดือน ๘ อุตตราษฒ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมุจ นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ ตรงกับวันที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๐ เวลา ๕ โมงเช้า ๗ บาท^๒ พระชันษา ๔๕ พรรษา พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วัน ๕ เดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๘๐ ตรงกับวันพุธที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๖๑^๓

ที่ ๘ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า) พระนามไม่ปรากฏ สิ้นพระชนม์ แต่ยังทรงพระเยาว์ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

ที่ ๙ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงเอียง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าประไพวดี กรมหลวงเทพวดี) ประสูติวันอังคาร เดือน ๗ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีระกา นพศก จ.ศ. ๑๑๓๙ พ.ศ. ๒๓๒๐^๔ ในรัชกาลที่ ๑ พระราชทานนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าประไพวดี^๕ ครั้นถึงปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๗๐ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๕๑ ทรงสถาปนาเป็นกรมหลวงเทพวดี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๙ แรม ๒ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๑๘๕ ตรงกับวันที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๖๖ เวลาบ่ายโมง กับ ๔ บาท^๖ พระชันษา ๔๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๑๘๖ ตรงกับวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๗^๗

สมเด็จพระเจ้าฟ้า ๙ พระองค์นี้^๘ สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี^๙ เป็นพระมารดาทั้งนั้น

^๑ วันบรมมหาประสูติและวันประสูติ (ฉบับคัดสำเนา) ว่า พระชนมพรรษา ๓๖ ปี ๖ เดือน ทรงอุปราชภิเษก

^๒ ดวงพระชะตาและดวงชะตาต่าง ๆ (สำเนาต้นฉบับลายมือ)

^๓ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า ๑๙.

^๔ วันบรมมหาประสูติและวันประสูติ (ฉบับคัดสำเนา) ว่า ประสูติปีกุน เอกศก จ.ศ.๑๑๔๑ พ.ศ. ๒๓๒๒

^๕ เจ้าฟ้าประไพวดี ราชทินนามว่า “ประภาวดี” (ดู ชุมนุมพระบรมราชธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๑๐.)

^๖ จดหมายเหตุโหร ฉบับพระยาประมุขมุนี (พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๔), หน้า ๓๗.

^๗ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า ๑๘๙.

^๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้า ซึ่งเป็นที่ ๖ และที่ ๘ ในบัญชี จะลำดับอย่างไร และในระหว่างพระองค์ใดไม่แน่ ด้วยสิ้นพระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์ทั้ง ๒ พระองค์ (ดู ประถมวงษ์และพระราชพงศาวดารย่อฯ หน้า ๑๗.)

^๙ สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี พระนามเดิมว่า นาง พระชนกชื้อทอง และสมเด็จพระรูปศิริโสภาคย์ มหามานาคนารี เดิมชื่อสั้นหรือมาก เป็นพระชนนี (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕ (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๖), หน้า ๑๐, ๑๒. และ อธิบายราชินิกุลบางช้าง (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๑), หน้า ๑) ประสูติวันอาทิตย์ เดือน ๔ แรม ๕ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรงกับวันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๒๘๐ รัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็น กรมพระอมรินทราบรมราชินี (ดู จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๔๔.) สวรรคตวันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรม ๕ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๙ พระชนมายุ ๘๙ พรรษา ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๔ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๙๐ ตรงกับวันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๑ (ดู พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๓๐.) ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ทรงเฉลิมพระนามาภิไธยว่า กรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ครั้นถึงรัชกาลที่ ๖ ทรงเฉลิมพระนามาภิไธยใหม่ เป็น สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี

ที่ ๑๐ พระองค์เจ้าชายกล้าย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากล้าย) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาภิรมสวน^๑ ประสูติในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๒๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑^๒ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดสระเกศ (ประมาณ จ.ศ. ๑๑๗๗)^๓

ประสูติเมื่อปราบดาภิเษกแล้ว

ที่ ๑๑ พระองค์เจ้าหญิงนุ่ม^๔ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านุ่ม) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาปุย^๕ เมื่อปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๑๔๕ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๒๖ ได้ทำราชการข้างในในรัชกาลที่ ๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันเดือน ๔ ปีกุน เอกศก พ.ศ. ๒๓๘๖^๖

ที่ ๑๒ พระองค์เจ้าชายทัตติม (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอินทรพิพิธ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาจันทา เมื่อปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๑๔๕ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๒๖ ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอินทรพิพิธ เมื่อปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๑๗๕ พ.ศ. ๒๓๕๖ ได้ว่ากรมพระคชบาล ภายหลังได้ว่ากรมแสงใหญ่ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๗ แรม ๖ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๑๘๒ ตรงกับวันที่ ๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๖๓ พระชันษา ๓๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนยี่ ขึ้น ๘ ค่ำ จ.ศ. ๑๑๘๒ ตรงกับวันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๖๓ ณ วัดระฆังโฆสิตาราม^๗ เป็นต้นราชสกุล อินทรางกูร ณ ออยุธยา

ที่ ๑๓ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาดวง เมื่อปีมะโรง ฉศก จ.ศ. ๑๑๔๖ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๒๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อยังทรงพระเยาว์

ที่ ๑๔ พระองค์เจ้าหญิงผะอบ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าผะอบ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาภิรมสวน ประสูติปีมะโรง ฉศก จ.ศ. ๑๑๔๖ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๒๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑^๘

^๑ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่านา, หน้า ๔ ว่า เจ้าจอมมารดาภิรมสวน

^๒ “งานศพเจ้าศรีฟ้า ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรีจ.ศ. ๑๑๗๗,” ใน ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๓๓, หน้า ๖๘. สันนิษฐานว่า จะสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เพราะหม่อมเจ้าศรีฟ้าใช้เมรุเดียวกับของพระองค์เจ้ากล้าย

^๓ “กำหนดงานเมรุศพเจ้าศรีฟ้า ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรีจ.ศ. ๑๑๗๗ ปีกุน สัปตศก,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙.

^๔ เป็นพระองค์แรกที่ประสูติในพระบรมมหาราชวัง

^๕ เป็นเจ้าจอมข้าหลวงเดิม และเป็นญาติกับพระยานครราชสีมา (ทองอิน) (ปฐมวงศ์ (พระบรมราชมาหากษัตริย์สยาม), หน้า ๑๙) ; พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่านา หน้า ๔ ว่า เจ้าจอมมารดาปุย

^๖ “พระศพพระองค์เจ้านุ่มและพระองค์เจ้าทัตติม,” ใน ประชุมหมายรับสั่ง ภาค ๔ ตอนที่ ๑ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗), ๒๕๓๖), หน้า ๒๓๙, ๒๔๖, ๒๖๑.

^๗ จดหมายความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ, ข้อ ๒๕๕ หน้า ๕๓๗.

^๘ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๑, หน้า ๑๒๔ และ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๑-๑๑๗๓, หน้า ๑๒๔ ว่า พระองค์เจ้าผะอบทอง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๕๓

ที่ ๑๕ พระองค์เจ้าหญิงพลับ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพลับ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาคุ้ม^๑ เมื่อปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๑๔๗ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๒๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีชาล อัฐศก จ.ศ. ๑๒๒๘ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๐๙^๒ พระชันษา ๘๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันอังคาร เดือน ๓ แรม ๑๔ ค่ำ^๓ ปีชาล อัฐศก จ.ศ. ๑๒๒๘ ตรงกับวันที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๙

ที่ ๑๖ พระองค์เจ้าชายอภัยทัต^๔ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงเทพพลภักดี) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาน้อยแก้ว พระสนมเอก^๕ ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๙ แรม ๓ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๑๔๗ ตรงกับวันที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๒๘ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นเทพพลภักดี เมื่อปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๑๖๙ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๕๐ ในรัชกาลที่ ๒ ได้ว่ากรมพระคชบาล ถึงรัชกาลที่ ๓ เลื่อนเป็นกรมหลวงเทพพลภักดี เมื่อปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๙๔ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๗๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันอังคาร เดือน ๓ แรม ๑๑ ค่ำ ปีระกา นพศก จ.ศ. ๑๑๙๙ ตรงกับวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๘๐ พระชันษา ๕๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันจันทร์ เดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ^๖ ปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๐๐ ตรงกับวันที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๑

ที่ ๑๗ พระองค์เจ้าชายอรุโณทัย^๗ (สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาน้อยใหญ่ พระสนมเอก^๘ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๑ แรม ๓ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๑๔๗ ตรงกับวันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๒๘ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นศักดิ์พลเสพ เมื่อปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๑๖๙ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๕๐ ในรัชกาลที่ ๒ โปรดให้กำกับราชการกรมพระกลาโหมและหัวเมืองปักษ์ใต้ ทั้งปวง ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๓๖๗ พระราชทานอุปราชภิเษกเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ขณะพระชนม์ ๓๘ พรรษา ๑๐ เดือน เสด็จอยู่ในตำแหน่งพระมหาอุปราช ๘ ปี สวรรคตเมื่อวันอังคาร

^๑ ถึงแก่กรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๓ ดู พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับโรงเรียนหลวงสวนกุหลาบ, หน้า ๑๐๒.

^๒ Bangkok Recorder, 1866 ว่า พระองค์เจ้าพลับยังมีพระชนม์อยู่ เมื่อพระองค์เจ้าฉิมพลีสิ้นพระชนม์

^๓ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฯ (ข้า บุนนาค) (กรุงเทพฯ : ต้นฉบับ, ๒๕๔๗), หน้า ๓๐๖.

^๔ เมื่อทรงพระเยาว์เรียกกันว่า พระองค์เสื่อ

^๕ เจ้าจอมมารดาน้อยแก้ว พระสนมเอก ิตดาพระยาจักรีเมืองนครศรีธรรมราช (ดู ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘ (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๑๐๔ และ ปฐมวงศ์ (พระบรมราชมหาจักรีรัชสมัยสยาม), หน้า ๑๕.)

^๖ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๗๖.

^๗ เมื่อทรงพระเยาว์เรียกกันว่า พระองค์เจ้ากัททลิวิน หรือพระองค์เจ้าข้าง

^๘ เจ้าจอมมารดาน้อยใหญ่ พระสนมเอก ิตดาเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (พัฒน์) ต้นสกุล ณ นคร (ดู ปฐมวงศ์ (พระบรมราชมหาจักรีรัชสมัยสยาม), หน้า ๑๖.)

^๙ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่า ว่า ประสูติวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๒๘ ในรัชกาลที่ ๓ ก่อนอุปราชภิเษก ออกพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศักดิ์พลเสพ ทั้งนี้เพราะยังคงใช้ค่านำพระนามมาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๒

เดือน ๖ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๙๔ ตรงกับวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๕ พระชันษา ๔๘ ปี^๑
พระราชทานเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วัน เดือน ๕ แรม ๔ ค่ำ จ.ศ. ๑๑๙๕^๒

ที่ ๑๘ พระองค์เจ้าชายทับ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นจิตรภักดี) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาน้อย
ประสูติวันศุกร์ เดือน ๓ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๑๔๘ ตรงกับวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๒๙
ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นจิตรภักดี เมื่อปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๑๗๕
ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๕๖ ได้กำกับกรมช่างสิบหมู่ กรมช่างหล่อ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันอังคาร เดือน ๕
แรม ๑๐ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๑๘๗ ตรงกับวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๖๘ พระชันษา ๓๙ ปี เป็นต้น
ราชสกุล ทัพกุล ณ อโยธยา

ที่ ๑๙ พระองค์เจ้าหญิงธิดา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธิดา) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเฒ
เมื่อปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๑๔๙ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๓๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีจอ สัมฤทธิศก
จ.ศ. ๑๒๐๐ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๘๑ พระชันษา ๕๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง
วันเดือน ๕ แรม ๖ ค่ำ^๓ ปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๐๑ ตรงกับวันศุกร์ที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๒

ที่ ๒๐ พระองค์เจ้าชายคันธรส (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นศรีสุเรนทร์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดา
พุ่ม^๔ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๓ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๑๔๙ ตรงกับวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๓๐
เวลา ๓ ยาม^๕ ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศรีสุเรนทร์^๖ เมื่อปีระกา เบญจศก
จ.ศ. ๑๑๗๕ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๕๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อวันอังคาร เดือนยี่ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีชวด อัฐศก
จ.ศ. ๑๑๗๘ ตรงกับวันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๕๙^๗ พระชันษา ๓๐ ปี

ที่ ๒๑ พระองค์เจ้าหญิงจกกล (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจกกล) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาตานี^๘

^๑ ดวงพระขাতาแลดวงขาทาต่าง ๆ (สำเนาต้นฉบับลายมือ) ว่า พระชันษา ๔๖ และสิ้นพระชนม์ วันพุธ ขึ้น ๒ ค่ำ
เดือน ๖ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๙๔ เมื่อเทียบกับ ปฏิทินกรมวิชาธิการฯ แล้ว วันพุธ จะเป็นวันขึ้น ๓ ค่ำ ตรงกับ
วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๕

^๒ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๕๑ ว่า วันเดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก
จ.ศ. ๑๑๙๕ ตรงกับวันเสาร์ที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๗๖

^๓ เรื่องเดียวกัน หน้า ๘๐-๘๑.

^๔ เจ้าจอมมารดาพุ่ม ธิดาพระยาวิเศษสุนทร (นาค นกเล็ก) และคุณหญิงสิ้น ดู ลำดับสกุล แผ่น ๒ ใน ประชุม
พงศาวดารภาคที่ ๑๕ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๘๑

^๕ ดวงพระขাতาแลดวงขาทาต่าง ๆ (สำเนาต้นฉบับลายมือ)

^๖ เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑, หน้า ๓๔ ว่า “ศรีสุเรนทร์”

^๗ มีความผิดต้องรับพระราชอาญาจำ สิ้นพระชนม์ในระหว่างโทษ

^๘ เจ้าจอมมารดาตานี เรียกกันว่า เจ้าคุณวัง เป็นธิดาเจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) กับท่านลิ้ม ไม่ปรากฏปีที่ถึงแก่กรรม
แต่พระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๙๔ (ประชุมหมายเหตุรับสั่ง ภาค ๕ ตอนที่ ๑
สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. ๑๒๑๓) (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๔๗
หน้า ๕๖.); ส่วน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) หน้า ๔๒ ว่า
พระราชทานเพลิงศพ วันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๙๔ ต่อพระเมรุกรมหมื่นสนธิทนเรนทร์ และพระองค์เจ้ากัญญา

ประสูติเมื่อปีวอก^๑ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๕๐ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๓๑ ได้ทำราชการในการปักเสด็จและการรื้อยกรอง
ดอกไม้สด^๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๒๒ พระองค์เจ้าชายสุรียา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระรามอิศเรศร์^๓) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดา
เพ็ญใหญ่ ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๑๒ แรมค่ำ ๑ ปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๑๕๑ ตรงกับวันที่ ๓ พฤศจิกายน
พ.ศ. ๒๓๓๒ ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นรามอิศเรศร์ เมื่อปีชวด อัฐศก
จ.ศ. ๑๑๗๘ พ.ศ. ๒๓๕๙ ได้ว่าความรับสั่งแลความฎีกาบ้าง ถึงรัชกาลที่ ๓ เลื่อนเป็น กรมขุนรามอิศเรศร์
เมื่อปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๙๔ พ.ศ. ๒๓๗๕ ได้ว่ากรมข้าราชการวังหน้า เมื่อกรมพระราชวังบวรสถาน
มงคลสวรรคตแล้ว ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ เลื่อนเป็น กรมพระรามอิศเรศร์ สรรพเชษฐบรมวงศ์ ปฐมพงศ์ภูวนาถ
วรราชศักดิ์สมมุติ วิสุทธิเกียรติคุณ วิบูลยเดชบดีนทร์ นรินทรบพิตร เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้น ๗ ค่ำ ปีชลา ฌศก จ.ศ. ๑๒๑๖ ตรงกับวันที่ ๒๖
พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๗ พระชันษา ๖๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดสุวรรณาราม
วันเสาร์ที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๘ เป็นต้นราชสกุล สุรียกุล ณ อยุธยา

ที่ ๒๓ พระองค์เจ้าหญิงเกสร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเกสร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาประทุม^๔
เมื่อปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๑๕๑ พ.ศ. ๒๓๓๒ ทำราชการข้างในในรัชกาลที่ ๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๒๔ พระองค์เจ้าหญิงมณฑา^๕ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามณฑา) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดานิม
เมื่อปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๑๕๒ พ.ศ. ๒๓๓๓ ทรงรอบรู้หนังสือทั้งไทยและขอม ได้เป็นพระอาจารย์พระเจ้าลูกเธอ
ในรัชกาลที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔ หลายพระองค์^๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ อุตราชาคม
ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๔ พระชันษา ๗๒ ปี
ถวายพระเพลิงพระศพ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร วันอาทิตย์ เดือน ๙ แรม ๔ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓
ตรงกับวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๔

^๑ มีดวงชะตาในสมุดของพระยาทิพโกษา (สอน โลหนันท์) ว่า ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๑ แรมค่ำ ๑ จ.ศ. ๑๑๕๑
(ปีระกา เอกศก พ.ศ. ๒๓๓๒)

^๒ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังหน้า, หน้า ๘.

^๓ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๔๓ ว่า “รามอิศเรศร์” ส่วนหน้า ๗๗ ว่า “รามอิศเรศร์”

^๔ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๑๐๓ ว่า พระขวรพระโรคลม สิ้นพระชนม์วันเสาร์ เดือนอ้าย
ขึ้น ๑๒ ค่ำ ตรงกับวันศุกร์ที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๗ พระชนม์ ๖๕ พรรษา ๑ เดือน ๑๐ วัน ; พระนามพระองค์เจ้าวังหลวง
แลวังหน้า, หน้า ๘ ว่า เป็นกรมหมื่นรามอิศเรศร์เมื่อ จ.ศ. ๑๑๗๑ (พ.ศ. ๒๓๕๒) สิ้นพระชนม์วันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๐ ค่ำ
ปีชลา ฌศก จ.ศ. ๑๒๑๖ เมื่อเทียบกับ ปฏิทินกรมวิชาวชิการฯ แล้ว จะตรงกับวันพุธที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๗

^๕ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๑๑๐.

^๖ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังหน้า, หน้า ๙ ว่า เจ้าจอมมารดาปทุม

^๗ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๒, (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา,
๒๔๗๑), หน้า ๑๕ เรียกว่า มณฑาใหญ่

^๘ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังหน้า, หน้า ๙.

ที่ ๒๕ พระองค์เจ้าหญิงมณี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามณี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาอยู่^๑ เมื่อปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๑๕๒ พ.ศ. ๒๓๓๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๖ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๒๗ ตรงกับวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๘ เวลาทุ่มเศษ พระชันษา ๗๕ ปี^๒

ที่ ๒๖ พระองค์เจ้าหญิงดวงสุดา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดวงสุดา) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาน้อย ประสูติเมื่อปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๑๕๒ พ.ศ. ๒๓๓๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔

ที่ ๒๗ พระองค์เจ้าหญิงจักรจัน (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรจัน) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาอ้อม^๓ (ต่อมาเป็นท้าวจันทร) เมื่อปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๑๕๒ พ.ศ. ๒๓๓๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒^๔

ที่ ๒๘ พระองค์เจ้าชายวาศูกรี (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาจ้อย^๕ (ต่อมาเป็นท้าวทรงกันดาล) เมื่อวันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๕ ค่ำ ปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๑๕๒ ตรงกับวันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๓๓ ทรงผนวชสามเณร เป็นทายนาคพร้อมกับกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ คราวกรมพระราชวังหลัง ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๔๕ ประทับอยู่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จนทรงผนวชพระในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๕๓ ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นพระราชอาคันตุกะ และเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ศรีสุทนต์ขัตติยวงศ์ เมื่อพ.ศ. ๒๓๕๓ สถิต ณ วัดพระเชตุพนฯ ถึงรัชกาลที่ ๓ โปรดให้เป็นเจ้าคณะกลาง ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๓๙๔ ทรงรับมหาสมณุตมาภิเษกเป็นกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ศรีสุทนต์ขัตติยวงศ์ บรมพงศาธิบดี จักรีบรมนาถ ปฐมพันธุมหาราชวรังกูร ประเมนทรนเรนทร์ สุรสัมมานา ภิสักกาโรดมสถาน อริยสมศีลาจารย์พิเศษมหาวิมล มงคลธรรมเจดีย์ยุตมุตวาทีสุวิรมนุญ อุดลยคุณคณาธาร มโหฬารเมตยาภิธยาศรัย ไตรปิฎกกลาโกศล เบญจปดลเศวตฉัตร สิริรัตนปลัษณมหา สมณุตมาภิเษกาภิษิต ปรมุกฤษสมณศักดิ์อรัญมหาสงฆปริณายก พุทธศาสนดิลกโลกุตมมหาบัณฑิต สุนทร- วิจิตรปฏิภาณ ไวยติญาณมหากระวี พุทธาทิศิริรัตนตรัยคุณารักษ์ เอกอรรคมหาอนาคาริยรัตน สยามาทีโลกยปติ พัทธพุทธบริษัษยนตร สมณคณินทรอธิเบศร์สกลพุทธจักโรปการกิจสฤษฏีศุภการมหาปาโมกษ ประธานวโรดม บรมนาถบพิตร สถิต ณ วัดพระเชตุพนฯ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๙ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ ตรงกับวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๖^๖ ถวายพระเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันเสาร์ที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๗^๗ พระชันษา ๖๔ พรรษา ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๘๓ พ.ศ. ๒๔๖๔ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

^๑ เจ้าจอมมารดาอยู่ อิตาพระยาเพชรบุรี (บุญรอด) ดู อธิบายราชินิกุลบางช้าง, หน้า ๑๔๕.

^๒ Bangkok Recorder vol.1, p.181 (หน้า ๒๔๙)

^๓ เจ้าจอมมารดาอ้อม อิตาเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ (กุน) ต้นสกุล รัตนกุล (ดู เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์ (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๒)) หน้า ๑๕.

^๔ วันบรมมหาประสูตแลวันประสูต (ฉบับคัดสำเนา) ว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

^๕ เป็นพระสนมโท บุตรพระราชอาเศรษฐี “ปฐมวงศ์” ใน พระราชประวัติและพระราชนิพนธ์บางเรื่องในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๕), หน้า ๓๖.

^๖ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังหน้า, หน้า ๑๐-๑๑ ว่า สิ้นพระชนม์ วันศุกร์ เดือน ๓ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีฉลู จ.ศ. ๑๒๑๕

^๗ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๙๙.

ที่ ๒๙ พระองค์เจ้าชายฉัตร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาตานี ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีกอ โทศก จ.ศ. ๑๑๕๒ ตรงกับวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๓๓ ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘ ตรงกับวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๕๙ และโปรดให้ทรงกำกับกรมพระนครบาล ครั้นรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงกำกับกรมท่าและกรมมหาดไทย สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีชลาท โทศก จ.ศ. ๑๑๙๒ ตรงกับวันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๓๗๓^๑ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันพุธที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๗๓^๒ พระชันษา ๔๐ ปี เป็นต้นราชสกุล ฉัตรกุล ณ อยุธยา

ที่ ๓๐ พระองค์เจ้าชายสุริยวงศ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิเศษศรีสวัสดิ์ สุขวัฒนวิไชย) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดานวล^๓ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีกุน ตรงกับวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๓๔ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสมัครไปรับราชการอยู่ในพระราชวังบวรสถานมงคล ได้ว่าการแทนทุกตำแหน่ง^๔ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นสวัสดิวิไชย เมื่อปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๑๙๑ พ.ศ. ๒๓๗๒ ถึงรัชกาลที่ ๔ เลื่อนเป็นกรมหลวงพิเศษศรีสวัสดิ์ สุขวัฒนวิไชย^๕ เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันเสาร์ เดือนอ้าย แรม ๒ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ ตรงกับวันที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๖ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันเสาร์ที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๗^๖ พระชันษา ๖๓ ปี

ที่ ๓๑ พระองค์เจ้าหญิงอุบล (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุบล) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาทอง เมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๑๕๓ ตรงกับวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๓๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๓๒ พระองค์เจ้าหญิงฉิมพลี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉิมพลี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาจิว เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๑๕๓ พ.ศ. ๒๓๓๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๐ พระชันษา ๖๗ ปี

ที่ ๓๓ พระองค์เจ้าชายไกรสร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงรักษรณเรศ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาน้อยแก้ว พระสนมเอก ประสูติวันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๑๕๓ ตรงกับวันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๓๔ ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นรักษรณเรศ และโปรดให้ทรงกำกับกรมสังฆการี ครั้นรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงกำกับกรมวัง และเลื่อนเป็น กรมหลวงรักษรณเรศ เมื่อปีมะโรง จัตวาศก

^๑ จดหมายเหตุโหร ฉบับพระยาประมุลรัตนรักษ์, หน้า ๔๔ ว่า นิพพาน วันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีชลาท โทศก จ.ศ. ๑๑๙๒ ตรงกับวันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๓๗๓

^๒ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๔๔.

^๓ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่า, หน้า ๑๒ ว่า ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดานวน

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑-๑๒.

^๕ ประถมวงษ์แลพระราชพงษาวดารย่อฯ, หน้า ๒๓.

^๖ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๙๙.

จ.ศ. ๑๑๙๔ พ.ศ. ๒๓๗๕ มีความผิด ถูกถอดเป็นหม่อมไกรสร^๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันพุธ เดือนอ้าย แรม ๓ ค่ำ ปีมอก สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๑๐ ตรงกับวันที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๑ พระชันษา ๕๘ ปี เป็นต้นราชสกุล พึ่งบุญ ณ อยุธยา

ที่ ๓๔ พระองค์เจ้าชายดารากร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นศรีสุเทพ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดา เพ็งใหญ่ ประสูติวันเสาร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๕๔ ตรงกับวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๓๕ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นศรีสุเทพ โปรดให้ทรงกำกับกรมช่างสิบหมู่ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีวอก สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๑๐ พ.ศ. ๒๓๙๑ พระชันษา ๕๗ ปี เป็นต้นราชสกุล ดารากร ณ อยุธยา

ที่ ๓๕ พระองค์เจ้าชายดวงจักร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นณรงค์หริรักษ์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาปาน เมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ แรม ๖ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๕๔ ตรงกับวันที่ ๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๓๕ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นณรงค์หริรักษ์ โปรดให้ทรงกำกับกรมช่างหล่อ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๘ ค่ำ ปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๒๐๘ ตรงกับวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๓๘๙ พระชันษา ๕๕ ปี เป็นต้นราชสกุล ดวงจักร ณ อยุธยา

ที่ ๓๖ พระองค์เจ้าหญิงศศิธร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศศิธร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาฉิมแมว เมื่อปีชลาศ ฉศก จ.ศ. ๑๑๕๖ พ.ศ. ๒๓๓๗ ทรงรอบรู้หนังสือทั้งไทยและขอม เป็นพระอาจารย์พระองค์เจ้าฝ่ายใน สอนให้ขัดต๋านานสวดมนต์และสอนหนังสือพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๓๗ พระองค์เจ้าหญิงเรไร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเรไร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาป้อม เมื่อปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๑๕๗ พ.ศ. ๒๓๓๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๓๘ พระองค์เจ้าหญิงกระษัตริ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากระษัตริ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดานวม^๒ เมื่อปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๑๕๘ พ.ศ. ๒๓๓๘ ได้ทำราชการในรัชกาลที่ ๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘ พ.ศ. ๒๓๕๙ พระชันษา ๒๒ ปี

ที่ ๓๙ พระองค์เจ้าหญิงจันทบุรี (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาทองสุก^๓ เมื่อปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๖๐ พ.ศ. ๒๓๔๑ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงรับสถาปนา

^๑ ต้องลดอิสริยยศดีเป็นหม่อมไกรสร พระโอรสธิดาจึงต้องลดศักดิ์ไปด้วยเรียกว่า หม่อม (ดู พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้า ในพระราชวงศ์จักรี, หน้า ๒๕.)

^๒ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่า, หน้า ๑๔.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕ ว่า ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดานวม

^๔ จดหมายเหตุทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ, หน้า ๔๑๔ ว่า สิ้นพระชนม์ จ.ศ. ๑๑๗๙

^๕ เจ้าจอมมารดาทองสุก (เจ้านางทองสุก) พระสนมเอก เป็นราชธิดาพระเจ้าอินทวงศ์ คือ พระไชยเชษฐาธิราชที่ ๔ เจ้านครเวียงจันทน์ อีกนัยหนึ่งว่าเป็นธิดาเจ้านันทเสน (ดู จดหมายเหตุทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ, ข้อ ๑๔๔, หน้า ๒๐๙-๒๑๐.)

^๖ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่า, หน้า ๑๕ ว่า ประสูติปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๑๕๙ พ.ศ. ๒๓๔๐ และสิ้นพระชนม์เมื่อปีระกา จ.ศ. ๑๑๙๙ พ.ศ. ๒๓๘๐

เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี^๑ เพราะพระมารดาเป็นธิดาของเจ้านครเวียงจันทน์ ต่อมาในรัชกาลที่ ๒ ได้เป็นพระราชชายานารี มีเจ้าฟ้า ๔ พระองค์ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๐๐ ตรงกับวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๘๑ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันเดือน ๕ แรม ๖ ค่ำ^๒ ปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๐๑ ตรงกับวันศุกร์ที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๒ พระชันษา ๔๒ ปี

ที่ ๔๐ พระองค์เจ้าชายสุทัศน์^๓ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นไกรสรวิจิต) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดากลิ่น^๔ เมื่อวันพุธ เดือน ๘ บุรพาษาฒ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๖๐ ตรงกับวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๔๑ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็น กรมหมื่นไกรสรวิจิต เมื่อปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๑๙๑ พ.ศ. ๒๓๗๒ โปรดให้ทรงกำกับกรมสังฆการี กรมธรรมการ และได้ว่ากรมอาลักษณ์และคลังเสื่อหมวก และคลังศุภรัต^๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันอาทิตย์ เดือนยี่ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๒๐๙ ตรงกับวันที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๓๙๐ พระชันษา ๔๙ ปี เป็นต้นราชสกุล สุทัศน์ ณ อยุธยา

ที่ ๔๑ พระองค์เจ้าหญิงสุภาวธ^๖ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุภาวธ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเพ็งเล็ก เมื่อปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๖๐ พ.ศ. ๒๓๔๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๔๒ พระองค์เจ้าหญิงสุด (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุด) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาฉิมยักษ์ เมื่อปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๑๖๑ พ.ศ. ๒๓๔๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๐^๗

รวมสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ และพระเจ้าลูกเธอ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ประสูติก่อนเสด็จปราบดาภิเษก ๑๐ พระองค์ ประสูติเมื่อเสด็จปราบดาภิเษกแล้ว ๓๒ พระองค์ รวม ๔๒ พระองค์ มีกลอนผูกไว้ดังนี้

๑ อรุณทัยอภัยทัตฉัตรไกรสร สุริยวงศ์สุริยาดารากร ศศิธรคั่นธรรสวาสุกรี สุทัศน์อุบลมณฑา ดวงสุดา ดวงจักรมณีศรี ธิดากุณฑลฉิมพลี กระษัตริ์จกกลสุภาวธ^๘ฯ

ราชสกุลพระราชทานที่สืบสายตรงจากพระราชโอรสมี ๘ มหาสาขา

^๑ “ประกาศฉบับที่ ๒๗๓ เรื่องประกาศพระราชพิธีโสกันต์ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์,” ใน **ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔**, หน้า ๒๐๘ - ๒๒๔ ; **ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม**, ข้อ (๓๗) ว่า พระราชโอรสที่ประสูติด้วยพระมารดาเป็นพระธิดาเจ้าประเทศราช จะมีพระอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้าได้ ต่อเมื่อพระเจ้าแผ่นดินโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นเจ้าฟ้าได้เท่านั้น

^๒ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓**, หน้า ๘๐.

^๓ เมื่อทรงพระเยาว์เรียกกันว่า พระองค์โต

^๔ เจ้าจอมมารดากลิ่น ธิดาพระยาพัทลุง (ขุน) (ดู **ตำนานพระอารามแลทำเนียบสมณศักดิ์** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๗, หน้า (๒))

^๕ **ปฐมวงศ์ (พระบรมราชมหাজักรักษัตริย์สยาม)**, หน้า ๑๙.

^๖ **วันบรมมหาประสูตรแลวันประสูตร** (ฉบับคัดสำเนา) ว่า พระองค์เจ้าหญิงสุภาวธ

^๗ เรื่องเดียวกัน และ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, “Near and Distant Member of the Royal Family,” **Bangkok Calendar (1868)**, p, 103 ว่า เป็นพระธิดาพระองค์ที่ ๑๔

^๘ สมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพนฯ เป็นผู้ตั้งพระนามถวาย (ดู **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังหน้า**, หน้า ๑๗.)

**พระราชโอรสพระราชธิดา
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๒**

ประสูติเมื่อทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร

ที่ ๑ พระองค์เจ้าหญิงจักรจัน (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรจัน) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดา สี ซึ่งเรียกกันว่า เจ้าคุณพี่^๑ ประสูติเมื่อเดือนยี่ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๑๔๗ พ.ศ. ๒๓๒๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๒ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาสวน^๒ ประสูติเดือนยี่ ปีมะแม พ.ศ. ๒๓๓๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๓ พระองค์เจ้าชายทับ (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเรียม พระสนมเอก ในรัชกาลที่ ๓ ทรงเฉลิมพระนามเป็นสมเด็จพระศรีสุลาลัย^๓ เสด็จพระราชสมภพวันจันทร์ เดือน ๔ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๑๔๙ ตรงกับวันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๓๐ ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๑๗๕ พ.ศ. ๒๓๕๖ ได้ทรงกำกับราชการกรมท่า กรมพระคลังมหาสมบัติ กรมพระตำรวจว่าความภูิกา และรับราชการต่างพระเนตรพระกรรณ ระหว่างทรงสำเร็จราชการแผ่นดินยังมิได้บรมราชาภิเษกนั้น ออกพระนามว่า สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าพระองค์ใหญ่^๔

เสด็จผ่านพิภพเมื่อวันพุธ เดือน ๘ แรม ๑๑ ค่ำ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๑๘๖ ตรงกับวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๗ บรมราชาภิเษก วันอาทิตย์ เดือน ๙ ขึ้น ๗ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๖๗^๕ สวรรคต

^๑ เจ้าจอมมารดาสี หรือ ศรี หรือ ศรีสีดา ธิดาเจ้าพระยาสุรธรรมราชา (บุญรอด) ต้นสกุล บุญรัตพันธุ์ (ดู เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์,) หน้า ๗.

^๒ สำนักหอสมุดแห่งชาติ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๕ ว่า พระราชทานเพลิงศพ ณ วัดอรุณราชวราราม วันเดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะโรง ยังเป็นเบญจศก จ.ศ. ๑๒๐๕ ตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๖

^๓ สมเด็จพระศรีสุลาลัย ธิดาของพระยานนทบุรีศรีมหาจุฬายาน (บุญจัน) กับพระชนนีเพ็ง ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะแม โทศก จ.ศ. ๑๑๓๒ เวลาบ่าย ตรงกับวันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๓๑๓ ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อเสด็จเข้ามาประทับในพระบรมมหาราชวัง ได้ทรงบังคับการห้องเครื่อง คนทั่วไปออกพระนามว่า เจ้าคุณ (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติ, หน้า ๑๕) ในรัชกาลที่ ๓ ทรงเฉลิมพระนามเป็นสมเด็จพระศรีสุลาลัย ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ทรงเฉลิมพระนามเป็น กรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย ครั้นถึงรัชกาลที่ ๖ ทรงเฉลิมพระนามใหม่เป็น สมเด็จพระศรีสุลาลัย สวรรคตวันอังคาร เดือน ๑๑ แรม ๓ ค่ำ ปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๑๙๙ เวลา ๙ ทุ่ม ๕ บาท ตรงกับวันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๘๐ พระชนมายุ ๖๖ พรรษา ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง วันอาทิตย์ที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๑

^๔ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ : สหประชาพานิชย์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๔.

^๕ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๑.

วันพุธ เดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๑ ปีกุน ยังเป็นโทศก จ.ศ. ๑๒๑๒ เวลา ๘ ทุ่ม ๕ บาท^๑ ตรงกับวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๓ พระชนมพรรษา ๖๔ พรรษา ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง วันพุธที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๕^๒

ที่ ๔ พระองค์เจ้าหญิงลำภู (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนกัลยาสุนทร^๓) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาสวน ประสูติวันพุธ เดือน ๔ ปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๑๕๑ พ.ศ. ๒๓๓๒ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องนางเธอ กรมขุนกัลยาสุนทร เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๙๔ ตรงกับวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๓๕ ได้ว่าราชการฝ่ายในหลายอย่าง และได้ทรงรักษากุญแจพระราชวังชั้นใน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันอังคาร เดือน ๘ ขึ้น ๑๔ ค่ำ^๔ ปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๒๐๘ ตรงกับวันที่ ๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๘๙ พระชันษา ๕๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันเดือน ๔ แรม ๖ ค่ำ^๕ ปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๒๐๘ ตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๙

ที่ ๕ พระองค์เจ้าหญิงทับทิม (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทับทิม) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาแจ่มใหญ่ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีกจอ ยังเป็นเอกศก จ.ศ. ๑๑๕๑ ตรงกับวันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๓๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันอังคารที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๒

ที่ ๖ พระองค์เจ้าหญิงยี่สุ่น (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ายี่สุ่น) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเหมใหญ่ ประสูติวันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีกจอ ยังเป็นเอกศก จ.ศ. ๑๑๕๑ ตรงกับวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๓๒ ได้ว่าพนักงานพระภูษา^๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๐ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๓๑ ตรงกับวันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๒ พระชันษา ๘๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดอรุณราชวราราม วันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๓^๗

ที่ ๗ พระองค์เจ้าหญิงป้อม (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าป้อม) ที่ ๒ ในสมเด็จพระศรีสุลาลัย ประสูติวันจันทร์ เดือน ๓ ขึ้น ๗ ค่ำ^๘ ปีกจอ โทศก จ.ศ. ๑๑๕๒ พ.ศ. ๒๓๓๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๑๕๕ พ.ศ. ๒๓๓๖ พระชันษา ๔ ปี

^๑ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ, หน้า ๑๒๖.

^๒ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๗๐.

^๓ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานววงษ์ฯ, หน้า ๕๖ ว่า กรมขุนกัลยาณิสุนทร

^๔ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๑๒๒ ว่า เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ ตรงกับวันพุธที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๘๙

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๖.

^๖ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ.

^๗ Siam Repository B.E. 2413, p. 256.

^๘ น่าจะเป็นเดือน ๓ ขึ้น ๔ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๓๓ เพราะถ้าขึ้น ๗ ค่ำ จะตรงกับวันพฤหัสบดีที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๓๓

ที่ ๘ พระองค์เจ้าชายกล้วยไม้ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสุนทรธิติ) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดา สนวน ประสูติวันเสาร์ เดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๑๕๓ ตรงกับวันที่ ๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๓๔ ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นสุนทรธิติ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีเถาะ ยังเป็นโศก จ.ศ. ๑๑๙๒ ตรงกับวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๗๓ พระชันษา ๔๑ ปี^๑ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดสระเกศ เดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๔^๒ เป็นต้นราชสกุล กล้วยไม้ ณ อยุธยา

ที่ ๙ พระองค์เจ้าหญิงบุบผา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุบผา^๓) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาสี (เจ้าคุณพี่) ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๗ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๑๕๓ พ.ศ. ๒๓๓๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๑๘๓ พ.ศ. ๒๓๖๔ พระชันษา ๓๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดระฆังโฆสิตาราม วันพุธที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๖๔

ที่ ๑๐ พระองค์เจ้าหญิงวงศ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวงศ์) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาสีลา^๔ ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๘ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๑๕๓ พ.ศ. ๒๓๓๔ ได้ว่าพนักงานพระสุคนธ์^๕ สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๔^๖

ที่ ๑๑ พระองค์เจ้าหญิงปุก (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปุก) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาสี^๗ ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๒ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๕๔ ตรงกับวันที่ ๓๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๓๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ แรม ๓ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๖^๘ พระชันษา ๘๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดบวรนิเวศวิหาร^๙

ที่ ๑๒ พระองค์เจ้าชายดำ^{๑๐} (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดำ) ที่ ๓ ในสมเด็จพระศรีสุลาลัย ประสูติเดือน ๔ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๕๔ พ.ศ. ๒๓๓๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๑๕๕ พ.ศ. ๒๓๓๖ พระชันษา ๑ ปี

^๑ หอสมุดแห่งชาติ, ตำราโหราศาสตร์ เลขที่ ๒๑๐ (สมุดไทยดำ) ว่า พระชันษา ๓๙ ปี

^๒ พระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำฯ, จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไผ่ก่าเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ, หน้า ๓๖.

^๓ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ เล่ม ๓ จุลศักราช ๑๑๗๑ - ๑๑๗๔ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๑๒๕ ว่า พระองค์เจ้าบุบผา

^๔ พระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำฯ, หน้า ๔๓๖. และ “การพระศพเจ้าครอกบุบผา และการศพโยมพระมหาถึก เปรียญเอก จ.ศ. ๑๑๘๒ ปีมะโรง โศก,” ใน ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๓ฯ, หน้า ๑๔๒.

^๕ เจ้าจอมมารดาสีลา ธิดาขรัวยายฟักทอง (ดู อธิบายราชินิกุลบางช้าง, หน้า ๑๓๑.)

^๖ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่านา.

^๗ ประชุมหมายรับสั่ง ภาค ๔ ตอนที่ ๒ฯ, หน้า ๑๖๔, ๒๒๓. ว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๘๖

^๘ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓ (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๓), หน้า ๕๕.

^๙ ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร (พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๕), หน้า ๗๒.

^{๑๐} ราชสกุลวงศ์ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๓, หน้า ๓๙ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๐, หน้า ๒๐ และฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๗, หน้า ๑๙ ว่า “ดำ” ; สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, ราชินิกุลรัชกาลที่ ๓ (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๑), หน้า ๑๒ ว่า “หนูดำ”; ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๖ ว่า “หนูดำ”

ที่ ๑๓ พระองค์เจ้าชายกุสุมา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นเสพสุนทร^๑) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดากรุด เมื่อวันที่ศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะแม จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๕๔ ตรงกับวันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๓๕^๒ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นเสพสุนทร^๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๑๙๘ พ.ศ. ๒๓๗๙ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดอมรินทราราม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๙^๔ เป็นต้นราชสกุล กุสุมา ณ อยุธยา

ที่ ๑๔ พระองค์เจ้าหญิง^๕ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาแก้ว ประสูติเมื่อเดือน ๖ ปีมะแม จ.ศ. ๑๑๕๕ พ.ศ. ๒๓๓๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๑๕ พระองค์เจ้าชายมิ่ง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดานิม^๖ ประสูติวันเสาร์ เดือน ๗ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะแม จ.ศ. ๑๑๕๕ ตรงกับวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๓๖ เวลา ๕ ทุ่มเศษ^๗ ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นเดชอดิศร ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อเดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๙๔ ตรงกับวันศุกร์ที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๕ เลื่อนเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมขุนเดชอดิศร ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ แรม ๑๓ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ ตรงกับวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๙๔^๘ เลื่อนเป็นกรมสมเด็จพระ^๙เดชาดิศร เทพนิกรปิยานุรักษ์ บวรศักดิ์พิเศษ บรมเชษฐวราธิวงศ์ พงศานุพงศ์ปดิษฐา สุนทรปริชานุภาพ ศุภกาพยปฏิภาณ สุตไพศาลวรรธ ธรรมสาทร ธรรมิกนารถพิตร เจ้ากรมเป็นพระยา ได้ทรงกำกับกรมพระอัครราชมนตรีตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๒ จนตลอดพระชนมายุ ได้กำกับกรมนาในรัชกาลที่ ๔ ทรงเป็นรัตนกวีสำคัญพระองค์หนึ่งแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันอาทิตย์^{๑๐} เดือน ๑๐ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๒๒๑ ตรงกับวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๒ พระชันษา ๖๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันจันทร์ เดือน ๕ แรม ๔ ค่ำ ปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๒๒ ตรงกับวันที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๓ เป็นต้นราชสกุล เดชาดิวงษ์ ณ อยุธยา

^๑ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๔๙ ว่า กรมหมื่นเสพสุนทร

^๒ เมื่อเทียบกับ ปฏิทินกรมวิชาวชิการฯ แล้ว วันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๓๕ ยังเป็นปีชวด จัตวาศก (ขึ้นปีฉลู เบญจจก จ.ศ. ๑๑๕๕) เมื่อวันจันทร์ เดือน ๕ แรม ๖ ค่ำ ตรงกับ วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๓๓๖)

^๓ สันนิษฐานจาก จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๔๙, ๕๑ ว่า ตั้งกรมระหว่าง จ.ศ. ๑๑๘๖ - ๑๑๙๐

^๔ จดหมายเหตุความทรงจำฯ, หน้า ๖๑.

^๕ ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๒ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๕), หน้า ๗๕ มีพระนามว่า พระองค์เจ้าผะอับ และสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ (จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ ไม่ปรากฏศักราช เลขที่ ๔๐ ก สมุดไทยดำ).

^๖ เจ้าจอมมารดานิม ธิดาเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นครุฑโหรละคร ดู “บัญชีรายชื่อฝ่ายในถวายตัวในรัชกาลที่ ๑ รัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓,” หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔. และ เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์

^๗ ดวงพระขาดาแลดวงขาดาต่าง ๆ (สำเนาต้นฉบับลายมือ), หน้า ๒๖.

^๘ เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑, หน้า ๕๒.

^๙ รัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนค่านำพระนามเป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา ดูเพิ่มเติมที่ภาคผนวก เรื่อง “วินิจฉัยพระยศเจ้านายที่เรียกว่า “กรมสมเด็จพระ” หรือ “สมเด็จพระ”.

^{๑๐} เดิมเป็นวันจันทร์ แต่ “จดหมายเหตุโหร,” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒), หน้า ๓๘ ว่า ตรงกับวันอาทิตย์ ซึ่งตรงกันกับ ปฏิทินกรมวิชาวชิการฯ.

ที่ ๑๖ พระองค์เจ้าหญิงส้มจีน (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าส้มจีน) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเกิด เมื่อวันศุกร์ เดือน ๘ อุตตราษฒ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรง เบญจศก จ.ศ. ๑๑๕๕ ตรงกับวันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๓๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๘^๑

ที่ ๑๗ พระองค์เจ้าชายพนมวัน (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาศิลา ประสูติวันพุธ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๑๕๖ ตรงกับวันที่ ๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๓๗ ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นพิพิธภูเบนทร์ ในรัชกาลที่ ๓ เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนพิพิธภูเบนทร์ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๙๔ ตรงกับวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๕ ในรัชกาลที่ ๔ เลื่อนเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ นเรนทรสุริยวงศ์ อิศวรพงศ์พรพิพัฒน์ศักดิ์ดิรัตนธำรง คุณาลงกฎเกียรติวิบูลย อุดลยเดชพิตร เจ้ากรมเป็นพระยา^๒ เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔^๓ ได้ทรงกำกับกรมพระนครบาลมาแต่ในรัชกาลที่ ๒ ในรัชกาลที่ ๓ ได้ว่ากรมพระคชบาล สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๕ แรม ๘ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘^๔ เวลา ๐๒.๐๐ น.^๕ พระชันษา ๖๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดอรุณราชวราราม วันอาทิตย์ที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๙^๖ เป็นต้นราชสกุล พนมวัน ณ อยู่ธยา

ที่ ๑๘ พระองค์เจ้าหญิงหรรุ่น (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหรรุ่น) ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาสวน ประสูติวันอังคาร เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๑๕๗ ตรงกับวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๓๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๑๙ พระองค์เจ้าหญิงใย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าใย) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาอิน เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๙ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๑๕๗ ตรงกับวันที่ ๒๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๓๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ^๗ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๖ พระชันษา ๖๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันพุธที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๖^๘

^๑ จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๒, หน้า ๓๑.

^๒ เจ้ากรมเป็นพระยา เฉพาะเจ้ากรมแก้ว เพราะเป็นราชินิกุลสายบางช้าง (ดู ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด, หน้า ๑๓.)

^๓ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๗๙.

^๔ เมื่อเทียบกับ ปฏิทินกรมวิชาวชิการฯ แล้ว จะตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๙

^๕ The Writings of King Mongkut to Sir John Bowring (A.D. 1855 - 1868) (Bangkok : Historical Commission of the Prime Minister's Secretariat, 1994), p. 29.

^๖ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๑๔๗.

^๗ จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๒, หน้า ๒๒.

^๘ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุเดียวกันตามลำดับ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิษณุภาณีนาถ วันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๖ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าใย วันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๖ (ดู พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๒๔๖, ๒๔๘.)

ที่ ๒๐ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเหมเล็ก ประสูติ เดือนอ้าย ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๑๕๗ พ.ศ. ๒๓๓๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๒๑ พระองค์เจ้าหญิงพลับ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพลับ) ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดาสวน ประสูติวันอาทิตย์ เดือน ๕ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๑๕๙ พ.ศ. ๒๓๔๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๘^๑ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดอมรินทราราม ปีเดียวกัน^๒

ที่ ๒๒ พระองค์เจ้าชายกุญชร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาศิลา ประสูติวันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๖๐ ตรงกับ วันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๔๑ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์ ถึงรัชกาลที่ ๔ เลื่อนเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ นเรศราชรวินช์ อิศวรพงษ์พิพัฒนศักดิ์ อุดมอรรควรยศวงษประนตนาถนเรนทร์ พาหนทรบพิตร เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๕^๓ ในรัชกาลที่ ๓ ได้ว่ากรมม้า และกรมมหรสพ^๔ ถึงรัชกาลที่ ๔ ได้ว่ากรมพระคชบาลกรม ๑ สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๕ แรม ๑๓ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับ วันที่ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๖ พระชันษา ๖๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันพุธที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๖^๕ เป็นต้นราชสกุล กุญชร ณ อยุธยา

ที่ ๒๓ พระองค์เจ้าหญิงสังวาล (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสังวาล) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดา ทรัพย์ ประสูติเมื่อเดือน ๘ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๖๐ พ.ศ. ๒๓๔๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๘๖ พระชันษา ๔๕ ปี

ที่ ๒๔ พระองค์เจ้าชายเนตร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเนตร) บางฉบับว่านุก หรือ นุช^๖ ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาปราง (ต่อมาเป็นท้าววรจันทร์) เมื่อเดือน ๙ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๖๐ พ.ศ. ๒๓๔๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑^๗

ที่ ๒๕ พระองค์เจ้าชายโคมเพ็ชร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโคมเพ็ชร) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเหมเล็ก ประสูติเดือน ๖ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๑๖๑ พ.ศ. ๒๓๔๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๒๖ พระองค์เจ้าชายเรณู (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเรณู) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดา บุนนาค ประสูติเดือน ๘ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๑๖๑ พ.ศ. ๒๓๔๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เป็นต้นราชสกุล เรณูนันท์ ณ อยุธยา

^๑ สำนักหอสมุดแห่งชาติ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๗ เลขที่ ๑/ค (สมุดไทยดำ).

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๘๐.

^๔ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ

^๕ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๒๔๘.

^๖ ประชุมหมายรับสั่ง ภาค ๔ ตอนที่ ๑๖, หน้า ๒๕.

^๗ เรื่องเดียวกัน ว่า ใน พ.ศ. ๒๓๗๐ ยังมีพระชนม์อยู่

ที่ ๒๗ พระองค์เจ้าชายอำไพ^๑ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอำไพ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาทองอยู่ เมื่อเดือน ๙ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๑๖๑ พ.ศ. ๒๓๔๒ ทรงผนวชอยู่วัดอรุณราชวราราม จนจะได้เป็นพระราชาคณะจิงลาผนวช สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดกัลยาณมิตร วันอาทิตย์ที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๘๔^๒

ที่ ๒๘ พระองค์เจ้าชายอัมพร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอัมพร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดา ม่วงช่อ^๓ เมื่อเดือน ๙ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๑๖๑ พ.ศ. ๒๓๔๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๒๙ พระองค์เจ้าหญิงสุกรม^๔ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุกรม) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดา สิ้น ประสูติวันศุกร์ เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๑๖๑ ตรงกับวันที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๓๔๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๓๐ พระองค์เจ้าชายเนียม (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเนียม) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดา เหมใหญ่ ประสูติวันเสาร์ เดือน ๕ แรม ๓ ค่ำ ปีวอกยังเป็นเอกศก จ.ศ. ๑๑๖๑ ตรงกับวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๔๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อเดือน ๖ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๑๘๖ พ.ศ. ๒๓๖๗ พระชันษา ๒๖ ปี เป็นต้นราชสกุล นิยมิศร ณ อยุธยา

ที่ ๓๑ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาอัน เมื่อ เดือน ๖ ปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๑๖๒ พ.ศ. ๒๓๔๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๓๒ พระองค์เจ้าหญิงน้อย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าน้อย) ที่ ๖ ในเจ้าจอมมารดาสวน ประสูติเดือน ๑๒ ปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๑๖๒ พ.ศ. ๒๓๔๓ ทรงมีความรู้ทางวิชาโหรา^๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑^๖

ที่ ๓๓ พระองค์เจ้าหญิงประภา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประภา) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาบุญมา (ต่อมาเป็นท้าวทรงกันดาล) เมื่อเดือนอ้าย ปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๑๖๒ พ.ศ. ๒๓๔๓ สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๓๔ พระองค์เจ้าชายชัตติยวงศ์^๗ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชัตติยวงศ์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาน้อย เมื่อปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๑๖๒ พ.ศ. ๒๓๔๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒^๘

ที่ ๓๕ พระองค์เจ้าชายทินกร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงภูวนตรนรินทรฤทธิ์) ที่ ๔ ใน เจ้าจอมมารดาศิลา ประสูติวันอาทิตย์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๑๖๓ ตรงกับวันที่ ๒๔

^๑ พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี, หน้า ๖ ว่า พระองค์เจ้าอโย

^๒ ประชุมหมายรับสั่งภาค ๔ ตอนที่ ๒๙, หน้า ๒๙.

^๓ พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี, หน้า ๖ ว่า ประสูติในเจ้าจอมมารดาม่วงช่อ

^๔ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังหน้า ว่า ศุภกรม

^๕ เรื่องเดียวกัน.

^๖ เรื่องเดียวกัน, ว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

^๗ เรื่องเดียวกัน, ว่า พระองค์เจ้าชายหนูชัตติยวงศ์

^๘ พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี, หน้า ๗ ว่า ในรัชกาลที่ ๓ ยังมีพระชนม์อยู่

พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๔๔ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ
เมื่อปีกุน ตรีกจก จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๔๔ ได้ว่ากรมพระนครบาลอยู่ระยะหนึ่ง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔
เมื่อวันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๔๔
พระชันษา ๕๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดอรุณราชวราราม วันอาทิตย์ที่ ๘ มีนาคม
พ.ศ. ๒๓๔๔^๑ เป็นต้นราชสกุล ทินกร ณ อยุธยา

ที่ ๓๖ พระองค์เจ้าหญิงรสคนธ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารสคนธ์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดา
ทรัพย์ ประสูติวันอาทิตย์ เดือนอ้าย^๒ (ปีระกา ตรีกจก จ.ศ. ๑๑๖๓ พ.ศ. ๒๓๔๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๓๗ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชาย^๓ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า) เป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าที่ ๑ ในสมเด็จพระ
พระศรีสุริเยนทรา บรมราชินี^๔ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือนยี่^๕ ปีระกา ตรีกจก จ.ศ. ๑๑๖๓ พ.ศ. ๒๓๔๔
สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๓๘ พระองค์เจ้าชายไพฑูริย์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสนธิทนเรนทร์) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดา
ทิม^๖ ประสูติเมื่อปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๖๔ พ.ศ. ๒๓๔๕ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหมื่นสนธิทนเรนทร์^๗ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๘ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะแม อัฐศก จ.ศ. ๑๑๘๘ พ.ศ. ๒๓๗๙ สิ้นพระชนม์
ในรัชกาลที่ ๓ ปีมะแม สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๑๐ พ.ศ. ๒๓๙๑ พระชันษา ๔๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ
ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันพฤหัสบดี เดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ ปีกุน ตรีกจก จ.ศ. ๑๒๑๓ ตรงกับวันที่ ๑๗
กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๙๔^๘ เป็นต้นราชสกุล ไพฑูริย์ ณ อยุธยา

ที่ ๓๙ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาเหมเล็ก ประสูติปีจอ
จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๖๔ พ.ศ. ๒๓๔๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๑๖๕ พ.ศ. ๒๓๔๖
พระชันษา ๒ ปี

ที่ ๔๐ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาน้อยระนาด
ประสูติปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๖๔ พ.ศ. ๒๓๔๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

^๑ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๑๔๗.

^๒ อีกบัญชีหนึ่ง ว่า ประสูติเมื่อเดือน ๓ ต่อ ๓๗ (สันนิษฐานว่า คือ วัน ๓^๗ ๓ วันอังคาร เดือน ๓ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีระกา
ตรีกจก จ.ศ. ๑๑๖๓ ตรงกับวันที่ ๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๔๔

^๓ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน้า ว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าราชกุมาร

^๔ ครั้งเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าบุญรอด สมเด็จพระศรีสุริเยนทรา บรมราชินี มีพระราชโอรสธิดา ๕ พระองค์
(ตามจำนวนที่ตั้งพระครรภ์) คือ ๑. สมเด็จพระเจ้าฟ้าชาย ๒. สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฏ ๓. - ๔. ไม่เป็นพระองค์ (ตกพระโลหิต)
๕. สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี (“พระราชประวัติย่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน *ชุมนุมพระบรมราชาธิบายใน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, หน้า ๑๓๒.)

^๕ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน้า ว่า ประสูติเดือนอ้าย

^๖ เจ้าจอมมารดาทิม ธิดาคณดาเอม (ดู อธิบายราชินิกุลบางช้าง, หน้า ๑๓๐.)

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน ; เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑, หน้า ๓๘ ว่า “สนธิทนเรนทร์”

^๘ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๔๒.

ที่ ๑๑ พระองค์เจ้าชายโต (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงมหิศวรินทรากรมเรศ^๑) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเลี้ยง ประสูติวันอังคาร เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๑๖๕ ตรงกับวันที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๓๔๖ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอินทรอมเรศ ถึงรัชกาลที่ ๔ เลื่อนเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงมหิศวรินทรากรมเรศ เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ ได้ว่ากรมแสงปีน ต้นมาแต่ในรัชกาลที่ ๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันพุธ เดือน ๘ อุตราชาคม ขึ้น ๓ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๔ พระชันษา ๕๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดอรุณราชวราราม วันจันทร์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๔^๒ เป็นต้นราชสกุล มหากุล ณ อยุธยา

ที่ ๑๒ พระองค์เจ้าหญิงอินทนิล^๓ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอินทนิล) ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดา คีลา ประสูติวันพุธ เดือน ๑๑ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๑๖๖ ตรงกับวันที่ ๑๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗ เวลา ๑๑ ทุ่ม^๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ วันพฤหัสบดี ปิวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๓๔ ตรงกับวันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๕^๕ พระชันษา ๖๙ ปี

ที่ ๑๓ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายมงกุฎ^๖ สมมุติเทวาวงศ์ พงศาอิสวรรกระษัตริย์ ขัตติยราชกุมาร (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ที่ ๒ ในสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี เสด็จพระราชสมภพ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๑๖๖ ตรงกับวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗ ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๑๗๕ พ.ศ. ๒๓๕๖ โปรดให้ตั้งการพระราชพิธีลงสรง และพระราชทานพระสุพรรณบัฏจารึกพระนามว่า “สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ สมมุติเทวาวงศ์ พงศาอิสวรรกระษัตริย์ ขัตติยราชกุมาร”^๗ และเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๓๕๙ โปรดให้ตั้งการพระราชพิธีโสกันต์ ได้เป็นอธิบดีกรมมหาดเล็ก ทรงผนวชอยู่ ๒๗ พรรษา ทรงมีสมณนามว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎสมมติวงศ์ พระวชิรญาณมหาเถร เป็นเจ้านายพระองค์แรกที่ปรากฏในพงศาวดารว่าได้เป็นเปรียญ

^๑ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๔๙ ว่า กรมหมื่นอินทรอมเรศ และหน้า ๘๑ ว่า กรมหลวงมหิศวรินทรากรมเรศ

^๒ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๒๑๙.

^๓ พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ ๔ ใน จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๙ เรียกว่า เจ้าพี่หนู

^๔ ดวงพระขათาแลดวงขათาต่างๆ (สำเนาต้นฉบับลายมือ).

^๕ จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓, หน้า ๔๘.

^๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าแต่เสด็จพระราชสมภพ เพราะเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงอิศรสุนทร) และ สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี (เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงบุญรอด) ดังนั้น เมื่อได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เป็นพระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ ๔ ในพระปรมาภิไธย จึงมีคำว่า “อุภโต สุชาติ” ซึ่งหมายความว่าทรงมีพระราชสมภพ อันประเสริฐ ทั้งสองฝ่าย (คือ เมื่อเสด็จพระราชสมภพนั้น ทั้งสมเด็จพระบรมชนกนาถและสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้า)

^๗ ก่อนเสวยราชสมบัติ ในพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระนามว่า “สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ สมมุติวงศ์ พงศาอิสวรรกระษัตริย์ ขัตติยราชกุมาร”

๕ ประโยค ในรัชกาลที่ ๓ เป็นพระราชอาคณเฑาะ สมณศักดิ์เสมอเจ้าคณะรอง เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เป็นรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันพุธ เดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๑ ปีกุน ยังเป็นโทศก จ.ศ. ๑๒๑๒ ตรงกับวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๓ พระชนมพรรษา ๔๖ พรรษา บรมราชาภิเษก วันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ ตรงกับวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๔ เสด็จอยู่ในราชสมบัติ ๑๗ ปี ๖ เดือน^๑ เสด็จสวรรคต เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๓๐ ตรงกับวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ เวลาบ่ายเศษ^๒ พระชนมพรรษา ๖๕ พรรษา ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง วันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๒^๓

ที่ ๔๔ พระองค์เจ้าชายกลาง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาน้อยพระนาม ประสูติวันเสาร์ เดือน ๓ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมฤกษ สัปตศก จ.ศ. ๑๑๖๗ ตรงกับวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๔๘ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงกำกับกรมช่างทอง ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๘๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์^๔ ได้ว่ากรมช่างหล่อ กรมช่างสิบหมู่ และว่าความศาลราชตระกูลตลอดมาจนสิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๕ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ สรุปลินทรเทวราชวิลาสอรัณ บรมวงศ์สรรพเชษฐวิเศษศักดิ์ อเนกัญญลักษณ-บุญวรฤทธิ มหิศวรพงศ์พิพัฒนสุพรรณรัตนจิตราลังการโกศล สุวิมลปริชาตฉัตรฉัตร วรเกียรติคุณวิบูลย์ศักดิ์ดา อุดุลยเดชาอนุภาพพิตร เมื่อปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๓๖ พ.ศ. ๒๔๑๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๔ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๙ พระชันษา ๗๓ ปี เป็นต้นราชสกุล วัชรวิวงศ์ ณ อยุธยา

ที่ ๔๕ พระองค์เจ้าชายชุมแสง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพศิลป์ปรีชา) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาทิม ประสูติวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีชลาภ ยังเป็นสัปตศก จ.ศ. ๑๑๖๗ ตรงกับวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๔๘ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสรรพศิลป์ปรีชา^๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ ตรงกับวันที่ ๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๘๔ แล้วเลื่อนเป็นกรมหลวงสรรพศิลป์ปรีชาในปีนั้น ได้ทรงกำกับกรมหมอนวด สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ บุรพาษาฒม์ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๔ พระชันษา ๕๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร วันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๕ ค่ำ จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันศุกร์ที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๔^๖ เป็นต้นราชสกุล ชุมแสง ณ อยุธยา

^๑ วันบรมมหาประสูตแลวันประสูต (ฉบับคัดสำเนา)

^๒ ดวงพระขาดาแลดวงขาดาต่าง ๆ (สำเนาต้นฉบับลายมือ)

^๓ Siam Repository, p.286.

^๔ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๑๗๘. ว่า กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑, หน้า ๕๕. ว่า “เทเวศร์วัชรินทร์”

^๕ เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑, หน้า ๕๕. ว่า “สรรพศิลป์ปรีชา”

^๖ “จดหมายเหตุโทร ของจมีนังคีลป์,” ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๘ ภาค ๘ (พระนคร : องค์กรการค้าของครูสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๑๕๑. ; “ฉบับที่ ๙ พระราชหัตถเลขาถึงคณะทูตานุทูตรวมกัน” ใน พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๖๒๔.

ที่ ๔๖ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาปรางใหญ่^๑ พระสนมเอก ประสูติปีชกาล อัฐศก จ.ศ. ๑๑๖๘ พ.ศ. ๒๓๔๙ ประสูติได้ ๓ วัน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๔๗ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาพะวา^๒ ประสูติปีชกาล อัฐศก จ.ศ. ๑๑๖๘ พ.ศ. ๒๓๔๙ สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ

ประสูติเมื่อทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

ที่ ๔๘ พระองค์เจ้าหญิงสายสมร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสมร) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเลี้ยง ประสูติวันเสาร์ เดือน ๘ แรม ๒ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๗๐ ตรงกับวันที่ ๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๕๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๒๓๓ ตรงกับวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๔^๓ พระชันษา ๖๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดอรุณราชวราราม วันศุกร์ที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๕

ที่ ๔๙ พระองค์เจ้าชายนวม (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาปรางใหญ่ พระสนมเอก ประสูติวันเสาร์ เดือน ๘ แรม ๒ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๗๐ ตรงกับวันที่ ๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๕๑ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวงศาสนิท เมื่อปีชกาลจัตวาศก จ.ศ. ๑๒๐๔ พ.ศ. ๒๓๘๕ ได้ทรงกำกับกรมหมอ และกรมพระอาลักษณ์^๔ ในรัชกาลที่ ๔ เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ ได้ทรงกำกับราชการกรมมหาดไทย ว่าพระคลังสินค้า เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน และเป็นผู้แทนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการทำสนธิสัญญากับต่างประเทศ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๓๒ ตรงกับวันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๓^๕ พระชันษา ๖๓ ปี เป็นต้นราชสกุลสนิทวงศ์ ณ อยุธยา

^๑ เจ้าจอมมารดาปรางใหญ่ พระสนมเอก ธิดาท่านชรัวยายทองอิน และคุณตาบุญเกิด (ดู ลำดับราชินิกุลบางช้าง, หน้า ๗๐, ๗๒.) ; Bangkok Calendar (1860), p.49 ว่า เจ้าจอมมารดาปรางใหญ่ ถึงแก่กรรมวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๙๙

^๒ ลำดับราชินิกุลบางช้าง, หน้า ๗๗ ว่า เจ้าจอมมารดาพะวา ธิดาท่านชรัวยายลิ้ม และพระสาครบุรี

^๓ จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓, หน้า ๔๑.

^๔ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่า.

^๕ จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓, หน้า ๓๙ ว่า สิ้นพระชนม์ วันเดือน ๑๐ ขึ้นค่ำ ๑ ตรงกับวันพุธที่ ๑๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๔

ที่ ๕๐ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายอัครเรศจุฑามณี^๑ (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) ที่ ๓ ในสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี เสด็จพระราชสมภพวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๗๐ ตรงกับวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๑ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาให้ทรงกรมเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอัครเรศรังสรรค์ โดยยังไม่มีพระนามเจ้าฟ้า ออกพระนามเพียงว่าเจ้าฟ้าพระองค์น้อย^๒ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๙๔ ตรงกับวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๕ และได้ว่ากรมทหารปืนใหญ่ ในรัชกาลที่ ๔ เถลิงพระนามเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าอัครเรศจุฑามณี แล้วพระราชทานบรรดาศาภิเชกเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว^๓ รับพระบรมราชโองการ เมื่อพระชนมพรรษา ๔๓ พรรษา ๑๐ เดือน^๔ สวรรคตในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันอาทิตย์ เดือนยี่ แรม ๖ ค่ำ ปีมลู สัปตศก จ.ศ. ๑๑๒๗ ตรงกับวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๘ พระชนมพรรษา ๕๘ พรรษา ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง วันอาทิตย์ที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๙^๕

ที่ ๕๑ พระองค์เจ้าชายมรกฏ^๖ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสกลิตยสถาพร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาทองดี^๗ เมื่อวันพุธ เดือนยี่ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๗๐ พ.ศ. ๒๓๕๑ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสกลิตยสถาพร เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ ในรัชกาลที่ ๔ ได้ว่ากรมช่างทหารในญวน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙^๘ พระชันษา ๔๘ ปี เป็นต้นราชสกุล มรกฏ ณ อยุธยา

^๑ เถลิงพระยศเจ้านาย เล่ม ๑, หน้า ๓๘ ว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑามณี ; ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๑๓๒ ว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าอัครเรศจุฑามณี ตรีพิศเพชรรัตนาลงกต เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยังไม่ทันเถลิงพระนามก็สวรรคตเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงพระราชทานพระนาม “เจ้าฟ้า” ย้อนหลัง ดู “ประกาศการสมโภชในงานรับพระสุพรรณบัฏ,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘ ร.ศ. ๑๑๐, หน้า ๓๔๙.

^๒ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๕๖.

^๓ ใน พ.ศ. ๒๓๙๓ ออกพระนามว่า สมเด็จพระบรมมหาอนุชาธิราช เจ้าฟ้าฯ กรมขุนอัครเรศรังสรรค์ (ดู พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี, หน้า ๙๔.)

^๔ วันบรมมหาประสูตแล้ววันประสูต (ฉบับคัดสำเนา).

^๕ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๓๐๕.

^๖ เถลิงพระยศเจ้านาย เล่ม ๑, หน้า ๔๑ ว่า พระองค์เจ้ามรกฏ

^๗ เจ้าจอมมารดาทองดี ธิดาเจ้าพระยาธรรมมา (สด บรรพบุรุษสกุล สุนทรศารทูล) (ดู เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์, หน้า ๘.)

^๘ หอสมุดแห่งชาติ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๘ เลขที่ ๓๘. สมุดไทยคำ

ประสูติเมื่อบรมราชาภิเษกแล้ว

ที่ ๕๒ พระองค์เจ้าชายชัตติยา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นถาวรรวยศ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดา พะวา ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๐ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๑๗๑ ตรงกับวันที่ ๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๕๒^๑ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นถาวรรวยศ เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๕๔ ได้ว่ากรมฝัพาย กรมเกณฑ์ขาดกวาดสนาม^๒ และ ช่างเหลารางปืน สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๖^๓ พระชันษา ๖๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดสระเกศ วันพฤหัสบดีที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๙^๔

ที่ ๕๓ พระองค์เจ้าหญิงดวงจันทร์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดวงจันทร์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเกล้า เมื่อปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๑๗๑ พ.ศ. ๒๓๕๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๕๔ พระองค์เจ้าหญิงนิมมวล (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านิมมวล) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาลูกจันทน์ใหญ่^๕ เมื่อปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๑๗๓ พ.ศ. ๒๓๕๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๕๕ พระองค์เจ้าหญิงแฝด (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาหนูจิ้น เมื่อปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๑๗๓ พ.ศ. ๒๓๕๔ ประสูติได้ ๖ วัน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๕๖ พระองค์เจ้าหญิงแฝด (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาหนูจิ้น เมื่อปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๑๗๓ พ.ศ. ๒๓๕๔ ประสูติได้ ๗ วัน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๕๗ พระองค์เจ้าชายนิลรัตน์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอลงกฎกิจปริชา) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาพิม เมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ แรม ๘ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๑๗๓ ตรงกับวันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๕๔ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอลงกฎกิจปริชา เมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ ตรงกับวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๕๔ ในรัชกาลที่ ๔ ได้ว่ากรมแสงปืนต้น กรมแสงหอกดาบ และได้กำกับช่างเงินโรงกระษาปณ์ทำเงินเหรียญ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๒๙ ตรงกับวันที่ ๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ พระชันษา ๕๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ วันที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๐^๖ เป็นต้นราชสกุล นิลรัตน์ ณ ออยุธยา

^๑ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "Near and Distant Member of the Royal Family," Bangkok Calendar (1868), p. 106 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๘ ตุลาคม ค.ศ. ๑๘๐๙ (พ.ศ. ๒๓๕๒)

^๒ ดู ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ฉบับที่ ๑๖๐, หน้า ๓๐๓.

^๓ จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓, หน้า ๕๔.

^๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๒๓๘, หน้า ๓๘๑.

^๕ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่า ว่า เจ้าจอมมารดาลูกจันทน์แขก

^๖ "จดหมายเหตุของหมอบรัดเล," ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒ (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๔), หน้า ๖๖.

ที่ ๕๘ พระองค์เจ้าชายอรุณวงศ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรศักดิ์ดาพิศาลสุพัฒนาการสวัสดิ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเอม^๑ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๗ แรม ๖ ค่ำ ปีมอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๗๔ ตรงกับวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๕๕ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวรศักดิ์ดาพิศาล เมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ปีกุน ตรีกจก จ.ศ. ๑๒๑๓ ตรงกับวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๔ ในรัชกาลที่ ๕ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรศักดิ์ดาพิศาล สุพัฒนาการสวัสดิ เมื่อปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๓๖ พ.ศ. ๒๔๑๗ ในรัชกาลที่ ๔ ได้ว่ากรมทหารปืนใหญ่ กรมกองแก้วจินดา และกรมช่างหล่อ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๘ อุตราชาคม แรม ๔ ค่ำ ปีมชวต สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ ตรงกับวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ พระชันษา ๗๖ ปี เป็นต้นราชสกุล อรุณวงศ์ ณ อยุธยา

ที่ ๕๙ พระองค์เจ้าชายกปิธก^๒ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาอัมพา^๓ ประสูติวันอังคาร เดือน ๕ แรมค่ำ ๑ ปิจอ ยังเป็นเบญจศก จ.ศ. ๑๑๗๕ ตรงกับวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๓๕๗^๔ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ปีกุน ตรีกจก จ.ศ. ๑๒๑๓ ตรงกับวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๔ ได้ว่ากรมพระอัครลักษณ์ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือนอ้าย แรม ๗ ค่ำ ปีมอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๓๔ ตรงกับวันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๕ พระชันษา ๖๐ ปี เป็นต้นราชสกุล กปิธก ณ อยุธยา

ที่ ๖๐ สมเด็จเจ้าฟ้าชายอาภรณ์^๕ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอาภรณ์) ที่ ๑ ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๕ แรม ๗ ค่ำ ปีมชวต อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘ ตรงกับวันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๓๕๙ ในรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงช่วยกำกับกรมพระคชบาล สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๓๙๑ พระชันษา ๓๓ ปี เป็นต้นราชสกุล อาภรณ์กุล ณ อยุธยา

ที่ ๖๑ พระองค์เจ้าชายปราโมช^๖ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาอัมพา ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๔ แรม ๙ ค่ำ ปีมชวต อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘ ตรงกับวันที่ ๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๕๙ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวรจักรธรานุภาพ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ปีกุน ตรีกจก จ.ศ. ๑๒๑๓ ตรงกับวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๔

^๑ เจ้าจอมมารดาเอม ธิดาพระยารัตนจักร (หงส์ทอง) (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๒๓.)

^๒ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๘๙ ว่า พระองค์เจ้ากปิธก

^๓ เจ้าจอมมารดาอัมพา ธิดาพระอินทร์อากร (เจ้าสัวเตากะทะ) (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๔๒.)

^๔ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "Near and Distant Member of the Royal Family," Bangkok Calendar (1868), p. 106 ว่า ประสูติเมื่อ ค.ศ. ๑๘๑๓ (พ.ศ. ๒๓๕๖)

^๕ "จดหมายเหตุของหมอบรัดเล," ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒, หน้า ๘๓. และ จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓, หน้า ๔๗ ว่า สิ้นพระชนม์วันที่ ๒๓ ธันวาคม

^๖ แกกตาม "ประกาศฉบับที่ ๒๗๓ เรื่องประกาศพระราชพิธีโสกันต์ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์," ใน ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, หน้า ๒๐๘ - ๒๒๔.

^๗ หลักฐานบางแห่งว่า เจ้าฟ้าอำพร หรืออำภรณ์ ; พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ ว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าอาภรณ์

^๘ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๙๐ ว่า พระองค์เจ้าปราโมทย์ และว่ากรมหมื่นวรจักรธรานุภาพ

ภายหลังโปรดเกล้าฯ เลื่อนเป็นกรมขุนวรจักรธรานุภาพ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๐ แรม ๑๐ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๒๙ ตรงกับวันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๐ ในรัชกาลที่ ๔ ได้กำกับกรมพระนครบาล และได้ว่ากรมหม่อม กรมช่างเคลือบ ช่างหุงกระจก กรมฉนวนหก ได้ชำระความรับสั่ง ได้ว่ากรมท่า สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ บูรพาษาฒ ขึ้น ๘ ค่ำ^๑ ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๓๔ ตรงกับ วันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๕ พระชันษา ๕๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดสระเกศ วันพุธที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๕^๒ เป็นต้นราชสกุล ปราโมช ณ อยุธยา

ที่ ๖๒ พระองค์เจ้าหญิงพันแสง^๓ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพันแสง) ประสูติแต่เจ้าจอมมารदानวล^๔ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๖๓ พระองค์เจ้าชายเน่า (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเน่า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาพุ่ม เมื่อเดือน ๑๒ ปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๖๔ พระองค์เจ้าชายเกยูร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเกยูร) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาอัมพา ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ ปีชาล สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๘๐ ตรงกับวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔^๕ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดสุวรรณาาราม วันเสาร์ที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๘^๖

ที่ ๖๕ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายกลาง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบ-ปรปักษ์) ที่ ๒ ในสมเด็จพระเจ้าฟ้าคุณทลทิพยวดี ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๑ ปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๑๘๑ ตรงกับวันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๓๖๒

ในรัชกาลที่ ๔ เณิมพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหามาลา อิศวราธิราชวิงษ์บรม-พงษ์ปฏิพัทธ์ บุษขัรตันวโรภโตสุชาติ บิรสังขยานารณรินทราธิบดี และทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นปราบปรปักษ์ เมื่อปีกุน ตรีกจ จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๙ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๒๙ ตรงกับวันที่ ๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ ในรัชกาลที่ ๕ เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ มหิศวรศักดิ์-สุนทรวิงษ์ บรมพงษ์บริพัตร วิวัฒนยโคดม สรรพศิลปาคมอุดมกิจ พิฆเนศวรประสิทธิคิขกรรมศาสตร โหรงกลานุกวาทกาพยปฏิภาณ สฤชติสรพศุภการ สกลรัชฎาธิกิจปรีชาตโยหาร ยุติธรรมาทวารยาไศรย

^๑ จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓, หน้า ๔๖ ว่า สิ้นพระชนม์วัน เดือน ๙ ขึ้น ๘ ค่ำ ตรงกับวันจันทร์ที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๕ เวลาบ่าย ๓ โมง

^๒ “จดหมายเหตุของหมอบรัดเล,” ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒ หน้า ๘๓. และ “จดหมายเหตุไทร ของงมื่นกังกิลป์,” ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๘ ภาค ๘, หน้า ๑๗๕.

^๓ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า ๕๕๙ ; ราชสกุลวงศ์ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๙ ว่า “พระองค์เจ้ากรแสง”

^๔ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าน ว่า เจ้าจอมมารदानวม

^๕ สันนิษฐานว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๘๘ (ดู หอสมุดแห่งชาติ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๗ เลขที่ ๗๐ สมุดไทยดำ)

^๖ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๑๑๑.

ไตรศรีรัตนธาดา มหันตเดชานูภาพพิตร^๑ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีกอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๒๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๗ และเลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมสมเด็จ พระบารามประปักษ์ มหิศวรศักดิ์สุนทรวิวงศ์ บรมพงษบริพัตร วิวัฒนยศม สรรพศิลปาคมอุดมกิจ พิฆเนศวร ประสิทธิชกรรมศาสตร์ ไทรกลานวาทกาพยปฏิภาณ สฤทธิศุภการสกลรัชฎาธิกิจ ปรีชาตโยหาร สมบูรณคุณสารสุจริตจริยาภิรมย์ ราชพงศานุกรมมุขประดิษฐาสกลนราภิมานิต นริศราธิบดีนทร์ ปรมินทร์ มหาราชวโรประการ ปรีชาญาณยุติธรรมาชาชยาศรัย ศรีรัตนไตรสรณคุณารักษ์ บรมอรรคมหาบุรุษยรัตน์ สุขุมालกระษัตริย์วิสุทธินาติ ธรรมิกนาถบพิตร เมื่อวันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๖ ค่ำ ปีกกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๑๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ ในรัชกาลที่ ๓ รับราชการในกรมวัง ถึงรัชกาลที่ ๔ ได้ว่ากรมวัง กรมพระคชบาล กรมโหร กรมพราหมณ์ กรมภูษามาลา และกรมสังฆการีธรรมการ ในรัชกาลที่ ๕ ที่ประชุม พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่พร้อมกันสมมติให้เป็น ผู้สำเร็จราชการในพระราชสำนัก และว่า พระคลังทั้งปวง ต่อมาได้ว่ากรมมหาดไทยอีกกรมหนึ่ง และได้เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีกอ อัฐศก จ.ศ. ๑๑๔๘ ตรงกับวันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๙ พระชันษา ๖๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันพฤหัสบดีที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๐^๒ เป็นต้นราชสกุล มาลากุล ณ อยุธยา

ที่ ๖๖ พระองค์เจ้าหญิงโสภา^๓ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสภา) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดา ลูกจันทน์^๔ ประสูติวันอังคาร เดือน ๙ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๑๘๒ พ.ศ. ๒๓๖๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๑๘๓ พ.ศ. ๒๓๖๔ พระชันษา ๒ ปี

ที่ ๖๗ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า) ที่ ๓ ในสมเด็จพระเจ้าฟ้าคุณชล- ธิพายวดี ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๔ แรม ๓ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๑๘๒ ตรงกับวันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๖๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๖๘ พระองค์เจ้าหญิงกัญฐา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัญฐา) ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดา- อัมพา ประสูติวันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๔ ค่ำ^๕ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๑๘๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีกอ โทศก จ.ศ. ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๙๓ พระชันษา ๓๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุ ท้องสนามหลวง วันพฤหัสบดีที่ ๑๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๙๔^๖

^๑ พระนาม กรมพระ สกะตตาม จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ฯ, หน้า ๑๘๓.

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๔๙, หน้า ๔๔.

^๓ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า ๕๖๑ ว่า “โสภา”

^๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕ จ.ศ. ๑๒๕๐, หน้า ๔๒๑ และ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ ร.ศ. ๑๐๘, หน้า ๖๕ ว่า เจ้าจอมมารดาจัน หรือลูกจันทน์ เป็นธิดาเจ้าสุก ชาวหลวงพระบาง มีพระองค์เจ้าชายพระองค์หนึ่ง (ไม่ทราบพระนาม) และพระองค์เจ้าหญิง ๒ พระองค์ (พระองค์เจ้าหญิงโสภา และพระองค์เจ้าหญิงแมนเขียน) ถึงแก่กรรม วันเสาร์ เดือน ๓ แรมค่ำ ๑ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ ตรงกับวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๑ อายุ ๙๐ ปี พระราชทานเพลิงศพ ณ วัดสระเกศ วันที่ ๒๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๒

^๕ ถ้าเป็นวันอาทิตย์ จะเป็นเดือน ๖ ขึ้น ๕ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๔ (ดู ปฏิทินกรมวิชาธิการฯ, หน้า ๔๐.)

^๖ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๔๒.

ที่ ๖๙ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายปิ๋ว (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าปิ๋ว) ที่ ๔ ในสมเด็จพระเจ้าฟ้าคุณทูล-
ทิพยวดี ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๘๔ ตรงกับวันที่ ๒๖ เมษายน
พ.ศ. ๒๓๖๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๘๓ พระชันษา ๑๙ ปี

ที่ ๗๐ พระองค์เจ้าหญิงมารยาตร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามารยาตร) ประสูติแต่เจ้าจอม
มารดาแย้ม^๑ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๓ แรม ๗ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๘๔ ตรงกับวันที่ ๒ กุมภาพันธ์
พ.ศ. ๒๓๖๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔

ที่ ๗๑ พระองค์เจ้าหญิงกัลยาณี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัลยาณี) ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดา
อัมพา ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๘๔ ตรงกับวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์
พ.ศ. ๒๓๖๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๑๘๕ พ.ศ. ๒๓๖๖ พระชันษา ๒ ปี

ที่ ๗๒ พระองค์เจ้าหญิงแม่นเทียน (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าแม่นเทียน) ที่ ๒ ในเจ้าจอม
มารดาลูกจันทน์เล็ก ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๑๘๕ ตรงกับ
วันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๖๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมุ
เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ ตรงกับวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๖ พระชันษา ๙๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ
ณ วัดราชาธิวาส วันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๗^๒

ที่ ๗๓ พระองค์เจ้าหญิงกนิษฐน้อยนารี^๓ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากนิษฐน้อยนารี) ที่ ๖ ใน
เจ้าจอมมารดาอัมพา ประสูติวันเสาร์ เดือน ๓ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมอก ฉศก จ.ศ. ๑๑๘๖ ตรงกับวันที่ ๒๒ มกราคม
พ.ศ. ๒๓๖๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ วันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๖ พระชันษา ๓๙ ปี พระราชทาน-
เพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวงวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๖^๔

พระราชโอรสธิดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประสูติเมื่อเสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระ
พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ๔๗ พระองค์ เป็นเจ้าฟ้า ๒ พระองค์ เป็นพระองค์เจ้า ๔๕ พระองค์
ประสูติเมื่อเสด็จดำรงพระยศเป็นกรมพระราชวังบวรฯ ๔ พระองค์ เป็นเจ้าฟ้า ๑ พระองค์ เป็น
พระองค์เจ้า ๓ พระองค์

ประสูติเมื่อบรมราชาภิเษกแล้ว ๒๒ พระองค์ เป็นเจ้าฟ้า ๔ พระองค์ เป็นพระองค์เจ้า ๑๘ พระองค์
รวมทั้งสิ้น ๗๓ พระองค์

ราชสกุลพระราชทานที่สืบสายตรงจากพระราชโอรสมี ๒๐ มหาสาขา

^๑ เจ้าจอมมารดาแย้ม ธิดาพระยาไกรเพชรรัตนสงคราม (ทองดี) (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๓๙, หน้า ๑๙๐.)

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๑ พ.ศ. ๒๔๕๗, หน้า ๖๕๙

^๓ พระองค์เจ้าหญิงกนิษฐน้อยนารี บางแห่งออกพระนามว่า ขนิษฐน้อยนารี (ดู พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ ๒)

^๔ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า ๕๖๓ และ ราชสกุลวงศ์ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๙ ;
ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒๖๐ ว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ ; จดหมายเหตุขุขินน้ำฝน เล่ม ๒ หน้า ๒๓ ว่า
สิ้นพระชนม์วันอาทิตย์ เดือน ๙ แรมค่ำ ๑ ปีมุจ เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๖

^๕ ออกพระเมรุตาม สมเด็จพระเจ้าฟ้าจันทรมณฑลโสภณภควดี

**พระราชโอรสพระราชธิดา
ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓^๑**

ประสูติก่อนบรมราชาภิเษก

ที่ ๑ พระองค์เจ้าชายกระวีวงศ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากระวีวงศ์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดา หงิม เมื่อวันอังคาร เดือน ๗ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๑๗๓ ตรงกับวันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๕๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๖๓^๒ พระชันษา ๑๐ ปี^๓

ที่ ๒ พระองค์เจ้าหญิงใหญ่ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าใหญ่) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดา น้อยเมือง ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๑ แรม ๓ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๑๗๓ ตรงกับวันที่ ๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๕๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓^๔ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๑๘๗ ตรงกับวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๘ พระชันษา ๑๕ ปี

ที่ ๓ พระองค์เจ้าหญิงวิลาส (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอับสรสุดาเทพ^๕) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาบาง ประสูติวันพฤหัสบดี เดือนอ้าย แรม ๕ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๑๗๓ ตรงกับวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๕๔ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นอับสรสุดาเทพ เมื่อวันพุธ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๙ ปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๐๐ ตรงกับวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๑ ด้รับรักษาคุณแจพระคลังข้างใน และว่าพนักงานต่างๆ คือ พระสุนทรและพระภุษา ทรงกำกับแจกเบี้ยหวัดฝ่ายใน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๙ แรม ๔ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๐๗ ตรงกับวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๘ พระชันษา ๓๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันอาทิตย์ เดือน ๔ แรม ๔ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๐๗ ตรงกับวันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๘^๖

^๑ เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสวยราชย์เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๔ ได้ทรงบัญญัติค่านำพระนามพระราชโอรสพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ” และได้ใช้ค่านำพระนามนี้มาจนถึงวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระบรมราชโองการให้เปลี่ยนเป็น “พระเจ้าบรมวงศ์เธอ” แทน

^๒ พ.ศ. ๒๓๖๓ ตรงกับปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๑๘๒ มีไข่มะเส็ง (ดู ปฏิทินกรมวิชาธิการฯ, หน้า ๓๙.)

^๓ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ, หน้า ๑๘ ว่า พระองค์เจ้ากระวีวงศ์ และพระองค์เจ้าหญิงใหญ่ (ที่ ๑-๒) สิ้นพระชนม์ตั้งแต่มิได้เสด็จขึ้นครองราชย์ และพระชันษา ๙ ปี ๑๐ ปี ทั้ง ๒ พระองค์ ; จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑, หน้า ๙๐ ว่า พระชนมายุ ๑๑ ปี

^๔ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑, หน้า ๙๐ ว่า สิ้นพระชนม์ เดือน ๖ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗ พระชนมายุ ๕ ปี

^๕ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๖๓ ว่า พระองค์เจ้าวิลาส กรมหมื่นอับสรสุดาเทพ ; บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ, หน้า ๑๘ ว่า กรมหมื่นอับสรสุดาเทพ

^๖ หอสมุดแห่งชาติ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๗ เลขที่ ๒ (๑๗) (สมุดไทยดำ), และ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๑๒๑.

ที่ ๔ พระองค์เจ้าชายดำ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดำ) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเฟื่อง ประสูติวันอังคาร เดือน ๓ แรม ๗ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๑๗๓ ตรงกับวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๕๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อเดือน ๑๑^๑ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘ พ.ศ. ๒๓๕๙ พระชันษา ๕ ปี

ที่ ๕ พระองค์เจ้าหญิงดวงเดือน^๒ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดวงเดือน) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาสุดใหญ่ ประสูติวันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรมค่ำ ๑ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๑๗๓ ตรงกับวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๕๔ ในรัชกาลที่ ๓ ได้ว่าพนักงานพระสุคนธ์^๓ เป็นหัวหน้าพระเจ้านางราชวงศ์เธอฝ่ายใน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๒๓๓ พ.ศ. ๒๔๑๔ พระชันษา ๖๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดสระเกศ วันพฤหัสบดีที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๕^๔

ที่ ๖ พระองค์เจ้าชายศิริวงศ์^๕ (สมเด็จพระบรมราชาตามหัยกาเธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาทรัพย์ พระสนมเอก^๖ ประสูติวันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๗ ค่ำ ปิวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๗๔^๗ ตรงกับวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๕๕ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ เมื่อปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๘๑ ได้ว่ากรมช่างมุก ทำบานวัดพระเชตุพนและการอื่น ๆ เป็นนายด้านทำการทั่วไปในพระอุโบสถวัดพระเชตุพน และวัดหนัง จนแล้วเสร็จ พระองค์เป็นพระบิดาสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๐๑ ตรงกับวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๒ พระชันษา ๒๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันเดือน ๔ ปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาพระอัฐิขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมราชาตามหัยกาเธอ เป็นต้นราชสกุล ศิริวงศ์ ณ อยุธยา

ที่ ๗ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาจาด ประสูติวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้น ๙ ค่ำ ปิวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๗๔ ตรงกับวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๕๕ สิ้นพระชนม์ ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๖๔ พระชันษา ๑๐ ปี

ที่ ๘ พระองค์เจ้าชายลักขณานุคุณ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลักขณานุคุณ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาบาง ประสูติวันพุธ เดือน ๔ แรม ๔ ค่ำ ปิวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๗๔ ตรงกับวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๓๕๕ ได้ว่ากรมพระตำรวจ และได้ชำระความข้าราชการวังหน้าเมื่อกรมพระราชวังบวรสวรรคตแล้ว สิ้นพระชนม์ใน

^๑ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังหน้า

^๒ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๖ เรื่องตำนานวังเก่า, (พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๕), หน้า (๓)-(๔) ว่า พระองค์เจ้าวงเดือน และ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังหน้า ว่า พระองค์เจ้าวงเดือน

^๓ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังหน้า

^๔ “จดหมายเหตุไทร ของจมีนกังคิลปี,” ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๘ ภาค ๘, หน้า ๑๗๕.

^๕ ราชนิกุลรัชกาลที่ ๕ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๖ หน้า ๒๔ ว่า พระองค์เจ้าศิริ ; และ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ, หน้า ๑๙ ว่า พระองค์เจ้าศิริ

^๖ เจ้าจอมมารดาทรัพย์ ธิดาพระอักษรสุมบัตติ (หม่อมทับ) และท่านผ่อง (ดู ราชนิกุลรัชกาลที่ ๓, หน้า ๒๐, ๒๖.)

^๗ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังหน้า และ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑, หน้า ๙๐ ว่า ประสูติวันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปิวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๗๔ ตรงกับวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๕๕ ตรงกับ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ, หน้า ๑๙ ที่ว่า พระองค์เจ้าหญิง ลำดับที่ ๗ ประสูติก่อน

รัชกาลที่ ๓ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๖ ค่ำ ปีมะแม สัปตศก จ.ศ. ๑๑๙๗ ตรงกับวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๘ พระชันษา ๒๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันอาทิตย์ เดือน ๔ แรม ๔ ค่ำ ปีมะแม สัปตศก จ.ศ. ๑๑๙๗ ตรงกับวันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๗๘^{๑)}

ที่ ๙ พระองค์เจ้าหญิงกมุท^{๒)} (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากมุท) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาอ้อม ประสูติวันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก จ.ศ. ๑๑๗๕ ตรงกับวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๕๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อวันที่ ๘ ค่ำ^{๓)} ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๑๘๓ พ.ศ. ๒๓๖๔ พระชันษา ๙ ปี

ที่ ๑๐ พระองค์เจ้าหญิงมาลี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามาลี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาแย้ม เมื่อวันอังคาร เดือน ๘ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะเส็ง จ.ศ. ๑๑๗๖ ตรงกับวันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๕๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันที่ ๗ เดือนยี่ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๐ พระชันษา ๔๔ ปี

ที่ ๑๑ พระองค์เจ้าชายโกเมน (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นเชษฐาธิเบนทร์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเฟื่อง ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗ ตรงกับวันที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๕๘ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเชษฐาธิเบนทร์ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๓ แรม ๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๔ พระชันษา ๔๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดอรุณราชวราราม วันอาทิตย์ที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๔^{๔)} เป็นต้นราชสกุล โกเมน ณ อยุธยา

ที่ ๑๒ พระองค์เจ้าชายเคนจร^{๕)} (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอมเรนทรบดินทร์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาน้อยเมือง ประสูติวันอังคาร เดือน ๗ ขึ้นค่ำ ๑ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗ ตรงกับวันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๕๘ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นอมเรนทรบดินทร์ เมื่อปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๐๗ พ.ศ. ๒๓๘๘ โปรดให้ทำการพระระเบียงวัดพระเชตุพนทั้ง ๒ ชั้น ได้ทรงกำกับกรมช่างมุก ต่อจากสมเด็จพระบรมราชามาตามหัยกาเธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์^{๖)} คุมการสร้างวัดราชโอรส และปฏิสังขรณ์ วัดอรุณราชวราราม กำกับเบียงวัด ว่าความฎีกา ดูงานพระที่นั่งบรมพิมาน และทำวัดราชโอรสต่อ^{๗)} สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๑๐ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีชลา สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๔๐ ตรงกับวันที่ ๔ กันยายน

^{๑)} พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๖๘.

^{๒)} ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ, หน้า ๒๒ ใช้ว่า กระจุก

^{๓)} จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑, หน้า ๙๐.

^{๔)} พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๕๒๔ ว่า สิ้นพระชนม์เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๓ ตรงกับวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๐

^{๕)} พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๒๒๖.

^{๖)} ดวงพระชาติแลดวงชาติต่าง ๆ (สำเนาต้นฉบับลายมือ) ว่า พระองค์เจ้าเชจร ; จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๖๔ ว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเคนจร

^{๗)} ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ, หน้า ๒๓.

^{๘)} ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕ จ.ศ. ๑๒๔๐, หน้า ๑๘๖-๑๘๘.

พ.ศ. ๒๔๒๑ พระชันษา ๖๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันพุธที่ ๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๒^๑ เป็นต้นราชสกุล คเนจร ณ อยู่ชยา

ที่ ๑๓ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาน้อยลาว ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ บุรพาษาฒ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗ ตรงกับวันที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๕๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อเดือน ๗^๒ ปีมะเส็ง ตรีกจก จ.ศ. ๑๑๘๓ พ.ศ. ๒๓๖๔ พระชันษา ๗ ปี

ที่ ๑๔ พระองค์เจ้าชายงอนรณ^๓ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้างอนรณ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาवाद ประสูติวันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗ ตรงกับวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๓๕๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อเดือน ๑๑^๔ ปิจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๙๓ พระชันษา ๓๖ ปี เป็นต้นราชสกุล งอนรณ ณ อยู่ชยา

ที่ ๑๕ พระองค์เจ้าชายลดาวัลย์^๕ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูมินทรภักดี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเอมน้อย^๖ เมื่อวันพุธ เดือน ๕ แรม ๑๐ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗ ตรงกับวันที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๓๕๘ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นภูมินทรภักดี โปรดให้ทรงกำกับกรมช่างสิบหมู่ ได้รับราชการเป็นนายด่านทำการวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพน ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ เป็นนายด่านทำการวัดราชโอรสราม และวัดมหาพฤฒาราม และได้ทำการช่างต่าง ๆ เป็นผู้กำกับแจกเบี้ยหวัด^๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ บุรพาษาฒ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปิจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๒๖ ตรงกับวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๗ พระชันษา ๖๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันศุกร์ที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๘^๘ เป็นต้นราชสกุล ลดาวัลย์ ณ อยู่ชยา

ที่ ๑๖ พระองค์เจ้าหญิงเงินยวง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเงินยวง) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเยี่สุน ประสูติวันอังคาร เดือน ๓ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗ ตรงกับวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๕๘^๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ปิจาล ตรงกับวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๑ พระชันษา ๖๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันพุธที่ ๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๒^{๑๐}

^๑ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ปีเถาะ จุลศักราช ๑๒๔๑ (กรุงเทพฯ : แสงทองการพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๖๑.

^๒ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน้ำ และ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑, หน้า ๙๑.

^๓ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพาศพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ, หน้า ๒๓ ; จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑, หน้า ๙๑ ว่า อันดับที่ ๑๔ พระองค์เจ้าเงินยวง ที่ ๑๕ พระองค์เจ้างอนรณ ที่ ๑๖ พระองค์เจ้าลดาวัลย์

^๔ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน้ำ และ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑, หน้า ๙๑.

^๕ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ, หน้า ๑๑๐ ว่า พระองค์เจ้าลดาวัน

^๖ เจ้าจอมมารดาเอมน้อย บรรพบุรุษมาแต่ข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๑ มาถึงจางวางแสงและท้าวมังสี (คุ้ม) (ดู ราชนิภูลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๑๔.)

^๗ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน้ำ และ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพาศพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ, หน้า ๒๓.

^๘ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒ จ.ศ. ๑๒๓๗, หน้า ๒๘.

^๙ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑, หน้า ๙๑ ว่า ประสูติวันอังคาร เดือน ๑๐ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗ ตรงกับวันจันทร์ที่ ๑๑ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๘

^{๑๐} จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ปีเถาะ จุลศักราช ๑๒๔๑, หน้า ๖๑.

ที่ ๑๗ พระองค์เจ้าหญิงเสงี่ยม (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเสงี่ยม) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาจัน^๑ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๔ แรม ๖ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗ พ.ศ. ๒๓๕๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมฤกษะ จ.ศ. ๑๒๕๑ ตรงกับวันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๒ พระชันษา ๗๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๕^๒

ที่ ๑๘ พระองค์เจ้าหญิงพงา^๓ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพงา) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเขียว^๔ ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘ ตรงกับวันที่ ๒๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๕๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๑ แรม ๔ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๙ พระชันษา ๔๑ ปี

ที่ ๑๙ พระองค์เจ้าหญิงแสงจันทร์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าแสงจันทร์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาสุดใหญ่ ประสูติเมื่อเดือน ๙^๕ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘ พ.ศ. ๒๓๕๙ ได้รับราชการเป็นพนักงานพระสุคนธ์^๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีชลาศ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๔๐ ตรงกับวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๑ พระชันษา ๖๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันพฤหัสบดีที่ ๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๒^๗

ที่ ๒๐ พระองค์เจ้าหญิงนิเวศน์^๘ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านิเวศน์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาอิม ประสูติเมื่อเดือน ๑๒^{๑๐} ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘ พ.ศ. ๒๓๕๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๑ พระชันษา ๘๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๒^{๑๑}

ที่ ๒๑ พระองค์เจ้าชายชุมสาย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนราชสีหวิกรม) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเอมใหญ่ เมื่อวันพุธ เดือน ๔ แรม ๑๐ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘ ตรงกับวันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๕๙ ในรัชกาลที่ ๓ ได้เป็นนายด่านทำวัดนางนอง^{๑๒} ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น

^๑ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๔ (กรุงเทพฯ : สหประชาพานิชย์, ๒๕๓๐), หน้า ๓๙ ว่า เจ้าจอมมารดาจันเขมร

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ ร.ศ. ๑๐๘, หน้า ๓๗๓ เมื่อเทียบกับ ปฏิทินกรมวิชาวชิการฯ แล้ว วันอาทิตย์ จะเป็นเดือน ๔ แรม ๔ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๕๘

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙ ร.ศ. ๑๑๑, หน้า ๓๙๕.

^๔ หอสมุดแห่งชาติ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๗ (สมุดไทยดำ), หน้า ๒๕ เรียกว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าพงา ; จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๔, หน้า ๓๙ ว่า พระองค์เจ้าใหญ่

^๕ เจ้าจอมมารดาเขียว ธิดากรมขุนสุนทรภูเบศร์

^๖ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑, หน้า ๙๑.

^๗ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ, หน้า ๒๕.

^๘ จดหมายเหตุพระราชาภิเษกวัน ปีเถาะ จุลศักราช ๑๒๔๑, หน้า ๖๔.

^๙ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ, หน้า ๒๕ ว่า พระองค์เจ้านิเวศ

^{๑๐} จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑, หน้า ๙๑.

^{๑๑} ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๖ ร.ศ. ๑๑๘, หน้า ๖๔๘.

^{๑๒} ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ, หน้า ๒๕.

ราชสีหวิกรม แล้วทรงเลื่อนเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมขุนราชสีหวิกรม เมื่อปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๒๙ พ.ศ. ๒๔๑๐ โปรดให้ทรงกำกับกรมช่างศิลาและกรมช่างสิบหมู่ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๘ ค่ำ^๑ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๓๐ ตรงกับวันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๑ พระชันษา ๕๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดอรุณราชวราราม วันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำ^๒ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๓๐ เป็นต้นราชสกุล ชุมสาย ณ อยุธยา

ที่ ๒๒ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาน้อยเมือง ประสูติ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำ ปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ ตรงกับวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๐ สิ้นพระชนม์ ในปีฉลูนั้น

ที่ ๒๓ พระองค์เจ้าหญิงสุบงกช (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุบงกช) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดา น้อยลาว ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ^๓ ปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ ตรงกับวันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๖๐ ได้กำกับแจกเบี้ยหวัด สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๒๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ เวลา ๔ ทุ่ม ๗ นาที^๔ พระชันษา ๖๕ ปี

ที่ ๒๔ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาลูกจันทน์ เมื่อปีฉลู^๕ นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีชาล สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๘๐ พ.ศ. ๒๓๖๑ พระชันษา ๒ ปี

ที่ ๒๕ พระองค์เจ้าหญิงเลขา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเลขา) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาบัว ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรม ๒ ค่ำ ปีชาล สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๘๐ ตรงกับวันที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันอังคาร เดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ^๖ ปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๑๑ ตรงกับวันเสาร์ที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๙๒ พระชันษา ๓๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ พ.ศ. ๒๓๙๔^๗

^๑ “จดหมายเหตุโหร ของจมีนกงศิลป์,” หน้า ๑๕๗ และ จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓, หน้า ๑๒ ว่า สิ้นพระชนม์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๘ ค่ำ เวลาพลบ

^๒ เมื่อเทียบกับ ปฏิทินกรมวิชาวชิการา แล้ว เดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำ จะตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๑

^๓ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่านา

^๔ “ราชกิจจานุเบกษา กรุงเทพมหานคร ฉบับพิเศษ เล่ม ๑ แผ่นที่ ๘ วันอาทิตย์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำ จ.ศ. ๑๒๔๓,” ใน มาตานุสรณ์ (พระนคร : โรงพิมพ์มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๙๗ ; ราชสกุลวงศ์ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๘ หน้า ๓๙ ว่า สิ้นพระชนม์วันพุธ เดือน ๔ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๔

^๕ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่านา ว่า ประสูติวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๙ ค่ำ ปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ เมื่อเทียบกับ ปฏิทินกรมวิชาวชิการา จะตรงกับวันเสาร์ที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๖๐ สิ้นพระชนม์ วัน ๗ ค่ำ ปีชาล จ.ศ. ๑๑๘๐ ; จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑, หน้า ๙๑ ว่า ประสูติวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ สิ้นพระชนม์ เดือน ๗ ปีชาล สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๘๐ พระชนมายุ ๑๐ เดือน

^๖ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่านา

^๗ สำนักหอสมุดแห่งชาติ. หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๓ เลขที่ ๒๗ สมุดไทยดำ.

ที่ ๒๖ พระองค์เจ้าหญิงลม่อม^๑ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาสุदारัตนราชประยูร) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาทรัพย์ พระสนมเอก ทรงพระราชสมภพเมื่อวันอังคาร เดือนอ้าย ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๘๘๐ ตรงกับวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๖๑ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมพระสุदारัตนราชประยูร เมื่อวันศุกร์ เดือนยี่ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๓๐ ตรงกับวันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๑^๒ แล้วเลื่อนเป็นพระบรมมไหยิกาเธอ กรมสมเด็จพระสุदारัตนราชประยูร เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนยี่ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๖^๓ เพราะเหตุที่ร่วม เจ้าจอมมารดากับสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยิกาเธอ และได้ทำนุบำรุงในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแต่ยังทรงพระเยาว์ ได้สำเร็จราชการในพระบรมมหาราชวังฝ่ายใน ในรัชกาลที่ ๕^๔

สวรรคตวันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมอก อัฐศก จ.ศ. ๑๒๕๘ ตรงกับวันที่ ๑๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๙ พระชนมายุ ๗๙ พรรษา ภายหลังสวรรคตแล้ว ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าบรมมไหยิกาเธอ กรมสมเด็จพระสุदारัตนราชประยูร พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๓^๕ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้เฉลิมพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาสุदारัตนราชประยูร

ที่ ๒๗ พระองค์เจ้าชายเปียก^๖ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเปียก) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเหม็น เมื่อวันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ^๗ ปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๑๘๑ ตรงกับวันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ^๘ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๙๘ พระชันษา ๓๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดอรุณราชวราราม วันพุธที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๒^๙ เป็นต้นราชสกุล ปิยากร ณ อยุธยา

^๑ เรียกกันทั่วไปว่า เสด็จตำหนักตึก ทูลกระหม่อมแก้ว ทูลกระหม่อมปราสาท

^๒ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๑๕๖.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๒.

^๔ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่า

^๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกย่องพระเกียรติยศ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาสุदारัตนราชประยูร เสมอด้วยสมเด็จพระบรมราชชนนี จึงโปรดให้เรียกการสิ้นพระชนม์ว่า สวรรคต ถวายเศวตฉัตร ๗ ชั้น และพระโกศทองใหญ่ทรงพระบรมศพ เป็นเครื่องเฉลิมพระเกียรติยศ (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๓ ร.ศ. ๑๑๕, หน้า ๒๒๐, ๒๒๕.)

^๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๗ ร.ศ. ๑๑๙, หน้า ๖๖๑.

^๗ สำนักหอสมุดแห่งชาติ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๗ เลขที่ ๓ (สมุดไทยดำ) ว่า พระองค์เจ้าจรัส บางครั้งเรียกว่า พระองค์เจ้าชาย (ดู สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า (พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๓), หน้า ๒๓.)

^๘ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑, หน้า ๙๑ ว่า ประสูติวันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีเถาะ แต่เมื่อเทียบกับปฏิทินกรมวิชาวชิการา แล้ว จะตรงกับวันอังคาร

^๙ เมื่อเทียบกับ ปฏิทินกรมวิชาวชิการา แล้ว ถ้าเป็นวันจันทร์จะเป็นเดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๘

^{๑๐} ประชุมหมายรับสั่งภาค ๔ ตอนที่ ๑๑, หน้า ๑๘๒.

ที่ ๒๘ พระองค์เจ้าหญิงเกศนี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเกศนี) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาพืง ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๑๘๑ ตรงกับวันที่ ๒๖ กันยายน พ.ศ. ๒๓๖๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันที่อังคาร เดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ ปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๑๑ ตรงกับวันที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๒^๑ พระชันษา ๓๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ พ.ศ. ๒๓๙๔^๒

ที่ ๒๙ พระองค์เจ้าชายอุไร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเขียว ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๑ แรม ๑๒ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๑๘๑ ตรงกับวันที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๖๒ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ ได้รับราชการ ในการช่างเบ็ดเตล็ดมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๔ ได้บังคับการในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และกำกับ ช่างแสง ภายหลังทรงกำกับกรมช่างศิลป์^๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่พฤหัสบดี เดือน ๓ แรม ๑๑ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๖^๔ พระชันษา ๕๕ ปี พระราชทานเพลิง พระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันศุกร์ที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๘^๕ เป็นต้นราชสกุล อุไรวงศ์ ณ ออยุธยา

ที่ ๓๐ พระองค์เจ้าหญิงกนิรี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากนิรี) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาฉิม ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๑๘๑ ตรงกับวันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๖๒^๖ ได้เป็นผู้กำกับแจกเบี้ยหวัดฝ้ายใน^๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะเมีย ฉศก จ.ศ. ๑๒๕๖ ตรงกับวันที่ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๗ พระชันษา ๗๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุ วัดสระเกศ วันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๘^๘

ที่ ๓๑ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาอ่อน เมื่อ วันพุธ เดือนยี่ แรม ๑๒ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๑๘๑ ตรงกับวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๓๖๒ สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อเดือน ๗^๙ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๑๘๒ พ.ศ. ๒๓๖๓ พระชันษาชวบ ๑

ที่ ๓๒ พระองค์เจ้าชายอรรณพ^{๑๐} (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอัครมนรัตนราช) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาพืง ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ แรม ๔ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๑๘๒ ตรงกับวันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๖๓^{๑๑}

^๑ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลว์งน่าฯ ; จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑, หน้า ๙๑ ว่า สิ้นพระชนม์วันอาทิตย์ เดือนยี่ แรม ๖ ค่ำ ปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๑๑ ซึ่งวันอาทิตย์เป็นเดือนยี่ แรม ๘ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๓๙๒

^๒ สำนักหอสมุดแห่งชาติ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๓ เลขที่ ๒๗ สมุดไทยดำ.

^๓ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ, หน้า ๒๖.

^๔ จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓, หน้า ๕๙ และ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลว์งน่าฯ ว่า สิ้นพระชนม์ วันพฤหัสบดี เดือน ๓ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๖

^๕ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒ จ.ศ. ๑๒๓๗, หน้า ๒๘.

^๖ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลว์งน่าฯ ว่า ประสูติวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรมค่ำ ๑ ปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๑๘๑

^๗ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ, หน้า ๒๖.

^๘ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒ ร.ศ. ๑๑๔, หน้า ๔๔๑.

^๙ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลว์งน่าฯ และ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑, หน้า ๙๒ และว่า พระชันษา ๖ เดือน

^{๑๐} พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลว์งน่าฯ ว่า พระองค์เจ้าอรรณพ

^{๑๑} พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลว์งน่าฯ ว่า ประสูติวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ.๑๑๘๒ ตรงกับวันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๖๓

ในรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงกำกับกรมมหาดเล็ก กรมสังฆการีและธรรมการ^๑ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าราชวงศ์เธอ กรมหมื่นอัครมนตรราชสี คงกำกับกรมสังฆการี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ ณ วันเสาร์ เดือนยี่ แรม ๖ ค่ำ ปีชลา อัฐศก จ.ศ. ๑๒๒๘ ตรงกับวันที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๙ พระชันษา ๔๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันอาทิตย์ที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๙^๒ เป็นต้นราชสกุล อรรถพ^๓ ณ อยุธยา

ที่ ๓๓ พระองค์เจ้าหญิงเล็ก (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเล็ก) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาบัว ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๗ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง จ.ศ. ๑๑๘๓^๔ พ.ศ. ๒๓๖๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อเดือน ๖^๕ ปวอก ฉศก จ.ศ. ๑๑๘๖ พ.ศ. ๒๓๖๗ พระชันษา ๓ ปี

ที่ ๓๔ พระองค์เจ้าหญิงพวงแก้ว (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพวงแก้ว) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดา ยี่สุน ประสูติปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๑๘๓ พ.ศ. ๒๓๖๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๑๑ พ.ศ. ๒๓๙๒ พระชันษา ๒๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกษ พ.ศ. ๒๓๙๓^๖

ที่ ๓๕ พระองค์เจ้าหญิงประไพพัคตร์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประไพพัคตร์) ประสูติแต่ เจ้าจอมมารดาเล็ก^๗ เมื่อวันศุกร์ เดือนยี่ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๑๘๓ ตรงกับวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๓๖๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๓ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๓๖ ตรงกับ วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๗ พระชันษา ๕๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาววัดสระเกษ วันพฤหัสบดีที่ ๒๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๙^๘

ที่ ๓๖ พระองค์เจ้าหญิงฉวีวรรณ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉวีวรรณ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาฉิม ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๘๔^๙ พ.ศ. ๒๓๖๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๒๔๘ ตรงกับวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๙^{๑๐} พระชันษา ๖๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันพฤหัสบดีที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๐^{๑๑}

^๑ ราชสกุลวงศ์ พระนามเจ้าฟ้าและพระองค์เจ้าในกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๘, หน้า ๔๑ และ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ, หน้า ๒๖.

^๒ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๓๐๖.

^๓ ลำดับราชสกุล (พระนคร : กระทรวงวัง, ๒๔๗๒.) หน้า ๓ ว่า “อรรถพ”

^๔ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังนาฯ เมื่อเทียบกับ ปฏิทินกรมวิชาธิการฯ แล้ว วันพฤหัสบดี เป็นเดือน ๗ ขึ้น ๗ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๖๔

^๕ เรื่องเดียวกัน.

^๖ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๑ (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๑) หน้า ๑๘.

^๗ เรื่องเดียวกัน, ว่า เจ้าจอมมารดาสุดเล็ก

^๘ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๒๓๘, หน้า ๓๓.

^๙ ถ้าเป็นวันอาทิตย์ จะเป็นเดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๕

^{๑๐} ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๒๔๘, หน้า ๔๐๘.

^{๑๑} ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๔๙, หน้า ๕๖ และหน้า ๔๔ ว่า ต่องานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์

ที่ ๓๗ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาจันทร์โหมม เมื่อวันที่ ๗ เดือน ๗ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๘๔^๑ พ.ศ. ๒๓๖๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๓๘ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาสาตใหญ่ เมื่อวันที่ ๓ เดือน ๓ ขึ้น ๓ ค่ำ^๒ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๘๔ ตรงกับวันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๖๕ สิ้นพระชนม์ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๑๘๖ พ.ศ. ๒๓๖๗ พระชันษา ๒ ปี

ประสูติเมื่อบรมราชาภิเษกแล้ว

ที่ ๓๙ พระองค์เจ้าชายลำยอง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลำยอง) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาวัน เมื่อวันที่ ๑๓ เดือน ๑๓ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๑๘๖ ตรงกับวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๖๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นราชสกุล ลำยอง ณ อยุธยา

ที่ ๔๐ พระองค์เจ้าหญิงกัลยาณี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัลยาณี) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาอิม ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๗ แรม ๑๔ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๑๘๗ ตรงกับวันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๖๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๕ เดือน ๕ แรม ๑๕ ค่ำ ยังเป็นปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๘ พระชันษา ๕๐^๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาววัดสระเกศ วันพฤหัสบดีที่ ๒๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๙^๔

ที่ ๔๑ พระองค์เจ้าหญิงนรลักษณ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านรลักษณ์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาน้อยพระแสง เมื่อเดือน ๑๐^๕ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๑๘๗ พ.ศ. ๒๓๖๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๒๔ พ.ศ. ๒๔๐๕ พระชันษา ๓๘ ปี

ที่ ๔๒ พระองค์เจ้าชายเฉลิมวงศ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาน้อยใหญ่^๖ เมื่อวันที่ ๓ เดือน ๓ แรม ๑๐ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๑๘๗ ตรงกับวันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๖๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อเดือน ๘^๗ ปีระกา พ.ศ. ๒๓๙๒ พระชันษา ๒๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ พ.ศ. ๒๓๙๓^๘

^๑ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแล้วน่าน ถ้าเป็นวันเสาร์ จะเป็นเดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๕

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๓๖, หน้า ๔๑๙.

^๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๒๓๘, หน้า ๓๓.

^๕ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแล้วน่าน

^๖ เจ้าจอมมารดาน้อยใหญ่ ธิดาเจ้าพระยานครฯ (น้อย ณ นคร) มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เจ้าพระยานครน้อยคินเมืองกับท่านผู้หญิงอิน (ดู เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์, หน้า ๒๖.)

^๗ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแล้วน่าน

^๘ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, จดหมายเหตุขุขันธ์น้ำฝน เล่ม ๑, (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๑) หน้า ๑๘.

ที่ ๔๓ พระองค์เจ้าหญิงจามรี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจามรี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดา ปุก^๑ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ แรมค่ำ ๑ ปีกอ อัฐศก จ.ศ. ๑๑๘๘ ตรงกับวันที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๙ ได้ทรงบังคับการในพระพุทธรัดนสถาน^๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ ปีกุญ เอกศก จ.ศ. ๑๒๕๑ ตรงกับวันที่ ๒๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๒ พระชันษา ๖๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๕^๓

ที่ ๔๔ พระองค์เจ้าหญิงกฤษณา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษณา) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาหุ่น เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีกอ อัฐศก จ.ศ. ๑๑๘๘ ตรงกับวันที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๙ ทรงมีความรู้หนังสือทั้งภาษาไทยและภาษาขอม เป็นพระอาจารย์พระองค์เจ้าโดยมาก^๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๒๖ พ.ศ. ๒๔๐๗ พระชันษา ๓๙ ปี

ที่ ๔๕ พระองค์เจ้าชายอมฤตย์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูบดิราชหฤทัย) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาแก้ว^๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๙ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีกอ อัฐศก จ.ศ. ๑๑๘๘ ตรงกับวันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๖๙^๖ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นภูบดิราชหฤทัย โปรดให้ทรงกำกับกรมอักษรพิมพ์การ ถึงรัชกาลที่ ๕ โปรดให้ทรงกำกับกรมหมอนวดหมอยา สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๔ แรมค่ำ ๑ ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๓๒ ตรงกับวันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๓ พระชันษา ๔๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดอรุณราชวราราม วันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๔^๗

ที่ ๔๖ พระองค์เจ้าชายสุบรรณ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนภูวณัณยนฤเบนทรธิบาล) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาข้า^๘ เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๑ แรมค่ำ ๑ ปีกอ อัฐศก จ.ศ. ๑๑๘๘ ตรงกับวันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๖๙ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นภูวณัณยนฤเบนทรธิบาล เมื่อปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๒๒ พ.ศ. ๒๔๐๓ โปรดให้ทรงกำกับช่างทำการบ้าง ทรงกำกับช่างทำการในพระพุทธรัดนสถาน และพระพุทธรัดมณีเฑียร ครั้นในรัชกาลที่ ๕ เลื่อนเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมขุนภูวณัณยนฤเบนทรธิบาล เมื่อปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ พ.ศ. ๒๔๑๙ ทรงกำกับช่างทำการซ่อมวัดพระศรีรัตนศาสดารามในคราวแรก

^๑ เจ้าจอมมารดาปุก ธิดาเจ้าพระยารัตนาพิพิธฯ (สน) ต้นสกุล สนธิรัตน์ (ดูประวัติใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕ จ.ศ. ๑๒๔๐, หน้า ๖๓.)

^๒ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ, หน้า ๒๗.

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙ ร.ศ. ๑๑๑, หน้า ๓๙๕

^๔ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังนาย

^๕ เจ้าจอมมารดาแก้ว ธิดาเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช (บุญรอด) ต้นสกุล บุญยรัตพันธุ์ (ดู พระยารัตนกุลอดุลยภักดี (จรัส รัตนกุล) ลำดับสกุลเก่าบางสกุล ภาคที่ ๑ (กรุงเทพฯ : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๓), หน้า ๔๐. ถึงแก่นิจกรรม เมื่อวันที่ ๒๔ มกราคม ๒๔๔๔ (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๘ ร.ศ. ๑๒๐, หน้า ๘๕๐.)

^๖ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "Near and Distant Member of the Royal Family," Bangkok Calendar (1868), p. 106 ว่า ประสูติเมื่อ ค.ศ. ๑๘๒๕ (พ.ศ. ๒๓๖๘)

^๗ "จดหมายเหตุของหมอบรัดเล," ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒, หน้า ๗๘.

^๘ เจ้าจอมมารดาข้า ธิดาเจ้าพระยาธรรมมาฯ (สด) บรรพบุรุษสกุล สุนทรสารทูล (ดู เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์, หน้า ๘.)

และเป็นนายด้านปฏิสังขรณ์วัดสังเวชวิศยาราม^๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่จันทร์ เดือนี แรม ๑๒ ค่ำ
ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ ตรงกับวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๗ พระชันษา ๕๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ
ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันอาทิตย์ที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๙^๒ เป็นต้นราชสกุล สุบรรณ ณ อยุธยา

ที่ ๔๗ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเจ๊ก^๓ เมื่อเดือน ๑๒^๔
ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๑๘๘ พ.ศ. ๒๓๖๙ สิ้นพระชนม์เดือน ๖^๕ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๙๐ พ.ศ. ๒๓๗๑
พระชันษา ๒ ปี

ที่ ๔๘ พระองค์เจ้าชายสิงหราช (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ ที่ชมชนม์เชษฐ
ประยูร)^๖ ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาคล้าย^๗ เมื่อวันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๑๘๘
ตรงกับวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๖๙ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอักษร
สาสนโสภณ เมื่อปีชลา อัฐศก จ.ศ. ๑๒๒๘ พ.ศ. ๒๔๐๙ เป็นจางวางกรมพระอาลักษณ์ตลอดมาจนสมัย
รัชกาลที่ ๕ ต่อมาเลื่อนเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมขุนบดินทรไพศาลโสภณ เมื่อปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘
พ.ศ. ๒๔๑๙ เป็นจางวางกรมอักษรพิมพ์การ ต่อมาทรงกำกับศาลรับสั่งชำระความราชตระกูล แล้วเลื่อนเป็น
พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ ที่ชมชนม์เชษฐประยูร^๘ เมื่อปีวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๒๕๘
พ.ศ. ๒๔๓๙ สิ้นพระชนม์เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๒๖๕ ตรงกับวันที่ ๕
กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ พระชันษา ๗๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส
วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๘^๙ เป็นต้นราชสกุล สิงหราช ณ อยุธยา

ที่ ๔๙ พระองค์เจ้าชายชมพูท (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนเจริญผลพูลสวัสดิ) ประสูติแต่เจ้าจอม
มารดาสมฤทธิ^{๑๐} เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๐ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๑๘๙ ตรงกับวันที่ ๒๘ สิงหาคม
พ.ศ. ๒๓๗๐ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเจริญผลพูลสวัสดิ เมื่อปีชลา อัฐศก
จ.ศ. ๑๒๒๘ พ.ศ. ๒๔๐๙ ได้รับราชการเบ็ดเตล็ดต่างๆ ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงเลื่อนเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ
กรมขุนเจริญผลพูลสวัสดิ เมื่อปีชลา สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๔๐ พ.ศ. ๒๔๒๑ โปรดให้ทรงบังคับการในวัด
พระศรีรัตนศาสดารามและคลังพินาศอากาศ และทรงกำกับกรมมหาดเล็กข้างกระดาศและข้างเขียนผู้หญิง

^๑ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ, หน้า ๒๘.

^๒ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๒๑, หน้า ๘๙.

^๓ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าน ว่า เจ้าจอมมารดาน้อยเจด

^๔ เรื่องเดียวกัน.

^๕ เรื่องเดียวกัน.

^๖ ดู “ประวัติพระเจ้าราชวรวงษ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ” ใน อัมภวสมัย ฉบับที่ ๑๓ วันจันทร์ที่ ๑๓
กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๒, หน้า ๑๑๗.

^๗ เจ้าจอมมารดาคล้าย มีเชื้อสายเป็นแขกเปอร์เซีย

^๘ เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑, หน้า ๒๕๘ ว่า “กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ ที่ชมชนม์เชษฐประยูร”

^๙ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๒ ร.ศ. ๑๒๔, หน้า ๑๐๗๙, ๑๐๕๓.

^{๑๐} เจ้าจอมมารดาสมฤทธิ ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๔ อายุ ๘๘ ปี (ดู ราชกิจจานุเบกษา
เล่ม ๘ ร.ศ. ๑๑๐, หน้า ๓๙๔.)

และได้กำกับข้าพระบางพระอาราม เป็นนายด้านทำการวัดเทพศิรินทราวาสและปฏิสังขรณ์วัดราชโอรส^๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๕ พระชันษา ๖๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๘^๒ เป็นต้นราชสกุล ชมพูนุท ณ ออยุธยา

ที่ ๕๐ พระองค์เจ้าชายจินดา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจินดา) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาพลับ^๓ เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๑๘๙ ตรงกับวันที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อเดือน ๑๐^๔ ปีกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๑๑ พ.ศ. ๒๓๙๒ พระชันษา ๒๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ พ.ศ. ๒๓๙๓^๕

ที่ ๕๑ พระองค์เจ้าหญิงบุตรี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสธรรฐสุตา) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาอึ้ง^๖ (ต่อมาได้เป็นท้าวสมศักดิ์ในรัชกาลที่ ๕) เมื่อวันอังคาร เดือน ๘ บูรพาษาฒ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๙๐ ตรงกับวันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๗๑ ได้ทรงทราบขนบธรรมเนียมราชการ ทั้งชำนาญหนังสือไทยและขอม แต่งโคลงฉันท์ได้ ได้ทรงรักษาคุณแจพระราชวัง ภายหลังได้ทรงบังคับการในพนักงานนมัสการและกำกับแจกเบี้ยหวัด^๗ ได้ทรงอุปการะสมเด็จพระเทพศิรินทรา บรมราชินี มาแต่ยังทรงพระเยาว์ ในรัชกาลที่ ๕ จึงทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าอัยยิกาเธอ กรมหลวงวรเสธรรฐสุตา เมื่อปีวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๒๕๘ พ.ศ. ๒๔๓๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๒๖๙ ตรงกับวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ พระชันษา ๘๐ ปี

รวมพระเจ้าลูกเธอ ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓
ประสูติเมื่อก่อนบรมราชาภิเษก ๓๘ พระองค์ (เดิมมีพระยศเป็นหม่อมเจ้า)
ประสูติเมื่อบรมราชาภิเษกแล้ว ๑๓ พระองค์
รวมทั้งสิ้น ๕๑ พระองค์

ราชสกุลพระราชทานที่สืบสายตรงจากพระราชโอรสมี ๑๒ มหาสาขา

^๑ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ, หน้า ๒๘.

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒ ร.ศ. ๑๑๔, หน้า ๔๔๑.

^๓ เจ้าจอมมารดาพลับ ธิดาพระยาอินทราทิศ (จ้อย) เจ้าจอมมารดาพลับเป็นข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๒ และโปรดให้เป็นเจ้าจอมเชิญพระแสงในวันบรมราชาภิเษก ครั้นในรัชกาลที่ ๓ โปรดให้เป็นเจ้าจอมมารดา ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๑๓ กรกฎาคม ๒๔๒๐ อายุ ๘๐ ปี (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๓๙, หน้า ๑๕๙.)

^๔ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่านา

^๕ จดหมายเหตุบัญญัติขึ้นน้ำฝน เล่ม ๑, หน้า ๑๘.

^๖ เจ้าจอมมารดาอึ้ง ธิดาเจ้าพระยานิกรบดินทร์ (โต) ต้นสกุล กัลยาณมิตร (ดู ลำดับสกุลเก่าบางสกุล ภาคที่ ๑๑ หน้า ๗๙) ถึงแก่กรรมวันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ อายุ ๗๖ ปี พระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดกัลยาณมิตร เมื่อวันพุธที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๘ (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๔๖, หน้า ๑๑๕, ๕๒๙.)

^๗ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่านา และ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ, หน้า ๒๘.

พระราชโอรสพระราชธิดา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

ประสูติก่อนบรมราชาภิเษก

ที่ ๑ พระองค์เจ้าชายนภวงศ์ วรองค์เอกอรรคมหาภุช ประมุขมราโชรส (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส^๑) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาน้อย^๒ ประสูติในรัชกาลที่ ๒ เมื่อวันที่พฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๘๔ ตรงกับวันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๖๕^๓ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๙๖ ได้ทรงกำกับกรมล้อมพระราชวัง และเมื่อกรมหมื่นวิษณุภาณินิหารสิ้นพระชนม์แล้ว ได้ทรงกำกับกรมพระคลังมหาสมบัติ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันที่พฤหัสบดี เดือน ๘ แรม ๙ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๒๙ ตรงกับวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ พระชันษา ๔๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันพฤหัสบดีที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๐^๔ เป็นต้นราชสกุล นพวงศ์ ณ อยุธยา

ที่ ๒ พระองค์เจ้าชายสุประดิษฐ วรฤทธิราชมหาภุช บุรุษยรัตนราชโอรส (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิษณุภาณินิหาร^๕) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาน้อย ประสูติในรัชกาลที่ ๒ เมื่อวันที่พุธ เดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ ปิวอก ฉศก จ.ศ. ๑๑๘๖ ตรงกับวันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๗^๖ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นวิษณุภาณินิหาร เมื่อปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๖๗ ในรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงกำกับกรมพระคลังมหาสมบัติ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันที่พฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปิจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๒๔ ตรงกับวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๕ พระชันษา ๓๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันพฤหัสบดีที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๖ เป็นต้นราชสกุล สุประดิษฐ ณ อยุธยา

^๑ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๙๙ ออกพระนามว่า พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้านภวงศ์ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส

^๒ เจ้าจอมมารดาน้อย ธิดาพระอินทอัมไพ หรือพระอินทรอภัย คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าทศไทย พระราชโอรสสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และกรมบริจาริกาศรีสุदारักษ์ (เจ้าหญิงฉิม) (ดู ลำดับสกุลเก่าบางสกุล ภาคที่ ๔ สกุลเชื้อสายพระราชวงศ์กรุงธนบุรี (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๘๑. หน้า ๗, ๑๗) เกิดเมื่อวันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๘ ถึงแก่กรรมภายหลัง พ.ศ. ๒๓๙๘

^๓ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," Bangkok Calendar (1870), p. 50 ว่า ประสูติเมื่อ ค.ศ. ๑๘๒๓ (ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๖๖ เพราะขณะนั้นวันขึ้นปีใหม่ของไทยคือวันที่ ๑ เมษายน จึงยังเป็น พ.ศ. ๒๓๖๕)

^๔ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๓๒๒.

^๕ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๙๙ ออกพระนามว่า พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าสุประดิษฐ กรมหมื่นวิษณุภาณินิหาร

^๖ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut "List of Children of the late First King," op.cit. ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๙ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๒๔ (พ.ศ. ๒๓๖๗)

ประสูติเมื่อบรมราชาภิเษกแล้ว

ที่ ๓ พระองค์เจ้าหญิงยิ่งเยาวลักษณ์ อรรคราชสุตา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์ อรรคราชสุตา) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาแพ^๑ พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันพุธ เดือนยี่ แรม ๑๕ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ ตรงกับวันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๙๔^๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๒๔๘ พ.ศ. ๒๔๒๙^๓ พระชันษา ๓๖ ปี

ที่ ๔ พระองค์เจ้าชายทักษิณาวัญ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทักษิณาวัญ) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาพืง^๔ ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ แรม ๙ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๑๔ ตรงกับวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๙๕^๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๙๖ พระชันษาได้ปี ๑^๖

ที่ ๕ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายโสมนัส (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าโสมนัส) ประสูติแต่สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๑๔ ตรงกับวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๙๕^๗ สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ

ที่ ๖ พระองค์เจ้าหญิงทักษิณา นราธิราชบุตรี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทักษิณา นราธิราชบุตรี) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาจันทร์^๘ พระสนมเอก ประสูติวันเสาร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๑๔ ตรงกับวันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๓๙๕ ทรงรับราชการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๒๖๘ ตรงกับวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๙ พระชันษา ๕๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๙

^๑ เจ้าจอมมารดาแพ พระสนมเอก ธิดาพระสภาราษฎร (อ้าว ธรรมสโรช) กับท้าวทรงกันดาน (สี) ดู ลำดับเชื้อสายของคุณหญิงตาด สิริรัตนมนตรี (หงษ์ สุจริตกุล) กับ สกุลธรรมสโรช สกุลอินทวิมล และสกุลอื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่อง, (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๘๙), แผนผังสกุลธรรมสโรช. ถึงแก่นิจกรรมวันอังคารที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๔

^๒ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut "List of Children of the late First King," Bangkok Calendar (1870), p. 50 ว่า ประสูติเมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๒ (พ.ศ. ๒๓๙๕)

^๓ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่า ว่า สิ้นชีพในโทษปีกุน พ.ศ. ๒๔๓๐

^๔ เจ้าจอมมารดาพืง หรือ ผืง (เต่า) พระสนมเอก ธิดาพระยาราชสงคราม (อิน อินทวิมล) (ดู ลำดับเชื้อสายของคุณหญิงตาด สิริรัตนมนตรีฯ, หน้า ๔. ถึงแก่นิจกรรมวันจันทร์ที่ ๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๓ อายุ ๕๘ ปี - ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗ ร.ศ. ๑๐๙, หน้า ๔๕๓.

^๕ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," op.cit, ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๑ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๕๒ (พ.ศ. ๒๓๙๕)

^๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗ ร.ศ. ๑๐๙, หน้า ๔๕๓ ว่า พระชันษา ๑๑ วัน

^๗ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut "List of Children of the late First King," op.cit, ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๕๒ (พ.ศ. ๒๓๙๕)

^๘ เจ้าจอมมารดาจันทร์ พระสนมเอก ธิดาพระยาพิพิธสมบัติ (สุข สุขสถิต) ผู้สำเร็จราชการเมืองตราด ถึงแก่นิจกรรมวันเสาร์ที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๘ พระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดราชาธิวาส วันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๗

ที่ ๗ พระองค์เจ้าหญิงโสธรวาติ ศรีรัตนราชธิดา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ^๑) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเที่ยง^๒ พระสนมเอก ประสูติวันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๗ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๑๔ ตรงกับวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๕^๓ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าพี่นางเธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ เมื่อปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๒๖๕ พ.ศ. ๒๔๔๖ ในรัชกาลที่ ๖ ได้ทรงรักษาคุณงามพระบรมมหาราชวังชั้นใน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอังคาร เดือน ๖ แรม ๔ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๒๙๓ ตรงกับวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ พระชันษา ๗๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

ที่ ๘ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาตลับ^๔ พระสนมเอก ประสูติวันอังคาร เดือน ๕ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ ตรงกับวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๕^๕ สิ้นพระชนม์ในปีเดียวกัน เมื่อวันอังคาร เดือน ๕ แรม ๕ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒๙ มีนาคม พระชันษาได้ ๘ วัน

ที่ ๙ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจุฬาลงกรณ์^๖ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ที่ ๑ ในสมเด็จพระเทพศิรินทรา บรมราชินี^๗ เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันอังคาร เดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ ตรงกับวันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๓๙๖^๘ เวลาบ่ายค่ำแล้ว ๕๑ นาที^๙ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงเฉลิมพระนามเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามกุฏ บุรุษยรัตนราชรวิวงษ์ วรุตมพงษ์บริพัตร ศิริวัฒน์ราชกุมาร และมีพระนามกรมว่า กรมหมื่นพิฆเนศวรสุรสังกาศ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๖ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๔ เลื่อนขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพินิตประชานารถ เมื่อวันพุธ เดือนอ้าย แรม ๗ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๒๙ ตรงกับวันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ ได้ทรงกำกับราชการกรมมหาดเล็ก กรมพระคลังมหาสมบัติ และกรมทหารบกวงษ์ เสด็จเสด็จถวัลยราชสมบัติ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๓๐

^๑ เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑, หน้า ๒๙๗ บันทึกพระนามว่า กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ.

^๒ เจ้าจอมมารดาเที่ยง พระสนมเอก ธิดาพระยาอภัยนริศกามาตย์ (ดิศ โจรจินต) กับท่านคล้าย เกิดเมื่อวันอังคารที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๔ ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันเสาร์ที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๖ อายุ ๘๒ ปี ๑ เดือน ๖ วัน (ดู เรื่องตระกูลวงศ์พระยาอภัยนริศกามาตย์ (ดิศ), ม.ป.ท., ร.ศ. ๑๒๙, หน้า ๑๑.)

^๓ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut "List of Children of the late First King," Bangkok Calendar (1870), p. 50 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๕๒ (พ.ศ. ๒๓๙๕)

^๔ เจ้าจอมมารดาตลับ พระสนมเอก ธิดาเจ้าพระยาภูธรราชย์ (นุช บุญยรัตพันธุ์) ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ อายุ ๕๒ ปี (ดู เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์, หน้า ๓๔.)

^๕ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," op.cit, ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๕๓ (พ.ศ. ๒๓๙๖)

^๖ ดู ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ข้อ ๒๑๐, หน้า ๔๕๓.

^๗ สมเด็จพระเทพศิรินทรา บรมราชินี ดูที่ พระองค์เจ้าหลานเธอ รัชกาลที่ ๓ ลำดับที่ ๒

^๘ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut "List of Children of the late First King," op.cit, ว่า p. 50 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๑ กันยายน ค.ศ. ๑๘๕๓ (พ.ศ. ๒๓๙๖)

^๙ ดวงพระชะตาแลดวงชาติต่าง ๆ (สำเนาต้นฉบับลายมือ).

ตรงกับวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ บรมราชาภิเษกครั้งแรก เมื่อวันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๑ มีพระนามปรากฏในพระสุพรรณบัฏว่า พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ ฯลฯ พระจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว^๑ ได้เสด็จประพาสประเทศอินเดีย เมื่อปีวอก จัตวาศก จ.ศ.๑๒๓๔ พ.ศ. ๒๔๑๕ บรมราชาภิเษกครั้งที่ ๒ เมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๖ ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ ฯลฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^๒ เสด็จประพาสยุโรป เมื่อปีระกา นพศก จ.ศ. ๑๒๕๙ พ.ศ. ๒๔๔๐ ครั้ง ๑ เมื่อปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๒๖๙ พ.ศ. ๒๔๕๐ อีกครั้ง ๑ เสด็จดำรงราชสมบัติอยู่ ๔๒ ปี ประชาชนชาวสยามถวายพระราชสมัญญา “พระปิยมหาราช”^๓ เสด็จสวรรคตเมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๑ แรม ๔ ค่ำ ปีมะเส็ง โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ ตรงกับวันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓^๔ พระชนมพรรษา ๕๘ พรรษา ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง วันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๓

ที่ ๑๐ พระองค์เจ้าหญิงศรีพัฒนา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีพัฒนา) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเอี่ยม^๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๑๕ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ ตรงกับวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๖^๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๖^๗ พระชันษา ๒๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดบวรนิเวศวิหาร^๘

ที่ ๑๑ พระองค์เจ้าชายเสวตรวรลาภ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเสวตรวรลาภ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเที่ยง พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๑๖ ตรงกับวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๗^๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนอ้าย แรม ๖ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๙ พระชันษา ๓ ปี

^๑ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๑๕๒ - ๑๕๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๓.

^๓ องค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ประกาศยกย่องพระเกียรติคุณให้ทรงเป็นบุคคลสำคัญของโลก สาขาการศึกษา วัฒนธรรม สังคมศาสตร์ มานุษยวิทยา การพัฒนาสังคมและการสื่อสาร ในวาระครบ ๑๕๐ ปี วันพระบรมราชสมภพ ประจำปี ๒๕๔๕ - ๒๕๔๖ และในวันที่ ๓๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๒ เอกสารจดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปการบริหารการปกครองของประเทศ (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๕๓) ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนนานาชาติเป็นเอกสารมรดกความทรงจำแห่งโลก (Memory of the world)

^๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๗ ร.ศ. ๑๒๙ ภาค ๒, หน้า ๑๗๘๒ ว่า สวรรคตวันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ เวลา ๒ ยาม ๔๕ นาที แต่ในปัจจุบันใช้ว่า วันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓

^๕ เจ้าจอมมารดาเอี่ยม หลานพระยาอนุชิตชาญชัย (อุ่น) ถึงแก่กรรมเมื่อวันพุธที่ ๓ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๙ พ.ศ. ๒๔๔๓ (ดู พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ และ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๗ ร.ศ. ๑๑๙ หน้า ๔๑๘.)

^๖ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, “List of Children of the late First King,” Bangkok Calendar (1870), p. 50 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๔ มกราคม ค.ศ. ๑๘๕๔ (พ.ศ. ๒๓๙๗)

^๗ จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓, หน้า ๕๓.

^๘ ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร, หน้า ๗๒.

^๙ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, “List of Children of the late First King,” op.cit, p. 50 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๖ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๕๔ (พ.ศ. ๒๓๙๗)

ที่ ๑๒ พระองค์เจ้าหญิงประภัสสร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประภัสสร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเกศ^๑ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๑๖ ตรงกับวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันอังคาร เดือน ๘ แรม ๕ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๘๘ ตรงกับวันที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๙ พระชันษา ๗๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๑^๒

ที่ ๑๓ พระองค์เจ้าหญิงพัทตร์พิมลพรรณ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพัทตร์พิมลพรรณ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาแพ พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๑๖ ตรงกับวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๒๖๘ ตรงกับวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ พระชันษา ๕๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๙^๓

ที่ ๑๔ พระองค์เจ้าหญิงมัญญาภาธร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามัญญาภาธร) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาจันทร์ พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๓ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๑๖ ตรงกับวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๑ แรม ๓ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ พระชันษา ๓๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๒๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๙^๔

ที่ ๑๕ พระองค์เจ้าชาย (แดง) (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาสำลี^๕ พระสนมเอก ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นเจ้าคุณจอมมารดาสำลี ประสูติวันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๗^๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๗ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๘ พระชันษา ๓ เดือน

ที่ ๑๖ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงจันทรมณฑล^๗ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจันทรมณฑล โสภณภควดี กรมหลวงวิสุทธิกระษัตริย์) ที่ ๒ ในสมเด็จพระเทพศิรินทรา บรมราชินี ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ^๘ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๘^๙ ในรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ

^๑ เจ้าจอมมารดาเกศ เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๒ ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันศุกร์ที่ ๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ อายุ ๙๖ ปี

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๕ พ.ศ. ๒๔๗๑, หน้า ๕๓๒.

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๓ ร.ศ. ๑๒๕, หน้า ๑๑๓๗.

^๔ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๒๑, หน้า ๙๖.

^๕ เจ้าคุณจอมมารดาสำลี ธิดาสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) กับหม่อมคล้าย เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๘ ถึงแก่พิราลัยเมื่อวันจันทร์ที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๓ อายุ ๖๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๑๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๔ (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๘ ร.ศ. ๑๒๐, หน้า ๘๓๕.)

^๖ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," Bangkok Calendar (1870), p. 50 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๑ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๕๕ (พ.ศ. ๒๓๙๘)

^๗ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, หน้า ๔๘.

^๘ ในพระสุพรรณบัฏว่า ประสูติวันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ

^๙ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," op.cit, p. 50 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๓ เมษายน ค.ศ. ๑๘๕๕ (พ.ศ. ๒๓๙๘)

เฉลิมพระนามเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจันทรมณฑล โสภณภควดี^๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๕ สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันที่พฤหัสบดี เดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๖ พระชันษา ๙ ปี^๒ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันพฤหัสบดีที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๖^๓ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงเลื่อนพระนามพระอัฐิเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจันทรมณฑล โสภณภควดี กรมหลวงวิสุทธิกระษัตริย์^๔ เมื่อวันที่เสาร์ที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๗

ที่ ๑๗ พระองค์เจ้าชายกฤดาภินิหาร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศรวรฤทธิ์) ประสูติแต่ เจ้าจอมมารดากลิ่น^๕ พระสนมเอก เมื่อวันที่จันทร์ เดือน ๖ แรม ๗ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับ วันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๘^๖ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงรับราชการมีตำแหน่งในอดีตออฟฟิศ พนักงานตรวจบัญชีเงินพระคลัง ทรงรับหน้าที่จัดการสร้างพระที่นั่งและพระราชวังบางปะอิน ทรงคิดแบบอย่างสร้างพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร ต่อมาเมื่อปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๓๗ พ.ศ. ๒๔๑๘ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศรวรฤทธิ์ โปรดให้เป็นราชทูตสยามประจำ ณ กรุงลอนดอน และอเมริกา ครั้น พ.ศ. ๒๔๒๙ เป็นคอมมิตตีผู้ ๑ ใน ๔ บังคับการตำแหน่งเสนาบดีกรมพระนครบาล เมื่อตั้งเป็นกระทรวงนครบาลใน พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้เป็นเสนาบดีกระทรวงนั้น ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๗ เป็นรัฐมนตรี แล้วเลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงฯ เมื่อ ร.ศ. ๑๑๘ ตรงกับปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๖๑ พ.ศ. ๒๔๔๒ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๕๐ เป็นเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ ในรัชกาลที่ ๖ โปรดให้เป็นผู้จัดการพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น การพระราชพิธีบรมราชาภิเษก งานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบัญชาการสร้างพระเมรุมาศ ณ ท้องสนามหลวง ครั้นเมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๗๓ พ.ศ. ๒๔๕๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศรวรฤทธิ์ มหิศวรราชวิวงศ์ สิทธิประสงค์กฤดาธิการ สุทนต์นาคเสีตลหฤทัย มโหศวริยราชนิตินาธา สุปริชาสรรพกิจโกศล วิมลสุจริตจริยานวัตร^๗ พุทธาภิรัตนสรณารักษ์ อุดมศักดิ์บพิตร เป็นสมุหมนตรี และเสนาบดี กระทรวงมุรธาธร

^๑ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๑๐๗.

^๒ คำประกาศทรงตั้งพระนาม เป็นเจ้าฟ้ากรมหลวง ในรัชกาลที่ ๕ ว่า สิ้นพระชนม์ขณะพระชนมายุ ๘ ปีกับ ๑๙ วัน (ดู จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๒๔๕)

^๓ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๒๖๒.

^๔ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๒๔๔-๒๔๕ ว่า “กรมหลวงวิสุทธิกระษัตริย์” เฉลิมพระยศ เจ้านาย เล่ม ๑, หน้า ๑๖๖ และ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ กรุงรัตนโกสินทร์ (ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๘), หน้า ๒๖๖ ว่า “กรมหลวงวิสุทธิกระษัตริย์”

^๕ เจ้าจอมมารดากลิ่น พระสนมเอก ธิดาพระยาดำรงราชพลขันธ์ (จ้อย คชเสนี) เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗ ถึงแก่อนิจกรรม เมื่อวันที่เสาร์ที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ อายุ ๙๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๙

^๖ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, “List of Children of the late First King,” Bangkok Calendar (1870), p. 50 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๕๕ (พ.ศ. ๒๓๙๘)

^๗ เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๒ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพ, ๒๕๓๘), หน้า ๔๓ และจดหมายเหตุ เรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ กรุงรัตนโกสินทร์, ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๘ หน้า ๔๙๒ ว่า จริยานวัตร

เป็นเสนาบดีที่ปรึกษา สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่จันทร์ เดือน ๙ แรม ๖ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ ตรงกับวันที่ ๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๘^{๑)} พระชันษา ๗๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๙^{๒)} เป็นต้นราชสกุล กฤดากร ณ อยุธยา

ที่ ๑๘ พระองค์เจ้าชายเฉลิมลักษณะเลิศ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมลักษณะเลิศ) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาบัว^{๓)} ประสูติวันอังคาร เดือน ๘ บุรพาษาฒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๙๘^{๔)} สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันที่อาทิตย์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๙๙ พระชันษา ๒ ปี

ที่ ๑๙ พระองค์เจ้าหญิงศรีนาศวาทิ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีนาศวาทิ) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาเที่ยง พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ อุตฺราษาฒ ขึ้นค่ำ ๑ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๙๘^{๕)} สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่พฤหัสบดี เดือน ๙ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ ตรงกับวันที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ พระชันษา ๕๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดราชาธิวาส วันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๗^{๖)}

ที่ ๒๐ พระองค์เจ้าชายคัคณางคยุคล (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร)^{๗)} ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาพืง ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๑ แรม ๔ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๘ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ พ.ศ. ๒๔๑๙ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ครั้น พ.ศ. ๒๔๒๗ ทรงดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษคนแรกในมณฑลพายัพ ต่อมาเมื่อประกาศ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ พ.ศ. ๒๔๒๘ เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงฯ ได้เป็นอธิบดีศาลรับสั่งชำระความฎีกา แล้วเป็นข้าหลวงต่างพระองค์ประจำมณฑลอีสาน ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๗ - ๒๔๓๙ เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้นค่ำ ๑ ปรีะกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๗๑ ตรงกับวันที่ ๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ พระชันษา ๕๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นต้นราชสกุล คัคณางค์ ณ อยุธยา

^{๑)} พระประวัติ ดูที่ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๒ พ.ศ. ๒๔๖๘, หน้า ๑๔๗๙.

^{๒)} ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๑ พ.ศ. ๒๔๖๙, หน้า ๑๐๔๕.

^{๓)} เจ้าจอมมารดาบัว ธิดาเจ้าพระยานคร (น้อย ณ นคร) กับท่านผู้หญิงอิน ถึงแก่อสัญกรรมวันเสาร์ที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๑ (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๖ ร.ศ. ๑๑๘, หน้า ๔๐.)

^{๔)} Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," Bangkok Calendar (1870), p. 50 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ค.ศ. ๑๘๕๕ (พ.ศ. ๒๓๙๘)

^{๕)} Ibid ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๖ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๕๕ (พ.ศ. ๒๓๙๘)

^{๖)} ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๑ พ.ศ. ๒๔๕๗, หน้า ๖๖๑.

^{๗)} พระประวัติโดยละเอียดของ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ดู ประชุมพระนิพนธ์กรมหลวงพิชิตปรีชากร (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๒), หน้า (๑) - (๒๐).

ที่ ๒๑ พระองค์เจ้าหญิงกรรณิกาแก้ว (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนชัตติยภัลยา) ที่ ๑ ในพระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรรณราย^๑ ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๒ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๘^๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๗ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๔๔ ตรงกับวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๕ พระชันษา ๒๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันพุธที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๖^๓ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องนางเธอ กรมขุนชัตติยภัลยา เมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว เมื่อวันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๔๔ ตรงกับวันที่ ๑๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๕^๔ และทรงเลื่อนพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนชัตติยภัลยา^๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือนยี่ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๐^๖

ที่ ๒๒ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดามาโลย^๗ ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือนยี่ แรม ๑๕ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๙๘^๘ อยู่ได้วัน ๑ สิ้นพระชนม์

ที่ ๒๓ พระองค์เจ้าชายศุขสวัสดิ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาจันทร์ พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๘^๙ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอดิศรอุดมเดช เมื่อปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ พ.ศ. ๒๔๑๙ เป็นนายพลตรี ราชองครักษ์ ตำแหน่งปลัดทัพบก ถึงรัชกาลที่ ๖ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ พ.ศ. ๒๔๕๖ เป็นนายพลโท ราชองครักษ์ ผู้บัญชาการกองพล แล้วเลื่อนเป็นจเรพาหนะทหารบก สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๕ แรม ๙ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ ตรงกับวันที่ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๘ พระชันษา ๗๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๘^{๑๐} เป็นต้นราชสกุล ศุขสวัสดิ์ ณ อยู่ธยา

^๑ พระองค์เจ้าพรรณราย ดู พระองค์เจ้าหลานเธอ รัชกาลที่ ๓ ลำดับที่ ๕ หน้า ๑๕๒.

^๒ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," *Bangkok Calendar (1870)*, p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๑ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๕๕ (พ.ศ. ๒๓๙๘)

^๓ ชามูเอล เจ. สมิต, *จดหมายเหตุสยามสมัย เล่มที่ ๑*, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : สมาคมกิจวัฒนธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๗๔.

^๔ *จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ*, หน้า ๒๓๒.

^๕ *เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑*, หน้า ๑๙๖ ว่า เจ้าฟ้ากรมขุนชัตติยภัลยา

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙๔.

^๗ เจ้าจอมมารดามาโลย (หรือมาลัย) หลานพระยาราชรองเมือง พระราชทานเพลิงศพเมื่อวันศุกร์ที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๓

^๘ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," op.cit, ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๗ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๘๕๖ (พ.ศ. ๒๓๙๙)

^๙ Ibid. ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๕๖ (พ.ศ. ๒๓๙๙)

^{๑๐} *ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๒ พ.ศ. ๒๔๖๘*, หน้า ๑๓๒๔.

ที่ ๒๔ พระองค์เจ้าชายทวิถวัลยลาภ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูธรเรศธำรงค์ศักดิ์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาตลับ พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๘^๑ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นภูธรเรศธำรงค์ศักดิ์ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๙ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๙ เป็นเสนาบดีกระทรวงนครบาล สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีระกา นพศก จ.ศ. ๑๒๕๙ ตรงกับวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๐ พระชันษา ๔๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๒^๒ เป็นต้นราชสกุล ทวิวงศ์ ณ อยุธยา

ที่ ๒๕ พระองค์เจ้าชายทองกองก้อนใหญ่ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาสังวาล^๓ พระสนมโท ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๙^๔ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม เมื่อวันอังคาร เดือน ๙ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ ใน พ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นนายพลตรี บังคับการกรมทหารรักษาพระราชวัง ได้เป็นแม่ทัพปราบฮ่อทางแดนมณฑลอุดร และเป็นข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลอุดร เป็นเสนาบดีกรมวัง เสนาบดีกระทรวงกลาโหม เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงฯ เมื่อปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๖๑ พ.ศ. ๒๔๔๒ เป็นผู้บัญชาการทหารเรือ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๘๖ ตรงกับวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๗ พระชันษา ๖๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๙^๕ เป็นต้นราชสกุล ทองใหญ่ ณ อยุธยา

ที่ ๒๖ พระองค์เจ้าชายเกษมสันต์โสภาคย์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาแพ พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ แรม ๒ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๙๙^๖ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงรับราชการในโรงอักษรพิมพ์การ และคลังเสื้อหมวก ทรงออกหนังสือดรุณาวาท เป็นพนักงานจารึกอักษรในแผ่นศิลาประดับในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ต่อมา

^๑ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," Bangkok Calendar (1870), p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๖ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๕๖ (พ.ศ. ๒๓๙๙)

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๖ ร.ศ. ๑๑๘, หน้า ๖๔๘.

^๓ เจ้าจอมมารดาสังวาล พระสนมโท อดีตนายคัลวิชัย (ทองคำ ณ ราชสีมา) กับท่านน้อย (สกุลเดิม ปาณิกบุตร) เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๑ รัชกาลที่ ๔ ทรงเรียกเจ้าจอมมารดาสังวาล ว่า "หนูสังวาลย์" (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ภาดาพระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๒), หน้า ๔๕.) ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันจันทร์ที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๖ อายุ ๗๕ ปี

^๔ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," op.cit, ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๖ เมษายน ค.ศ. ๑๘๕๖ (พ.ศ. ๒๓๙๙)

^๕ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๓ พ.ศ. ๒๔๖๙, หน้า ๑๐๔๙.

^๖ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," op.cit, ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๖ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๕๖ (พ.ศ. ๒๓๙๙)

ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพรหมวราบุรีรักษ์ เมื่อปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๒๔๕ พ.ศ. ๒๔๒๖ ทรงรับราชการในกรมทหารล้อมวัง เป็นผู้ช่วยเสนาบดีกระทรวงวัง ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๕ รับราชการในกระทรวงยุติธรรม ตำแหน่งผู้ช่วยปลัดทูลฉลอง ย้ายไปเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์คดีหลวง อธิบดีผู้พิพากษาศาลแพ่งสรรพากร และทำหน้าที่เป็นผู้แทนเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๗ ต่อมา เป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์คดีราษฎร ใน พ.ศ. ๒๔๔๐ ทรงเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์กรุงเทพฯ จนสิ้นรัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาลที่ ๖ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวราบุรีรักษ์ เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ พ.ศ. ๒๔๕๖ ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๗ เป็นเนติบัณฑิตกิตติมศักดิ์และสมาชิกพิเศษแห่งเนติบัณฑิตยสภา และต่อมาเป็นกรรมการศาลฎีกา สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอาทิตย์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๘๖ ตรงกับวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๗ พระชันษา ๖๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุ ท้องสนามหลวง วันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๙^{๑)} เป็นต้นราชสกุล เกษมสันต์ ณ อยุธยา

ที่ ๒๗ พระองค์เจ้าชายกมลาสโสธรศรี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร) ที่ ๔ ใน เจ้าจอมมารดาเที่ยง พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๙^{๒)} ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร เมื่อปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๒๔๕ พ.ศ. ๒๔๒๖ ได้ทรงกำกับช่างทองหลวง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ ตรงกับวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๔ พระชันษา ๗๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕^{๓)} เป็นต้นราชสกุล กมลასัน ณ อยุธยา

ที่ ๒๘ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจาตุรนต์รัศมี (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์) ที่ ๓ ในสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือนยี่ แรม ๓ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๙๙^{๔)} ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือนยี่ แรม ๖ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๓๐ ตรงกับวันที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๑ ทรงเฉลิมพระนามเป็น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี ศรีสมมติเทวราชรวังษ์ วโรภัยพงษ์พิสุทธ มกุฎราชวรังกูรมไหสุริยารทราขกุมาร ต่อมาเมื่อวันศุกร์ เดือนยี่ แรม ๑๑ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๓๗ ตรงกับวันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๘ ทรงเลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี ศรีสมมติเทวราชรวังษ์ วโรภัยพงษ์พิสุทธ มกุฎราชวรังกูรมไหสุริยารทราขกุมาร ต่อมาเมื่อวันศุกร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗

^{๑)} ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๓ พ.ศ. ๒๔๖๙, หน้า ๑๓๒๔.

^{๒)} Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," Bangkok Calendar (1870), p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๕๖ (พ.ศ. ๒๓๙๙)

^{๓)} ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๙ พ.ศ. ๒๔๗๕, หน้า ๔๒๕๕. "พระประวัติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร" ใน เหตุการณ์ตอนต้นรัชกาลที่ ๕ (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, หน้า (๑) - (๘).

^{๔)} Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," op.cit, p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๔ มกราคม ค.ศ. ๑๘๕๗ (พ.ศ. ๒๔๐๐)

ตรงกับวันที่ ๑๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๘ ทรงเลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ ดำรงขัติยศกิติอรรคเวรยศ รัตนสมมติบุริสาชาไนย สีดลฤไทยธรรมสุจริต อเนกราชกิจสิทธิวิจารณ์ มโหฬารคุณสมบัติ พุทธาทิรัตนสรณาคม อุดมเดชานูภาพพิตร ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่พุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๖๒ ตรงกับวันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๓ พระชันษา ๔๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๓^๑ เป็นต้นราชสกุล จักรพันธ์ ณ ออยุธยา

ที่ ๒๙ พระองค์เจ้าชายอุณากรรณอนันตโรไชย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุณากรรณอนันตโรไชย) ที่ ๑ ในสมเด็จพระปิยมมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา^๒ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๓ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๙๙^๓ เป็นนายร้อยตรีทหารมหาดเล็ก สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่อาทิตย์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๖ พระชันษา ๑๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดมหาธาตุ วันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๐^๔

ที่ ๓๐ พระองค์เจ้าชายเกษมศรีศุภโยค (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัตติ) ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาจันทร์ พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๑๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๐^๕ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัตติ เมื่อวันที่พุธ เดือน ๑๒ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๒๕๘ ตรงกับวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๙ ทรงกำกับกรมช่างมุก และทรงรับราชการเป็นอธิบดีกรมราชพัสดุ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่จันทร์ เดือนอ้าย แรม ๑๓ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๗๗ ตรงกับวันที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๘ พระชันษา ๕๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตร วันที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๙^๖ เป็นต้นราชสกุล เกษมศรี ณ ออยุธยา

^๑ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๗ ร.ศ. ๑๑๙, หน้า ๖๖๑.

^๒ พระนามเดิม เจ้าจอมมารดาเปี่ยม พระสนมเอก ชิดาหลวงอาสาสำแดง (แดง) กับท้าวสุจริตธำรง (นาค สุจริตกุล) ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็น เจ้าคุณจอมมารดาเปี่ยม ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ ทรงสถาปนาเป็น เจ้าคุณพระอัยยิกาเปี่ยม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ แล้วเลื่อนขึ้นเป็นสมเด็จพระปิยมมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ ถึงแก่พิราลัย เมื่อวันที่ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๗ (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๑ ร.ศ. ๑๒๓, หน้า ๓๔.) พระราชทานเพลิง ณ พระเมรุฟ้าขาว สวนมิสกวัน วันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๗ ร.ศ. ๑๒๙ พ.ศ. ๒๔๕๓, หน้า ๗๐.)

^๓ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," Bangkok Calendar (1870) p.51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๘๕๗ (พ.ศ. ๒๔๐๐)

^๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๓๙, หน้า ๕๘.

^๕ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," op.cit, p.51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๘ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๕๗ (พ.ศ. ๒๔๐๐)

^๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๓ พ.ศ. ๒๔๕๙, หน้า ๗๑๑.

ที่ ๓๑ พระองค์เจ้าหญิง (เขียว)^๑ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเขียว) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาสำลี พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๐^๒ สิ้นพระชนม์เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๓ ค่ำ ทรงพระชนม์วันเดียว

ที่ ๓๒ พระองค์เจ้าหญิงเสมอสมัยพระราชมารดา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเสมอสมัยพระราชมารดา) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาแม่ไผ่ ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๐๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๔ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๖ พระชันษา ๑๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๘^๓

ที่ ๓๓ พระองค์เจ้าชายศรีสิทธิธัชไชย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนศิริธัชสังกาศ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาบัว ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๑ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๐๐^๔ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๒๔๕ ตรงกับวันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๖ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศิริธัชสังกาศ ต่อมาเมื่อปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๖๗ พ.ศ. ๒๔๔๘ เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนศิริธัชสังกาศ ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เป็นอธิบดีศาลฎีกา เป็นราชเลขาธิการฝ่ายกฎหมาย สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ ตรงกับวันที่ ๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ พระชันษา ๕๔ ปี เป็นต้นราชสกุล ศรีธวัช ณ อยุธยา

ที่ ๓๔ พระองค์เจ้าชายทองแถมถวัลยวงศ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาสังวาล พระสนมโท ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๑ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๐๐^๕ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรพสาตรศุภกิจ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ ตรงกับวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๑ เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนฯ เมื่อปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๖๗ พ.ศ. ๒๔๔๘ เป็นนายพันเอก ราชองครักษ์ ทรงบังคับการกรมช่างมหาดเล็ก ในรัชกาลที่ ๖ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงฯ เมื่อปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๗๔ พ.ศ. ๒๔๕๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันพุธ เดือน ๕ แรมค่ำ ๑ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๒๘๑ ตรงกับวันที่ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๒ พระชันษา ๖๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓^๖ เป็นต้นราชสกุล ทองแถม ณ อยุธยา

^๑ “ฉบับที่ ๒๙ พระราชหัตถเลขา ถึง เจ้าหมื่นสรรเพธภักดี,” ใน พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๕๕๘ ขานพระนามว่า หญิงเล็ก

^๒ พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๔ เรื่อง “List of Children of the late First King,” Bangkok Calendar (1870), p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๕๗ (พ.ศ. ๒๔๐๐) และว่าสิ้นพระชนม์หลังจากนั้น ๓ วัน

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒ จ.ศ. ๑๒๓๗, หน้า ๔๗.

^๔ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, “List of Children of the late First King,” op.cit, p.51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๗ ตุลาคม ค.ศ. ๑๘๕๗ (พ.ศ. ๒๔๐๐)

^๕ Ibid. ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม ค.ศ. ๑๘๕๗ (พ.ศ. ๒๔๐๐)

^๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๗ พ.ศ. ๒๔๖๓, หน้า ๕๔๓.

ที่ ๓๕ พระองค์เจ้าหญิงอนงค์นพคุณ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนงค์นพคุณ) ประสูติแต่ เจ้าจอมมารดาเอม^๑ เมื่อวันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๐^๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๔ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๒๔๕ ตรงกับวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๖^๓ พระชันษา ๒๖ ปี

ที่ ๓๖ พระองค์เจ้าหญิงกนกวรรณเลขา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากนกวรรณเลขา) ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดาเที่ยง พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๐^๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ แรม ๖ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๘๐ ตรงกับที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๑ พระชันษา ๖๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓^๕

ที่ ๓๗ พระองค์เจ้าชายชุมพลสมโภช (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาพิ่ง ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือนยี่ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๐^๖ ในรัชกาลที่ ๕ เข้ารับราชการในตำแหน่งผู้ช่วยกรมหลวงพิชิตปรีชากร ซึ่งทรงบัญชาการ ศาลฎีกาและศาลแพ่ง ครั้นปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๔๔ พ.ศ. ๒๔๒๕ เป็นราชองครักษ์ประจำพระองค์ และ ทรงบัญชาการกรมช่างทหารใน ครั้นปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ พ.ศ. ๒๔๒๗ เป็นผู้แทนอธิบดีศาลแพ่งกลาง แพ่งเกษม และกรรมการตรวจความฎีกา ถึงปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ วันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ ต่อมาปีกุน พ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นผู้บังคับการ ทหารหน้า เป็นนายพันโท เป็นข้าหลวงพิเศษขึ้นไปจัดการส่งกองทัพที่มณฑลพิษณุโลก เป็นข้าหลวงไปจัดการ ส่งกองทัพซึ่งยกขึ้นไปปราบฮ่อ ณ เมืองพิไชย ต่อมาเป็นข้าหลวงตรวจราชการเมืองภูเก็ต ครั้นปีฉลู พ.ศ. ๒๔๓๒ เป็นปลัดทัพบก เป็นข้าหลวงพิเศษเสด็จขึ้นไปทรงบัญชาการปราบโจรผู้ร้ายในมณฑลนครราชสีมา ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๓๖ ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ เป็นนายพลตรี ราชองครักษ์พิเศษ เป็นข้าหลวง ต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลอีสาน ครั้นวันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๖๒ วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๓ เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนฯ เป็นเสนาบดีกระทรวงวัง เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๔๕๓

^๑ เจ้าจอมมารดาเอม อิดาหลวงปราณีประชาชน (แมลงทับ) ยกกระบัตรกรุงเก่า กับท่านเอี่ยม เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๒ ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๖ อายุ ๗๕ ปี (ดู ทำเนียบนามภาค ๑ (กรุงเทพฯ : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๕๗.) พระราชทานเพลิง ณ วัดราชาธิวาส วันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๗ (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๓ พ.ศ. ๒๔๕๗, หน้า ๖๖๘.)

^๒ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," Bangkok Calendar (1870), p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๕๗ (พ.ศ. ๒๔๐๐)

^๓ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑๖ (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๘๑), หน้า ๓๐๘ และว่าพระชันษา ๒๗ ปี

^๔ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," op.cit, p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๕๗ (พ.ศ. ๒๔๐๐)

^๕ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๗ พ.ศ. ๒๔๖๓, หน้า ๕๔๓.

^๖ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," op.cit, p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๓๑ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๕๗ (พ.ศ. ๒๔๐๐)

ถึงรัชกาลที่ ๖ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงฯ เมื่อปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๗๔ พ.ศ. ๒๔๕๕ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นนายทหารพิเศษในกรมรักษาวัง เป็นสมุหมนตรี และเป็นเสนาบดีที่ปรึกษา สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๘๔ ตรงกับวันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๕ พระชันษา ๖๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๖^๑ เป็นต้นราชสกุล ชุมพล ณ อยุธยา

ที่ ๓๘ พระองค์เจ้าหญิงอรุณวดี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณวดี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดา หรั่ง^๒ เมื่อวันพุธ เดือนยี่ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๐^๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๙๕ ตรงกับวันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ พระชันษา ๗๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

ที่ ๓๙ พระองค์เจ้าหญิงวราณีรัตนกัญญา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวราณีรัตนกัญญา) ประสูติ แต่เจ้าจอมมารดาแก้ว^๔ เมื่อวันพุธ เดือน ๓ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๐^๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๙๗ ตรงกับวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๘ พระชันษา ๗๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๙

ที่ ๔๐ พระองค์เจ้าหญิงมณฑานพรัตน์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามณฑานพรัตน์) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาโหมด^๖ พระสนมโท ประสูติวันพุธ เดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๒๐ ตรงกับวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๗ แรม ๙ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ พ.ศ. ๒๔๐๔ พระชันษา ๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดบวรนิเวศวิหาร เดือน ๘ จ.ศ. ๑๒๒๓ พ.ศ. ๒๔๐๔^๗

^๑ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๐ พ.ศ. ๒๔๖๖, หน้า ๔๑๐๑.

^๒ เจ้าจอมมารดาหรั่ง ธิดาพระอภัยพิพิธ (กระต่าย บรรพบุรุษสกุลศุภมิตร ผู้เป็นบุตรเจ้าพระยามหาเสนา (บุญมา) ดู เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์) กับคุณหญิงแจ่ม เกิดเมื่อปีฉลู ตรีศก จ.ศ. ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๘๔ ถึงแก่อสัญกรรม วันพฤหัสบดีที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๒ อายุ ๘๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ เมรุวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม วันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๓ (ดู พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบรมราชโองการภาษามคธ และคณาธรรมบรรยาย (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๓)

^๓ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," Bangkok Calendar (1870), p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๘ มกราคม ค.ศ. ๑๘๕๘ (พ.ศ. ๒๔๐๑)

^๔ เจ้าจอมมารดาแก้ว อยู่ในตระกูลบูรณศิริ ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันศุกร์ที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๔

^๕ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," op.cit, p.51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๘ มกราคม ค.ศ. ๑๘๕๘ (พ.ศ. ๒๔๐๑)

^๖ เจ้าจอมมารดาโหมด พระสนมโท ธิดาพระยาราชสงคราม (อิน อินทรวิมล) ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ อายุ ๘๑ ปี (ดู "แผนเครือญาติ แผนที่ ๑" ใน ลำดับเชื้อสายของคุณหญิงตาด สิริรัตนมนตรี (หังษ์ สุจริตกุล) กับ สกุลธรรมโสโรช สกุลอินทรวิมล และสกุลอื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่องกัน)

^๗ "ฉบับที่ ๙ พระราชหัตถเลขาถึงคณะทูตานุทูตรวมกัน" ใน พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๖๒๔. และว่า พระชันษา ๓ ปี ๒ เดือน

ที่ ๔๑ พระองค์เจ้าชายกาพย์กนกรัตน์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาตลับ พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ.๑๒๒๐ ตรงกับวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๑ ในรัชกาลที่ ๕ เป็นนายพันตรี ราชองครักษ์ ทรงบังคับการกรมทหารมหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ ปีกะเอกราช จ.ศ. ๑๒๔๑ ตรงกับวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๒ พระชันษา ๒๒ ปี

ที่ ๔๒ พระองค์เจ้าชายเทวัญอุไทยวงศ์ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ) ที่ ๒ ในสมเด็จพระปิยมมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๒๐ ตรงกับวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๑^๑ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘ ทรงรับราชการเป็นพนักงานใหญ่ในออดิตออฟฟิศ ในออฟฟิศหลวง กรมราชเลขาณูการ ต่อมาเมื่อปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๒๔๑ พ.ศ. ๒๔๒๒ ทรงดำรงตำแหน่งไปรเวตเสกตรีหลวง ราชเลขาณูการออดิตออฟฟิศ เป็นที่ปรึกษาในราชการต่างประเทศ และเป็นผู้บัญชาการกรมบาณูชีกกลาง ในกรมพระคลังมหาสมบัติ ทรงเป็นผู้ริเริ่มตั้งราชทูตสยามประจำราชสำนักต่างประเทศ และตั้งศาลต่างประเทศในราชอาณาจักร ครั้นเมื่อวันจันทร์ เดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการ พ.ศ. ๒๔๒๕ เป็นอธิบดีจัดการดับเพลิงเรือลาดตระเวนตามท้องน้ำฝ่ายใต้พระนคร ต่อมา พ.ศ. ๒๔๒๘ เป็นเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ ครั้นวันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ ปีกจ อัฐศก จ.ศ. ๑๒๔๘ ตรงกับวันที่ ๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๙ เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ เป็นราชเลขาณูการ ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๐ ได้เป็นราชทูตพิเศษ ผู้แทนพระองค์เสด็จไปในงานเฉลิมพระชนมพรรษา ๕๐ พรรษา สมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียที่ประเทศอังกฤษ และเสด็จดูงานในทวีปยุโรป ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นหัวหน้าในที่ประชุมเสนาบดีสภา เป็นรัฐมนตรี และองคมนตรี ทั้งในรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖

ในรัชกาลที่ ๖ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทวะวงศ์วโรปการ ขัตติยพิศาลสุรบดี ศรีพัชรินทรภราดร สโมสรอนเณกศาสตรวิบูลย์ เกียรติจัญญไพรัชการ ศุภสมาจารสารสมบัติ มัทวเมตดาชาวยาศรัย ศรีรัตนตรัยคุณานุสรสุนทรธรรมบพิตร เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๗๓ พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นสมุหมนตรี แล้วเลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ขัตติยพิศาลสุรบดี บรมราชินีศรีพัชรินทรภราดร สโมสรอนเณกนิตินิธิชา มหาสมันตยานุวัตรวิบูลย์ ไพรัชราชกิจจาตุลสุนทรปฏิภาณ นิรุกติญาณวิทยาคณนาทิสาศสตร์ โหรงลานวาทนานาปกรณ์ เกียรติกำจรจิรกาล บริบูรณคุณสารสมบัติ สุจริตสมาจารวัตร มัทวเมตดาชาวยาศรัย ศรีรัตนตรัยสรณธาดา กัลยาณธรรมิกนาถบพิตร เมื่อปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๗๘ พ.ศ. ๒๔๕๙ เป็นมหาอำมาตย์นายกคนแรก^๒ เป็นผู้รักษาพระนครในเวลาทีเสด็จประพาสหัวเมือง และคงในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ เป็นเสนาบดีแห่งสภาการคลัง เมื่อปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๘๔ พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็นนายกรัฐมนตรีการตรวจร่างประมวลกฎหมาย และเป็นพนักงานสอบประดิดินประจำปีที่ใช้ในราชการ สิ้นพระชนม์

^๑ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," Bangkok Calendar (1870), p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๕๘ (พ.ศ. ๒๔๐๑)

^๒ เทียบเท่ากับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ แรมค่ำ ๑ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๘๕ ตรงกับวันที่ ๒๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๖ พระชันษา ๖๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ เป็นต้นราชสกุล เทวกุล ณ อยู่ชยา

ที่ ๔๓ พระองค์เจ้าหญิงอรไทยเทพกัญญา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญา) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาบัว ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๗ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๒๒๑ ตรงกับวันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๒^๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๒๖๘ ตรงกับวันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๙ พระชันษา ๔๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๙

ที่ ๔๔ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๖ ในเจ้าจอมมารดาเที่ยง พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๒๒๑ ตรงกับวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๒^๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๒๒๑ ตรงกับวันที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๒ พระชันษาได้ ๘ วัน

ที่ ๔๕ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายภาณุรังษีสว่างวงศ์^๓ (สมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช) ที่ ๔ ในสมเด็จพระเทพศิรินทรา บรมราชินี ประสูติเมื่อวันพุธ เดือนยี่ แรม ๔ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๒๒๑ ตรงกับวันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๒^๔ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงเฉลิมพระนามเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ดำรงราชอิสริยาภิตศรีวิสุทธมหามงกุฎพงษวโรภยาภิชาติ ราชโสมทรานุชาธิบดีนทร์^๕ ทิพยศิรินทรพิพัฒน์ สุขุมลรัตนราชกุมาร เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๙ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๓๒ ตรงกับวันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๓ ครั้น พ.ศ. ๒๔๒๐ เป็นอธิบดีกรมล้อมพระราชวัง ทรงเลื่อนพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ดำรงราชอิสริยาภิตศรีวิสุทธิ มหามงกุฎพงษวโรภยาภิชาติ ราชโสมทรานุชาธิบดีนทร์ ทิพยศิรินทรพิพัฒน์ สุขุมลรัตนราชนรินทรานุชาธิบดี กรมหลวงภาณุพันธุวงศ์วรเดช เมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ วันที่ ๒๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ ทรงเป็นอธิบดีกรมไปรษณีย์และโทรเลขโทรศัพทในปีนั้น แล้วเลื่อนพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช พิเศษชัตยศักดิ์ อรรคอุดมชาติ บรมนราธิราชโสมทรานุชาธิบดี สุจริตจากราชการไถย มหันตมหาอูสาห พริยพลดลประสิทธิ อเนกพิชคณากร สุนทรธรรมพิทักษ์ อรรคมโหฬารอัยยาไศรย ศรีรัตนไตรยสรณธาดา อุดุลยเดชานุกาภพพิตร เมื่อวันเสาร์ เดือนยี่ แรม ๔ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๒๓

^๑ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," *Bangkok Calendar* (1870), p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน ค.ศ. ๑๘๕๙ (พ.ศ. ๒๔๐๒)

^๒ Ibid. ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๕๙ (พ.ศ. ๒๔๐๒) และว่าสิ้นพระชนม์หลังจากนั้น ๗ วัน

^๓ เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๒, หน้า ๒๖ ว่า "ภาณุรังสี"

^๔ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," op.cit, p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๓ มกราคม ค.ศ. ๑๘๖๐ (พ.ศ. ๒๔๐๓)

^๕ สร้อยพระนามนี้ พระราชทานในรัชกาลที่ ๕

มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๘ เป็นนายพลเอก ราชองครักษ์ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ราชองครักษ์พิเศษ ได้เป็นราชทูตพิเศษเสด็จประเทศญี่ปุ่นครั้ง ๑ ยุโรปครั้ง ๑

ถึงรัชกาลที่ ๖ เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พิเศษขัตติยศักดิ์อัครอัครมชาติ ปรมินทรมหาราชโสรทรานุชาติเบนทร์ ปรมณทรมหาวิชราวุธราชปิตุลา มหันตมหาอุสาห์ พริยพหลดลประสิทธิ สุจริตจาริราชการณย์ สุรพลชั้นคณาภรณ์ สุนทรธรรมพิทักษ์ อัครมโหฬาริยาศัย ศรีรัตนตรัยสรณธาดา อุดยเดชานุภาพพิลาศ ธรรมิกนาถบพิตร เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๗๓ พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นจอมพลทหารบก จอมพลเรือ ราชองครักษ์พิเศษ และเป็นจเรทหารบกทหารเรือทั่วไป ถึงรัชกาลที่ ๗ เป็นอภิรัฐมนตรี และทรงเฉลิมพระนามเป็นสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุขเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช^๑ เมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ พ.ศ. ๒๔๖๘^๒ โปรดให้ทรงรับหน้าที่สั่งหนังสือราชการ และเป็นประธานแทนพระองค์ในการประชุมเสนาบดี ตลอดจนงานพระราชพิธีกรณียกิจทั้งหลาย ทิวคตในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันพุธ เดือน ๗ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๙๐ ตรงกับวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๑ พระชันษา ๖๙ พรรษา พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ เป็นต้นราชสกุล ภาณุพันธุ์ ณ อยุธยา

ที่ ๔๖ พระองค์เจ้าหญิงบุษบงก์เบิกบาน^๓ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุษบงก์เบิกบาน) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาสำลี พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๔ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๒๒๑ ตรงกับวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๗ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะแม อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๙ พระชันษา ๑๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๐

ที่ ๔๗ พระองค์เจ้าชายมณฑุชยานาคมานพ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส) ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาแพ พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๕ แรม ๗ ค่ำ ปีมะแม โทศก จ.ศ. ๑๒๒๒ ตรงกับวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๓ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงผนวชแล้วทรงแปลพระปริยัติธรรมเป็นเปรียญ ๕ ประโยค ทรงได้รับสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส สุนทรพรตวิสุทธิพรหมจรรย์ วิมลศีลขันธธรรมวรยุต ศรีวิสุทธิคณานุนายก สาสนดิลกธรรมานุวาทย์ บริสัชยนารถบพิตร ทรงสมณศักดิ์เป็นพระราชอาคณเฑาะเจ้าคณะรอง เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ ต่อมาเลื่อนสมณศักดิ์เสมอสมเด็จพระราชาคณะ เจ้าคณะใหญ่ธรรมยุติกา ทรงตั้งมหาภิกษุราชวิทยาลัยและทรงได้รับการสถาปนาให้เป็นสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก พระองค์ที่ ๑๐ แล้วเลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงฯ พระนามตอนต้นอย่างเดิมเปลี่ยนท้ายพระนามว่า

^๑ โปรดเกล้าฯ ให้มีพระอิสริยยศศักดิ์พิเศษทรงศักดิ์นา ๑๐๐๐๐๐ เสมอศักดิ์นาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช (ดู “พระราชบัญญัติตำแหน่งศักดิ์นาพระบรมวงษานุวงษ,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๔๙, หน้า ๒๖๕.)

^๒ ดู เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๒, หน้า ๒๒๔.

^๓ มาจากคำภาษาบาลีว่า บุสบังค (บุส + องค) แต่ใช้ว่า “บุษบงก์เบิกบาน” มาตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๕ (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๒๓๘, หน้า ๙๑.)

บริสัชยนาถสมณุดม บรมบพิตร เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๒ แรม ๒ ค่ำ ปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๒๖๘ ตรงกับวันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๙

ถึงรัชกาลที่ ๖ ทรงรับมหาสมณุดมาภิเษก เป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ศรีสุคตขัตติยพรหมจารี สรรเพ็ชญ์รังษีภัลยาณวากย์ มนุษยนาถคณเฑาะฐาจารย์วงศ์ บรมพงศาธิบดี จักรีบรมนาถ ประณัปดาห์ มหามกุฏกษัตริยราชวรัญกูร จุฬาลงกรณ์ประมินทร์สุครุฐานิยภาดา วชิราวุธมหาราชหิโตปธยาจารย์ ศุภสีลมหาสารวิมลมงคลธรรมเจดีย์ สุตพุทธมหากวีตรีปิฎกทิกโกศล เบญจปดลเศวตฉัตร สิริรัตโนปลักษณ์มหาสมณุดมาภิเษกภิชิต วิชิตมารสราพกธรรมเสนาบดี อมรโกชินทรโมลีมหาสงฆปริณายก พุทธศาสนดิลกโลกุตมมหาบัณฑิต สิทธรรณานานิรุกติประติภาน มโหฬารเมตตาทิธยาศรัย พุทธาทิรัตนตรัยคุณารักษ์ เอกอรรคมหาอนาคาริยรัตน สยามาธิปัตยพุทธบริษัทเนตร สมณคณินทรธาภิเศกสกลพุทธจักรกฤตโยปการ มหาปาโมกขประธานสภาวีรโรดม บรมนาถบพิตร ทรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระมหาสมณ เป็นประธานสงฆบริษัททั่วพระราชอาณาเขต เมื่อปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ พ.ศ. ๒๔๕๓ ต่อมาทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า เมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๘๓ ตรงกับวันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๔ พระชันษา ๖๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๕

ที่ ๔๘ พระองค์เจ้าชายเจริญรุ่งราชิ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเจริญรุ่งราชิ) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาสังวาล พระสนมโท ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๑๐^๑ ขึ้น ๕ ค่ำ ปิวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๒๒ ตรงกับวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๒๖ พ.ศ. ๒๔๐๗ พระชันษา ๕ ปี

ที่ ๔๙ พระองค์เจ้าชายสวัสดิประวดี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาหุ่^๒ เป็นท้าวทรงกันดาน ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๐ แรม ๗ ค่ำ ปิวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๒๒ ตรงกับวันที่ ๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๓ ทรงรับตำแหน่งหัวหน้าราชเลขาณูการ ในออฟฟิศหลวงกรมราชเลขาณูการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ แล้วทรงเป็นปลัดบาญชีกลางในพระคลังมหาสมบัติ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำ ปิจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๒๔๘ ตรงกับวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๙ ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นองคมนตรีที่ปรึกษาราชการในพระองค์ ทรงกำกับโรงเรียนราชกุมารและราชกุมารี พ.ศ. ๒๔๓๔ ทรงบัญชาการโรงพิมพ์หลวงอักษรพิมพ์การ ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๕ ทรงเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ เป็นอธิบดีกรมพระคลังข้างที่ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๖ ทรงทำการแทนเสนาบดีกระทรวงมรดาธร แล้วเลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนฯ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๖๒ ตรงกับวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๓ เป็นเสนาบดีตำแหน่งราชเลขาณูการ และเป็นอธิบดีกรมพระคลังข้างที่ และโดยเสด็จประพาสยุโรปทั้งสองครั้ง

^๑ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับ พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๕) หน้า ๑๘ ว่า ประสูติเดือน ๙

^๒ เจ้าจอมมารดาหุ่ หลานเจ้าจอมเอ้าแก่ เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๓ ถึงแก่อนิจกรรมวันอาทิตย์ที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ อายุ ๘๓ ปี (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ ร.ศ. ๑๐๘, หน้า ๖๗.)

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ ทรงเป็นสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ทรงเป็นองคมนตรี แล้วเลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ บรมธรรมิกราชวงศ์วิสุทธิ วชิราวุธราชปฤจฉานวัติ รัตนบัณฑิตยชาติ สุขุมราชมันตนาธิบดี เมตตาสีตลหุทัย พุทธาทิ^๑ ไตรรัตน์คุณาลงกรณ์ ธรรมาทราบพิตร เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นสมุหมนตรี เป็นเสนาบดีที่ปรึกษา เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๗๓ พ.ศ. ๒๔๕๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่ ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๗๗ ตรงกับวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๘ เวลา ๕ ทุ่ม พระชันษา ๕๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เมื่อวันที่ ๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๙^๒ เป็นต้นราชสกุล สวัสดิกุล ณ อยู่ชยา

ที่ ๕๐ พระองค์เจ้าหญิงสุนันทากุมารีรัตน์ (สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี อัครมเหสี) ที่ ๓ ในสมเด็จพระปิยมหาราช ศรีพัชรินทรมาตา ทรงพระราชสมภพเมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๑๒ ค่ำ ปิวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๒๒ ตรงกับวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๓ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระนางเธอ พระองค์เจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ สวรรคตเมื่อวันจันทร์ เดือน ๗ แรม ๘ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ ตรงกับวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๓ พระชนมายุ ๒๑ พรรษา ภายหลังสวรรคตแล้ว รัชกาลที่ ๕ ทรงเลื่อนพระอิสริยยศขึ้นเป็นสมเด็จพระนางเธอสุนันทากุมารีรัตน์ เมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๓ ต่อมาเลื่อนเป็นสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระราชเทวี เมื่อวันที่ ๓๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๓ แล้วเป็นสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี อัครมเหสี เมื่อวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๓ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๔ แรม ๒ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ ตรงกับวันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๓^๓

ที่ ๕๑ พระองค์เจ้าชายจันทาทจจุฑาธาร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชา) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาโหมด พระสนมโท ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๑๓ ค่ำ ปิวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๒๒ ตรงกับวันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๓ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ ทรงรับราชการเป็นผู้ช่วยแผนกต่างประเทศ กรมราชเลขาธิการ ต่อมาทรงเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ อธิบดีกรมพยาบาล ทรงเป็นกรรมการศาลรับสั่งพิเศษ กองที่ ๑ กระทรวงยุติธรรม ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชา เมื่อวันที่ ๖ ขึ้น ๗ ค่ำ ปิวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๒๕๘ ตรงกับวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๙

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ ทรงดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาในกระทรวงยุติธรรม ทรงเป็นผู้แปลประมวลกฎหมายกระทรวงยุติธรรม กฎหมายต่างประเทศ และเป็นกรรมการตรวจกฎหมายภาษาไทย จนถึง พ.ศ. ๒๔๖๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันที่ ๑๑ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปิวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๙๔ ตรงกับวันที่ ๑๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ เวลา ๐๙.๑๔ น. พระชันษา ๗๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕^๔ เป็นต้นราชสกุล จันทาท ณ อยู่ชยา

^๑ เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๒, หน้า ๔๙ ว่า “พุทธาไตรรัตน์”

^๒ พระประวัติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ (พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ) (ม.ป.ท., ๒๔๕๙), หน้า ๒๖.

^๓ “จดหมายเหตุโทร ของจมีนกังศิลป์,” ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๘ ภาค ๘, หน้า ๑๘๙.

^๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๙ พ.ศ. ๒๔๗๕, หน้า ๔๒๕๕.

ที่ ๕๒ พระองค์เจ้าหญิงสุชามาลมารศรี (สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุชามาลมารศรี พระอัครราชเทวี) ที่ ๔ ในเจ้าจอมจอมมารดาสำลี พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๗ ขึ้นค่ำ ๑ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๔ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ พ.ศ. ๒๔๒๓ ทรงสถาปนาเป็นพระนางเธอสุชามาลมารศรี ครั้น พ.ศ. ๒๔๒๔ เป็นพระนางเจ้าสุชามาลมารศรี พระอัครราชเทวี พ.ศ. ๒๔๓๖ เป็นพระนางเจ้าสุชามาลมารศรี พระราชเทวี ทรงเป็นราชเลขานุการส่วนพระองค์ในรัชกาลที่ ๕^๑ ทรงเป็นอุปนายิกาสภาอุณาโลมแดง ทรงตั้งโรงเรียนสุชมาลัยที่วัดพิชยญาติการาม เมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๑ ถึงรัชกาลที่ ๗ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุชามาลมารศรี พระอัครราชเทวี เมื่อวันจันทร์ที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๘^๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๘๙ ตรงกับวันที่ ๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ พระชันษา ๖๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๑^๓

ที่ ๕๓ พระองค์เจ้าหญิงนารีรัตน (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านารีรัตน) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาดวงคำ^๔ ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๙ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๑๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอังคาร เดือน ๗ แรม ๑๑ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ ตรงกับวันที่ ๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๘ พระชันษา ๖๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๙^๕

ที่ ๕๔ พระองค์เจ้าชายไชยานุชิต (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงศาตติกรมหิป) ที่ ๗ ในเจ้าจอมมารดาเที่ยง พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๙ แรม ๖ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๒๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๔^๖ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพงศาตติกรมหิป เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๑๓ ค่ำ ปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๖๐ ตรงกับวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๑ ได้เป็นอธิบดีกรมพิพิธภัณฑสถาน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๙๗ ตรงกับวันที่ ๒๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๘ พระชันษา ๗๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๙^๗ เป็นต้นราชสกุล ชยางกูร ณ อยู่ธยา

^๑ เนื่องจากทรงเป็นเจ้านายฝ่ายในที่มีความเชี่ยวชาญทางอักษรศาสตร์ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ทัดเทียมเจ้านายฝ่ายชาย

^๒ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ภาคต้น วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๔๖๘ - ๓๑ ธันวาคม ๒๔๗๑ (กรุงเทพฯ : วัชรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๗๗.

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๕ พ.ศ. ๒๔๗๑, หน้า ๔๔๔.

^๔ เจ้าจอมมารดาดวงคำ นามเดิม เจ้าหนูมัน ธิดาเจ้าคลี กับเจ้านางท่อนแก้ว แห่งเวียงจันทน์ เป็นหลานปู่เจ้าอนุเวียงจันทน์ และเป็นหลานตาพระมหาอุปราช (ติสสะ) รัชกาลที่ ๔ ทรงเรียกเจ้าจอมมารดาดวงคำว่า มันดวงคำ (ดูคาถาพระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา, หน้า ๖๐.) ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๙

^๕ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๓ พ.ศ. ๒๔๖๙, หน้า ๑๐๔๙.

^๖ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," Bangkok Calendar (1870), p. 51 ว่าประสูติเมื่อวันที่ ๒๖ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๖๑ (พ.ศ. ๒๔๐๔)

^๗ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, มหาชาติ (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๔๗๙), หน้าปก.

ที่ ๕๕ พระองค์เจ้าหญิงบุญจบเบญจมา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุญจบเบญจมา^๑) ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดาแพ พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๐ แรม ๗ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๕ เวลาเช้า ๕ โมง ๑๕ นาที พระชันษา ๓๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๕^๒

ที่ ๕๖ พระองค์เจ้าชายวรวรรณากร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเขียน^๓ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๓ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๔ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๒๔๘ วันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๙ ถึงวันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นรองอธิบดีกรมพระคลังมหาสมบัติและหอรัษฎากรพิพัฒน์^๔ และรองเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติตามลำดับ ต่อมาเมื่อวันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๒๕๑ ตรงกับวันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ ถึงรัชกาลที่ ๖ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ มกุฎวงศนฤบดี มหากวินพันธนวิจิตร ราชโฆษาทิจกิจจุฬการ บรมนฤบาลมหาสวามีภักดี ขัตติยศักดิ์คุณุศลยพหลกัลยาณวัตร ศรีรัตนไตรคุณาลงกรณ์ นรินทรพิพิธ เมื่อปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๘๓ พ.ศ. ๒๔๖๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๑๕ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๒๙๓ ตรงกับวันที่ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ พระชันษา ๗๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕^๕ เป็นต้นราชสกุลวรวรรณ ณ อยุธยา

ที่ ๕๗ พระองค์เจ้าชายดิศวรรกุมาร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ^๖) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาชุ่ม^๗ พระสนมเอก เมื่อวันเสาร์ เดือน ๗ แรม ๙ ค่ำ ปิจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๒๔

^๑ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙ ร.ศ. ๑๑๑, หน้า ๒๒๗ ว่า บรรจบเบญจมา

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒ ร.ศ. ๑๑๔, หน้า ๔๔๖.

^๓ เจ้าจอมมารดาเขียน ธิดาท่านอัน สิริวัฒน์ (หรือสิริวัฒน์ หรือสิริวรรณ) มหาดเล็กหลวง รัชกาลที่ ๓ กับคุณหญิงอิม เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๖ มีอายุในหมู่สาววังว่า “คุณเขียนนิเหนา” ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันจันทร์ที่ ๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๔ อายุ ๙๘ ปี (ดู “ประวัติหน้าสุด,” พระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (พระนคร : เขษมบรรณกิจ, ๒๕๐๓.)

^๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๔๙, หน้า ๓๔.

^๕ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๙ พ.ศ. ๒๔๗๕, หน้า ๔๒๕๕.

^๖ ทรงได้รับการยกย่องว่าเป็นพระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๐๕ ทรงเป็นคนไทยบุคคลแรกที่องค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ประกาศยกย่องพระเกียรติคุณให้ทรงเป็นบุคคลสำคัญของโลก

^๗ เจ้าจอมมารดาชุ่ม พระสนมเอก ธิดาพระยาอภัยนันทริกามาตย์ (ดิศ โจรจนดิศ) กับท่านคล้าย เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๖ รัชกาลที่ ๔ ทรงเรียกเจ้าจอมมารดาชุ่มว่า ชุ่มเล็ก (ดู เรื่องตระกูลวงศ์พระยาอภัยนันทริกามาตย์ (ดิศ), หน้า ๑๑ ; คาถาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา, หน้า ๓๒.) ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันศุกร์ที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ อายุ ๘๐ ปี

ตรงกับวันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๕ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๔ ค่ำ ปีกอ อัฐศก จ.ศ. ๑๒๔๘ ตรงกับวันที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๙ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๐ ได้เป็นนายพลตรี ราชองครักษ์ (มหาดเล็ก) ตำแหน่งผู้ช่วยบัญชาการทหารบก ในกรมยุทธนาธิการ แล้วเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ และ พ.ศ. ๒๔๓๒ เป็นอธิบดีกรมธรรมการ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๔ ได้เป็นราชทูตพิเศษเสด็จไปยุโรป ครั้ง ๑ ครั้งวันที่ ๑ เมษายน ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ พ.ศ. ๒๔๓๕ โปรดเกล้าฯ เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงฯ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๖๑ ตรงกับวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๒

ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีกุน ตรีกศก จ.ศ. ๑๒๗๓ พ.ศ. ๒๔๕๔ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ อิศริยลาภดินทร สยามวิชิตินทรวโรปรการ มโหฬารราชกฤตยานุสร อาทรประพาสการสวัสดิ์ วรรณปัญญาศึกษาวิเศษ นรินทรราชิเบศร์บรมวงศ์อดิศัย ศรีรัตนตรัยคุณธาดา อุดมเดชานุภาพพิตร ใน พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นเสนาบดีที่ปรึกษา เป็นสภานายกหอพระสมุดสำหรับพระนคร ครั้น พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็นกรรมการตรวจชำระกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ และเป็นกรรมการสภาการคลัง แล้วเป็นเสนาบดีกระทรวงมรุธาธรและเป็น นายพลเอก ราชองครักษ์พิเศษ เมื่อปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๘๕ พ.ศ. ๒๔๖๖ ถึงรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นอธิบดีรัฐมนตรี ครั้นวันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๙ เป็นนายกรัฐมนตรีโดยสภา แล้วเลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ อิศริยลาภดินทร สยามวิชิตินทร วโรปรการ มโหฬารรัฐประศาสน์ ปิยมหาราชวรานุศิษฏ์ไพศาลราชกฤตยการี โบราณคดีปวัตติศาสตร์โกศล คัมภีร์นิพนธ์นฤกติปฏิภาณ ราชบัณฑิตวิธานนิตธรรมสมรรถ ศึกษาวิวัฒน์ปิยวาที ชั้นดีสัตยตรีสุจริตธาดา วัฒนรัตนปัญญาอาชวาศรัย พุทธาทีไตรสรณาทรมพิเศษ คุณาภรณ์ธรรมิกนาถพิตร เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๙๑ ตรงกับวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม ปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๓๐๕ พ.ศ. ๒๔๘๖ พระชันษา ๘๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๘๗ เป็นต้นราชสกุล ดิศกุล ณ อยุธยา

ที่ ๕๘ พระองค์เจ้าหญิงนงคราญอุดมดี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้างานคราญอุดมดี) ประสูติ แต่เจ้าจอมมารดาเพ็ง^๑ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ แรมค่ำ ๑ ปีกอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๒๔ ตรงกับวันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๔ พระชันษา ๖๙ ปี พระราชทาน เพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕^๒

^๑ เจ้าจอมมารดาเพ็ง นามเดิม หุ่น ธิดาหลวงราชภัตการ (จีนเฮ้ง) เจ้ากรมเกาเหลาจีน (ดู ราชกิจจานุเบกษา ใน รัชกาลที่ ๔ (กรุงเทพฯ : สำนักราชเลขาธิการ, ๒๕๓๗), หน้า ๑๑๖, ดู ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๕๕) เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๖ ได้ถวายตัวเป็นละครหลวงในรัชกาลที่ ๔ และทรงเรียกว่า เมขลา หรือ เพ็งเมขลา ส่วนชาววังเรียกว่า “หุ่นเมขลา” (ดู คถาพราหมณ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา, หน้า ๓๔.) ถึงแก่กรรมวันเสาร์ที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๒ อายุ ๔๖ ปี (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ ร.ศ.๑๐๘, หน้า ๒๓๑.)

^๒ ปัญหาพระยามิลินท์ เล่ม ๒ ตอนมณฑลปัญหา (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๕), หน้าปก.

ที่ ๕๙ พระองค์เจ้าชายศรีเสาวภาค (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาค) ประสูติแต่ เจ้าจอมมารดาเหม^๑ ท้าวสมศักดิ์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ ปีกอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๒๔ ตรงกับวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ รับราชการในไปรเวตสิเกรตารีออฟฟิศหลวง ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นอธิบดีกรมอักษรพิมพ์การ และพ.ศ. ๒๔๓๑ เป็นอธิบดีกรมพยาบาล เป็นนายด้านปฏิสังขรณ์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นข้าหลวงกำกับสอบวิชาหนังสือไทย เป็นกรมสัมปาทิกจัดการพิมพ์พระไตรปิฎก สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ พระชันษา ๒๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๒^๒ เป็นต้นราชสกุล โสภาค ฦ อยู่ชยา

ที่ ๖๐ พระองค์เจ้าหญิงสว่างวัฒนา^๓ (สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า) ที่ ๔ ในสมเด็จพระปิยมมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา ทรงพระราชสมภพเมื่อวันพุธ เดือน ๑๐ แรม ๒ ค่ำ ปีกอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๒๔ ตรงกับวันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๕ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓^๔ ทรงสถาปนา เป็นสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๖ ทรงดำรงตำแหน่งสภาชนนีแห่ง สภาอุณาโลมแดงแห่งชาติสยาม ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๘๒ พ.ศ. ๒๔๖๓ ทรงสถาปนา เป็นสมเด็จพระมาตุจฉาเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี เสด็จดำรงตำแหน่งสภานายิกาแห่งสภาอากาศสยาม ถึงรัชกาลที่ ๗ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า เมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ พ.ศ. ๒๔๖๘ ในรัชกาลที่ ๘ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า เมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม ปีกอ ฉก จ.ศ. ๑๒๙๖ พ.ศ. ๒๔๗๗ เสด็จสวรรคต ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๑๗ ธันวาคม ปีมะแม สัปตศก จ.ศ. ๑๓๑๗ พ.ศ. ๒๔๙๘ พระชนมายุ ๙๓ พรรษา ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง วันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๙

^๑ เจ้าจอมมารดาเหม ธิดาพระอัครนิสร (พิณ) กับท่านแยม รัชกาลที่ ๔ ทรงเรียกเจ้าจอมมารดาเหม ว่า แผดเหม (ดู คาถาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา, หน้า ๓๖.) ในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้รับราชการในตำแหน่งท้าวสุภัตติการภักดี แล้วเลื่อนเป็นท้าวอินทสุริยา และท้าวสมศักดิ์ ตามลำดับ ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันเสาร์ที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๕ อายุ ๘๓ ปี

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ ร.ศ. ๑๐๘, หน้า ๓๕๕.

^๓ ได้รับพระราชทานพระพรจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “พระนามซึ่งชื่อว่าสว่างวัฒนา^๕ พระราชทาน ให้แก่พระราชกุมารีองค์ใด พระราชกุมารีองค์นั้น ผู้เป็นบุตรจึงมีความสุข อย่ามีโรคและอย่ามีความวุ่นวายเลย จงมั่งคั่งด้วย ทรัพย์มาก จงมียศสมบัติเป็นผู้ประเสริฐ ไม่มีใครเล็ดขึ้นกว่า จงตั้งอยู่ในวงศของบิดาลิ้นกาลนาน เทอญ”

^๔ มีสมเด็จพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ คือ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ และสมเด็จพระราชโอรส พระองค์สุดท้าย คือ สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก

ที่ ๖๑ พระองค์เจ้าชายโสณบัณฑิต (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา) ประสูติแต่ เจ้าจอมมารดาวาด^๑ พระสนมเอก เป็นท้าววรจันทร์ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๖ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ รับราชการ ในไปรเวตเสนาบดีอรรณพพิศหลวง ฝ่ายต่างประเทศ ครั้นปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ ตรงกับวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๖๒ พ.ศ. ๒๔๔๓ เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนฯ เป็นนายพันเอก ราชองครักษ์ ได้เป็นที่ปรึกษาประจำสถานทูตในประเทศอังกฤษและอเมริกา แล้วเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑลภาคพายัพ เป็นเสนาบดีกระทรวงมรุธาธร กระทรวงโยธาธิการและกระทรวงวัง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่ ๒๘ ตุลาคม ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ พ.ศ. ๒๔๕๖ พระชันษา ๕๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุ วัดราชาธิวาส วันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๗^๒ เป็นต้นราชสกุล โสณกุล ณ ออยุธยา

ที่ ๖๒ พระองค์เจ้าชายจิตรเจริญ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์)^๓ ที่ ๒ ในพระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรรณราย ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๖ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ ต่อมา เมื่อวันที่ ๑๘ ธันวาคม ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ พ.ศ. ๒๔๓๐ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๑ เป็นนายพลตรี เป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหม และผู้บัญชาการ กรมยุทธนาธิการ เป็นอธิบดีกรมโยธาธิการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ ต่อมาวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นเสนาบดี กระทรวงโยธาธิการพระองค์แรก ครั้นวันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลัง และเมื่อ ปีมะเมีย ฉศก จ.ศ. ๑๒๕๖ พ.ศ. ๒๔๓๗ เป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๙ เป็นผู้บัญชาการ กรมยุทธนาธิการ ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๐ บัญชาการกระทรวงพระคลัง (ชั่วคราว) พ.ศ. ๒๔๔๑ เป็นเสนาบดี กระทรวงกลาโหมและเป็นผู้รั้งตำแหน่งที่ผู้บัญชาการทหารเรือ พ.ศ. ๒๔๔๒ - ๒๔๔๘ เป็นเสนาบดีกระทรวง โยธาธิการ ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๔๔ เป็นนายพลโท ต่อมาเมื่อปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๖๗ พ.ศ. ๒๔๔๘ เป็น เสนาบดีกระทรวงวัง แล้วทรงเพิ่มพระเกียรติยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงฯ

^๑ เจ้าจอมมารดาวาด พระสนมเอก นามเดิม แมว ธิดานายสมบุญ (สกุล งามสมบัติ) กับท้าวปฏิบัติบิณฑทาน (ถ้วย) เกิดเมื่อวันอังคารที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๘๔ เป็นหลานปู่พระศรีสมบัติ (เลี้ยง) รัชกาลที่ ๔ ทรงเรียกเจ้าจอมมารดาวาดว่า แมวอึเหนา (ดู คาถาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา, หน้า ๓๙.) ในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้รับราชการในตำแหน่งท้าววรจันทร์ ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๒ อายุ ๙๘ ปี

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๑ พ.ศ. ๒๔๕๗, หน้า ๖๖๑.

^๓ การตั้งพระนามเจ้าฟ้าเป็นพระราชอำนาจของพระเจ้าอยู่หัว โดยทั่วไปจะพระราชทานนามเจ้าฟ้า เมื่อพระชันษา ๘-๙ ปี แต่สมเด็จพระเจ้า เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงได้รับสถาปนาพระอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนฯ เมื่อพระชันษาได้ ๒๔ ปี ซึ่งเลยเวลาที่จะได้รับพระราชทานพระนามเจ้าฟ้าตามธรรมเนียมราชตระกูลแล้ว จึงใช้พระนามกรมต่อพระอิสริยยศเจ้าฟ้า

^๔ องค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ได้ประกาศยกย่องให้เป็นบุคคลสำคัญของโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖

ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ พ.ศ. ๒๔๕๖ เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วดีดิวิมล มหามกุฏพงศนฤบดีนิทร์ ประมิมทรานุชาติเบนท์ ประเมทรราชปิตุลา สวามิภักดิ์สยามวิจิต สรรพศิลป์สิทธิวิทยาทร สุจริตกรศุภโกศล ประพนธปริชาชาญโบราณคดี สังคีตวาทิต วิจิตรวิจารณ์ มโหฬารศีลลัทธิยาศรัย พุทธาทิไตรรัตนสรณานูวัตติ ชัตติยเดชานุกาพพิตร ครั้นปีกุน พ.ศ. ๒๔๖๖ เป็นนายพลเอก ราชองครักษ์พิเศษ เป็นกรรมการสภาการคลัง ถึงรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นอธิบดีกรมการคลัง และใน พ.ศ. ๒๔๖๙ เป็นอุปนายกราชบัณฑิต แผนกศิลปากร และทรงกำกับ ราชการกระทรวงวัง (ชั่วคราว) ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ตั้งแต่วันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๖ จนถึงวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗

ถึงรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีจอ สัปตศก จ.ศ. ๑๓๐๗ วันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ มหามกุฏพงศนฤบดีนิทร์ ประมิมทรานุชาติเบนท์ อัฐเมทรราชอัยยกา สวามิภักดิ์สยามวิจิต สรรพศิลป์สิทธิวิทยาทร สุจริตกรศุภโกศล ประพนธปริชาชาญ โบราณคดี สังคีตวาทิตวิจิตรวิจารณ์ มโหฬารศีลลัทธิยาศรัย พุทธาทิไตรรัตนสรณานูวัตติ ชัตติยเดชานุกาพพิตร สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๓๐๙ ตรงกับวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๐ พระชันษา ๘๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวงต่อท้ายงาน พระเมรุพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เมื่อวันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๓ เป็นต้น ราชสกุล จิตรพงศ์ ณ อยุธยา

ที่ ๖๓ พระองค์เจ้าชายวัฒนวงษ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์) ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาบัว ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๗ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๖ ในรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๔ เป็นราชองครักษ์พิเศษ แล้วให้เป็นอัครราชทูตสำหรับประเทศฝรั่งเศส อิตาลี สเปน และโปรตุเกส เสด็จไปประจำ ณ กรุงปารีสในช่วงวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ ครั้นปีมะแม สัปตศก จ.ศ. ๑๒๕๗ พ.ศ. ๒๔๓๘ เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า และทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ เมื่อวันที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๘ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๖ เป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลปราจีนบุรี และโปรดให้เลื่อนยศทางฝ่ายทหาร ขึ้นเป็นนายพลตรี ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๗๔ พ.ศ. ๒๔๕๕ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนฯ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๘๕ วันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๖ พระชันษา ๖๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๖^๑ เป็นต้นราชสกุล วัฒนวงษ์ ณ อยุธยา

ที่ ๖๔ พระองค์เจ้าหญิงกาญจนนารถ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากาญจนนารถ) ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาสังวาล พระสนมโท ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๗ แรม ๗ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๙๔ วันที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๕ พระชันษา ๗๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕^๒

^๑ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๐ พ.ศ. ๒๔๖๖, หน้า ๔๑๐๑ และ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาค ๖ ประกาศปีจอ พ.ศ. ๒๔๐๕ ปีกุน พ.ศ. ๒๔๐๖ ปีชวด พ.ศ. ๒๔๐๗ (พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๖), หน้าปก.

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๙ พ.ศ. ๒๔๗๕, หน้า ๔๒๕๕.

ที่ ๖๕ พระองค์เจ้าหญิงบุษบันบัวผัน (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุษบันบัวผัน) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาห้วง^๑ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๐๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๓๐๑ วันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๒ พระชันษา ๗๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๕^๒

ที่ ๖๖ พระองค์เจ้าหญิงเสาวภาผ่องศรี^๓ (สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ) ที่ ๕ ในสมเด็จพระปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันศุกร์ เดือนอ้าย แรม ๗ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๖ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ ทรงสถาปนาเป็นพระนางเธอเสาวภาผ่องศรี ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระวรราชเทวี^๔ ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ ทรงดำรงตำแหน่งสภานายิกาแห่งสภาอุณาโลมแดงแห่งชาติสยาม ต่อมาวันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๘ โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระอัครราชเทวี เมื่อปีระกา นพศก จ.ศ. ๑๒๕๙ พ.ศ. ๒๔๔๐ ได้ทรงสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์เวลาเสด็จประพาสยุโรป จึงโปรดเกล้าฯ เลื่อนเป็นสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ทรงส่งเสริมการศึกษาของกุลสตรี เช่น ทรงก่อตั้งโรงเรียนเสาวภา เกษะสีซัง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ โรงเรียนราชินี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ ฯลฯ ทรงตั้งโรงเรียนแพทยผดุงครรภ์ในโรงพยาบาลศิริราช ถึงรัชกาลที่ ๖ เถลิงพระนามอภิไธยเป็นสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เสด็จสวรรคตเมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๒๙๑ ตรงกับวันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ พระชนมพรรษา ๕๗ พรรษา พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง วันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๓

ที่ ๖๗ พระองค์เจ้าหญิงไขไชดวง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไขไชดวง) ที่ ๘ ในเจ้าจอมมารดาเที่ยง พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๙๑ วันที่ ๑๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ พระชันษา ๖๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๒^๕

^๑ เจ้าจอมมารดาห้วง ธิดาขุนเทพา กับท่านเกษ (ม.จ. วิเศษศักดิ์ ชยางกูร ทรงสืบพระทานมา) ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันจันทร์ที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ อายุ ๗๔ ปี

^๒ สารัตนสมเด็จ เล่ม ๒๕ พ.ศ. ๒๕๐๕, หน้า ๑๕๓.

^๓ ได้รับพระราชทานพระพรจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “พระราชธิดาองค์นี้ทรงพระนามว่าเสาวภาผ่องศรี เป็นพระราชบุตรที่รัก จึงมีความสุข อย่างมีโรค มีศออันประเสริฐ จงอย่ามีโทษในกาลทั้งปวงเลย อันใครผู้ใดผู้หนึ่งไม่พึงคุมเหงได้ จงมั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติมาก เป็นผู้มั่งคั่ง ไม่หวั่นไหวด้วยเหตุเป็นอันมาก จงรักษาไว้ซึ่งยศของบิดามารดา พี่ชายน้องหญิงให้ดีให้งามในกาลทั้งปวง ด้วยอายุภาพของพระรัตนตรัย มีพระพุทธรูปเป็นต้น จงช่วยอภิบาลรักษาพระราชธิดาที่ทรงนามว่าเสาวภาผ่องศรี ในกาลทั้งปวง เทอญ”

^๔ ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๕๙, หน้า ๘๑.

^๕ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๖ พ.ศ. ๒๔๗๒, หน้า ๔๔๓๑ และ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๗ พ.ศ. ๒๔๗๓, หน้า ๒๑.

ที่ ๖๘ พระองค์เจ้าหญิงนภาพรประภา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี) ที่ ๕ ในเจ้าจอมจอมมารดาสำลี พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๒๖ ตรงกับวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๗^๑ เป็นอธิบดีทรงบัญชาการรักษากายในพระราชวัง ถึงรัชกาลที่ ๗ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี เมื่อปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๘๙ วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบันเมื่อปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๓๒๐ วันที่ ๑๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ พระชันษา ๙๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๑^๒

ที่ ๖๙ พระองค์เจ้าชายดำรงฤทธิ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดำรงฤทธิ์) ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดาบัว ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือนยี่ แรม ๓ ค่ำ^๓ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๒๖ ตรงกับวันที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนยี่ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีขาล อัฐศก จ.ศ. ๑๒๒๘ ตรงกับวันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๙ พระชันษา ๓ ปี

ที่ ๗๐ พระองค์เจ้าหญิงประสาสนศรีใส (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประสาสนศรีใส) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์แสง^๔ ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๒๖ ตรงกับวันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๒๖๙ วันที่ ๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ พระชันษา ๔๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๕^๕

ที่ ๗๑ พระองค์เจ้าหญิงประพาฬรัศมี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประพาฬรัศมี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาสุน^๖ เป็นท้าวเวนิดาพิจารินี ในรัชกาลที่ ๕ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรม ๒ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๒๗ ตรงกับวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม ปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๒๖๕ พ.ศ. ๒๔๔๖ พระชันษา ๓๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๘^๗

^๑ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," *Bangkok Calendar (1870)*, p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๖๔ (พ.ศ. ๒๔๐๗) และว่าเป็นพระธิดาของเจ้าจอมมารดาเอี่ยม

^๒ จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (พิมพ์พร้อมกับฉบับเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๓๑๐ - ๒๓๘๑) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. ๒๓๑๐ - ๒๓๖๓), (พระนคร : ม.ป.ท., ๒๕๐๑.)

^๓ *Bangkok Recorder*, p. 270 ว่า ประสูติ เดือนยี่ แรม ๖ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๗

^๔ เจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์แสง ธิดาหม่อมเจ้านิม ปาลกะวงศ์ กับหม่อมพัก พระราชทานเพลิงศพ เมื่อวันศุกร์ที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๓ (ดู *ประชุมจดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์*, (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๓.)

^๕ *ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๙* ร.ศ. ๑๓๑, หน้า ๔๑๑ พระราชทานเพลิงพระศพพร้อมกับพระองค์เจ้าประไพศรีสอาด

^๖ เจ้าจอมมารดาสุน (ยี่สุน) ธิดาพระยาสุรินทรราชเสนี (จัน กุศลจันทร) กับท่านกลีน บรพบุรุษสืบสายจากพระยาธรรมปโรหิต (แก้ว) ในรัชกาลที่ ๑ ในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้รับราชการในตำแหน่งท้าวเวนิดาพิจารินี ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๓

^๗ *ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๒* ร.ศ. ๑๒๔, หน้า ๑๐๕๓, ๑๐๗๙.

ที่ ๗๒ พระองค์เจ้าชายจรมุญญทิด (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรมุญญทิด) ที่ ๙ ใน เจ้าจอมมารดาเที่ยง พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๒๗ ตรงกับวันที่ ๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๘ สิ้นพระชนม์พระชันษาได้ ๙ วัน

ที่ ๗๓ พระองค์เจ้าหญิงเสาวภาคย์พรรณ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคย์พรรณ) ประสูติ แต่เจ้าจอมมารดาหว่า^๑ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๗ ขึ้นค่ำ ๑ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๒๗ ตรงกับวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๘^๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๒ มีนาคม ปีมะเมีย ฉศก จ.ศ. ๑๒๕๖ พ.ศ. ๒๔๓๗ พระชันษา ๓๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๘^๓

ที่ ๗๔ พระองค์เจ้าหญิงประดิษฐาสารี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐาสารี) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาตวงคำ ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๘ แรม ๑๑ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๒๗ ตรงกับ วันที่ ๑๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๑๘ มีนาคม ปีชลาศ จัตวาศก จ.ศ. ๑๓๒๔ พ.ศ. ๒๕๐๕ พระชันษา ๙๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๕^๔

ที่ ๗๕ พระองค์เจ้าชายสวัสดิโสภณ^๕ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัตน์วิศิษฎ์) ที่ ๖ ในสมเด็จพระปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๒๗ ตรงกับวันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๘ ในรัชกาลที่ ๕ ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ เสด็จกลับมา รับราชการกรมพระนครบาล ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ - ๒๕๓๗ เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมพระองค์แรก เป็นราชทูตพิเศษประจำสถานทูตสยามในยุโรป เป็นผู้จัดการรับเสด็จเมื่อคราวเสด็จประพาสยุโรป ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๔๐ ครั้นวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๖๐ พ.ศ. ๒๔๔๑ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสวัสดิวัตน์วิศิษฎ์ เป็นนายพลตรี ราชองครักษ์พิเศษประจำกองทัพก

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ พ.ศ. ๒๔๕๖ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงฯ เป็นอธิบดีศาลฎีกา ต่อมาเมื่อปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๘๕ พ.ศ. ๒๔๖๖ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัตน์วิศิษฎ์ สยามิศรราชมาตุลาธิบดี ศรีพัชรินทรโสทรานุชาธิบดี มานวธรรมศาสตร์วิธาน นิรุกติปริตธานพิทยโกศล โศภณมิตรสุจริตอาร์ชวาศัย ศรีรัตนไตรยสรณภริต ขนตภูมิปะภักพิยมานมณูญ

^๑ เจ้าจอมมารดาหว่า ธิดาขุนศรีสัทธาภักตร์ (อิม) ปลัดกรมโรงงาน ถึงแก่กรรมวันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๖ อายุ ๒๒ ปี (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๓๖, หน้า ๑๖.)

^๒ Somdet Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," Bangkok Calendar (1870), p. 52 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๖ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๖๕ (พ.ศ. ๒๔๐๘)

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒ ร.ศ. ๑๑๔, หน้า ๔๔๖.

^๔ เป็นเจ้านายที่มีพระชันษายืนที่สุดในพระบรมราชวงศ์จักรี และเป็นเจ้านายไทยที่เจ้านายฝ่ายเวียงจันทน์ และบุคคลสำคัญของลาว ให้ความเคารพนับถือ นับเนื่องว่าเป็นพระญาติสนิทของราชวงศ์เวียงจันทน์ (ดู พระราชประวัติ พระราชนิพนธ์บางเรื่องในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๑ - ๙.)

^๕ บางแห่งเรียกว่า พระองค์โตสวัสดิโสภณ (ดู สารบาญชี ส่วนที่ ๒ คือ ราษฎรในจังหวัด ถนนเลตรอก สำหรับเจ้าพนักงานกรมไปรษณีย์ กรุงเทพมหานคร เล่มที่ ๒ (กรุงเทพฯ : ต้นฉบับ, ๒๕๔๑), หน้า ๑๖๑.)

สุนทรธรรมบพิตร ถึงรัชกาลที่ ๗ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ^๑สวัสดิวัดนวิศิษฎ์ฯ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ ที่เมืองป็นัง เมื่อปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๙๗ วันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ พระชันษา ๗๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดป่าตุลันจ้ง (วัดป็นังออร์) วันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ เป็นต้นราชสกุล สวัสดิวัดน ณ ออยุธยา

ที่ ๗๖ พระองค์เจ้าชายไชยันตมงคล (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาห้วง ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๓ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๒๗ ตรงกับวันที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๘ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ เป็นผู้ช่วยอธิบดีในออฟฟิศไปรษณีย์กรตารี่หลวง ต่อมาเมื่อปีมะแม สัปตศก จ.ศ. ๑๒๕๗ วันที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๘ ทรงได้รับสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย เป็นนายพันเอก ราชองครักษ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔-๒๔๔๑ แทนเสนาบดีกระทรวงวัง^๒ ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๐-๒๔๔๙ เป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เป็นผู้ก่อตั้งแบงก์สยามกัมมาจล สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๒๖๙ พ.ศ. ๒๔๕๐ พระชันษา ๔๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๐^๓ เป็นต้นราชสกุล ไชยันต์ ณ ออยุธยา

ที่ ๗๗ พระองค์เจ้าหญิงพวงสร้อยสอางค์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์) ที่ ๑๐ ในเจ้าจอมมารดาเที่ยง พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๖ ค่ำ ปีชลา อัฐศก จ.ศ. ๑๒๒๘ ตรงกับวันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ปีชลา โทศก จ.ศ. ๑๓๑๒ พ.ศ. ๒๔๙๓ พระชันษา ๘๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๓

ที่ ๗๘ พระองค์เจ้าหญิงประไพศรีสอาด (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประไพศรีสอาด) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์แสง ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๖ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๒๙ ตรงกับวันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๑๘ พฤษภาคม ปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ พ.ศ. ๒๔๕๓ พระชันษา ๔๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๕^๔

ที่ ๗๙ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเชย^๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๑๓ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๒๙ ตรงกับวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๐^๖ สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ

^๑ พระอิสริยยศเทียบเท่ากับสมเด็จพระบรมราชินี

^๒ หมายถึง รัชการราชการแทน

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๔ ร.ศ. ๑๒๖, หน้า ๑๒๓๓.

^๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๙ ร.ศ. ๑๓๑, หน้า ๔๑๑ พระราชทานเพลิงพระศพพร้อมกับพระองค์เจ้าประสาธน์ศรีใส

^๕ เจ้าจอมมารดาเชย ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๑

^๖ Somdet Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," Bangkok Calendar (1870), p. 52 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๖๗ (พ.ศ. ๒๔๑๐)

ที่ ๘๐ พระองค์เจ้าหญิงพุทธประดิษฐา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพุทธประดิษฐา) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาพุ่ม^๑ เมื่อวันพุธ เดือนยี่ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๒๙ ตรงกับวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๔ แรม ๒ ค่ำ ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๓๒ ตรงกับวันที่ ๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๓ พระชันษา ๔ ปี

ที่ ๘๑ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาอิม^๒ (เป็นท้าวศรีสัจจา ในรัชกาลที่ ๕) เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๐ ขึ้นค่ำ ๑^๓ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๓๐ ตรงกับวันที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๑^๔ สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ

ที่ ๘๒ พระองค์เจ้าหญิงเจริญกมลสุขสวัสดิ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเจริญกมลสุขสวัสดิ์) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาห้วง ประสูติในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ยังเป็นสัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๓๐ ตรงกับวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๐ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะแม จ.ศ. ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๗^๕ พระชันษา ๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดสระเกศ วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๘^๖

รวมสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ และพระเจ้าลูกเธอ ในรัชกาลที่ ๔

ประสูติก่อนบรมราชาภิเษก ๒ พระองค์

ประสูติเมื่อบรมราชาภิเษกแล้ว ๘๐ พระองค์

รวมทั้งสิ้นเป็น ๘๒ พระองค์^๗

ราชสกุลที่สืบสายตรงจากพระราชโอรสมี ๒๘ มหาสาขา

^๑ เจ้าจอมมารดาพุ่ม ธิดานายศัลยวิชัย (ทองคำ ณ ราชสีมา) พระราชทานเพลิงศพเมื่อวันศุกร์ที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๖

^๒ เจ้าจอมมารดาอิม ในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้รับราชการในตำแหน่งท้าวโสภานีเวศน์ ภายหลังเลื่อนเป็นท้าวศรีสัจจา ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันเสาร์ที่ ๑๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๐

^๓ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พ.ศ. ๒๔๑๑ (ปลายรัชกาลที่ ๔ - ต้นรัชกาลที่ ๕) (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๘), หน้า ๑๙ ว่า ประสูติวันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ.๑๒๓๐ ตรงกับวันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ เป็นอยู่ประมาณครู่ สิ้นพระชนม์ในเจ้าจอมมารดาอินทร์

^๔ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," Bangkok Calendar (1870), p. 52 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๓ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๖๘ (พ.ศ. ๒๔๑๑)

^๕ จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓, หน้า ๖๗ ว่า สิ้นพระชนม์วัน เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เวลาเย็น ตรงกับวันจันทร์ที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๗ พระชันษา ๖ ขวบเศษ

^๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๒๓๘, หน้า ๓๘๘.

^๗ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," op.cit, p. 50-52 ว่า มีพระราชโอรสและพระราชธิดารวม ๘๔ พระองค์ คือระหว่างลำดับที่ ๕๓ กับ ๕๔ สมเด็จพระปิยมหาวิศรีพัชรินทรมาตาตาดกพระโลหิต ๔ เดือน และระหว่างลำดับที่ ๘๑ กับ ๘๒ ในสมเด็จพระปิยมหาวิศรีพัชรินทรมาตา เช่นเดียวกัน

**พระราชโอรสพระราชธิดา
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕**

ประสูติก่อนบรมราชาภิเษก

ที่ ๑ พระองค์เจ้าหญิงผ่อง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าผ่อง) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์แฉะ^๑ ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันที่พฤหัสบดี เดือนอ้าย แรม ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๒๙ ตรงกับวันที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ เมื่อประสูติดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อวันที่ ๑๑ มีนาคม ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๓๑๔ พ.ศ. ๒๔๘๕^๒ พระชันษา ๗๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๕

ที่ ๒ พระองค์เจ้าหญิงศรีวิไลลักษณ์ สุนทรศักดิ์กัลยาวัตติ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี) ที่ ๑ ในเจ้าคุณพระประยุรวงศ์^๓ ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๓๐ ตรงกับวันที่ ๒๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ เมื่อประสูติดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกเธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี เมื่อปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๒๖๕ วันที่ ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๖ สิ้นพระชนม์เมื่อวันพุธ เดือน ๑๑ แรม ๒ ค่ำ ปีมะโรง ฉศก จ.ศ. ๑๒๖๖ ตรงกับวันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ พระชันษา ๓๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดนิเวศธรรมประวัติ บางปะอิน เมื่อวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๗

ประสูติเมื่อบรมราชาภิเษกแล้ว

ที่ ๓ พระองค์เจ้าชายอิสรวรค์วรราชกุมาร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอิสรวรค์วรราชกุมาร) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาแสง^๔ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๓๒ ตรงกับวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๓ สิ้นพระชนม์เมื่อวันพุธ เดือน ๗ แรม ๑๔ ค่ำ ปิวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๓๔

^๑ เจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์แฉะ ธิดาหม่อมนก (หม่อมเจ้านก พึ่งบุญ) ในหม่อมไกรสร (พระองค์เจ้าไกรสร กรมหลวงรักษ์ธรมเรศ) (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๑๗.) ถึงแก่อนิจกรรมวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๙ อายุ ๗๘ ปี (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๓ พ.ศ. ๒๔๖๙, หน้า ๘๔๘.)

^๒ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สารานุกรมไทย เล่ม ๒๔, (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๑๓๗ ว่า สิ้นพระชนม์วันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๕

^๓ เจ้าคุณพระประยุรวงศ์ ธิดาเจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) และท่านผู้หญิงอ้อม (ดู อธิบายราชินิกุลบางช้าง, หน้า ๕๖.) ในรัชกาลที่ ๕ เป็นเจ้าจอมมารดาแพ พระสนมเอก ต่อมาทรงสถาปนาเป็นเจ้าคุณจอมมารดาแพ และในรัชกาลที่ ๖ ทรงสถาปนาเป็นเจ้าคุณพระประยุรวงศ์ ถึงแก่อนิจกรรมวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๖ พระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๖

^๔ เจ้าจอมมารดาแสง ธิดาพระยาไชยวิจิต (ช่วง กัลยาณมิตร) (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๑๘.)

ตรงกับวันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๕ พระชันษา ๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ที่วัดบวรนิเวศ^๑ เมื่อเดือน ๕ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ พ.ศ. ๒๔๑๙^๒

ที่ ๔ พระองค์เจ้าหญิงวรลักษณาวดี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรลักษณาวดี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาสุด^๓ เมื่อวันพุธ เดือน ๘ ปฐมษาฒ ขึ้น ๗ ค่ำ ปวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๓๔ ตรงกับวันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันพุธ เดือน ๙ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีชาล อัฐศก จ.ศ. ๑๒๘๘ ตรงกับวันที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๙ พระชันษา ๕๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๑

ที่ ๕ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชาย (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า) ประสูติแต่พระองค์เจ้าทักษิณชา^๔ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ ปฐมษาฒ ขึ้น ๘ ค่ำ ปวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๓๔ ตรงกับวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๕ สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ^๕ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อเดือน ๕ พ.ศ. ๒๔๑๙

ที่ ๖ พระองค์เจ้าหญิงอัจฉรพรรณรัชกัญญา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอัจฉรพรรณรัชกัญญา) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาตลับ^๖ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ อุตตราษาฒ ขึ้น ๒ ค่ำ ปวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๓๔ ตรงกับวันที่ ๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ ตรงกับวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๓ พระชันษา ๓๙ ปี

ที่ ๗ พระองค์เจ้าหญิงจุฑารัตนราชกุมารี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุฑารัตนราชกุมารี) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาอมร^๗ ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๒ ค่ำ ปวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๓๔ ตรงกับวันที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๗ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๙๒ ตรงกับวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๓ พระชันษา ๕๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

ที่ ๘ พระองค์เจ้าหญิงจันทราสรัทวาร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจันทราสรัทวาร กรมขุนพิจิตรเจษฎ์จันทร์) ประสูติแต่หม่อมเจ้าเสาวภาคย์นารีรัตน์ ซึ่งทรงสถาปนาเป็นพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้า

^๑ ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร, หน้า ๗๒. ส่วนประวัติพระยาอภัยรณฤทธิ์ ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๔ ร.ศ. ๑๑๖, หน้า ๙๐๖. ว่า พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดมหาธาตุ ซึ่งสันนิษฐานว่า อาจจะเป็นพระราชทานเพลิงพระศพ

^๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน (พระนคร : กำจายการพิมพ์, ๒๕๐๓), หน้า ๑๒๘.

^๓ เจ้าจอมมารดาสุด ธิดาพระยาสุรินทรราชเสนี (จัน หรือ จัน กุศลจันท์) กับท่านกลิน ที่สืบสายมาแต่พระยาธรรมปรีหิต (แก้ว) ในรัชกาลที่ ๑ (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๑๙.)

^๔ ดูที่ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทักษิณชา หน้า ๕๑.

^๕ จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓, หน้า ๔๔, ๑๐๓ ว่า ประสูติได้ ๘ ชั่วโมง จึงสิ้นพระชนม์

^๖ เจ้าจอมมารดาตลับ ธิดาพระยาเวียงไฉนฤบาล (หรั่ง เกตุทัต) (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๒๐.)

^๗ เจ้าจอมมารดาอมร ธิดาเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) กับหุ่่นเป็นมารดา (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๒๑ และใช้ว่า มารดา) ถึงแก่อนิจกรรมวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ อายุ ๖๐ ปี (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๒ พ.ศ. ๒๔๕๘, หน้า ๘๕๐.)

เสาวภาคย์นารีรัตน์^๑ เมื่อวันอังคาร เดือน ๕ แรม ๓ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๑๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๖ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ พ.ศ. ๒๔๓๑ เฉลิมพระยศเป็น สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า^๒ จันทราสรัทวาร วโรพารลักษณะสมบัติรัตนราชกุมารี สิ้นพระชนม์^๓ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๓ แรม ๒ ค่ำ ปีมะโรง ฉศก จ.ศ. ๑๒๖๖ ตรงกับวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๗ พระชันษา ๓๓ ปี ภายหลังสิ้นพระชนม์แล้ว ทรงเฉลิมพระอิสริยยศแก่พระศพเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจันทราสรัทวาร กรมขุนพิจิตรเจษฎ์จันทร์ เมื่อวันพุธ เดือน ๓ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะโรง ฉศก จ.ศ. ๑๒๖๖ ตรงกับที่ ๑ มีนาคม^๔ พ.ศ. ๒๔๔๗

ที่ ๙ พระองค์เจ้าหญิงอรพินทุ์เพ็ญภาค^๕ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรพินทุ์เพ็ญภาค) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์ย้อย^๖ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๑ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๙๗ วันที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๘ พระชันษา ๖๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ เมื่อวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๙^๗

ที่ ๑๐ พระองค์เจ้าหญิงสุวพักตร์วิไลยพรรณ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุวพักตร์วิไลยพรรณ) ที่ ๒ ในเจ้าคุณพระประยุรวงศ์ ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันพุธ เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๙๒ ตรงกับวันที่ ๓๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๓ พระชันษา ๕๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

ที่ ๑๑ พระองค์เจ้าหญิงเยาวมาลย์นฤมล^๘ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า^๙เยาวมาลย์นฤมล กรมขุนสวรรคโลกลักษณวดี) ประสูติแต่พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตน์นารีนาถ กรมขุนอรรคราชกัลยา^{๑๐} เมื่อวันพุธ เดือน ๗ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๖ เฉลิมพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าเยาวมาลย์นฤมล สรรพสภนธ์กัลยาณี เมื่อปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ พ.ศ. ๒๔๓๑ ต่อมาทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าเยาวมาลย์นฤมล สรรพสภนธ์กัลยาณี

^๑ พระองค์เจ้าเสาวภาคย์นารีรัตน์ ดู พระองค์เจ้าหลานเธอ รัชกาลที่ ๓, เลขที่ ๑๑ หน้า ๑๕๕.

^๒ “ประกาศเลื่อนพระนามพระอรรคราชยาเธอ แลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า” ใน ราชกิจจานุเบกษา จ.ศ. ๑๒๕๐, หน้า ๖๑.

^๓ สิ้นพระชนม์ที่พระที่นั่งวรมานูเกษมสถานด์ พระราชวังบางปะอิน

^๔ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๔๓๑.

^๕ ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๒๒. ว่า “อรพินทุ์เพ็ญภาคย์”

^๖ เจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์ย้อย ธิดาหม่อมเจ้าโสภณ อิศรางกูร กับหม่อมอิม (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๘ ร.ศ. ๑๒๐, หน้า ๙๐๔.) ถึงแก่อนิจกรรมวันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๙ (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๓ ร.ศ. ๑๕๕, หน้า ๘๐.)

^๗ สันนิษฐานว่า น่าจะที่วัดเทพศิรินทราวาส

^๘ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าน ว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงเยาวมาลย์นฤมล สรรพสภนธ์กัลยาณี

^๙ “ประกาศเลื่อนพระนามพระอรรคราชยาเธอ แลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า” ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕ จ.ศ. ๑๒๕๐, หน้า ๖๑.

^{๑๐} พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตน์นารีนาถ กรมขุนอรรคราชกัลยา ดู พระองค์เจ้าหลานเธอ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๑๕๕.

กรมขุนสวรรคโลกลักษณวดี เมื่อปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๖๗ วันพฤหัสบดีที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๘^๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ บูรพาษาฒ แรมค่ำ ๑ ปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๗๑ ตรงกับวันที่ ๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ พระชันษา ๓๗ ปี

ที่ ๑๒ พระองค์เจ้าชายกิติยากรวรลักษณ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาอ่วม^๒ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๗ แรม ๙ ค่ำ ปีกจ อศก จ.ศ. ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๗ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๘ ได้เสด็จไปทรงศึกษาที่ประเทศอังกฤษ ต่อมาวันที่ ๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๘^๓ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๕ เป็นอธิบดีกรมสารบาญชี ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ครั้นวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นจันทบุรีนฤนาถ ได้เป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

ถึงรัชกาลที่ ๖ เป็นสมุหมนตรี เลื่อนกรม เมื่อปีกุน ตรีก จ.ศ. ๑๒๗๓ พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงจันทบุรีนฤนาถ ต่อมาเมื่อปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๗๘ พ.ศ. ๒๔๕๙ เลื่อนเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ สุรเชษฐาธิราชกิติยากร วรลักษณสุนทรวิโรจจิตร สรรพรัชดาธิกิจโกศล วิมลรัตนมหาโกศอาธิบดี ธีรคุณพาร ศุภสมาจารสารสมบัติ มัทวเมตตาทยาศรัย ไตรศรีรัตนสรณาคม อุดมศักดิ์พิตรคองในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ และเมื่อปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๘๒ พ.ศ. ๒๔๖๓ เป็นนายกแห่งสภาเผยแผ่พาณิชย์ ครั้นปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๘๔ วันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็นเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ และเมื่อปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๘๕ พ.ศ. ๒๔๖๖ เป็นสภานายกแห่งสภาการคลัง ถึงรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นอภิรัฐมนตรี สิ้นพระชนม์ขณะเสด็จรักษาพระองค์ ณ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะแม ตรีก จ.ศ. ๑๒๙๓ ตรงกับวันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๔^๔ พระชันษา ๕๘ ปี รับพระอัฐิกลับถึงประเทศไทย เมื่อวันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ เป็นต้นราชสกุล กิติยากร ณ อยุธยา^๕

ที่ ๑๓ พระองค์เจ้าชายนงนันทน์พิพัทธ์พงศ์^๖ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านงนันทน์พิพัทธ์พงศ์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาแสง ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ อุตราชาฒ แรม ๑๑ ค่ำ ปีกจ อศก จ.ศ. ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๑๔ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๙ พระชันษา ๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์เมื่อวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๐

^๑ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๔๓๓.

^๒ เจ้าจอมมารดาอ่วม ธิดาพระยาพิสมนต์สมบัติบริบูรณ์ (ยิ้ม พิศลยบุตร) กับท่านปราง ถึงแก่อนิจกรรมวันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๔ (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘ ร.ศ. ๑๑๐, หน้า ๓๙.)

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒ ร.ศ. ๑๑๔, หน้า ๒๐๕.

^๔ “ข่าวสิ้นพระชนม์,” ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๘ พ.ศ. ๒๔๗๔, หน้า ๓๓๑.

^๕ ราชสกุลที่สืบมาจากพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้ง ๑๕ ราชสกุล ได้รับนามสกุลพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๒

^๖ ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๑๘ ว่า “นงนันทน์พิพัทธ์พงศ์”

ที่ ๑๔ พระองค์เจ้าชายรพีพัฒนศักดิ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาตลับ ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๗ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๘ เสด็จไปทรงศึกษาวิชากฎหมายที่ประเทศอังกฤษ ทรงได้รับปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต (Bachelor of Arts - B.A.)^๑ จากมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด ต่อมาวันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๙ - ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๓ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม^๒ ครั้นปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๖๑ พ.ศ. ๒๔๔๒ โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์

ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๖๓ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นองคมนตรี และ พ.ศ. ๒๔๕๔-๒๔๖๓ เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ ต่อมาปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๗๔ พ.ศ. ๒๔๕๕ เลื่อนเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงฯ สิ้นพระชนม์ที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ ปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๘๒ ตรงกับวันที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ พระชันษา ๔๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพที่กรุงปารีส แล้วอัญเชิญพระอัฐิกลับถึงประเทศไทย วันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ เป็นต้นราชสกุล รพีพัฒน ฌ อยู่ชญา

ที่ ๑๕ พระองค์เจ้าชายประวิตรวิมลโนดม (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาชุ่ม^๓ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๓๗ ตรงกับวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๘ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๘ ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษและฝรั่งเศส ครั้นเสด็จกลับมาทรงรับราชการในตำแหน่งผู้ช่วยราชการกระทรวงวัง เมื่อวันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๙ - ๑๙ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๑ และใน พ.ศ. ๒๔๔๐ ทรงเป็นราชเลขานุการในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ขณะทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ครั้นปีชาล จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๖๔ พ.ศ. ๒๔๔๕ โปรดเกล้าฯ ให้ทรงกรมเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นปราจิณกิติบดี และได้เป็นราชเลขานุการฝ่ายต่างประเทศ

ถึงรัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นสมุหนมนตรี และองคมนตรี ครั้นปีกุน ดรีศก จ.ศ. ๑๒๗๓ พ.ศ. ๒๔๕๔ เลื่อนเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงฯ เป็นเสนาบดีตำแหน่งราชเลขาธิการ เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๔ - ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๒ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๒๘๑ ตรงกับวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ พระชันษา ๔๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓ เป็นต้นราชสกุล ประวิตร ฌ อยู่ชญา

ที่ ๑๖^๔ พระองค์เจ้าหญิงบัวถาวรวัฒนโรภาส (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบัวถาวรวัฒนโรภาส)

^๑ สมัยนั้นมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด และเคมบริดจ์ ประสาทปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต แก่ผู้เรียนสำเร็จปริญญาตรีทุกสาขา

^๒ ภายหลังสิ้นพระชนม์ ทรงได้รับการเทิดพระเกียรติเป็น “พระบิดาแห่งวิชากฎหมายไทย”

^๓ เจ้าจอมมารดาชุ่ม ธิดาพระยามหาอำมาตย์ (ขึ้น กัลยาณมิตร) (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๒๓.) ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๖ ร.ศ. ๑๒๘, หน้า ๒๓๑๕.)

^๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘ ร.ศ. ๑๑๐, หน้า ๕๖ ว่า นับเป็นลำดับที่ ๑๗ เนื่องจาก ก่อนหน้านั้นมีพระเจ้าลูกเธอตกพระโลหิตพระองค์หนึ่ง

ที่ ๓ ในเจ้าคุณพระประยุรวงศ์ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๑๓ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๓๗ ตรงกับวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ ตรงกับวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ เวลา ๔ โมงเช้า ๒๓ นาที^๑ พระชันษา ๑๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๔

ที่ ๑๗ พระองค์เจ้าชายจิริประวัติวรเดช (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาทับทิม^๒ พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๑๒ แรม ๖ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๙ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๘ เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ แล้วศึกษาวิชาทหารบกในประเทศเดนมาร์ก และเมื่อยังประทับอยู่ในยุโรป โปรดเกล้าฯ ให้เป็นราชทูตพิเศษต่างพระองค์ไปในราชการพิเศษหลายแห่ง ครั้นปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๖๒ พ.ศ. ๒๔๔๓ โปรดเกล้าฯ ให้ทรงกรมเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดช เป็นนายพลเอก ราชองครักษ์ ผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ เป็นเสนาธิการทหารบก และเป็นองคมนตรี

ถึงรัชกาลที่ ๖ เป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหม เมื่อปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ วันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ - ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๖ ครั้นปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๗๓ วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๔ เลื่อนเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงฯ และเป็นจอมพลทหารบก สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันพุธ เดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ ตรงกับวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๖ พระชันษา ๓๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เมื่อวันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๙ เป็นต้นราชสกุล จิริประวัติ ณ อยุธยา

ที่ ๑๘ พระองค์เจ้าหญิงปิเอตริศภัทราวุดี^๓ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปิเอตริศภัทราวุดี) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาแสง ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๔ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ ตรงกับวันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๖ พระชันษา ๓๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดราชาธิวาส เมื่อวันที่ ๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๗

ที่ ๑๙ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงสุทธาทิพยรัตน์ สุขุมขัตติยกัลยวดี (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าสุทธาทิพยรัตน์ กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์) ที่ ๑ ในสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมามารศรี พระอัครราชเทวี^๔ ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๒๓๙ ตรงกับวันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๐ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสุทธาทิพยรัตน์ กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์ เมื่อวันที่ ๙

^๑ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘ ร.ศ. ๑๑๐, หน้า ๕๕.

^๒ เจ้าจอมมารดาทับทิม พระสนมเอก ธิดาพระยาอภัยพันธุกรมมาตย์ (ดิศ โจนดิศ) กับขวัญยายอิม เกิดเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๐ ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันอังคารที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๑ อายุ ๘๒ ปี (ดู เรื่องตระกูลวงศ์พระยาอภัยพันธุกรมมาตย์ (ดิศ), หน้า ๑๓.)

^๓ พระนามเดิม พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าภัทราวุดี (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๕ ร.ศ. ๑๑๗, หน้า ๗๖๘.)

^๔ ดูที่ พระองค์เจ้าหญิงสุขุมามารศรี หน้า ๖๙.

ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๒๖๕ ตรงกับวันที่ ๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖
เมื่อวันอังคาร เดือนนี้ แรมค่ำ ๑ ปีกอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๘๔ ตรงกับวันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๕
พระชันษา ๔๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๖

ที่ ๒๐ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายมหาวชิรุณหิศ อดิศรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรสมมติเทพยวรางกูร
บรมมกุฎนเรนทรสุริย์ขัตติยสันตติวงศ์ อุกฤษฐพงศ์วโรภโตสุชาติ ัญญลักษณวิลาสวิบูลยสวัสดิ์
สิริวัฒนราชกุมาร (สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร^๑) ที่ ๑ ในสมเด็จพระ
พระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี^๒ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๗ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะแม สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๔๐
ตรงกับวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๑ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร
เมื่อปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๒๔๘ พ.ศ. ๒๔๒๙ ได้ทรงกำกับกรมมหาดเล็ก สวรรคตในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์
เดือนนี้ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะเมีย ฉศก จ.ศ. ๑๒๕๖ ตรงกับวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๗ พระชันษา ๑๗ ปี
พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง ด้านทิศเหนือ เมื่อวันที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๓

ที่ ๒๑ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงกรมฯ เพ็ชรรัตน์ โสภางคทัศนิยลักษณ์ อรรควรรราชกุมารี (สมเด็จพระ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมฯ เพ็ชรรัตน์ โสภางคทัศนิยลักษณ์ อรรควรรราชกุมารี) ที่ ๑ ในสมเด็จพระ
พระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี^๓ ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะแม สัมฤทธิศก
จ.ศ. ๑๒๔๐ ตรงกับวันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๗
แรม ๘ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ ตรงกับวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๓ พระชันษา ๓ ปี
พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันพุธ เดือน ๔ แรม ๒ ค่ำ ปีมะโรง โทศก
จ.ศ. ๑๒๔๒ ตรงกับวันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๓^๔

ที่ ๒๒ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงพาหุรัตมณีนมัย ประไพพรรณพิจิตร นริศรราชกุมารี (สมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าพาหุรัตมณีนมัย ประไพพรรณพิจิตรนริศรราชกุมารี กรมพระเทพนารีรัตน์) ที่ ๑ ในสมเด็จพระ
พระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ^๕ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือนอ้าย แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะแม สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๔๐
ตรงกับวันที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีกุน นพศก
จ.ศ. ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๒๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๐ พระชันษา ๑๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระ
เมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์
พ.ศ. ๒๔๓๐ ถึงรัชกาลที่ ๖ ทรงสถาปนาพระนามพระอัฐิ เป็นสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้าพาหุรัตมณีนมัย
ประไพพรรณพิจิตร นริศรราชกุมารี กรมพระเทพนารีรัตน์ เมื่อปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๗๗ พ.ศ. ๒๔๕๘

^๑ พระราชประวัติสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยกาเจ้า และจดหมายเหตุรายวัน ของ
สมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบดินทร์ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๙๙.) ใช้ว่า สมเด็จพระบรมราช
ปิตุลาธิบดินทร์ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ

^๒ ดูที่ พระองค์เจ้าหญิงสว่างวัฒนา หน้า ๗๒.

^๓ ดูที่ พระองค์เจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ หน้า ๖๘.

^๔ “จดหมายเหตุโทร ของจมีนกังศิลป์,” ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๘ ภาค ๘, หน้า ๑๘๙.

^๕ ดูที่ พระองค์เจ้าหญิงเสาวภาผ่องศรี หน้า ๗๕.

ที่ ๒๓ พระองค์เจ้าหญิงเจริญศรีชนมา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเจริญศรีชนมา) ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาแสง ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๒๔๑ ตรงกับวันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอาทิตย์ เดือนยี่ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๗๘ ตรงกับวันที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๙ เวลายาม ๕ นาฬิกา ที่จังหวัดนครปฐมในระหว่างที่เสด็จไปรักษาพระองค์^๑ พระชันษา ๓๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓

ที่ ๒๔ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาบัว^๒ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๗ แรม ๙ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๒๔๑ ตรงกับวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๒ สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ

ที่ ๒๕ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายอิสริยาภรณ์ บรมนริศรสมมติเทวราช จุฬาลงกรณ์นาถปรมางกูร สมบูรณอุกฤษฐศักดิ์ อุภโตปักษ์วิสุทธีพงศ์ มหามกุฏราชรังวิวงศ์รวาวัตตร ลักษณะสมบัติขัตติยราชกุมาร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอิสริยาภรณ์) ที่ ๒ ในสมเด็จพระศรีสุวรินทิรา บรมราชเทวีฯ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ แรม ๔ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๒๔๑ ตรงกับวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๒ สิ้นพระชนม์วันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ในปีเถาะนั้น ตรงกับวันที่ ๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๒ พระชันษา ๒๑ วัน^๓

ที่ ๒๖ พระองค์เจ้าหญิงประเวศรสมัย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประเวศรสมัย) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาทับทิม พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๔ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๒๔๑ ตรงกับวันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๓๐๖ วันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๗ พระชันษา ๖๕ ปี^๔ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๗

ที่ ๒๗^๕ สมเด็จพระเจ้าฟ้า (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า) ที่ ๒ ในสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี สิ้นพระชนม์ในพระครรภ์ เมื่อวันที่จันทร์ เดือน ๗ แรม ๘ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ ตรงกับวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๓

ที่ ๒๘ พระองค์เจ้าชายอากาศเกียรติวงศ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาโหมด^๖ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือนอ้าย แรม ๓ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒

^๑ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๓ พ.ศ. ๒๔๕๙, หน้า ๒๖๗๐.

^๒ เจ้าจอมมารดาบัว มีบรรพบุรุษ เป็นชาวบ้านบางเขน (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๒๖.) ถึงแก่กรรมวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๙ อายุ ๕๖ ปี

^๓ รัชกาลที่ ๕ โปรดให้สร้างพระเมรุหลวงที่วัดเทพศิรินทราวาส เรียกว่า พระเมรุพลับพลา “อิสริยาภรณ์” อุทิศพระราชทาน

^๔ “พระประวัติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประเวศรสมัย” ใน เรื่องเลืกทาสในรัชกาลที่ ๕, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยขสม, ๒๔๘๗), หน้า (ซ.) ว่า พระชันษา ๖๖ ปี

^๕ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน้า ว่า เป็นลำดับที่ ๓๐ เนื่องจากนับที่ตกพระโลหิตไปแล้ว ๓ พระองค์ด้วย

^๖ เจ้าจอมมารดาโหมด ธิดาเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) และท่านผู้หญิงอิม (ดู อธิบายราชินิกุลบางช้าง, หน้า ๕๗) ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ อายุ ๗๑ ปี (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๙ พ.ศ. ๒๔๗๕, หน้า ๒๕๗๒.)

ตรงกับวันที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๓ ได้เสด็จไปทรงศึกษาวิชาทหารเรือในประเทศอังกฤษ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ พ.ศ. ๒๔๔๗ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นชุมพรเขตรอุดมศักดิ์ ได้เป็นนายพลเรือตรี ราชองครักษ์ ตำแหน่งรองผู้บัญชาการกรมทหารเรือ พ.ศ. ๒๔๔๙ เป็นเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารเรืออีกตำแหน่งหนึ่ง ทรงจัดการโรงเรียนนายทหารเรือและนายช่างกล ทั้งได้ทรงทำแผนการทัพเรือ และทรงจัดการศึกษาทางยุทธศาสตร์ยุทธวิธีกระบวนรบในกองทัพเรือ ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๐ เลื่อนเป็นนายพลเรือโท และนายพลเรือเอก ราชองครักษ์ ครั้นปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๘๒ พ.ศ. ๒๔๖๓ ทรงดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารเรือ แล้วเลื่อนเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงฯ ในปีเดียวกัน ต่อมาในปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๘๔ พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็นเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ^๑ และทรงให้การรักษาแพทย์แผนไทย แก่ราษฎรทั่วไป สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๘๕ ตรงกับวันที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ พระชันษา ๔๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุ ท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ เป็นต้นราชสกุล อาภากร ณ อยุธยา

ที่ ๒๙ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายมหาวชิราวุธ เอกอัครราชทูตสยาม ณ กรุงลอนดอน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาสมมติขัตติยพิสุทธิ์ บรมมกุฏสุริยสันตติวงศ์ อติศยพงศ์วโรโกโตสุชาติ คุณสังกาศวิมลรัตน์ ทฤชชนม สวัสดิขัตติยราชกุมาร (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ที่ ๒ ในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันเสาร์ เดือนยี่ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ ตรงกับวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๓ เวลาเช้า ๒ โมง ๕๕ นาที^๒ เมื่อปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ พ.ศ. ๒๔๓๑ โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธฯ กรมขุนเทพทวาราวดี แล้วเสด็จไปทรงศึกษาในประเทศ อังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ ต่อมาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อปีมะเมีย ฉศก จ.ศ. ๑๒๕๖ ตรงกับวันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๗ ทรงศึกษาวิชาทหารบกในโรงเรียน นายร้อยแซนด์เฮิสต์ แล้วทรงวิชาประวัติศาสตร์และกฎหมายที่ไครสต์เชิช มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ประเทศ อังกฤษ เสด็จกลับเมื่อวันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๕ รับราชการได้เป็นนายพลเอก ราชองครักษ์ ตำแหน่ง จเรทัพบก และทรงบัญชาการกรมทหารมหาดเล็ก เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม ปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ พ.ศ. ๒๔๕๓ และบรมราชาภิเษกเมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ เสด็จดำรงราชสมบัติ อยู่ ๑๖ ปี เสด็จสวรรคตเมื่อวันพฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมุจ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ ตรงกับวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ พระชนมพรรษา ๔๖ พรรษา^๓ ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๙

ที่ ๓๐ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงวิจิตรจิระประภา อุดลยาดีเรกรีตันขัตติยราชกุมารี (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าวิจิตรจิระประภา) ที่ ๓ ในสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวีฯ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๕ แรม ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง ตริศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๔ สิ้นพระชนม์

^๑ ภายหลังสิ้นพระชนม์ทรงได้รับการขนานพระนามเป็น “องค์บิดาแห่งทหารเรือไทย”

^๒ ดวงพระชะตาแลดวงชะตาต่าง ๆ (สำเนาต้นฉบับลายมือ.)

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๒ พ.ศ. ๒๔๖๘, หน้า ๒๗๐๓. ว่า รัชกาลที่ ๖ เสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ เวลา ๑ นาฬิกา ๔๕ นาที

ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ แรม ๕ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ พระชันษา ๔ เดือน

ที่ ๓๑ พระองค์เจ้าหญิงศศิพงค์ประไพ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศศิพงค์ประไพ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาจันทร์^๑ เมื่อวันอังคาร เดือน ๕ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๔^๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๙๖ พ.ศ. ๒๔๗๗ พระชันษา ๕๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เมื่อวันที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๘

ที่ ๓๒ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาสาย^๓ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๔ อยู่ได้วัน ๑ สิ้นพระชนม์

ที่ ๓๓ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายบริพัตรสุขุมพันธุ์ ดิลกจันทรินิภาพงศ์ มหามกุฏวงศันราชิราช จุฬาลงกรณ นาดราชวโรรส อุดุลยศอุกโตพงศพิสุทธิ นรุตมรัตนชัตติยราชกุมาร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต) ที่ ๒ ในสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทมาลมารศรี พระอัครราชเทวี ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๔ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ดิลกจันทรินิภาพงศ์ มหามกุฏวงศันราชิราช จุฬาลงกรณ นาดราชวโรรส อุดุลยศอุกโตพงศพิสุทธิ นรุตมรัตนชัตติยราชกุมาร กรมขุนมไหสุริยสงขลา เมื่อปีเถาะ ตรีก จ.ศ. ๑๒๕๓ พ.ศ. ๒๔๓๔ โสกันต์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗ ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ แล้วไปศึกษาวิชาทหารบกในประเทศเยอรมนี เสด็จกลับมารับราชการ โปรดเกล้าฯ เปลี่ยนพระนามกรมเป็น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ดิลกจันทรินิภาพงศ์ มหามกุฏวงศันราชิราช จุฬาลงกรณ นาดราชวโรรส อุดุลยศอุกโตพงศพิสุทธิ นรุตมรัตนชัตติยราชกุมาร กรมขุนนครสวรรค์วรพินิต เมื่อปีฉลู ตรีก จ.ศ. ๑๒๖๓ วันศุกร์ที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๔ ในรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นนายพลตรี ราชองครักษ์ ตำแหน่งเสนาธิการทหารบก แล้วเลื่อนเป็นนายพลเรือโท ราชองครักษ์ ผู้บัญชาการกรมทหารเรือ

ถึงรัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ เลื่อนกรมเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ฯ กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต^๔ เมื่อปีกุน ตรีก จ.ศ. ๑๒๗๓ พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นนายพลเรือเอก แล้วเป็นจอมพลเรือ ๑ ราชองครักษ์ เป็นจอมพลตำแหน่งเสนาธิการทหารบก เป็นอุปนายกแห่งสภาอากาศสยาม เมื่อปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๘๒ พ.ศ. ๒๔๖๓

^๑ เจ้าจอมมารดาจันทร์ ธิดาพระยาราชสัมภารากร (เทศ) ซึ่งสืบมาแต่พระยารธรรมบโรหิต (แก้ว) ในรัชกาลที่ ๑ กับขรัวยายอ่ำ (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๒ พ.ศ. ๒๔๕๘, หน้า ๑๖๐๕ และ ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๒๘.)

^๒ หนังสืองานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศศิพงค์ประไพ ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๔

^๓ เจ้าจอมมารดาสาย ธิดาพระวิสูตรโกษา (นุ้ม) กับท่านกลีน (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๒๘.)

^๔ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ฯ, หน้า ๔๐๖.

^๕ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ กรุงรัตนโกสินทร ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๘, หน้า ๔๘๓.

ถึงรัชกาลที่ ๗ เป็นอภิรัฐมนตรี และทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต^๑ เมื่อปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหม เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินขณะที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จรักษาพระเนตร ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้เสด็จไปประทับที่ เมืองบันดุง ประเทศอินโดนีเซีย จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๓๐๖ วันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๗ ัญญเชิญพระศพกลับประเทศไทยเมื่อวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๑ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๓ พระชันษา ๖๓ ปี เป็นต้นราชสกุล บริพัตร ณ อยุธยา

ที่ ๓๔ พระองค์เจ้าหญิงพิสมัยพิมลสัตย์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพิสมัยพิมลสัตย์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเรือน^๒ เมื่อวันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง ตริศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับ วันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๙๘ วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๙ พระชันษา ๕๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๑

ที่ ๓๕ พระองค์เจ้าชายบุรฉัตรไชยากร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาวาด^๓ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๓ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะเส็ง ตริศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๔ ได้เสด็จไปทรงศึกษาวิชาทหารช่างในประเทศอังกฤษ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๒๖๘ พ.ศ. ๒๔๔๙ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นกำแพงเพชรอัครโยธิน ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้เป็นนายพลตรี ราชองครักษ์ ตำแหน่งผู้บัญชาการกองพลที่ ๑ รักษาพระองค์ และเป็นจเรการช่างทหารบก

ถึงรัชกาลที่ ๖ ในพ.ศ. ๒๔๕๕ เลื่อนเป็นนายพลโท ราชองครักษ์ ตำแหน่งแม่ทัพ กองทัพน้อยที่ ๑ ต่อมาเมื่อปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๗๘ พ.ศ. ๒๔๕๙ เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนกำแพงเพชรอัครโยธิน พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นผู้บัญชาการกรมรถไฟหลวง^๔ ครั้น พ.ศ. ๒๔๖๒ เลื่อนพระยศทางทหารเป็นนายพลเอกทหารบก ถึงปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๘๔ พ.ศ. ๒๔๖๕ เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงฯ ต่อมาในรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีชาล อัฐศก จ.ศ. ๑๒๘๘ พ.ศ. ๒๔๖๙ เป็นเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม และนายกแห่งสภาเผยแผ่พาณิชย์ ทรงริเริ่มกิจการวิทยุโทรเลข^๕ และเป็นอภิรัฐมนตรี ครั้นปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๙๑ พ.ศ. ๒๔๗๒ เลื่อนพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ประชาธิปดินทร

^๑ เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๒, หน้า ๒๓๔.

^๒ เจ้าจอมมารดาเรือน ธิดาพระยาสุนทรบุรี (สว่าง สุนทรศารทูล) (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๒๙.) ถึงแก่อสัญกรรมวันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๕ (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๙ พ.ศ. ๒๔๖๕, หน้า ๒๙๓๘.)

^๓ เจ้าจอมมารดาวาด ธิดานายเสถียรรักษา (เที่ยง) เชื้อสายรามัญ กับพระนมปรีก พระนมเอกในรัชกาลที่ ๕ (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๒๙.) ถึงแก่อสัญกรรมวันที่ ๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ อายุ ๕๙ ปี (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๕ พ.ศ. ๒๔๖๑, หน้า ๑๒๑๔.)

^๔ ทรงได้รับการถวายพระสมัญญาว่า พระบิดาแห่งการรถไฟไทย

^๕ ทรงได้รับการถวายพระสมัญญาว่า พระบิดาแห่งกิจการวิทยุกระจายเสียงไทย

เกษมภูมิตา ปิยมหาราชวงศ์วิศิษฐ์ อเนกยন্ত্রวิจิตรกฤตยโกศล วิมลรัตนมหาโยธาธิบดี ราชธรรณโธรมโหฬาร พานิชยการคมนาคม อุดมรัตนตรัยสรณธาดา มัททวเมตตาสวาศรัย ฉัตรชัยดิลกบพิตร สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อวันที่ ๑๔ กันยายน ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๙๘ พ.ศ. ๒๔๗๙ ที่สิงคโปร์ พระชันษา ๕๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๙ เป็นต้นราชสกุล ฉัตรชัย ณ อยู่ชยา

ที่ ๓๖ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายตรีเพ็ชรอุทัยดำรง นริศรวงศ์เทวราช วโรภโตชาติพิสุทธิ์ รัตนบุรุษย์ จุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยวโรธ อุดุลยศรีวิสุทธิกระษัตริย์ ชัตติยราชกุมาร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าตรีเพ็ชรอุทัยดำรง) ที่ ๓ ในสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๓ แรม ๕ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือนอ้าย ขึ้น ๗ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๐ พระชันษา ๗ ปี^๑ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๐

ที่ ๓๗ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายสมมตวิวงศ์วโรทัย ศตสมัยมงคลเขตร บรมนฤเบศร์จักรีวงศ์ จุฬาลงกรณ์ นานนรินทร์ สยามินทรราชวโรธ อุกฤษฐวรยศอุภัยปักษ์ วิสุทธิศักดิ์อรรควิมลรัตน์ ชัตติยราชกุมาร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าสมมตวิวงศ์วโรทัย กรมขุนศรีธรรมราชธำรงฤทธิ์) ที่ ๔ ในสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๗ แรม ๘ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๔๔ ตรงกับวันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๕ ต่อมาเมื่อปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ พ.ศ. ๒๔๓๔ ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าสมมตวิวงศ์วโรทัย ศตสมัยมงคลเขตร บรมนฤเบศร์จักรีวงศ์ จุฬาลงกรณ์ นานนรินทร์ สยามินทรราชวโรธ อุกฤษฐวรยศอุภัยปักษ์ วิสุทธิศักดิ์อรรควิมลรัตน์ ชัตติยราชกุมาร กรมขุนศรีธรรมราชธำรงฤทธิ์ ได้ทรงกำกับกรมมหาดเล็ก สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๖๑ ตรงกับวันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๒ พระชันษา ๑๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๒๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๓

ที่ ๓๘ พระองค์เจ้าชายเพ็ญพัฒน์พงศ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารตามรกฎ ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๔๔ ตรงกับวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๕ ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๙ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีวอก สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๗๐ พ.ศ. ๒๔๕๑ ทรงได้รับสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม และได้เป็นตำแหน่งผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตรราธิการในปีนั้น เป็นอธิบดีกรมเพาะปลูก เป็นผู้ปกครองโรงเรียนเกษตรราธิการ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ แรม ๑๓ ค่ำ ปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๗๑ ตรงกับวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๒ พระชันษา ๒๘ ปี เป็นต้นราชสกุล เพ็ญพัฒน์ ณ อยู่ชยา

^๑ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๔๙, หน้า ๒๖๗ ว่า พระชันษาดำเนินจรดได้ ๕ ปี ๑๐ เดือน ๒ วัน ตามสุริยคติได้ ๕ ปี ๙ เดือน ๑๔ วัน

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๖ ร.ศ. ๑๑๘, หน้า ๑๖๒ ว่า เป็นพระราชโอรสลำดับที่ ๔๐ และว่า พระชันษาดำเนินจรดได้ ๑๗ ปี ๘ วัน หรือ ๖๒๑๗ วัน

ที่ ๓๙ พระองค์เจ้าหญิงอรองค์อรรคยพา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรองค์อรรคยพา) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาโหมต ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๔๔ ตรงกับวันที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๓ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๔๔ ตรงกับวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๕ พระชันษา ๕ เดือน

ที่ ๔๐ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจักรพงษ์ภูวนาถ นริศรราชมหามกุฎวงศ์ จุฬาลงกรณนรินทร์ สยามพิชิตินทรวรางกูร สมบูรณพิสุทธิชาติ วิมลภาสอุภัยปักษ์ อรรควรรัตนชัตติยราชกุมาร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ) ที่ ๔ ในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๓ แรม ๙ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๔๔ ตรงกับวันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๕ ต่อมาเมื่อปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ พ.ศ. ๒๔๓๕ ทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ นริศรราชมหามกุฎวงศ์ จุฬาลงกรณนรินทร์ สยามพิชิตินทรวรางกูร สมบูรณพิสุทธิชาติ วิมลภาสอุภัยปักษ์ อรรควรรัตนชัตติยราชกุมาร กรมขุนพิษณุโลกประชานาถ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๙ ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ แล้วเสด็จไปประทับอยู่ในราชสำนักสมเด็จพระเจ้าชาร์นโคล์สที่ ๒ แห่งประเทศรัสเซีย ทรงศึกษาในโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ซึ่งเป็นโรงเรียนนายทหารบกด้วยที่ประเทศรัสเซีย สอบได้ชั้นสูงสุด เป็นราชทูตพิเศษเมื่อประทับอยู่ในยุโรป ได้เสด็จแทนพระองค์ไปในงานพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าอุมแบร์โตที่ ๑ แห่งอิตาลี งานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระเจ้ายอร์ชที่ ๕ และพระราชินีแมรี แห่งประเทศอังกฤษ ครั้นเสด็จกลับมา ทรงรับราชการในรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นนายพลตรีราชองครักษ์ และเป็นเสนาธิการทหารบก

ถึงรัชกาลที่ ๖ โปรดให้ทรงบัญชาการกรมทหารมหาดเล็กแทนพระองค์ ครั้นปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๗๓ พ.ศ. ๒๔๕๔ โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ นริศรราชมหามกุฎวงศ์ จุฬาลงกรณนรินทร์ สยามพิชิตินทรวรางกูร สมบูรณพิสุทธิชาติ วิมลภาสอุภัยปักษ์ อรรควรรัตนชัตติยราชกุมาร กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ เลื่อนเป็นนายพลโท นายพลเอก และเป็นจอมพลทหารบก ราชองครักษ์ คงตำแหน่งเสนาธิการทหารบก และองคมนตรี และทรงเป็นรัชทายาทจนเสด็จทิวงคตในรัชกาลที่ ๖ ที่เมืองสิงคโปร์ ขณะเสด็จราชการทหาร เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๗ แรม ๑๒ ค่ำ ปิวอก โทศก ตรงกับวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๓ พระชนมายุ ๓๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๓ ทรงสถาปนาพระเกียรติยศเป็นสมเด็จพระอนุชาธิราชในปีนั้น และพระราชทานเศวตฉัตร ๕ ชั้น เป็นต้นราชสกุล จักรพงศ์ ณ อยุธยา

ที่ ๔๑ พระองค์เจ้าชายยุคลทิฆัมพร บดินทรเทพยนิพัทธ ชัตติยราชกุมาร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์) ที่ ๑ ในพระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา^๑ ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๔๔ ตรงกับวันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๕ ต่อมาเมื่อปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ พ.ศ. ๒๔๓๑ เฉลิมพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ

^๑ ดูที่ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ ในพระองค์เจ้าหลานเธอ รัชกาลที่ ๓ หน้า ๑๕๕.

เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร^๑ ครั้นปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ วันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ ทรงเพิ่มพระเกียรติยศ เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ^๒ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร จุฬาลงกรณ์ราชรังสฤษฎิ์ อภัยพงศพิสุทธิ์ วรุตโมภโตสุชาติ บรมนฤนาถราชกุมาร กรมหมื่นลพบุรีราดิสร์ ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ ทรงได้รับปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต จากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ เสด็จกลับมารับราชการ ครั้นปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๒๖๘ พ.ศ. ๒๔๔๙ เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพรฯ กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๒ เป็นเจ้ากรมพลำภัง ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ - พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช

ถึงรัชกาลที่ ๖ เลื่อนเป็นนายพลโท ราชองครักษ์พิเศษ นายทหารพิเศษ กรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็ก รักษาพระองค์ จ.ป.ร. นายทหารพิเศษ กรมทหารรักษาวัง ว.ป.ร. และเป็นสมุหมนตรี ทรงดำรงตำแหน่งอุปราชมณฑลพิษณุใต้ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๘ - พ.ศ. ๒๔๖๘ ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ พ.ศ. ๒๔๖๘ ทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงดำรงตำแหน่งองคมนตรี ครั้น พ.ศ. ๒๔๗๓ เป็นอธิบดีรัฐมนตรี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๙๔ ตรงกับวันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ พระชันษา ๕๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นราชสกุล ยุคล ณ อยุธยา

ที่ ๔๒ พระองค์เจ้าชายวุฒิไชยเฉลิมลาภ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาทับทิม พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๒๔๕ ตรงกับวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ ได้เสด็จไปทรงศึกษาวิชาทหารเรือในประเทศอังกฤษ เสด็จกลับเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ แล้วเข้ารับราชการในกระทรวงทหารเรือ สำรองราชการกรมบัญชาการกลาง ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๙ เป็นผู้บังคับการเรือมกุฎราชกุมาร ได้เป็นนายพลเรือตรี ตำแหน่งผู้บัญชาการทหารเรือชายทะเล

ถึงรัชกาลที่ ๖ เป็นราชองครักษ์ เมื่อปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๗๔ พ.ศ. ๒๔๕๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสิงหวิกรมเกรียงไกร รั้งตำแหน่งเจ้ากรมยุทธศึกษา กระทรวงทหารเรือ เลื่อนเป็นนายพลเรือโท ราชองครักษ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ทรงดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารเรือ ครั้น พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นจเรทหารเรือ ต่อมาเมื่อปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๘๒ พ.ศ. ๒๔๖๓ เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนฯ แล้วเลื่อนเป็นนายพลเรือเอก เมื่อปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๘๖ พ.ศ. ๒๔๖๗ ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ ถึงรัชกาลที่ ๗ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นอธิบดีรัฐมนตรี ต่อมาเมื่อปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๒๙๓ วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๔ เลื่อนเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงฯ และเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหมในปีเดียวกัน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๓๐๙ วันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๐ พระชันษา ๖๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ เป็นต้นราชสกุล วุฒิชัย ณ อยุธยา

^๑ “ประกาศเลื่อนพระอรรคชายาเธอ แลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า,” ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕ จ.ศ. ๑๒๕๐, หน้า ๖๑.

^๒ “ประกาศการสมโภชในงานรับพระสุพรรณบัตร,” ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘ ร.ศ. ๑๑๐, หน้า ๓๔๙.

ที่ ๔๓ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงวไลยอลงกรณ์ นรินทรเทพยกุมารี (สมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพ็ชรบุรีราชสิรินธร) ที่ ๕ ในสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวีฯ ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๕ แรม ๖ ค่ำ ปีมอก ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ ตรงกับวันที่ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๗ ทรงส่งเสริมการศึกษาศาสตร์ เช่น ทรงสร้างโรงเรียนราชินีบนเพื่อเทิดพระเกียรติสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงอุดหนุนการศึกษาศาสตร์ทั้งในพระนครและต่างจังหวัด ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๔๕๔ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ นรินทรเทพยกุมารี กรมหลวงเพ็ชรบุรีราชสิรินธร ได้รับพระราชทานยศเป็นนายพันเอก ตำแหน่งผู้บังคับการพิเศษ กรมทหารม้าที่ ๒ ต่อมาเปลี่ยนเป็นผู้บังคับการพิเศษกองพันที่ ๒ กรมทหารม้าที่ ๑ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๘ เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพ็ชรบุรีราชสิรินธร^๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีชาล สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๓๐๐ วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๑ พระชันษา ๕๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๔

ที่ ๔๔ พระองค์เจ้าชายดิลกนพรัตน์^๒ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสรรควิสิยนรบดี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาทิพเกสร^๓ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมอก ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ ตรงกับวันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษและเยอรมนี เป็นด็อกเตอร์วิทยาศาสตร์ (Doktor der Staatswissenschaften) ในมหาวิทยาลัยทึบิงเงิน (University of Tübingen) ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ เป็นปลัดกรม (พิเศษ) แผนกอัยการต่างประเทศ กรมฝ่ายเหนือ กระทรวงมหาดไทย ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๒ เป็นปลัดสำรวจ กรมฝ่ายเหนือ กระทรวงมหาดไทย ต่อมา พ.ศ. ๒๔๕๓ เป็นเจ้ากรม กรมเลขานุการ กระทรวงมหาดไทย และได้รับตำแหน่งเจ้ากรมพลำภัง

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๗๔ พ.ศ. ๒๔๕๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรควิสิยนรบดี และเลื่อนเป็นมหาอำมาตย์ตรี คงตำแหน่งในกระทรวงมหาดไทย สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอาทิตย์ เดือนยี่ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๗๔ ตรงกับวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๕ พระชันษา ๒๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดราชาธิวาส เมื่อวันที่ ๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๗

^๑ “ประกาศเฉลิมพระเกียรติยศ พระราชปิตุจฉา พระเชษฐภคินีและพระอนุชา,” ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๒ แผนกสามัญ ภาค ๑ วันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๘, หน้า ๑๑๗๘.

^๒ ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๓๑ ว่า “ดิลกนพรัตน์”

^๓ เจ้าจอมมารดาทิพเกสร ธิดาเจ้าน้อยมหาพรหมและเจ้าอุบลวรรณา ณ เชียงใหม่ (ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๓๑.) แต่อีกแห่งหนึ่งว่า เป็นธิดาเจ้าสุริยะ และเจ้าหญิงสุวัฒนา ถึงแก่อสัญกรรมวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๐ (เจ้าหลวงเชียงใหม่ (เชียงใหม่ : สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙), หน้า ๒๔๕ - ๒๔๗.) บางแห่งว่า วันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ (Prince Dilok Nabarat, Siam's Rural Economy under King Chulalongkorn, Walter E.J. Tips, translated (Bangkok : White Lotus Press, 2000), p. xi.)

ที่ ๔๕^๑ พระองค์เจ้าหญิงนภาพรจรัสศรี^๒ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านภาพรจรัสศรี^๓) ที่ ๒ ในพระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมอก ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ ตรงกับวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ ครั้นปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ พ.ศ. ๒๔๓๑ เสด็จประยศเป็นพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านภาพรจรัสศรี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๒๕๑ ตรงกับวันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ พระชันษา ๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๒

ที่ ๔๖ พระองค์เจ้าชายสุริยงประยุรพันธุ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นไชยาตรีสุริโยภาส) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาโหมด ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๙ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมอก ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ ตรงกับวันที่ ๒๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑ ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ทรงดำรงตำแหน่งผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ และเป็นอธิบดีกรมสำรวจ

ถึงรัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๕๔ ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมกระสาปน์สิทธิการ ครั้นปีชลาศ ฉศก จ.ศ. ๑๒๗๖ พ.ศ. ๒๔๕๗ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยาตรีสุริโยภาส ตำแหน่งผู้ตรวจการ กรมศิลปากร สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๒๘๑ ตรงกับ วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ พระชันษา ๓๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓ เป็นต้นราชสกุล สุริยง ณ ออยุธยา

ที่ ๔๗ พระองค์เจ้าหญิงเยาวภาพงศสนิท (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเยาวภาพงศสนิท) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์เนื่อง^๔ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมอก ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ ตรงกับวันที่ ๒๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๙๖ วันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๗ พระชันษา ๕๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เมื่อวันที่ ๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๘

ที่ ๔๘ พระองค์เจ้าหญิงอรประพันธ์รำไพ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรประพันธ์รำไพ) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาอ่อน^๕ ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๘ ปุณมาษาฒ แรม ๑๑ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๙๕ วันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๖^๖ พระชันษา ๔๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

^๑ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ ร.ศ. ๑๐๘, หน้า ๑๙๔ ว่า เป็นพระราชธิดาลำดับที่ ๔๙ พระชันษตามสุริยคติ ๕ ปี ๓ เดือน ๒๕ วัน หรือ ๑๙๔๔ วัน

^๒ พระนามเดิม พระองค์เจ้าเชจรจรัส (ดู จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑๗ (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๘๑), หน้า ๑๐๘.)

^๓ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าน ว่า พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านภาพรจรัสศรี ภัทราวดีราชธิดา

^๔ เจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์เนื่อง ธิดาพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ (ราชสกุล สนิทวงศ์) กับหม่อมเขียน (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๓๑-๑๓๒.) ถึงแก่อนิจกรรมวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๘ พระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๔ (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘ ร.ศ. ๑๐๐, หน้า ๔๒๗.)

^๕ เจ้าจอมมารดาอ่อน ธิดาเจ้าพระยาสุรพันธุ์พิสุทธ (เทศ บุนนาค) และท่านผู้หญิงอู่ (ดู อธิบายราชินิกุลบางช้าง, หน้า ๔๖.)

^๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๐ พ.ศ. ๒๔๗๖, หน้า ๖๕๙ ว่า สิ้นพระชนม์วันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

ที่ ๔๙ พระองค์เจ้าหญิงมาลินีนภดารา (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามาลินีนภดารา กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา) ที่ ๓ ในพระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา ประสูติเมื่อ วันศุกร์ เดือน ๘ อุตฺราษาฒ แรม ๕ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๓๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ เมื่อปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ พ.ศ. ๒๔๓๑ เอลิมพระยศเป็นพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ามาลินีนภดารา ทรงเพิ่มพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ามาลินีนภดารา สิริินภาพรรณวดี เมื่อวันอาทิตย์ เดือนยี่ แรม ๗ ค่ำ ปีวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๒๕๘ วันที่ ๒๔ มกราคม^๑ พ.ศ. ๒๔๓๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ วันศุกร์ เดือนยี่ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๘๖ ตรงกับวันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๗ พระชันษา ๔๑ ปี โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระนามเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้ามาลินีนภดารา สิริินภาพรรณวดี กรมขุน ศรีสัชนาลัยสุรกัญญา เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วในปีนั้น พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๘

ที่ ๕๐ พระองค์เจ้าหญิง (แฝด) ประภาพรรณพิไลย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประภาพรรณพิไลย) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาพร้อม^๒ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๙ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๓๑๐ วันที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๑ พระชันษา ๖๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุ ท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๓

ที่ ๕๑ พระองค์เจ้าหญิง (แฝด) ประไภยพรรณพิลาส (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประไภยพรรณพิลาส) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาพร้อม ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๙ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำ ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๒๔๘ ตรงกับวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๙^๓ พระชันษา ๒ ปี พระราชทาน เพลิงพระศพ ณ พระเมรุบรรพตวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม เมื่อวันพุธ เดือนยี่ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๒๔๘ ตรงกับวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๙

ที่ ๕๒ พระองค์เจ้าชายรังสิตประยงค์ศักดิ์ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์เนื่อง ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๘ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศ อังกฤษและเยอรมนี ในมหาวิทยาลัยไฮเติลแบร์ก ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีชลา ฉศก จ.ศ. ๑๒๗๖ พ.ศ. ๒๔๕๗ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชนนาทนเรนทร^๔ ทรงเป็นผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัย เป็นอธิบดีกรมมหาวิทยาลัย กระทรวงธรรมการ และทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมสาธารณสุขในกระทรวงมหาดไทย ครั้นปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๘๔ พ.ศ. ๒๔๖๕ เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนฯ

^๑ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๓๖๘.

^๒ เจ้าจอมมารดาพร้อม ธิดาพระยาพิษณุโลกาธิปัตติ (บัว) กับคุณหญิงกลิ่น (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๓๕.) ถึงแก่อนิจกรรมวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๑ (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๕ ร.ศ. ๑๑๗, หน้า ๔๘๓.)

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๒๔๘, หน้า ๒๘๖ ว่า สิ้นพระชนม์วันอังคาร เดือน ๑๒ แรม ๖ ค่ำ ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๒๔๘ ตรงกับวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๙ เวลา ๑๑ ทุ่ม พระชันษา ปี ๑ กับ ๓ เดือน

^๔ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ กรุงรัตนโกสินทร ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๘, หน้า ๕๔๓.

ในรัชกาลที่ ๗ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นองคมนตรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ - ๒๔๗๕ และนายพันโทพิเศษทหารบก พ.ศ. ๒๔๗๖ - ๒๔๗๗ ทรงเป็นที่ปรึกษาราชการของคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๓๐๘ วันที่ ๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙ - ๒๔๙๒ ทรงเป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พ.ศ. ๒๔๙๒ - ๒๔๙๔ ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ครั้น พ.ศ. ๒๔๙๓ - ๒๔๙๔ ทรงเป็นประธานองคมนตรี เป็นพลเอก นายทหารพิเศษประจำกองพันที่ ๑ กองทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ ครั้นปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๓๑๒ วันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระชัยนาทนเรนทร จุฬาลงกรณ์ราชวโรรส สยามสุขบทบุรุษสการี เมตตา สีสลลหทัย อาชชวมัททวธยาศัยสุจारी วิวิธเมธีวงศาธิราชสนิท นวมนริศรสมันนบิดุล ตีรตนคุณสรณาภิรัช ประยงค์ดิตรรมมิกนาถบพิตร สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๗ มีนาคม ปีเถาะ ยังเป็นโทศก จ.ศ. ๑๓๑๒ พ.ศ. ๒๔๙๔ พระชันษา ๖๖ ปี ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศเลื่อนกรมเป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร จุฬาลงกรณ์ราชวโรรส สยามสุขบทบุรุษสการี เมตตา สีสลลหทัย อาชชวมัททวธยา าศัยสุจारी วิวิธเมธีวงศาธิราชสนิท นวมนริศรสมันนบิดุล ตีรตนคุณสรณาภิรัช ประยงค์ดิตรรมมิกนาถบพิตร เมื่อปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๓๑๔ วันที่ ๒๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๕ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัด เบลูจมนบพิตรดุสิตวนาราม เมื่อวันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๕ เป็นต้นราชสกุล รังสิต ณ อยุธยา

ที่ ๕๓ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายสิริราชกฤถ์^๑ สรรพวิสุทธิมหุตมกลอนเนกนภดลดารารัตน์ สมันต บริพัตรวโรภาส อติศรราชจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยวโรรส วิสุทธิสมมตวโรโกโตปักษ์ อุกฤษฐศักดิ์อรรค วรราชกุมาร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าสิริราชกฤถ์) ที่ ๕ ในสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๒ แรม ๖ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๗ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๐ พระชันษา ๒ ปี^๒ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่จันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๐

ที่ ๕๔ พระองค์เจ้าหญิงนิภานภดล (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านิภานภดล กรมขุนอุทอง เขตชัตติยนารี) ที่ ๔ ในพระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๙ ค่ำ ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๒๔๘ ตรงกับวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๙ เมื่อปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ พ.ศ. ๒๔๓๑ เฉลิมพระยศเป็นพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิภานภดล ครั้นปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๖๐ พ.ศ. ๒๔๔๑ ทรงเพิ่มพระเกียรติยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิภานภดล วิมลประภาวดี ในรัชกาลที่ ๕ ทรงทำหน้าที่ราชเลขานุการฝ่ายใน

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ พ.ศ. ๒๔๖๘ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้านิภานภดล วิมลประภาวดี กรมขุนอุทองเขตชัตติยนารี ทรงสร้างโรงเรียนนิภาในบริเวณตำหนักวังสวนสุนันทา เพื่อชุบเลี้ยงเด็กและข้าหลวงให้มีการศึกษาอย่างดี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ ที่ชวา

^๑ ราชนิกูลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๑๐ ว่า “สิริราชกฤถ์” โรงพยาบาลศิริราชได้ชื่อมาจากพระนามของเจ้าฟ้าพระองค์นี้

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๔๙ ว่า พระชันษตามสุริยคติได้ ๑ ปี ๖ เดือน ๔ วัน ตามจันทรคติได้ ๑ ปี ๖ เดือน ๑๙ วัน หรือ ๕๕๐ วัน

เมื่อปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๙๗ วันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๘ พระชันษา ๔๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ
ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๘

ที่ ๕๕ พระองค์เจ้าหญิงโกลมเสาวมาล (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโกลมเสาวมาล) ประสูติ
แต่เจ้าจอมมารดาวง^๑ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๑๙ กันยายน
พ.ศ. ๒๔๓๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่เสาร์ เดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๑ ปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๕๒ ตรงกับ
วันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๓ พระชันษา ๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสเกษ เมื่อวันที่ ๑๘
ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๓^๒

ที่ ๕๖ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า) ที่ ๖ ในสมเด็จพระศรีพัชรินทรา
บรมราชินีนาถฯ ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๑๓ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๑๓
ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๐ สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ

ที่ ๕๗^๓ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงศิริภรณ์โสภณ พิมลรัตนวดี (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า
ศิริภรณ์โสภณ) ที่ ๖ ในสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชเทวีฯ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ อุตราชาคม
ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ ตรงกับวันที่ ๑๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕
เมื่อวันที่เสาร์ เดือน ๗ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๖๐ ตรงกับวันที่ ๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๑
พระชันษา ๑๑ ปี^๔ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๒๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๓

ที่ ๕๘ พระองค์เจ้าชายเชจรจิระประดิษฐ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเชจรจิระประดิษฐ) ที่ ๑
ในเจ้าจอมมารดาแส^๕ พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ อุตราชาคม ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก
จ.ศ. ๑๒๕๐ ตรงกับวันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่อาทิตย์ เดือน ๑๑
ขึ้น ๒ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ ตรงกับวันที่ ๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ พระชันษา ๓ เดือน^๖

ที่ ๕๙ พระองค์เจ้าชายสมัยวุฒิวิโรดม^๗ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสมัยวุฒิวิโรดม) ที่ ๓
ในเจ้าจอมมารดาพร้อม ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ ตรงกับ
วันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่จันทร์ เดือนอ้าย แรม ๒ ค่ำ ปีฉลู
เอกศก จ.ศ. ๑๒๕๑ ตรงกับวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ พระชันษาปี ๑^๘ พระราชทานเพลิงพระศพ
ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๒

^๑ เจ้าจอมมารดาวง หรือวงศ์ ธิตาพระยาอรรคราชานารถภักดี (เนตร เนตรายน) กับขรัวยายอรุ่น (ดู ราชินิกุล
รัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๓๕.)

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗ ร.ศ. ๑๐๙, หน้า ๒๖๑.

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๕ ร.ศ. ๑๑๗, หน้า ๙๔ ว่า เป็นพระราชธิดาที่ ๖๓

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๔, ๒๒๘ ว่า สิ้นพระชนม์เวลาย่ำรุ่งแล้ว ๓ นาที พระชันษา ๙ ปี ๑๐ เดือน ๘ วัน

^๕ เจ้าจอมมารดาแส พระสนมเอก ธิตาพระยาอภัยพันตรีภิกษามาศย์ (ดิศ โรจนดิศ) กับขรัวยายบาง เกิดเมื่อวันที่ ๒๔
ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ ถึงแก่อสัญกรรมวันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ อายุ ๕๗ ปี (ดู เรื่องตระกูลวงศ์พระยาอภัยพันตรีภิกษามาศย์
(ดิศ) หน้า ๑๔)

^๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕ จ.ศ. ๑๒๕๐, หน้า ๒๔๓ ว่า พระชันษา ๒ เดือน ๑๖ วัน

^๗ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ ร.ศ. ๑๐๘, หน้า ๓๑๙ และ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าน ว่า สมัยวุฒิวิโรดม

^๘ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ ร.ศ. ๑๐๘, หน้า ๓๒๐ ว่า ๑ ปี ๒ เดือน ๒๗ วัน หรือ ๔๕๒ วัน

ที่ ๖๐ พระองค์เจ้าชายอิศริยาภรณ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอิศริยาภรณ์) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์เกสร^๑ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๑ แรมค่ำ ๑ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ ตรงกับวันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๒๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๕ พระชันษา ๕ ปี^๒ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๓๗

ที่ ๖๑ พระองค์เจ้าหญิงอาทรทิพยนิภา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพยนิภา) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาชุ่ม^๓ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๕ แรม ๖ ค่ำ ปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๒๕๑ ตรงกับวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๓๒๐ วันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ พระชันษา ๖๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๑

ที่ ๖๒ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายอัษฎางค์เดชาวุธ วิสิษฐวิสุทธิลักษณะโสภณ อุบัติดลกาลนิยม ปฐมปรีวัตรรัตนโกสินทรศก ศตสารกษัตริย์ สภาบรมวงศศสมัย นราธิปไตยบรมนาถ จุฬาลงกรณ์ราชวโรรสอดุลยศอกฤษฐศักดิ์ อุภโตปักษ์วิสุทธิกระษัตริย์ขัตติยราชกุมาร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา) ที่ ๗ ในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๒๕๑ ตรงกับวันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ เมื่อปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๖๐ พ.ศ. ๒๔๔๑ ทรงรับสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ วิสิษฐวิสุทธิลักษณะโสภณ อุบัติดลกาลนิยม ปฐมปรีวัตรรัตนโกสินทรศก ศตสารกษัตริย์ สภาบรมวงศศสมัย นราธิปไตยบรมนาถ จุฬาลงกรณ์ราชวโรรสอดุลยศอกฤษฐศักดิ์ อุภโตปักษ์วิสุทธิกระษัตริย์ขัตติยราชกุมาร กรมขุนนครราชสีมา ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ เสด็จกลับมารับราชการทหารบก

ถึงรัชกาลที่ ๖ เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงฯ เมื่อปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๗๘ พ.ศ. ๒๔๕๙ เป็นนายพลตรี ราชองครักษ์ ตำแหน่งผู้บัญชาการกองพล เลื่อนเป็นนายพลเรือเอก ผู้สำเร็จราชการกระทรวงทหารเรือ เมื่อปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๘๕ พ.ศ. ๒๔๖๖ เสด็จทิวศตเมื่อวันที่ ๑๗ ธันวาคม เดือน ๓ แรม ๒ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๘๖ ตรงกับวันที่ ๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ พระชันษา ๓๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ ทรงสถาปนาพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระอนุชาธิราชเมื่อทิวศตแล้ว

ที่ ๖๓ พระองค์เจ้าหญิงวิมลนาคนพิสี^๔ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิมลนาคนพิสี) ประสูติแต่

^๑ เจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์เกสร ธิดาหม่อมเจ้าสวัสดิ์ สนิทวงศ์ กับหม่อมพลอย (ดู ลำดับราชตระกูลสนิทวงศ์, (พระนคร : โรงพิมพ์ฟ้าหมี, ๒๕๑๒), หน้า ๔.) ถึงแก่อสัญกรรมวันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๑

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙ ร.ศ. ๑๑๑, หน้า ๒๐๒. ว่า พระชันษา ๓ ปี ๑๑ เดือน ๒ วัน หรือ ๑,๔๓๓ วัน

^๓ เจ้าจอมมารดาชุ่ม ธิดาหลวงมงคลรัตน์ (ช่วง ไกรฤกษ์) กับขรรค์ไชยไข่ ถึงแก่อสัญกรรมวันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๔ (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๘ ร.ศ. ๑๓๐, หน้า ๖๗๕.)

^๔ ดู ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม, ข้อ (๓๗).

เจ้าดารารัศมี พระราชชายา^๑ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๑ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๒๕๑ ตรงกับวันที่ ๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๔ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับ วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๕ พระชันษา ๔ ปี^๒ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๕

ที่ ๖๔ พระองค์เจ้าหญิงอัปพันตรีปชา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอัปพันตรีปชา) ที่ ๒ ใน เจ้าจอมมารดาแส พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๒๕๑ ตรงกับวันที่ ๓๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๙๖ วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๗ พระชันษา ๔๕ ปี

ที่ ๖๕ พระองค์เจ้าหญิงอดิศจัยสุริยาภา^๓ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอดิศจัยสุริยาภา) ที่ ๒ ใน เจ้าจอมมารดาอ่อน ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๓ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๒๕๑ ตรงกับวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๓๒๕ วันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๖ พระชันษา ๗๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๖

ที่ ๖๖ พระองค์เจ้าหญิงทิพยาลังการ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทิพยาลังการ) ที่ ๓ ใน เจ้าจอมมารดาแส พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๕๒ ตรงกับ วันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๗ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๙๔ ตรงกับวันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ พระชันษา ๔๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

ที่ ๖๗ พระองค์เจ้าหญิงสุจิตราภรณ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุจิตราภรณ์) ที่ ๒ ใน เจ้าจอมมารดาชุ่ม ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๕ แรม ๑๓ ค่ำ ปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๕๒ ตรงกับวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๑ แรม ๖ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๘๐ ตรงกับวันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ พระชันษา ๒๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓

ที่ ๖๘ พระองค์เจ้าหญิงวาปีบุษบากร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีบุษบากร) ที่ ๔ ใน เจ้าจอมมารดาพร้อม ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๗ แรม ๔ ค่ำ ปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ ตรงกับ วันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๓๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๕ พระชันษา ๙๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๖

^๑ เจ้าดารารัศมี พระราชชายา พระธิดาพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระเจ้าเชียงใหม่องค์ที่ ๗ กับแม่เจ้าทิพเกสร (ดูราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๑๕.) ประสูติเมื่อวันอังคารที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๖ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๒๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้จัดพิธีโสกันต์เจ้าดารารัศมีตามแบบอย่างราชประเพณีของเจ้านายในมหาจักรีบรมราชวงศ์ พร้อมกับพระราชทานเครื่องโสกันต์ระดับเจ้าฟ้าให้เป็นเครื่องทรง ครั้น พ.ศ. ๒๔๒๙ ได้ถวายตัวรับราชการฝ่ายในเป็นเจ้าจอมมารดาเจ้าดารารัศมี ต่อมาทรงสถาปนาเป็นเจ้าดารารัศมี พระราชชายา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ สิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ พระชันษา ๖๐ ปี

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙ ร.ศ. ๑๑๑, หน้า ๔๒๕ ว่า พระชันษา ๓ ปี ๔ เดือน ๑๙ วัน หรือ ๑,๒๓๘ วัน

^๓ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงอดิศจัยสุริยาภา (พระนคร : คณะช่าง, ๒๕๐๖.) ว่า อดิศจัยสุริยาภา

ที่ ๖๙ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายมหิตลอดุลเดช^๑ นครธรรมหาราชาธิบดีนทร์ จุฬาลงกรณนรินทรางกูร สมบูรณ์เบญจพรสิริสวัสดิ์ ขัตติยวโรภโตสุชาติ คุณสังกาศเกียรติประภคชฐ์ ลักษณะวิจิตรพิลิสฐบุรุษย์ ชนุตรมรัตนพัฒนศักดิ์ อรรควรราชกุมาร (สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร์ อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก) ที่ ๗ ในสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวีฯ เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันศุกร์ เดือนยี่ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ ตรงกับวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๔ เมื่อปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๒๖๕ พ.ศ. ๒๔๔๖ ทรงสถาปนา เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลอดุลเดช นครธรรมหาราชาธิบดีนทร์ จุฬาลงกรณนรินทรางกูร สมบูรณ์เบญจพรสิริสวัสดิ์ ขัตติยวโรภโตสุชาติ คุณสังกาศเกียรติประภคชฐ์ ลักษณะวิจิตรพิลิสฐบุรุษย์ ชนุตรมรัตนพัฒนศักดิ์ อรรควรราชกุมาร กรมขุนสงขลานครินทร์ ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้เสด็จไปทรงศึกษา วิชาชั้นต้นในประเทศอังกฤษ พ.ศ. ๒๔๕๐ ทรงศึกษาที่โรงเรียนนายร้อยชั้นต้นปอตสדם ในประเทศเยอรมนี ระหว่างศึกษาได้รับพระราชทานยศเป็นนายร้อยตรี แล้วเสด็จเข้าโรงเรียนนายร้อยชั้นสูงที่โกรสลิชเตอร์เฟลด์ เจนจบ แล้วทรงศึกษาวิชาทหารเรือที่โรงเรียนนายเรือเฟลนส์บวร์ก มูริวิก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ - ๒๔๕๗

ครั้นเสด็จกลับมา ทรงเข้ารับราชการในกระทรวงการทหารเรือ กรมเสนาธิการทหารเรือ ตั้งแต่วันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๘ แล้วทรงย้ายไปรับตำแหน่งในกองอาจารย์นายเรือ กรมยุทธศึกษาทหารเรือ ตั้งแต่วันที่ ๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้รับพระราชทานยศเป็นนายพันเอกทหารบก และนายนาวาเอกทหารเรือ และเป็น ราชองครักษ์พิเศษ ต่อมาได้เสด็จไปทรงศึกษาวิชาสาธารณสุขที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ประเทศสหรัฐอเมริกา ได้รับประกาศนียบัตรวิชาการสาธารณสุข ใน พ.ศ. ๒๔๖๔ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๖๗ ทรงรับตำแหน่งข้าหลวงสำรวจ การศึกษาทั่วไป กระทรวงศึกษาธิการ ครั้น พ.ศ. ๒๔๖๙ เสด็จไปทรงศึกษาจักษุวิทยาแพทย ได้รับเกียรตินิยม จากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ใน พ.ศ. ๒๔๗๑ ทรงเป็นอธิบดีกรมมหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๔๖๖-๒๔๖๗ และทรงเป็น อาจารย์สอนนิสิตเตรียมแพทย์ คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทรงปรับปรุง วางรากฐานการแพทย์ของคณะแพทยศาสตร์และศิริราชพยาบาล และทรงสอนที่กรมสาธารณสุข เมื่อวันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๒ เสด็จไปทรงงานเป็นแพทย์ประจำบ้านที่โรงพยาบาลแมคคอร์มิค จังหวัดเชียงใหม่ ต่อมาทรงพระประชวรและสิ้นพระชนม์ที่กรุงเทพฯ ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๐ แรม ๖ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๙๑ ตรงกับวันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๒ เวลา ๑๖.๔๕ น. พระชนมายุ ๓๘ พรรษา ทรงได้รับการเฉลิมพระราชอิสริยยศพระศพเป็นสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลอดุลเดชฯ กรมหลวง สงขลานครินทร์ เมื่อวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๒^๒ ในรัชกาลที่ ๘ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ามหิตลอดุลเดชฯ กรมหลวงสงขลานครินทร์ เมื่อปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๙๖ วันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ ในรัชกาลปัจจุบัน ทรงเฉลิมพระนามพระอัฐิเป็น สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก

^๑ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๐ ร.ศ. ๑๒๒, หน้า ๗๐๓ ว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิตลอดุลเดช กรมขุนสงขลานครินทร์ และเฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑, หน้า ๒๙๖.

^๒ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ภาคปลาย วันที่ ๑ มกราคม ๒๔๗๑ - วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๔๗๕ (กรุงเทพฯ : วัชรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๖๒๙. (ดูรายละเอียดในภาคผนวก)

เมื่อวันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๓^๑ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวงเมื่อวันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ เป็นต้นราชสกุล มหิดล ณ อยุธยา

ที่ ๗๐ พระองค์เจ้าชายอนุสรสิริประสาธน์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนุสรสิริประสาธน์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์เกษร ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๓ แรม ๙ ค่ำ ปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ ตรงกับวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๖๒ วันที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ พระชันษา ๑๐ ปี^๒ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๓

ที่ ๗๑ พระองค์เจ้าหญิงลาวาดรวงศ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลาวาดรวงศ์) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเลื่อน^๓ ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๒ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก จ.ศ. ๑๒๕๕ ตรงกับวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ พระชันษา ๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๓๗

ที่ ๗๒ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจุฑาธุชธราดิลก สยามาธิปกปรมินทร จุฬาลงกรณ์ราชวโรรส อติศัยศอุภัยชาติพิสุทธิ์ ไทวปายนุตมคัคคีอดุลยลักษณวิลาส มหามกุฏราชพงศานุพัทธ วิวัฒนผลพรพิสิษฐ มหิศรราชกุมาร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย) ที่ ๘ ในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๘ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก สยามาธิปกปรมินทร จุฬาลงกรณ์ราชวโรรส อติศัยศอุภัยชาติพิสุทธิ์ ไทวปายนุตมคัคคีอดุลยลักษณวิลาส มหามกุฏราชพงศานุพัทธ วิวัฒนผลพรพิสิษฐ มหิศรราชกุมาร กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย^๔ เมื่อวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ ทรงได้รับปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิตจากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ เมื่อพ.ศ. ๒๔๕๙ แล้วเสด็จกลับ พ.ศ. ๒๔๖๑

ในรัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๖๒ ทรงดำรงตำแหน่งเป็นองคมนตรี เป็นอาจารย์ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กระทรวงธรรมการ ตำแหน่งศาสตราจารย์ และเป็นที่ปรึกษาโรงเรียนเพาะช่าง พ.ศ. ๒๔๖๓ เป็นกรรมการพิเศษโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ปัจจุบันคือ วชิราวุธวิทยาลัย และดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการโรงเรียนเพาะช่าง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ บูรพาษาฒ แรม ๑๑ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๘๕ ตรงกับวันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ พระชันษา ๓๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ เป็นต้นราชสกุล จุฑาธุช ณ อยุธยา

^๑ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘๗ ตอนที่ ๕๒ วันที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๑๓ ฉบับพิเศษ, หน้า ๑ - ๗.

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๗ ร.ศ. ๑๑๙, หน้า ๕๖ ว่า พระชันษา ๘ ปี ๒ เดือน ๑๕ วัน หรือ ๒,๙๙๖ วัน

^๓ เจ้าจอมมารดาเลื่อน ธิดาพระนรินทรภรณ์ (ลอย นิชะวานนท์) กับปริก เกิดเมื่อวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๘ ถึงแก่อสัญกรรมวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๔๑.)

^๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘ ร.ศ. ๑๑๐, หน้า ๕๙ ว่าประสูติวันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๔

^๕ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๔๒๙ ว่า กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย

ที่ ๗๓ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์จิว^๑ เมื่อวันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๙ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ สิ้นพระชนม์เมื่อวันพุธ เดือน ๓ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๕ พระชันษาเดือนเศษ

ที่ ๗๔ พระองค์เจ้าหญิงเหมวดี^๒ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเหมวดี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเหม^๓ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนยี่ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๓๓๔ วันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ พระชันษา ๗๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๖

ที่ ๗๕ พระองค์เจ้าชายอุรุพงษ์ศรีสมโภช (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุรุพงษ์ศรีสมโภช) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเลื่อน ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก จ.ศ. ๑๒๕๕ ตรงกับวันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม เดือน ๑๐ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๑ ตรงกับวันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๒ พระชันษา ๑๗ ปี^๔ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว สวมมิสกวัน เมื่อวันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๒

ที่ ๗๖ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายประชาธิปกคัคคีเดชน์ ชเนศรมหาราชาธิราช จุฬาลงกรณนาถวโรรส อุดมยศอกฤษฐศักดิ์ อภัยปักษนาวิล อสัมภินชาติพิสุทธิ์ มหามกุฏราชพงศบริพัตร บรมชัตติยมหารัษฎาภิษิณญจนพรโรชทัย มงคลสมัยสมากร สถาวรวัจฉริยคุณ อดุลยราชกุมาร (พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว) ที่ ๙ ในสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันพุธ เดือน ๑๑ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก จ.ศ. ๑๒๕๕ ตรงกับวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๖ เมื่อปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๖๗ พ.ศ. ๒๔๔๘ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกคัคคีเดชน์ ชเนศรมหาราชาธิราช จุฬาลงกรณนาถวโรรส อุดมยศอกฤษฐศักดิ์ อภัยปักษนาวิล อสัมภินชาติพิสุทธิ์ มหามกุฏราชพงศบริพัตร บรมชัตติยมหารัษฎาภิษิณญจนพรโรชทัย มงคลสมัยสมากร สถาวรวัจฉริยคุณ อดุลยราชกุมาร กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา ต่อมาเมื่อพ.ศ. ๒๔๔๙ ได้เสด็จไปทรงศึกษาชั้นต้นที่โรงเรียนอัสสัมชัญแล้วทรงศึกษาวิชาทหารบกที่โรงเรียนนายร้อย เมืองวูลิช ในประเทศอังกฤษ สำเร็จวิชาทหารปืนใหญ่ ทรงได้รับแต่งตั้งเป็นนายร้อยตรีกิตติมศักดิ์แห่งกองทัพบกอังกฤษ เสด็จกลับมารับราชการในรัชกาลที่ ๖ เป็นนายร้อยเอก

^๑ เจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์จิว อิดาหม่อมเจ้าวัฒนา กปิธลา ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๔๑.)

^๒ ในคราวสมโภชเดือน ได้รับพระราชทานพระนามว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้ามณฑนาภาวดี (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙ ร.ศ. ๑๑๑, หน้า ๔๓๒.) เปลี่ยนพระนามเป็นพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเหมวดี เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๑ (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๕ ร.ศ. ๑๑๗, หน้า ๔๔๗.)

^๓ น่าจะเป็นลำดับที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเหม เพราะตกพระโลหิตองค์ ๑ (ระหว่าง ลำดับที่ ๖๙-๗๐) เจ้าจอมมารดาเหม อิดาพระยารธรรมสารนิตติ (พลับ อมาตยกุล) กับท่านแสง (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๔๐.)

^๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๖ ร.ศ. ๑๒๘, หน้า ๑๔๐๘ ว่า พระชันษานับตามสุริยคติได้ ๑๕ ปี ๑๑ เดือน ๕ วัน หรือนับเรียงปีได้ ๑๗ ปี

ผู้บังคับการทหารปืนใหญ่ ต่อมาเลื่อนเป็นนายพันโท ราชวงศ์ราชย์ ตำแหน่งผู้บังคับการโรงเรียนนายร้อยชั้นปฐม และทรงอภิเษกสมรสกับหม่อมเจ้าหญิงจำเริญพรณี แล้วเสด็จไปทรงศึกษาวิชาการทหารชั้นสูงสุดในโรงเรียน เสนาธิการทหารเอกอล เดอ แกร์ ที่ประเทศฝรั่งเศส เสด็จกลับเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ ทรงดำรงตำแหน่งผู้บังคับการ กองพลทหารบกที่ ๒ และผู้บังคับการพิเศษ กรมทหารปืนใหญ่ที่ ๒ ต่อมาเป็นนายพันเอก ปลัดกรมเสนาธิการ ทหารบก พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นผู้บัญชาการกองพลทหารบกที่ ๒ และเป็นผู้บังคับการพิเศษ กรมทหารปืนใหญ่ที่ ๒ เลื่อนกรมเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ ชเนศกรมหาราชาธิบดีราช จุฬาลงกรณ์ นาวาโรรส อุดมยศอุกฤษฐศักดิ์ อุภัยปักษณาวิล อสัมภินชาติพิสุทธิ์ มหามกุฏราชพงศบริพัตร บรมชัตติยมหา รัชฎาภิษิณญจนพรโษทัย มงคลสมัยสมากร สถาวรวิจิตรคุณ อุดุลยราชกุมาร กรมหลวงฯ เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ และทรงดำรงพระสถานะเป็นองค์พระรัชทายาท

เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ พ.ศ. ๒๔๖๘ บรมราชาภิเษกเมื่อวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๘ แล้วเสด็จประพาสสหรัฐอเมริกาและชวา เมื่อพ.ศ. ๒๔๗๒ เสด็จประพาสอินโดจีน (เวียดนามและกัมพูชา) และเสด็จประพาสสหรัฐอเมริกา เมื่อพ.ศ. ๒๔๗๓ พระราชทาน รัฐธรรมนูญเมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ เสด็จประพาสภาคพื้นยุโรปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ ทรงสละราชสมบัติ เมื่อวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ ที่ประเทศอังกฤษ เสด็จสวรรคตที่ประเทศอังกฤษในรัชกาลที่ ๘ เมื่อวันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ พระชนมพรรษา ๔๘ พรรษา ถวายพระเพลิงพระบรมศพเมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๔ ที่ประเทศอังกฤษ และอัญเชิญพระบรมอัฐิกลับถึงประเทศไทย เมื่อวันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๒

ที่ ๗๗ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า) ที่ ๘ ในสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวีฯ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะเส็ง เบญจศก จ.ศ. ๑๒๕๕ ตรงกับวันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๖ สิ้นพระชนม์วันอาทิตย์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๖ ปีมะเส็งนั้น พระชันษา ๔ วัน^๑

รวมสมเด็จพระเจ้าลูกเธอและพระเจ้าลูกเธอ ในรัชกาลที่ ๕

ประสูติก่อนบรมราชาภิเษก ๒ พระองค์

ประสูติเมื่อบรมราชาภิเษกแล้ว ๗๕ พระองค์

รวมทั้งสิ้น ๗๗ พระองค์^๒

ราชสกุลที่สืบสายตรงจากพระราชโอรสมี ๑๕ มหาสาขา

^๑ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๖), หน้า ๘๐ (หน้าหลัง) ว่า สิ้นพระชนม์วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๒ พระชันษา ๗ วัน และทรงว่า “ไม่มีไว้ทุกข์ เพราะเป็นเด็กยังไม่มีฟัน ตำราเคย งดมาทุกครั้ง”

^๒ ประสูติก่อนบรมราชาภิเษก ๒ พระองค์ เมื่อบรมราชาภิเษกแล้วเป็น สมเด็จพระเจ้าฟ้า ๒๒ พระองค์ พระองค์เจ้า ๕๓ พระองค์ ตกพระโลหิต ๒๐ พระองค์ รวมทั้งสิ้น ๙๗ พระองค์

พระราชธิดา ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖

ที่ ๑ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี (สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี) ประสูติแต่พระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวี^๑ เมื่อวันอังคารที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘^๒ เมื่อแรกประสูติ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา^๓ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๗๐ เปลี่ยนคำนำพระนามเป็น สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา^๔ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๙๗ วันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนคำนำพระนามเป็น สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา^๕ ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ พระราชทานยศทหาร ตำแหน่งพันโทหญิง ผู้บังคับการพิเศษ ในกองพันทหารราบที่ ๒ กรมผสมที่ ๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๔ พระชันษา ๘๕ ปี โปรดเกล้าฯ ให้จัดเสด็จฉัตร ๗ ชั้น ถวายเป็นเครื่องเพิ่มพระเกียรติยศเป็นพิเศษ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันจันทร์ที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๕

^๑ พระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวี พระนามเดิม เครือแก้ว เป็นธิดาพระยาอภัยภูเบศร์ (เลื่อน อภัยวงศ์) กับ คุณเล็ก บุณนาค ประสูติเมื่อวันเสาร์ที่ ๑๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๘ ในรัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นเจ้าจอมสุวัทนา เมื่อวันที่ ๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้รับการสถาปนาขึ้นเป็น พระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวี เมื่อวันที่ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ สิ้นพระชนม์เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๑๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๙

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๒ พ.ศ. ๒๔๖๘, หน้า ๒๖๒๑ บันทึกไว้ว่า “วันอังคารที่ ๒๔ เวลา ๑๒.๕๕ ล.ท. พระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวี ได้ประสูติพระธิดาโดยสวัสดิภาพ นายแพทย์ตรวจพระอาการ รายงานว่า มีพระอาการดีอยู่ ทั้งพระวรราชเทวีและพระกุมาร”

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๙๔.

^๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๔ พ.ศ. ๒๔๗๐, หน้า ๕๑๓.

^๕ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๒, หน้า ๑๑๗๙ - ๑๑๘๐.

รัชกาลที่ ๗
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ไม่มีพระราชโอรสธิดา^๑

รัชกาลที่ ๘
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร

ไม่มีพระราชโอรสธิดา

---

^๑ ทรงรับพระองค์เจ้าจิรศักดิ์สุประภาต (ดู พระองค์เจ้าหลานเธอในรัชกาลที่ ๔ หน้า ๑๖๒) เป็นพระราชบุตรบุญธรรม ผู้สืบสายสกุลใช้นามสกุลว่า ศักดิ์เดชนันท์ ภาณุพันธุ์ (ดู พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี, หน้า ๒๗๘.)

**พระราชโอรสและพระราชธิดา
ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๘
และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ^๑**

ที่ ๑ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงอุบลรัตนราชกัญญา สิริวัฒนาพรรณวดี (ทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตนราชกัญญา สิริวัฒนาพรรณวดี)^๒ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๓๑๓ ตรงกับวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๔ ทรงศึกษาระดับปริญญาตรี ณ สถาบันเทคโนโลยีแมสซาชูเซตส์ เมืองเคมบริดจ์ มลรัฐแมสซาชูเซตส์ ประเทศสหรัฐอเมริกา ในสาขาวิชาคณิตศาสตร์ และสาขาวิชาวิทยาศาสตร์ชีวเคมี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖ จากนั้นทรงศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชาสาธารณสุขศาสตร์ ณ มหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย ลอสแอนเจลิส ประเทศสหรัฐอเมริกา พระกรณียกิจสำคัญ ได้แก่ ทรงริเริ่มก่อตั้งและเป็นองค์ประธานโครงการเด็กพิเศษ โครงการต้านยาเสพติด ชมรมทูปิ่นมเบอร์วัน ในสถานศึกษา ชุมชนต่าง ๆ ทรงก่อตั้งมูลนิธิคุณพุ่ม เพื่อช่วยเหลือเด็กที่เป็นโรคออทิสติก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๘

ที่ ๒ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายวชิราลงกรณ^๓ (สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณฯ สยามมกุฎราชกุมาร) ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๓๑๔ ตรงกับวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ ได้รับการสถาปนาพระอิสริยยศศักดิ์ และเฉลิมพระนามาภิไธยเป็น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร สิริกิตยสมบุรณสวางคฺวิธมน์ วรชัตติยราชสันตติวงศ์ มหิตลพงศอดุลยเดช จักรีนเรศยุพราชวิสุทธิ สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนอ้าย แรม ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง จัตวาศก จ.ศ. ๑๓๓๔ ตรงกับวันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ ทรงสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาอักษรศาสตร์ (ด้านการทหาร) จากมหาวิทยาลัยนิวเซาท์เวลส์ ประเทศออสเตรเลีย จากนั้นทรงศึกษาที่โรงเรียนเสนาธิการทหารบก ทรงสำเร็จการศึกษาที่คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐ และหลักสูตรวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ประเทศอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๓

^๑ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ดุที่ พระราชปนัดดา รัชกาลที่ ๕.

^๒ ทรงลาออกจากฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์เมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘๙ พ.ศ. ๒๕๑๕, ตอนที่ ๑๑๒ วันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ ฉบับพิเศษ, หน้า ๑.)

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖๙ พ.ศ. ๒๔๙๕, ภาค ๒ เล่ม ๒ ตอนที่ ๕๔ วันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๕ หน้า ๓๐๒๗ - ๓๐๒๘ และ สมเด็จพระสังฆราช กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, “หลักฐานการประทานพระนามสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายวชิราลงกรณ,” ศิลปการ ๘, ๒ (กรกฎาคม ๒๔๙๗) : ๓-๖.

^๔ “ประกาศสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘๙ พ.ศ. ๒๕๑๕, ภาค ๒ เล่ม ๒ ตอนที่ ๒๐๐ วันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ ฉบับพิเศษ หน้า ๑ - ๓.

ทรงรับราชการเข้าประจำการ ณ กองปฏิบัติการทางอากาศพิเศษ นครเพิร์ธ รัฐออสเตรเลียตะวันตก ประเทศออสเตรเลีย ต่อมาทรงเป็นร้อยตรี เหล่าทหารราบ เรือตรี พรรคนาวิน เรืออากาศตรี เหล่าทหาร นักบิน และนายทหารพิเศษประจำกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ นายทหารพิเศษประจำกองทัพเรือ และนายทหารพิเศษประจำกองทัพอากาศ ครั้น พ.ศ. ๒๕๑๘ ทรงเป็นร้อยเอก เรือเอก และ เรืออากาศเอก ทรงเข้ารับราชการเป็นนายทหารประจำกรมข่าวทหารบก กระทรวงกลาโหม พ.ศ. ๒๕๒๑ ทรงดำรงตำแหน่ง รองผู้บังคับกองพันทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ กรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ พ.ศ. ๒๕๒๓ ทรงดำรงตำแหน่งผู้บังคับกองพันทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ กรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ พ.ศ. ๒๕๒๗ ทรงดำรงตำแหน่งผู้บังคับการ กรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ พ.ศ. ๒๕๓๑ ทรงเป็นพลโท พลเรือโท และพลอากาศโท และนายทหารพิเศษประจำกรมทหารราบที่ ๒ รักษาพระองค์ กรมทหารราบที่ ๑๒ รักษาพระองค์ กรมทหารราบที่ ๒๑ รักษาพระองค์ กรมทหารราบที่ ๓๑ รักษาพระองค์ กองพันทหารม้าที่ ๔ รักษาพระองค์ กรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ รักษาพระองค์ กองพันทหารช่างที่ ๑ รักษาพระองค์ และทรงดำรง ตำแหน่งผู้บัญชาการหน่วยบัญชาการ ทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ พ.ศ. ๒๕๓๕ ทรงเป็นพลเอก พลเรือเอก และพลอากาศเอก ดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการหน่วยบัญชาการถวายความปลอดภัยรักษาพระองค์ สำนักผู้บัญชาการ ทหารสูงสุด และนายกองใหญ่ กองอาสารักษาดินแดน สำนักอำนวยการกองอาสารักษาดินแดน พ.ศ. ๒๕๓๗ ทรงปฏิบัติหน้าที่ครูการบิน เครื่องบินขับไล่แบบเอฟ ๕ อี/เอฟ พ.ศ. ๒๕๔๗ ทรงดำรงตำแหน่งนายทหารพิเศษ ประจำกองพันทหารราบที่ ๓ กรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ พ.ศ. ๒๕๔๘ ทรงดำรงตำแหน่ง นายทหารพิเศษประจำกรมทหารช่างที่ ๑ รักษาพระองค์ กองพันทหารช่างที่ ๒ รักษาพระองค์^๑

ที่ ๓ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงสิรินธรเทพรัตนสุตา กิติวัฒนาดุลโสภาคย์^๒ (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี) ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะแม สัปตศก จ.ศ. ๑๓๑๗ ตรงกับ วันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๘ ได้รับการสถาปนาพระอิสริยยศักดิ์ และเฉลิมพระนามาภิไธยเป็น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี เมื่อวันที่จันทร์ เดือน ๑๒ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๓๓๙ ตรงกับวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๐^๓ ทรงสำเร็จการศึกษา ระดับปริญญาตรี สาขาประวัติศาสตร์ เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง เจริญทอง และระดับปริญญาโทสาขาภาษาบาลี และสันสกฤต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และทรงศึกษาระดับปริญญาโท ด้านจารึกภาษา ตะวันออก (ภาษาสันสกฤต และภาษาเขมร) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และทรงศึกษาระดับ ปริญญาเอก สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

^๑ ดู พระราชประวัติโดยละเอียด ใน สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร (นครหลวงฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๑๕) และประมวลพระบรมฉายาลักษณ์ พระราชประวัติ พระราชจริยาวัตร พระราชนิพนธ์ ภาพฝีพระหัตถ์ของ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ตั้งแต่ประสูติจนถึงปัจจุบัน (กรุงเทพฯ : สัตยการพิมพ์, ๒๕๒๐.)

^๒ เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๒ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม) (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๘), หน้า ๓๘๗ ส่วนราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗๒ พ.ศ. ๒๔๘๘, ภาค ๑ เล่ม ๒ ตอนที่ ๓๖ วันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ หน้า ๑๑๑๓ ว่า “สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินทรเทพรัตนสุตาฯ”

^๓ “ประกาศสถาปนา,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙๔ พ.ศ. ๒๕๒๐, ภาค ๒ เล่ม ๒ ตอนที่ ๑๓๑ วันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ ฉบับพิเศษ หน้า ๑ - ๓.

พ.ศ. ๒๕๑๘ ทรงก่อตั้งและดำรงตำแหน่งองค์ประธานมูลนิธิสายใจไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ สำหรับช่วยเหลือ ทหาร ตำรวจ และพลเรือน ที่บาดเจ็บ พิการ ในการปฏิบัติหน้าที่ป้องกันประเทศชาติ พ.ศ. ๒๕๒๐ ทรงได้รับพระกรุณาธิคุณ โปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งนายทหารพิเศษประจำกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็ก รักษาพระองค์ นายทหารพิเศษประจำกองทัพเรือ และนายทหารพิเศษประจำกองทัพอากาศ และทรงดำรงตำแหน่งอุปนายก ผู้อำนวยการสภาภาษาไทย พ.ศ. ๒๕๒๓ ทรงดำรงตำแหน่งอาจารย์ ส่วนการศึกษา โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า พ.ศ. ๒๕๒๔ ทรงจัดตั้งโครงการเกษตรเพื่ออาหารกลางวันอันเนื่องมาจากพระราชดำริในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อช่วยเหลือเด็กในท้องถิ่นทุรกันดารให้มีสุขภาพดี และมีคุณภาพทางการศึกษา พ.ศ. ๒๕๒๕ ทรงเป็นแม่กองในการบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และพระบรมมหาราชวัง พ.ศ. ๒๕๓๙ ทรงเป็นพลเอกหญิง พลเรือเอกหญิง และพลอากาศเอกหญิง พ.ศ. ๒๕๔๓ ทรงเป็นศาสตราจารย์ และพ.ศ. ๒๕๔๕ ทรงดำรงตำแหน่งนายทหารพิเศษ ประจำกองพลทหารม้าที่ ๒ รักษาพระองค์ และทรงเป็นองค์ประธานกรรมการมูลนิธิชัยพัฒนา^๑

ที่ ๔ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี^๒ (สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี)^๓ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะโรง จ.ศ. ๑๓๑๙ ตรงกับวันที่ ๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๐ ทรงสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาวิชาเคมี เกียรตินิยมอันดับ ๑ จากคณะวิทยาศาสตร์และอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และทรงศึกษาระดับปริญญาเอก ทางวิทยาศาสตร์ สาขาอินทรีย์เคมี คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ทรงได้รับปริญญาเอก สาขาเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ คณะประมง มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ปริญญาเอก สาขาพิษวิทยา จากมหาวิทยาลัยโตเกียว ประเทศญี่ปุ่น และระดับหลังปริญญาเอก จากมหาวิทยาลัยอูล์ม ประเทศเยอรมนี

ทรงเข้ารับราชการ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๔ เป็นร้อยเอกหญิง เรือเอกหญิง เรืออากาศเอกหญิง ต่อมา พ.ศ. ๒๕๒๙ เป็นศาสตราจารย์ กองการศึกษา โรงเรียนนายเรืออากาศ กรมยุทธศึกษาทางอากาศ ทรงก่อตั้งสถาบันวิจัยจุฬาภรณ์เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ พ.ศ. ๒๕๓๕ ทรงเป็นศาสตราจารย์ สาขาวิชาเคมีอินทรีย์ ภาควิชาเคมี คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล พ.ศ. ๒๕๓๙ ทรงเป็นอาจารย์พิเศษของโรงเรียนนายเรือ โรงเรียนนายเรืออากาศ และโรงเรียนเสนาธิการทหารอากาศ พ.ศ. ๒๕๔๒ ทรงเป็นพลเอกหญิง พลเรือเอกหญิง พลอากาศเอกหญิง และทรงดำรงตำแหน่งรองผู้บัญชาการหน่วยบัญชาการถวายความปลอดภัยรักษาพระองค์ กองทัพอากาศ

รวมพระราชโอรสธิดาเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้า ๔ พระองค์

^๑ ดู พระราชประวัติโดยละเอียดใน สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. ความรู้เรื่อง พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในที่ได้รับสถาปนาพระอิสริยยศ “สมเด็จพระ” ในสมัยรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๐.)

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗๔ พ.ศ. ๒๕๐๐, ภาค ๒ เล่ม ๒ ตอนที่ ๗๓ วันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๐ หน้า ๒๑๘๔ - ๒๑๘๕.

^๓ ตามประกาศเรื่อง “พระอิสริยยศฐานันดรศักดิ์ของพระโอรสพระธิดาในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์อัครราชกุมารี ให้สถาปนาพระอิสริยยศ ในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ให้ทรงดำรงพระอิสริยยศฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์ เป็นพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าทุกพระองค์” (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙๙ พ.ศ. ๒๕๒๕, ตอนที่ ๑๓๕ ฉบับพิเศษ หน้า ๑ - ๒.)

พระราชโอรสธิดา
ในสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท
(กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชกาลที่ ๑)

ประสูติก่อนอุปราชาภิเษก*

ที่ ๑ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงพิกุลทอง^๖ (สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าพิกุลทอง กรมขุนศรีสุนทร) ประสูติแต่เจ้าศิริรตจา^๗ เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๓๒๐ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าพิกุลทอง กรมขุนศรีสุนทร^๘ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๗๐ ตรงกับวันที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๕๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓ พระชันษา ๓๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาวท้องสนามหลวง^๙

ที่ ๒ พระองค์เจ้าชายลำดวน (พระเจ้านารายณ์^๖ พระองค์เจ้าลำดวน) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาชะ เมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๓๒๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๑๖๕ พ.ศ. ๒๓๔๖ พระชันษา ๒๕ ปี

---

* ประถมวงษแลพระราชพงษาวดารย่อฯ, หน้า ๒๖-๒๗ ว่า “...ครั้นมาเมื่อแผ่นดินเจ้ากรุงธนบุรี ได้มีนารีหนึ่งมาเปนพระชายา ประสูติพระโอรสแลพระธิดาพระองค์หนึ่งหญิงสองพระองค์ สิ้นพระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์ แล้วนารีนั้นก็เรีกร้างร้างฉานไปไม่ได้อยู่ด้วย...”

^๖ พระราชโอรสธิดาในสมเด็จพระบรมราชเจ้าที่ประสูติแต่พระมารดาเป็นเจ้านั้น จะมีพระอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้าได้ก็ต่อเมื่อพระเจ้าแผ่นดินโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าฟ้าได้เท่านั้น หากไม่ได้โปรดเกล้าฯ แล้วก็จะมีพระอิสริยยศเพียงพระองค์เจ้า ดู “ประกาศฉบับที่ ๒๗๓ เรื่องประกาศพระราชพิธีโสกันต์ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์,” ในประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, หน้า ๒๐๙ ; ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม, ข้อ (๓๙).

^๗ เจ้าศิริรตจา เชื้อสายเจ้าเจ็ดตน น้องพระเจ้านกวิเศษเมืองเชียงใหม่ บางแห่งเรียกว่า เจ้าศิริรจนา เจ้ารจจา เจ้าสัจจา หรือเจ้าศรีโอโนชา

^๘ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษฯ, หน้า ๔๑.

^๙ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังหน้า

^๖ ในรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้ค่านำพระนามพระราชโอรสธิดาในสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทว่า “สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ” หรือ “พระเจ้าหลานเธอ”

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบัญญัติให้ใช้ค่านำหน้าพระนามพระราชโอรสธิดาวังหน้าในรัชกาลที่ ๑ - ๔ ว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ และพระบรมวงศ์เธอ (ดู ประกาศรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๗๑ และ ๓๑๐)

ต่อมาสมัยต้นรัชกาลที่ ๕ พระราชโอรสธิดาของวังหน้าในรัชกาลที่ ๑ - ๓ และพระราชโอรสธิดาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีพระชนมายุแก่กว่ารัชกาลที่ ๕ ทรงบัญญัติให้ใช้ว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ และพระราชโอรสธิดาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีพระชนมายุอ่อนกว่ารัชกาลที่ ๕ และพระโอรสธิดากรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ทรงบัญญัติให้ใช้ว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๓๐ ทรงบัญญัติให้ใช้ว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ สำหรับพระราชโอรสธิดาวังหน้า รัชกาลที่ ๑ - ๔ และพระบรมวงศ์เธอ สำหรับพระโอรสธิดาวังหน้ารัชกาลที่ ๕ จนถึงวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เลิกใช้คำว่า “พระเจ้าบรมวงศ์เธอ” และ “พระบรมวงศ์เธอ” ให้ใช้ค่านำหน้าพระนามใหม่ว่า “พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ” และ “พระราชวรวงศ์เธอ” สืบไป

ที่ ๓ พระองค์เจ้าหญิงเกสร (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเกสร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาบัว^๑ เมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๓๒๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓^๒

ที่ ๔ พระองค์เจ้าชายอินทปัต (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอินทปัต) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาตัน เมื่อปีชวด จ.ศ. ๑๑๔๓ พ.ศ. ๒๓๒๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๑๖๕ พ.ศ. ๒๓๔๖ พระชันษา ๒๔ ปี

ที่ ๕ พระองค์เจ้าชายก้อนแก้ว (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าก้อนแก้ว) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาล่า ประสูติเมื่อปีฉลู ตรีศก พ.ศ. ๒๓๒๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓^๓

ที่ ๖ พระองค์เจ้าชายข้าง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าข้าง) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาบุย เมื่อปีฉลู ตรีศก พ.ศ. ๒๓๒๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓^๔

ประสูติเมื่ออุปราชาภิเษกแล้ว

ที่ ๗ พระองค์เจ้าหญิงดวงจันทร์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดวงจันทร์) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาฉิม^๕ ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๙ แรมค่ำ ๑ ปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๑๔๕ ตรงกับวันที่ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๒๖ ในรัชกาลที่ ๒ ได้ทำราชการอยู่ในพระบวรราชวัง ภายหลังกรมพระราชวังบวรสวรรคตแล้ว ได้ย้ายมาทำราชการในพระบรมมหาราชวัง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๔ แรม ๔ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๓๐ ตรงกับวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๖ พระชันษา ๘๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันศุกร์ เดือน ๗ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๓๑ ตรงกับวันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๒

ที่ ๘ พระองค์เจ้าชายอสุณี (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเสนีเทพ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาขำ เมื่อปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๑๔๕ พ.ศ. ๒๓๒๖ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าหลานเธอ กรมหมื่นเสนีเทพ เมื่อวันพุธ เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๗๐ ตรงกับวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๕๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๘^๖ เป็นต้นราชสกุล อสุณี ณ อยู่ยง

ที่ ๙ พระองค์เจ้าหญิงโกล (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโกล) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาแก้วศาลาลอย เมื่อปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๑๔๕ พ.ศ. ๒๓๒๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อพ.ศ. ๒๓๘๖

^๑ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าน ว่า ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาแก้ว

^๒ วันบรมมหาประสูตริแลวันประสูตริ (ฉบับคัดสำเนา) ว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

^๓ เรื่องเดียวกัน, ว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

^๔ เรื่องเดียวกัน, ว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

^๕ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าน ว่า เจ้าจอมมารดาฉิมแขก

^๖ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พ.ศ. ๒๔๑๑, หน้า ๒๘, ๓๕.

^๗ พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี, หน้า ๓๑.

พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุประจำวัดสระเกศ เมื่อวันที่อาทิตย์ เดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ ปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๒๐๕ ตรงกับวันที่ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๖^๑

ที่ ๑๐ พระองค์เจ้าหญิงบุรณาค (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุรณาค) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดามา เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๒๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๑๑ พระองค์เจ้าหญิงดาราวดี^๒ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดาราวดี) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาน้อย^๓ ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๔ แรม ๖ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๑๔๗ ตรงกับวันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๒๘ ต่อมาเป็นพระชายาสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ พระราชทานเพลิงพระศพ วันที่ ๑๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๑^๔

ที่ ๑๒ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาสุวรรณา เมื่อปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๑๔๗ พ.ศ. ๒๓๒๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔

ที่ ๑๓ พระองค์เจ้าหญิงโกสุม (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโกสุม) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาพวง เมื่อปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๑๔๗ พ.ศ. ๒๓๒๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๑๔ พระองค์เจ้าหญิงกำพูษัตริ^๕ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากำพูษัตริ) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดานักกองค์^๖ ประสูติเมื่อปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๑๔๘ พ.ศ. ๒๓๒๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔

ที่ ๑๕ พระองค์เจ้าหญิงปัทมราช (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปัทมราช) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาน้อย^๗ เมื่อปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๑๔๙ พ.ศ. ๒๓๓๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ ราว พ.ศ. ๒๔๐๘^๘

ที่ ๑๖ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาฉิม ประสูติเมื่อปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๑๔๙ พ.ศ. ๒๓๓๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๑๗ พระองค์เจ้าชายมิ่ง^๙ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามิ่ง) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเกศ เมื่อปีวอก^{๑๐} สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๕๐ พ.ศ. ๒๓๓๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

^๑ “การพระศพพระองค์เจ้าหญิงโกมล,” ใน ประชุมหมายรับสั่งภาค ๔ ตอนที่ ๒๙, หน้า ๑๑๗.

^๒ พระองค์เจ้าหญิงดาราวดี ภายหลังมีพระนามว่า เจ้าข้างในข้าง ทูลกระหม่อมข้างในข้าง (ดู ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๗ หน้า ๑๐๙.)

^๓ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าน ว่า เจ้าจอมมารดาน้อยแขก

^๔ “จดหมายเหตุของหมอบรัดเล,” ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒, หน้า ๓๕๙.

^๕ วันบรมมหาประสูติและวันประสูติ (ฉบับคัดสำเนา) ว่า กำภูษัตริ พระราชวิจารณ์เรื่องจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีเลขหัวข้อเรื่อง ๑๔๒ ว่า กำพูษัตริ

^๖ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าน ว่า เจ้าจอมมารดานักกองค์ เชื้อสายเขมร ธิตาสมเด็จพระอุทัยราชา หรือสมเด็จพระนารายณ์ราชา พระเจ้ากรุงกัมพูชา (ดู พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, หน้า ๑๒.)

^๗ เจ้าจอมมารดาน้อย ธิตาเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ใน พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าน ว่า เจ้าจอมมารดาน้อย เมืองละคร

^๘ หอสมุดแห่งชาติ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๗, เลขที่ ๑๕/๑๓

^๙ บางครั้งออกพระนามว่า พระองค์เจ้ามิ่งชน (ดู พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี, หน้า ๓๓๓.)

^{๑๐} วันบรมมหาประสูติและวันประสูติ (ฉบับคัดสำเนา) ว่า ประสูติปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๑๔๙

ที่ ๑๘ พระองค์เจ้าชายสิงหาราช (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสิงหาราช) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาล่า ประสูติเมื่อปีวอก สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๕๐ พ.ศ. ๒๓๓๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓^๑

ที่ ๑๙ พระองค์เจ้าหญิงกลัด (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากลัด) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดา มีใหญ่ เมื่อปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๑๕๑ พ.ศ. ๒๓๓๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๒๐ พระองค์เจ้าหญิงฉิมพลี^๒ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉิมพลี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาจ้าว เมื่อปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๑๕๑ พ.ศ. ๒๓๓๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๒๑ พระองค์เจ้าชายสังกะทัต^๓ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมขุนนราอนุชิต) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดา ฉิม ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๑๕๑ ตรงกับวันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๓๓๒ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นนราอนุชิต ถึงรัชกาลที่ ๔ เลื่อนเป็นพระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมขุนนราอนุชิต สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีชลา อัฐศก จ.ศ. ๑๒๒๘ ตรงกับวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๙ พระชันษา ๗๗ ปี^๔ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๙^๕ เป็นต้นราชสกุล สังกะทัต ณ อยุธยา

ที่ ๒๒ พระองค์เจ้าหญิงแก้ว^๖ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าแก้ว) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาแจ่ม เมื่อปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๑๕๑ พ.ศ. ๒๓๓๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๒๓ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดานักองค์เกา^๗ ประสูติปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๑๕๓ พ.ศ. ๒๓๓๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๒๔ พระองค์เจ้าหญิงศรีสุตาอับสร^๘ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีสุตาอับสร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเพ็ง เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๑๕๓ พ.ศ. ๒๓๓๔ ทรงรับราชการข้างใน ในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ ครั้นสวรรคตแล้ว ได้ไปรับราชการข้างในในพระบรมมหาราชวังต่อมาจนสิ้นพระชนม์^๙ ในรัชกาลที่ ๓^{๑๐}

^๑ เรื่องเดียวกัน, ว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

^๒ ลัทธิธรรมนิยมต่างๆ เล่ม ๒ (นครหลวง : บรรณาการ, ๒๕๑๕), หน้า ๒๘๖ ว่า พระองค์เจ้าจิวฉิมพลี

^๓ เรื่องเดียวกัน, ว่า พระองค์เจ้าสังกะทัต

^๔ พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี, หน้า ๓๔.

^๕ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๓๐๖ และว่า สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่พระราชทานเพลิงพระศพพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

^๖ ดวงพระขาดาแลดวงขาดาต่าง ๆ (สำเนาต้นฉบับลายมือ), หน้า ๕๕ ออกพระนามว่า พระองค์ธรรมราช

^๗ เจ้าจอมมารดานักองค์เกา ธิดาสมเด็จพระอุทัยราชา หรือสมเด็จพระนารายณ์ราชา พระเจ้ากรุงกัมพูชา (ดู พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, หน้า ๑๒.) ส่วน พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าน่า ว่า เจ้าจอมมารดานักองค์เกา เชื้อสายเขมร

^๘ พระองค์เจ้าหญิงศรีสุตาอับสร ลางที่ออกพระนามว่า พระองค์เจ้าหญิงดุสิตาอับสร (ดู ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๒๗.)

^๙ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าน่า

^{๑๐} วันบรมมหาประสูตแล้ววันประสูต (ฉบับคัดสำเนา) ว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๒๕ พระองค์เจ้าหญิงลมุด (พระเจ้านางราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลมุด) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดา มีน้อย เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๑๕๓ พ.ศ. ๒๓๓๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีกอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๑๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๗ พระชันษา ๘๔ ปี^๑

ที่ ๒๖ พระองค์เจ้าชายบัว^๒ (พระเจ้านางราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบัว) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาศรี เมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ แรม ๑๓ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๕๔ ตรงกับวันที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๓๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๘๓^๓ เป็นต้นราชสกุล ปัทมสิงห์ ณ อยุธยา

ที่ ๒๗ พระองค์เจ้าหญิงปุก (พระเจ้านางราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปุก) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดา นังองค์เอก ประสูติเมื่อปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๕๔ พ.ศ. ๒๓๓๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓^๔

ที่ ๒๘ พระองค์เจ้าหญิงดุษฎี (พระเจ้านางราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดุษฎี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเสมอ เมื่อปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๕๔ พ.ศ. ๒๓๓๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๘ บูรพาษาฒ แรม ๑๐ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๖ พระชันษา ๗๑ ปี

ที่ ๒๙ พระองค์เจ้าชายสุก^๕ (พระเจ้านางราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุก) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเอม เมื่อปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๕๔ พ.ศ. ๒๓๓๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔

ที่ ๓๐ พระองค์เจ้าชายเพชรหึง (พระเจ้านางราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเพชรหึง) ประสูติแต่เจ้าจอม มารดาชู เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๑๕๕ พ.ศ. ๒๓๓๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ เมื่อวันที่อาทิตย์ เดือน ๓ แรม ๑๒ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗ ตรงกับวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๕๘^๖

ที่ ๓๑ พระองค์เจ้าหญิงวงศ์มาลา^๗ (พระเจ้านางราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวงศ์มาลา) ที่ ๒ ในเจ้าจอม มารดานังองค์อี่ ประสูติเมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๑๕๕ พ.ศ. ๒๓๓๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔

ที่ ๓๒ พระองค์เจ้าหญิงนิลวัตถา^๘ (พระเจ้านางราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านิลวัตถา) ที่ ๒ ในเจ้าจอม มารดาน้อย ประสูติเมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๑๕๕ พ.ศ. ๒๓๓๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันที่เสาร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๔ พระชันษา ๖๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดอรุณราชวราราม เมื่อเดือน ๓ พ.ศ. ๒๔๐๔

ที่ ๓๓ พระองค์เจ้าหญิงกำพรว้า (พระเจ้านางราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากำพรว้า) ประสูติแต่เจ้าจอม มารดาบัวบา เมื่อปีชลา ฉศก จ.ศ. ๑๑๕๖ พ.ศ. ๒๓๓๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

^๑ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๓๖, หน้า ๑๔๐ ว่า พระชันษา ๘๕ ปี

^๒ บางแห่งออกพระนามว่า พระองค์เจ้าดอกบัว (ดู พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี, หน้า ๓๕.)

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^๔ Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "Near and Distant Member of the Royal Family," Bangkok Calendar (1868), p. 103 ว่า ยังไม่สิ้นพระชนม์ ขณะนั้นพระชันษา ๗๖ ปี

^๕ พระนามพระองค์เจ้าวิงหลวงแลววังน่า ออกพระนามว่า พระองค์เจ้าสุต

^๖ ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๓๑, หน้า ๗๔.

^๗ ชุมนุมพระบรมราชาธิบายฯ, หน้า ๒๐ ออกพระนามว่า พระองค์เจ้าหญิงวงศ์ษัตริย์

^๘ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๒๒๐ ออกพระนามว่า พระองค์เจ้านิลวรรณ

ที่ ๓๔ พระองค์เจ้าหญิงกลิ่น (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากลิ่น) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาแก้ว เมื่อปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๑๕๖ พ.ศ. ๒๓๓๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔^๑

ที่ ๓๕ พระองค์เจ้าหญิงรุ่ง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารุ่ง) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาพลับจิ้น เมื่อปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๑๕๖ พ.ศ. ๒๓๓๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔

ที่ ๓๖ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาล้อม เมื่อปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๑๕๖ พ.ศ. ๒๓๓๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๓๗ พระองค์เจ้าชายนพเก้า (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านพเก้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาสวน เมื่อปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๑๕๗ พ.ศ. ๒๓๓๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔

ที่ ๓๘ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาตุ เมื่อปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๑๕๗ พ.ศ. ๒๓๓๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๓๙ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาทรัพย์ เมื่อปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๑๕๘ พ.ศ. ๒๓๓๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๔๐ พระองค์เจ้าชายสุด (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุด) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาน้อย ประสูติเมื่อปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๑๕๙ พ.ศ. ๒๓๔๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๔๑ พระองค์เจ้าชายเณร^๒ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเณร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาไผ่ เมื่อปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๑๖๒ พ.ศ. ๒๓๔๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔^๓ เป็นต้นราชสกุล นีรสิงห์ ณ อยุธยา

ที่ ๔๒ พระองค์เจ้าชายหอย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหอย) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาตานี ประสูติเมื่อปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๑๖๒ พ.ศ. ๒๓๔๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๔๓ พระองค์เจ้าชายแตน^๔ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าแตน) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาตานี ประสูติเมื่อปีระกา ตรีกศก จ.ศ. ๑๑๖๓ พ.ศ. ๒๓๔๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ประสูติมาแต่ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ๖ พระองค์
ประสูติในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ ๓๗ พระองค์
รวม ๔๓ พระองค์

ราชสกุลที่สืบสายตรงจากพระราชโอรสมี ๔ มหาสาขา

^๑ น่าจะสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เพราะมีหมายรับสั่งในรัชกาลที่ ๒ ให้พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุประจำ วัดสมอแครง เมื่อเดือน ๔ แรม ๑๒ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๘๐ (ดู “พระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้ากลิ่น จ.ศ. ๑๑๘๐ ปีชวด สัมฤทธิศก (พ.ศ. ๒๓๖๑),” ใน ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๓๖, หน้า ๑๑๕ และลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ เล่ม ๒ หน้า ๓๔๐.)

^๒ พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี, หน้า ๓๖ ว่า พระองค์เจ้าเณร นี้ บางครั้งใช้ค่านำพระนามว่า พระเจ้าบวรวงศ์เธอ ซึ่งอาจทำให้เข้าใจผิดขึ้นว่าเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีพระชันษาน้อยกว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้เพราะไม่มีพระราชโอรสพระนามนี้ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้น

^๓ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลววังน่าน ว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕

^๔ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๑๗๑-๑๑๗๔, หน้า ๑๒๓. ปรากฏพระนาม พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าแทน อีกพระองค์หนึ่ง ซึ่งอาจจะต่างพระองค์กัน ทั้งนี้เพราะยังมีพระชนม์อยู่ในรัชกาลที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๕๕

**พระราชโอรสธิดา
ในสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาเสนาฯนุรักษ์
(กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชกาลที่ ๒)**

ประสูติก่อนอุปราชภิเษก

ที่ ๑ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาสำลี^๑ ประสูติเมื่อปีกุน ตรีก จ.ศ. ๑๑๕๓ พ.ศ. ๒๓๓๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์

ที่ ๒ พระองค์เจ้าชายประยงค์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมขุนธึเบศร์บวร) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาน่วม ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือนยี่ แรม ๘ ค่ำ ปีกุน ตรีก จ.ศ. ๑๑๕๓ ตรงกับวันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๓๓๔ ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นธึเบศร์บวร ในรัชกาลที่ ๔ เลื่อนเป็นพระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมขุนธึเบศร์บวร สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๓ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๐ พระชันษา ๖๖ ปี เป็นต้นราชสกุล บรรยงกะเสนา ณ อยุธยา

ที่ ๓ พระองค์เจ้าหญิงประทุมวงศ์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประทุมวงศ์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาสำลี ประสูติเมื่อปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๑๕๖ พ.ศ. ๒๓๓๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พระราชทานเพลิงพระศพ พ.ศ. ๒๓๙๒

ที่ ๔ พระองค์เจ้าชายปาน (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอมรมนตรี) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาน่วม ประสูติปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๑๕๖ พ.ศ. ๒๓๓๗ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นอมรมนตรี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๗ แรม ๙ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๓๑ ตรงกับวันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๒^๒ พระชันษา ๗๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ วันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๒^๓

ที่ ๕ พระองค์เจ้าหญิงนัสดา (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านัสดา) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาสำลี ประสูติเมื่อปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๑๕๘ พ.ศ. ๒๓๓๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ พ.ศ. ๒๔๐๐ พระชันษา ๖๑ ปี

^๑ เจ้าจอมมารดาสำลี พระราชธิดาในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ใน ลำดับสกุลเก่าบางสกุล ภาคที่ ๔ สกุลเชื้อสายพระราชวงศ์กรุงธนบุรี, หน้า ๖ ว่า พระองค์เจ้าหญิงสำลีวรรณ

^๒ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในรัชกาลที่ ๕ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ - ปีระกา พ.ศ. ๒๔๑๖ (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๖), หน้า ๓๕. และจดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓, หน้า ๒๓.

^๓ “จดหมายเหตุของหมอบรัดเล,” ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒, หน้า ๓๗๒.

ที่ ๖ พระองค์เจ้าหญิงชนิษฐา (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชนิษฐา) ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดา
สำลี^๑ ประสูติเมื่อปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๖๐ พ.ศ. ๒๓๔๑^๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี
เดือนนี้ แรม ๕ ค่ำ ปีมะเส็ง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๙ พระชันษา ๗๙ ปี
พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสุวรรณาภิรมย์ เมื่อวันที่ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๐^๓

ที่ ๗ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาน่วม ประสูติ
เมื่อปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๑๖๑ พ.ศ. ๒๓๔๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒^๔

ที่ ๘ พระองค์เจ้าชายพงศ์อิศเรศ^๕ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกษัตริย์ศรีศักดิ์เดช) ที่ ๕ ใน
เจ้าจอมมารดาสำลี ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๒ แรม ๒ ค่ำ ปีมอก โทศก จ.ศ. ๑๑๖๒ ตรงกับวันที่ ๓
พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๔๓ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นกษัตริย์ศรีศักดิ์เดช^๖
เมื่อวันจันทร์ เดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๒๔ ตรงกับวันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๕
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ อุตตราษฒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะแม จ.ศ. ๑๒๓๖ ตรงกับ
วันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๗ พระชันษา ๗๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดสระเกศ
เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๘^๗ เป็นต้นราชสกุล อิศรเสนา ณ อยุธยา

ที่ ๙ พระองค์เจ้าหญิงสุวรรณา^๘ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุวรรณา) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดา
ก้อนทอง ประสูติเมื่อปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๑๖๓ พ.ศ. ๒๓๔๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

^๑ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า ๕๖๕ และประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๓ (พระนคร :
โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๕), หน้า ๑๔๗ ว่า ที่ ๓ ใน เจ้าจอมมารดาน่วม แต่ ลำดับสกุลเก่าบางสกุล ภาคที่ ๔ สกุลเชื้อสาย
พระราชวงศ์กรุงธนบุรี, หน้า ๖ ว่า พระองค์เจ้าหญิงชนิษฐา เป็นพระธิดาของพระองค์เจ้าสำลีวรวงศ์

^๒ Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "Near and Distant Member of the Royal Family,"
Bangkok Calendar (1868), p. 104 ว่า ประสูติ ค.ศ. ๑๗๙๙ (พ.ศ. ๒๓๔๒)

^๓ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จุลศักราช ๑๒๓๙ พุทธศักราช
๒๔๒๐ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว, ๒๕๕๓), หน้า ๔๒.

^๔ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๔๑๑ ว่า ในรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๐ ยังมี
พระชนม์อยู่

^๕ Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "Near and Distant Member of the Royal Family,"
Bangkok Calendar (1868), p. 107 ว่า พระนามเดิมว่า Prince Reng Bongsissuarisr

^๖ ตามจดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๑๑๘ เมื่อทรงตั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
พงษ์อิศเรศร์ เป็นกรมหมื่นกษัตริย์ศรีศักดิ์เดช พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริว่า "ควรตำแหน่ง
เจ้าฟ้าในพระบรมราชวงศ์"

^๗ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒ จ.ศ. ๑๒๓๗, หน้า ๖๐.

^๘ บางแห่งออกพระนามว่า พระองค์เจ้าน้อย (ดู พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี, หน้า ๑๑.)

ที่ ๑๐ พระองค์เจ้าชายไม้เทศ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไม้เทศ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเหมใหญ่ เมื่อปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๖๔ พ.ศ.๒๓๔๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนยี่ แรม ๖ ค่ำ ปีกอ อัฐศก จ.ศ. ๑๑๘๘ ตรงกับวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๓๖๙ พระชันษา ๒๓ ปี ๙ เดือน ๒๒ วัน^๑

ที่ ๑๑ พระองค์เจ้าชายกุมริน^๒ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากุมริน) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาทรัพย์ ประสูติเมื่อปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๖๔ พ.ศ. ๒๓๔๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เป็นต้นราชสกุล กุมรินทร ณ อยุธยา

ที่ ๑๒ พระองค์เจ้าหญิงอำพัน^๓ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอำพัน) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาปิ่น ประสูติเมื่อปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๑๖๕ พ.ศ. ๒๓๔๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๓ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีกศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๔ พระชันษา ๗๙ ปี^๔

ที่ ๑๓ พระองค์เจ้าชายกุมเรศ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอมเรศรัศมี) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาทรัพย์ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๑๖๕ ตรงกับวันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๓๔๖^๕ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอมเรศรัศมี^๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกษ เมื่อวันที่ ๓ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ ตรงกับวันที่ ๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๓^๗

ที่ ๑๔ พระองค์เจ้าหญิงนฤมล^๘ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านฤมล) ที่ ๖ ในเจ้าจอมมารดาสำลี ประสูติเมื่อปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๑๖๖ พ.ศ. ๒๓๔๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒^๙

^๑ “พระองค์เจ้าไม้เทศสิ้นพระชนม์,” ในประชุมหมายเหตุรับสั่งภาค ๔ ตอนที่ ๑๖, หน้า ๑๕ และดวงพระชาติแลดวงชาติต่างๆ (สำเนาต้นฉบับลายมือ), หน้า ๕๗.

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒ ร.ศ. ๑๑๔, หน้า ๙๓ ว่า พระองค์เจ้ากุมรินทร

^๓ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า ๕๖๖ ว่า “พระองค์เจ้าหญิงพัน”

^๔ “ราชกิจจานุเบกษา กรุงเทพมหานคร ฉบับพิเศษ เล่ม ๑ แผ่นที่ ๒๒ วันศุกร์ เดือน ๓ แรม ๑๔ ค่ำ จ.ศ. ๑๒๔๓,” ใน มาตานุสรณ์, (พระนคร : โรงพิมพ์มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๒๑๐ ว่า พระองค์เจ้าพัน ประชวรพระโรคชรา สิ้นพระชนม์ พระชันษา ๘๐ ปี

^๕ Somdech Phra Paramindr MahaMongkut, “Near and Distant Member of the Royal Family,” Bangkok Calendar (1868), p. 103, 107 ว่า ประสูติเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๘๐๔ (พ.ศ. ๒๓๔๗) พระชันษามากกว่าพระองค์ ๘ เดือน

^๖ ใน พ.ศ. ๒๔๐๐ ยังคงเป็น พระองค์เจ้ากุมเรศ

^๗ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชานิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑๑ (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๘), หน้า ๗๐.

^๘ “ฉบับที่ ๙ พระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ ปีกุญ พ.ศ. ๒๔๐๖” ใน พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๑๘๒ ว่า พระองค์เจ้าน้อย ; “เรื่องโสกันต์,” ใน ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ว่า น้อย นฤมล

^๙ ราชสกุลวงศ์ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๓ และฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๙ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๙ และพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, ว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ประสูติเมื่อเป็นพระบัณฑูรน้อย^๑

ที่ ๑๕^๒ พระองค์เจ้าหญิงงาม (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้างาม) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดา ก้อนทอง ประสูติเมื่อปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๖๘ พ.ศ. ๒๓๔๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๑๖ พระองค์เจ้าชายเสื่อ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเสื่อ) ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาน่วม ประสูติเมื่อปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๖๘ พ.ศ. ๒๓๔๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นราชสกุล พยัคฆเสนา ณ อยุธยา

ที่ ๑๗ พระองค์เจ้าชายโย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโย) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาศิลา ประสูติ เมื่อปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๑๖๙ พ.ศ. ๒๓๕๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นราชสกุล รังสิเสนา ณ อยุธยา

ที่ ๑๘ พระองค์เจ้าชายกระต่าย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากระต่าย) ที่ ๕ ในเจ้าจอม มารดาน่วม ประสูติปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๑๖๙ พ.ศ. ๒๓๕๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๑๙ พระองค์เจ้าชายทับทิม (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทับทิม) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดา น้อยใหญ่ เมื่อปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๗๐ พ.ศ. ๒๓๕๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๒๐ พระองค์เจ้าหญิงมณฑา (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามณฑา) ที่ ๖ ในเจ้าจอมมารดา น่วม ประสูติเมื่อปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๑๗๑ พ.ศ. ๒๓๕๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔

ที่ ๒๑ พระองค์เจ้าชายฤกษ์ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์) ที่ ๑ ใน เจ้าจอมมารดาน้อยเล็ก ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๑๗๑ ตรงกับ วันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๒^๓ ทรงผนวชเป็นสามเณรมาแต่ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๖ ที่วัดมหาธาตุ ในรัชกาลที่ ๓ ได้เป็นพระราชาคณะ สถิต ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ครั้นรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้า วรวงศ์เธอ กรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธุ์ ปิยพรหมจรรย์ธรรมวรยุติ ปฏิบัติสุทธคณเฑาะนายก พุทธศาสนดิลก ปวริยบรรพชิต สรรพธรรมิกกิจโกศล สุวิมลปรีชา ปัญญาอรรคมหาสมณุดม บรมบพิตร เป็นเจ้าอาวาสวัด บวรนิเวศวิหาร ครั้นรัชกาลที่ ๕ ได้เลื่อนพระยศเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ^๔ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ บวรรังษีสุริยพันธุ์ ปิยพรหมจรรย์ธรรมวรยุติ ปฏิบัติสุทธคณเฑาะนายก พุทธศาสนดิลกปวริยบรรพชิต สรรพ ธรรมิกกิจโกศล สุวิมลปรีชา ปัญญาอรรคอนุคาริยรัตโนดม พุทธวราคมโหรงกลากุสโลภาส ปรมินทรมหาราช หิโตปทยาจารย์ มโหฬารเมตยาภิธยาศรัย พุทธาทิศรีรัตนตรัยคุณารักษ์ อุกฤษฐศักดิ์สกลสังฆปาโมกษ ปธานาธิบดีนทร์ มหาสมณะคณินทรวโรดม บรมบพิตร เมื่อปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ พ.ศ. ๒๔๑๖ ต่อมา

^๑ เป็นพระบัณฑูรน้อย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๐

^๒ พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี, หน้า ๑๒ ว่า ที่ ๑๕-๑๖ ประสูติก่อนเป็นพระบัณฑูรน้อย

^๓ Somdet Phra Paramindr MahaMongkut, "Near and Distant Member of the Royal Family," Bangkok Calendar (1868), p. 107 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๑ กันยายน ค.ศ. ๑๘๐๙ (พ.ศ. ๒๓๕๒) และมีพระนามฉายา เมื่อเป็นพระภิกษุว่า ปัญญาอัคคะ (Pannia Aggo)

^๔ เป็นคำนำพระนามที่ได้รับพระราชทานเป็นพิเศษเฉพาะพระองค์ เนื่องจากทรงเป็นพระอุปัชฌายาจารย์ของพระราช โอรสในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ (ดู พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๑), หน้า ๓๕.

ได้ทรงรับมหาสมณุตมาภิเษกเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปวเรศวริยาลงกรณ์ บวรรังษีสุริยพันธุ์ ปิยพรหมจรรย์ธรรมวรยุต ปฏิบัติสุทธคณະนายก ธรรมนิตินิสาทกปวริยบรรพชิต สรรพธรรมกกิจโกศล วิมลปรีชา ปัญญาอรรคมหาสมณุตม บรมพงศาธิบดี จักรีบรมนาถ มหาเสนาณรงค์ขุนราชวงกูร ปรมินทร์บดินทร์สุริย หิโตปัยยาจารย์ มโหฬารเมตยาภิธยาศรัย ไตรปิฎกโหราโกศล เบ็ญจปดลเศวตฉัตร สิริรัตนปลัษณ มหาสมณุตมาภิเษกาภิษิต ปรมุกกฤษฐสมณศักดิ์อัคร มหาสงฆปรินายก พุทธศาสนดิลกโลกุตมมหาบัณฑิต สุนทรวิจิตรปฏิภาณ ไวยติญาณมหากะวี พุทธาศิครีรัตนตรัยคุณารักษ์ เอกอรรคมหาอนาคาริยรัตน สยามาธิโลกยปฏิพัทธ์ พุทธบริสัชยเนตร สมณคณินทราธิเบศร์ สกลพุทธจักโรปการกิจ สฤษฏีศุภากร มหาปาโมกษประธานวโรดม บรมนาถบพิตร เมื่อปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ พ.ศ. ๒๔๓๔ ดำรงพระเกียรติยศ เป็นสมเด็จพระมหาสังฆปรินายกทั่วทั้งพระราชอาณาเขต สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่พุธ เดือน ๑๑ ขึ้น ๘ ค่ำ^๑ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๕ พระชันษา ๘๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๓^๒ ทรงสถาปนา เป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๘๓ พ.ศ. ๒๔๖๔

ประสูติเมื่ออุปราชาภิเษกแล้ว

ที่ ๒๒ พระองค์เจ้าชายแฝด (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาทรัพย์ ประสูติเมื่อปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓ สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ

ที่ ๒๓ พระองค์เจ้าหญิงแฝด (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาทรัพย์ ประสูติเมื่อปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓ สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ

ที่ ๒๔ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาศิลา ประสูติ เมื่อปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๒๕ พระองค์เจ้าหญิงพทุเมศ^๓ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพทุเมศ) ที่ ๑ ในเจ้าจอม มารดาเอี่ยม ประสูติเมื่อปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่จันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๐ พระชันษา ๗๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาววัดสระเกศ วันที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๒^๔

ที่ ๒๖ พระองค์เจ้าหญิงเกสร (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเกสร) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาปิ่น ประสูติเมื่อปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

^๑ เมื่อเทียบกับปฏิทินกรมวิชาการแล้ว วันพุธจะตรงกับวันขึ้น ๗ ค่ำ และตรงกับวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๕

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๗ ร.ศ. ๑๑๙, หน้า ๖๒๖.

^๓ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าน่า ว่า ประทุมเมศ

^๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ ร.ศ. ๑๐๘, หน้า ๓๒๑.

ที่ ๒๗ พระองค์เจ้าชายชุมแสง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชุมแสง) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเล็ก เมื่อปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นราชสกุล สหาวุธ ณ อุทยาน

ที่ ๒๘ พระองค์เจ้าชายสาททิพากร (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสาททิพากร) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาน้อยเล็ก ประสูติเมื่อปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๒๙ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาม่วง^๑ ประสูติเมื่อปีมะแม ตรีก จ.ศ. ๑๑๗๓ พ.ศ. ๒๓๕๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๓๐ พระองค์เจ้าหญิงนุ้ม (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านุ้ม) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดานิมเมื่อปีมะแม ตรีก จ.ศ. ๑๑๗๓ พ.ศ. ๒๓๕๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๗ แรม ๑๓ ค่ำ^๒ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๔๐ ตรงกับวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๑ พระชันษา ๖๘ ปี

ที่ ๓๑ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดานก (ภายหลังเป็นท้าวสมศักดิ์) เมื่อปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๗๔ พ.ศ. ๒๓๕๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๓๒ พระองค์เจ้าชายยุคนธร (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนันตการฤทธิ) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาน้อยเล็ก ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๑๑ ค่ำ ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๗๔ ตรงกับวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๕๕ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนันตการฤทธิเมื่อวันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๒๙ ตรงกับวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ ได้ว่ากรมช่างทหารในญวน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ อุตราชาคม แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ ตรงกับวันที่ ๓๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๓ พระชันษา ๖๙ ปี เป็นต้นราชสกุล ยุคนธร ณ อุทยาน

ที่ ๓๓ พระองค์เจ้าชายสีสังข์^๓ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสีสังข์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเอี่ยม ประสูติเมื่อปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๑๗๕ พ.ศ. ๒๓๕๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เป็นต้นราชสกุล สีสังข์ ณ อุทยาน

ที่ ๓๔ พระองค์เจ้าหญิงดวงจันทร์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดวงจันทร์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาศรี^๔ เมื่อปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๑๗๕ พ.ศ. ๒๓๕๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕

ที่ ๓๕ พระองค์เจ้าชายรัชนิกร (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารัชนิกร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาพลี^๕ เมื่อปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๑๗๖ พ.ศ. ๒๓๕๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นราชสกุล รัชนิกร ณ อุทยาน

ที่ ๓๖ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาม่วง ประสูติเมื่อปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๑๗๖ พ.ศ. ๒๓๕๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๓๗ พระองค์เจ้าชายทัตทรง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทัตทรง) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาแจ่ม เมื่อปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘ พ.ศ. ๒๓๕๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๘

^๑ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าน ว่า เจ้าจอมมารดาม่วงแจ้

^๒ พระบวรราชประวัติแลพระบวรราชนิพนธ์ (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๐), หน้า ๒๘ ประชุมพงศาวดารภาค ๑๓, หน้า ๑๗๔ และราชสกุลวงศ์ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๙, หน้า ๑๑๔ ว่า “แรม ๑๒ ค่ำ” ซึ่งเมื่อเทียบกับปฏิทินกรมวิชาวชิการฯ แล้ว วันพฤหัสบดีจะตรงกับวันแรม ๑๒ ค่ำ และตรงกับวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๑

^๓ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าน ว่า พระองค์เจ้าศรีสังข์

^๔ เรื่องเดียวกัน ว่า เจ้าจอมมารดาศรีเกิด ธิดาเจ้าเวียงจันทร์

^๕ บางแห่งเรียก เจ้าจอมมารดาพลีจินตหรา

บุรพาษาตม์ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีระกา สัปดาห์ จ.ศ. ๑๒๔๗^๑ ตรงกับวันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๘ พระชันษา ๗๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดอรุณราชวราราม เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ บุรพาษาตม์ แรม ๒ ค่ำ ปีระกายังเป็น ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ ตรงกับวันที่ ๒๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๘^๒

ที่ ๓๘ พระองค์เจ้าชายรองทรง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสิทธิสุขุมการ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาภู^๓ เมื่อปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘ พ.ศ. ๒๓๕๙^๔ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสิทธิสุขุมการ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๒๙ ตรงกับวันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ ได้ทรงบังคับการ^๕โรงทอง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๙ พระชันษา ๖๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาววัดสระเกศ วันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๙^๖ เป็นต้นราชสกุลรองทรง ณ อยุธยา

ที่ ๓๙ พระองค์เจ้าชายสุตวอน (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุตวอน) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาผี^๗ เมื่อปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๔๐ พระองค์เจ้าหญิงสุด (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุด) เรียกกันว่า พระองค์สุดศาลา ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาม่วง ประสูติเมื่อปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๓๒ ตรงกับวันที่ ๓๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๓^๘

ประสูติเมื่อเสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมขุนเสนานุรักษ์ ๑๔ พระองค์

ประสูติเมื่อเสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบ็อมบุน้อย ๗ พระองค์

ประสูติเมื่อเสด็จดำรงพระยศเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ๑๙ พระองค์

รวม ๔๐ พระองค์^๙

ราชสกุลที่สืบสายตรงจากพระราชโอรสมี ๑๐ มหาสาขา

^๑ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๔๖, หน้า ๒๓๕.

^๒ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑๙ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๘๔), หน้า ๑๐๙, ๑๒๓.

^๓ บางแห่งเรียก เจ้าจอมมารดาภูอึเหนา

^๔ Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "Near and Distant Member of the Royal Family," Bangkok Calendar (1868), p. 107 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๓ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๑๗ (พ.ศ. ๒๓๖๐) และจะเป็นกรมหมื่นวันที่ ๒๐ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๖๗ (พ.ศ. ๒๔๑๐)

^๕ แก่ตามพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า ๕๗๓.

^๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๒๓๘, หน้า ๕๙, ๓๘๑.

^๗ บางแห่งเรียก เจ้าจอมมารดาผีบูชา

^๘ จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓, หน้า ๓๔.

^๙ Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "Near and Distant Member of the Royal Family," Bangkok Calendar (1868), p. 104 ว่า ทรงมีพระราชธิดาอีกพระองค์หนึ่งพระนามว่า H.R.H. Princess Bandhu ประสูติเมื่อ ค.ศ. ๑๘๐๒ (พ.ศ. ๒๓๔๕)

พระราชโอรสธิดา
ในสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาจักรีบรมราชูปถัมภ์
(กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชกาลที่ ๓)

ประสูติก่อนอุปราชภิเษก

ที่ ๑ พระองค์เจ้าหญิงอรุณ^๑ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณ) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาน้อย^๒ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๑ แรม ๕ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๑๖๗ ตรงกับวันที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๗ แรม ๑๔ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๘^๓ พระชันษา ๘๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันจันทร์ที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๙

ที่ ๒ พระองค์เจ้าหญิงสำอาง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสำอาง) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาคุ้มใหญ่ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๑๖๙ ตรงกับวันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๕๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๓๑ ตรงกับวันที่ ๒๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๒^๔ พระชันษา ๖๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาววัดสระเกศ วันศุกร์ เดือน ๗ แรม ๑๐ ค่ำ จ.ศ. ๑๒๓๑^๕ ตรงกับวันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๒

ที่ ๓ พระองค์เจ้าชายสว่าง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสว่าง) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาจิว ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๐ ขึ้นค่ำ ๑ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗ ตรงกับวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันอังคาร เดือน ๓ แรม ๑๑ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๔ พระชันษา ๔๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดอรุณราชวราราม เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๔^๖

^๑ เรียกกันว่า พระองค์ใหญ่อรุณ (ดู พระธรรมเทศนาบวรราชประวัติ (พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๙.) และ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๔๖, หน้า ๒๓๕.)

^๒ เจ้าจอมมารดาน้อย ธิดาพระยาพินาศอัครี (ดู “ฉบับที่ ๑ และฉบับที่ ๔ พระราชหัตถเลขาถึงพระองค์เจ้าปัทมราช” ใน พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๒๕๐ - ๒๗๒.)

^๓ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑๙, หน้า ๑๐๒ - ๑๐๓. แต่ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๓, หน้า ๑๕๖ ว่า สิ้นพระชนม์ “วันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จุลศักราช ๑๒๔๗ เมื่อเทียบกับปฏิทินกรมวิชาวชิรากรฯ แล้ว ตรงกับวันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๘

^๔ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในรัชกาลที่ ๕ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ - ปีระกา พ.ศ. ๒๔๑๖, หน้า ๓๐ ว่า สิ้นพระชนม์ เมื่อวันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๓๑ ตรงกับวันที่ ๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๒

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

^๖ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๒๒๖.

ที่ ๔ พระองค์เจ้าหญิงอัมพร^๑ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอัมพร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาแสง เมื่อวันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้น ๒ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗ ตรงกับวันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๕๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐ พระชันษา ๓ ปี

ที่ ๕ พระองค์เจ้าหญิงสังวาล (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสังวาล) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเฟื่อง ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘ ตรงกับวันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๕๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ^๒ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ พ.ศ. ๒๔๒๓ พระชันษา ๖๕ ปี

ที่ ๖ พระองค์เจ้าชายกำภู^๓ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากำภู) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาคำ เมื่อวันที่พฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ ตรงกับวันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๓๖๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีชวด นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๔๑๙ พระชันษา ๖๐ ปี เป็นต้นราชสกุลกำภู ณ อยุธยา

ที่ ๗ พระองค์เจ้าชายกัมพล (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัมพล) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาตานี ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๗ ขึ้นค่ำ ๑ ปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ ตรงกับวันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๑๘๕ พ.ศ. ๒๓๖๖ พระชันษา ๗ ปี

ที่ ๘ พระองค์เจ้าชายอุทัย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุทัย) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาจิว ประสูติเมื่อวันอังคาร^๔ เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ ปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ ตรงกับวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๓๖๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๘ แรมค่ำ ๑ ปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๑๑ ตรงกับวันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๙๒ พระชันษา ๓๓ ปี

ที่ ๙ พระองค์เจ้าชายเกสร (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอานุภาพพิศาลศักดิ์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาคุ่มเล็ก เมื่อวันที่อาทิตย์ เดือน ๑๑ แรม ๘ ค่ำ ปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ ตรงกับวันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๖๐^๕ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอานุภาพพิศาลศักดิ์ เมื่อวันที่พฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๒๗ ตรงกับวันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๘ ทรงกำกับดูแลงานพระราชพิธีฝ่ายวังหน้า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่พฤหัสบดี เดือน ๑๐ แรม ๑๒ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๖ พระชันษา ๕๗ ปี เป็นต้นราชสกุล เกสร ณ อยุธยา

^๑ พระบวรราชประวัติ แลพระบวรราชนิพนธ์, หน้า ๓๖ ว่า “อัมพร”

^๒ เมื่อเทียบกับปฏิทินกรมวิชาวชิการฯ แล้ว ถ้าเป็นวันจันทร์ เดือน ๖ จะตรงกับวันขึ้น ๑๑ ค่ำ ซึ่งตรงกับวันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๓

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗ ร.ศ. ๑๐๙, หน้า ๒๐๒ ว่า พระองค์เจ้ากำภูฉัตร

^๔ เมื่อเทียบกับปฏิทินกรมวิชาวชิการฯ แล้ว ถ้าเป็นวันอังคาร เดือน ๙ จะตรงกับวันแรม ๖ ค่ำ ซึ่งตรงกับวันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๓๖๐

^๕ Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, “Near and Distant Member of the Royal Family,” Bangkok Calendar (1868), p. 107 ว่า ประสูติเมื่อเดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๘๑๗ (พ.ศ. ๒๓๖๐)

ที่ ๑๐ พระองค์เจ้าชายเนตร (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเนตร) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเพ็ญ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้นค่ำ ๑ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๘๐ ตรงกับวันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๖๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีมะเมีย ฉศก จ.ศ. ๑๑๙๖ พ.ศ. ๒๓๗๗ พระชันษา ๑๗ ปี

ที่ ๑๑ พระองค์เจ้าชายขจร (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าขจร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดานิมเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรง ยังเป็นเอกศก จ.ศ. ๑๑๘๑ ตรงกับวันที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๖๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันพุธ เดือน ๓ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเมีย ฉศก จ.ศ. ๑๑๙๖ ตรงกับวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๗ พระชันษา ๑๕ ปี

ที่ ๑๒ พระองค์เจ้าชายอิศราพงศ์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอิศราพงศ์) ประสูติแต่พระองค์เจ้าดาราวดี^๑ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๓ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๑๘๒ ตรงกับวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๖๓ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอิศราพงษ์ เกวลงงษ์วิสุทธิ สุรสีหุตมศักดิ์ อภิลักษณ์ปวรภอยชาติ บริสัชยนาถนราธิปัตย์^๒ เมื่อวันพฤหัสบดี^๓ เดือน ๑๒ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีกุน ตริศก จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๑ แรม ๑๐ ค่ำ ปีระกา ตริศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๐๔ พระชันษา ๔๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดอรุณราชวราราม วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๕ เป็นต้นราชสกุล อิศรศักดิ์ ณ อยู่ยง

ที่ ๑๓ พระองค์เจ้าหญิงอัมพา (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอัมพา) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาฉิม^๖ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ แรม ๕ ค่ำ ปีมะเส็ง ตริศก จ.ศ. ๑๑๘๓ ตรงกับวันที่ ๑๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒^๗ เมื่อปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๑๘๕ พ.ศ. ๒๓๖๖ พระชันษา ๓ ปี

ที่ ๑๔ พระองค์เจ้าชายนุช (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านุช) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาเพ็ญ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๑ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง ตริศก จ.ศ. ๑๑๘๓ ตรงกับวันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๖๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๑ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๗ พระชันษา ๕๔ ปี เป็นต้นราชสกุล อนุชะศักดิ์ ณ อยู่ยง

ที่ ๑๕ พระองค์เจ้าชายแฉ่ง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าแฉ่ง) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาจิว ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๘๔ ตรงกับวันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๖๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีมะโรง ฉศก จ.ศ. ๑๒๐๖ พ.ศ. ๒๓๘๗ พระชันษา ๒๓ ปี

^๑ ดู พระราชโอรสธิดาในสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท หน้า ๑๑๒.

^๒ ตามประกาศในรัชกาลที่ ๔ ว่า “ควรจะเป็นเจ้าฟ้าได้” เนื่องจากพระมารดาเป็นพระองค์เจ้าในสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท (ดู จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๑๒๓.)

^๓ ตัวสะกดตาม จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๑๒๓.

^๔ เมื่อเทียบกับปฏิทินกรมวิชาวชิการฯ แล้ว ถ้าเป็นวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ จะตรงกับวันขึ้น ๖ ค่ำ ซึ่งตรงกับวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๔ หรือวันขึ้น ๑๓ ค่ำ ซึ่งตรงกับวันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๔

^๕ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๒๒๐.

^๖ บางแห่งเรียก เจ้าจอมมารดาฉิม สิงหน

^๗ สันนิษฐานว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ หลัง พ.ศ. ๒๓๗๐ เพราะในปีนี้ยังปรากฏพระนาม พระองค์เจ้าหญิงเล็ก หรือพระองค์เจ้าอัมพา (ดู “บัญชีจ่ายเงินพระคลังนอกส่งในพระราชวัง จ.ศ. ๑๑๘๙,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๔, หน้า ๓๙.)

ประสูติเมื่ออุปราชาภิเษกแล้ว

ที่ ๑๖ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาลูกจันทน์ เมื่อวันที่ ๑๑ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมอก ฉศก จ.ศ. ๑๑๘๖ ตรงกับวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๖๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๑๘๙ พ.ศ. ๒๓๗๐ พระชันษา ๔ ปี

ที่ ๑๗ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาฉิม ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๘ อุตฺราษาฒ ขึ้นค่ำ ๑ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๑๘๗ ตรงกับวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๘ สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ

ที่ ๑๘ พระองค์เจ้าชายเรีงคนอง^๑ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเรีงคนอง) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเอม เมื่อวันที่ ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมถุ เอกศก จ.ศ. ๑๑๙๑ ตรงกับวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๗๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๗ เดือน ๗ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๔๔ ตรงกับวันที่ ๒๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๕ พระชันษา ๕๔ ปี เป็นต้นราชสกุล นันทิศักดิ์ ณ อยุธยา

ที่ ๑๙ พระองค์เจ้าหญิงบรรเทิง^๒ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบรรเทิง) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาภู เมื่อวันที่ ๕ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมถุ เอกศก จ.ศ. ๑๑๙๑ ตรงกับวันที่ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๓๗๒^๓ ได้เป็นพระชายาสมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยาบราบปรปักษ์ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๕ เดือน ๕ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมอก ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ ตรงกับวันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๗ พระชันษา ๕๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาววัดสระเกศ วันที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๒^๔

ที่ ๒๐ พระองค์เจ้าชายอินทวงศ์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอินทวงศ์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาพัน เมื่อวันที่ ๓ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมถุ เอกศก จ.ศ. ๑๑๙๑ ตรงกับวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันที่ ๗ เดือน ๗ แรม ๘ ค่ำ^๕ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๘๘ พระชันษา ๒๗ ปี

ประสูติก่อนอุปราชาภิเษก ๑๕ พระองค์

ประสูติเมื่ออุปราชาภิเษกแล้ว ๕ พระองค์

รวม ๒๐ พระองค์^๖

ราชสกุลที่สืบสายตรงจากพระราชโอรสมี ๕ มหาสาขา

^๑ บางแห่งเรียกว่า พระองค์ชายปือก หรือพระองค์เจ้าชาย ดู อักษรานุกรมนามสกุลพระราชทานในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ : พี.เพรส, ๒๕๔๔), หน้า ๑๙๕.

^๒ บางแห่งเรียกว่า พระองค์กำพริ้า และจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑๗, หน้า ๓๗ เรียกว่า กำพริ้าบังเทิง

^๓ Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "Near and Distant Member of the Royal Family," Bangkok Calendar (1868), p. 105 ว่า ประสูติ เมื่อ ค.ศ. ๑๘๒๘ (พ.ศ. ๒๓๗๑)

^๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ ร.ศ. ๑๐๘, หน้า ๓๓๔ - ๓๓๕.

^๕ เมื่อเทียบกับปฏิทินกรมวิชาวชิการฯ แล้ว ถ้าเป็นวันศุกร์ จะตรงกับเดือน ๗ แรม ๙ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๘๘

^๖ Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "Near and Distant Member of the Royal Family," op.cit, p. 105 ว่า ทรงมีพระราชโอรสอีกพระองค์หนึ่งพระนามว่า H.R.H. Prince Chhai Soot ประสูติ เมื่อ ค.ศ. ๑๘๒๘ (พ.ศ. ๒๓๗๑)

**พระราชโอรสธิดา
ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
(ในรัชกาลที่ ๔)**

ประสูติเมื่อก่อนบรมราชาภิเษก

ที่ ๑ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเอม^๑ พระสนมเอก ทรงสถาปนาเป็นเจ้าคุณจอมมารดาเอม ในรัชกาลที่ ๕ ประสูติเมื่อปีมะแม สัปดาห์ จ.ศ. ๑๑๙๗ วันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ วันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๘^๒ พระชันษา ๔ วัน

ที่ ๒ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดามาลัย^๓ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้นค่ำ ๑ ปีระกา นพศก จ.ศ. ๑๑๙๙ ตรงกับวันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๓ พระองค์เจ้าชายยอดยิ่งยศ บวรราโชรสรัตนราชกุมาร^๔ (กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ) ที่ ๒ ในเจ้าคุณจอมมารดาเอม ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ แรม ๒ ค่ำ ปีกอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๐๐ ตรงกับวันที่ ๖ กันยายน พ.ศ. ๒๓๘๑^๕ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงเป็นหม่อมเจ้ายอด ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นบวรวิไชยชาญ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๔ ทรงบังคับบัญชากรมทหารเรือฝ่ายพระบวรราชวัง ทรงซ่อมแซมป้อมผีเสื้อสมุทร สร้างพระที่นั่งสุาหรี่รัตนประพาสในพระบวรราชวัง ทรงซ่อมพระอารามที่ชำรุดหลายแห่ง เช่น วัดราชผาติการาม วัดดาวดึงส์าราม วัดชนะสงคราม และวัดหงส์รัตนาราม ถึงรัชกาลที่ ๕ ได้พระราชทานอุปราชาภิเษก เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เมื่อวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๑ ทิวศกในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๙ แรม ๓ ค่ำ ปีระกา สัปดาห์ จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๒๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ พระชันษา ๔๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันจันทร์ที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๙^๖

^๑ เจ้าจอมมารดาเอม พระสนมเอก ธิดาเจ้าสัวบุญมี (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๓, หน้า ๑๔๕.)

^๒ “จดหมายเหตุของหมอบรัดเลย์,” ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒.

^๓ เจ้าจอมมารดามาลัย ธิดาคุณหญิงสุด (ดู ลำดับสกุลเก่าบางสกุล ภาคที่ ๔ สกุลเชื้อสายพระราชวงศ์กรุงธนบุรี, หน้า ๑๙.)

^๔ เมื่อยังเป็นหม่อมเจ้าในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระนามว่า ยอชอชิงตัน ตามนามประธานาธิบดีอเมริกันคนแรก คนทั้งหลายเรียกพระนามว่า ยอด ถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพระราชทานพระนามใหม่ว่า “พระองค์เจ้ายอดยิ่งประยูรยศ บวรราโชรสรัตนราชกุมาร”

^๕ Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, “Near and Distant Member of the Royal Family,” Bangkok Calendar (1868), p. 107 และ “The Family of the late Second King of Siam,” Bangkok Calendar (1870), p. 52 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๓๐ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๓๘ (พ.ศ. ๒๓๘๑) และว่าทรงบังคับกองทหารปืนใหญ่ฝ่ายพระบวรราชวัง

^๖ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชานิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ ๒๑ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๘๙), หน้า ๘๐-๘๑.

ที่ ๔ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาทุลาบ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๑๒ ค่ำ ปีกอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๐๐ ตรงกับวันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๓๘๑

ที่ ๕ พระองค์เจ้าหญิงดวงประภา (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดวงประภา) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดามาลัย ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีกอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๐๐ ตรงกับวันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๓๘๑^๑ ทรงเป็นประธานในการแจกเบี้ยหวัดฝ่ายในฝ่ายพระราชวังบวร และบังคับบัญชาการสิทธิ์ขาดมาจนตลอดรัชกาลที่ ๔ ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ เป็นผู้ดูแลรักษาและบังคับบัญชาราชการฝ่ายในในพระราชวังบวร สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะแม สัปตศก จ.ศ. ๑๒๕๗ วันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๘ พระชันษา ๕๗ ปี^๒ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๘^๓

ที่ ๖ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาตาด ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีกอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๐๐ ตรงกับวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๘๑

ที่ ๗ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาไย เมื่อปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒

ที่ ๘ พระองค์เจ้าหญิงบุบผา (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุบผา) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดากลิบ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ ปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓^๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๐ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดหงส์รัตนาราม

ที่ ๙ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาบาง ประสูติเมื่อปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒

ที่ ๑๐ พระองค์เจ้าชายสุธารส^๕ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุธารส) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาทุลาบ ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะแม โทศก จ.ศ. ๑๒๐๒ ตรงกับวันที่ ๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ บุรพาษาฒ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก จ.ศ. ๑๒๕๕ ตรงกับ วันที่ ๑๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๓๖ พระชันษา ๕๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๘^๖ เป็นต้นราชสกุล สุธารส ณ อยุธยา

^๑ Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "The Family of the late Second King of Siam," Bangkok Calendar (1870), p. 52 ว่า พระนาม Princess Tui Duang prabha ประสูติเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๘๓๙ (พ.ศ. ๒๓๘๒)

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒ ร.ศ. ๑๑๔, หน้า ๓๑ ว่า พระชันษา ๕๖ ปี ๒ เดือน ๖ วัน

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๗ ว่า พระราชทานเพลิงพระศพพร้อมกับพระองค์เจ้าสุธารส ในเวลานั้นนับวันขึ้นปีใหม่ วันที่ ๑ เมษายน

^๔ หอสมุดแห่งชาติ, หมายรับสั่ง ร.๓ จ.ศ. ๑๒๐๙ เลขที่ ๕/๒ (สมุดไทย).

^๕ เรียกกันว่า พระองค์ควีน

^๖ พระราชทานเพลิงพระศพพร้อมกับพระองค์เจ้าหญิงดวงประภา (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒ ร.ศ. ๑๑๔, หน้า ๔๔๗.)

ที่ ๑๑ พระองค์เจ้าหญิงสุทาสวรรค์^๑ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทาสวรรค์) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดามาลัย ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๙ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๐๒ ตรงกับวันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๗๔ วันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ พระชันษา ๗๓ ปี^๒ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๕

ที่ ๑๒ พระองค์เจ้าชายวรรัตน์^๓ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิศาลบวรศักดิ์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเกศ^๔ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำ ปีฉลู ตรีศก จ.ศ. ๑๒๐๓ ตรงกับวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๔ ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิศาลบวรศักดิ์ เมื่อวันที่อาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๙ พระชันษา ๖๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๐^๕ เป็นต้นราชสกุล วรรัตน์ ณ อยุธยา

ที่ ๑๓ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาบัว เมื่อปีฉลู ตรีศก จ.ศ. ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๘๔

ที่ ๑๔ พระองค์เจ้าหญิงตลับ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าตลับ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาภิบาล ประสูติเมื่อปีฉลู ตรีศก จ.ศ. ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๘๔

ที่ ๑๕ พระองค์เจ้าชายปรีดา (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปรีดา) ที่ ๓ ในเจ้าคุณจอมมารดาเอม ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ ปีชลา จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๐๔ พ.ศ. ๒๓๘๕

ที่ ๑๖ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาบาง ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรง ฉศก จ.ศ. ๑๒๐๖ ตรงกับวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๖

ที่ ๑๗ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเพื่อน^๖ ประสูติเมื่อปีมะโรง ฉศก จ.ศ. ๑๒๐๖ พ.ศ. ๒๓๘๗

^๑ เรียกกันว่า พระองค์ปุก

^๒ สวรรคตสมุจจัย อรรถกถา ภาณวาร แก่กรณียกมตสูตร เป็นบทที่ ๙ (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๕๕) ว่า พระชันษา ๗๒ ปี ๒ เดือน ๑ วัน

^๓ เรียกกันว่า พระองค์โตใหญ่ และ Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "The Family of the late Second King," Bangkok Calendar (1870), p. 52 ว่า พระนาม Prince Poe Worratne

^๔ เจ้าจอมมารดาเกศ ถึงแก่อนิจกรรม วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๙ ร.ศ. ๑๒๑, หน้า ๙๖.)

^๕ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๔ ร.ศ. ๑๒๖, หน้า ๑๒๗๖.

^๖ เจ้าจอมมารดาเพื่อน พระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดสระเกศ วันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๗ (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑ ร.ศ. ๑๑๓, หน้า ๓๐๒.)

ที่ ๑๘ พระองค์เจ้าชายภาณุมาศ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุมาศ) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเอี่ยม^๑ ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๐๗ ตรงกับวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๘๘^๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๙ แรม ๓ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ ตรงกับวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ พระชันษา ๔๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกษ วันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๒^๓ เป็นต้นราชสกุล ภาณุมาศ ณ อยู่ชยา

ที่ ๑๙ พระองค์เจ้าชายหัตถินทร์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ์) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาหนู^๔ ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๐๗ ตรงกับวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๘๘^๕ ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ์ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๙ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๒๔๘ ตรงกับวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๙ พระชันษา ๔๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๐^๖ เป็นต้นราชสกุล หัตถินทร์ ณ อยู่ชยา

ที่ ๒๐ พระองค์เจ้าชายเนาวรัตน์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์) ที่ ๔ ในเจ้าคุณจอมมารดาเอม ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๔ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๐๗ ตรงกับวันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๘ ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว ได้เข้ารับราชการในพระบรมมหาราชวัง โปรตเกล้าฯ ให้ว่าการบำเพ็ญพระราชกุศลฝ่ายพระราชวังบวร ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๔ ทรงว่าการกรมมหรสพ เป็นกรมสัมปาทิก หอพระสมุดวชิรญาณ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้น ๓ ค่ำ ปีชลา โทศก จ.ศ. ๑๒๕๒ ตรงกับวันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๓ พระชันษา ๔๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกษ วันที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๕^๗ เป็นต้นราชสกุล นวรัตน์ ณ อยู่ชยา

^๑ เจ้าจอมมารดาเอี่ยม ธิดาหลวงมหาวิสูตรโกษา (เกษม) (ดู ลำดับสกุลเก่าบางสกุล ภาคที่ ๔ สกุลเชื้อสายพระราชวงศ์กรุงธนบุรี, หน้า ๓๖.) พระราชทานเพลิงศพ ณ พระเมรุวัดสระเกษ วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๘ (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๒ พ.ศ. ๒๔๖๘, หน้า ๓๔๒๐.)

^๒ Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "The Family of the late Second King of Siam," Bangkok Calendar (1870), p. 52 ว่า ประสูติเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๘๔๕ (พ.ศ. ๒๓๘๘)

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ ร.ศ. ๑๐๘, หน้า ๓๔๒.

^๔ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังหน้าว่า เจ้าจอมมารดาหนูมอญ

^๕ Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "The Family of the late Second King of Siam," op.cit, p. 52 ว่า ประสูติเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๘๔๕ (พ.ศ. ๒๓๘๘)

^๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๔๙, หน้า ๕๕.

^๗ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙ ร.ศ. ๑๑๑, หน้า ๔๐๒ ว่า พระราชทานเพลิงพระศพ พร้อมพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านันทวัน

ที่ ๒๑ พระองค์เจ้าชายเบญจางค์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเบญจางค์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเพื่อน ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๙ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๐๗ ตรงกับวันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๙ พระชันษา ๓๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสุวรรณาราม^๑ วันที่ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๐

ที่ ๒๒ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาต้า ประสูติเมื่อปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๒๐๙ พ.ศ. ๒๓๙๐

ที่ ๒๓ พระองค์เจ้าชายยุคนธร (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ายุคนธร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาแยม เมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปิวอก สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๑๐ ตรงกับวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๙๑^๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๒๔๕ ตรงกับวันที่ ๒๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๖^๓ พระชันษา ๓๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสุวรรณาราม วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๗^๔ เป็นต้นราชสกุล ยุคนธรานนท์ ณ อยุธยา

ที่ ๒๔ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาถลิบ ประสูติเมื่อปีวอก สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๑๐ พ.ศ. ๒๓๙๑

ที่ ๒๕ พระองค์เจ้าหญิงราชิ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าราชิ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเอียง เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๒ แรมค่ำ ๑ ปิวอก สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๑๐ ตรงกับวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๑^๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ บุรพาษาฒ ขึ้นค่ำ ๑ ปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๖๑ ตรงกับวันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๒ พระชันษา ๕๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๓^๖

ที่ ๒๖ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเอี่ยม ประสูติเมื่อปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๑๑ พ.ศ. ๒๓๙๒

ที่ ๒๗ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาต้า ประสูติเมื่อปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๑๑ พ.ศ. ๒๓๙๒

ที่ ๒๘ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเที้ย ประสูติเมื่อปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๑๑ พ.ศ. ๒๓๙๒

^๑ พระราชทานเพลิงพระศพ พร้อมกับ พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชินชญา

^๒ Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "The Family of the late Second King of Siam," Bangkok Calendar (1870), p. 52 ว่า ประสูติเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๘๔๘ (พ.ศ. ๒๓๙๑)

^๓ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑๔ (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๘๑), หน้า ๙๖.

^๔ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑๗, หน้า ๔๔.

^๕ Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "The Family of the late Second King of Siam," op.cit, p. 52 ว่า ประสูติเดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๔๘ (พ.ศ. ๒๓๙๑) ซึ่งประสูติก่อนพระองค์เจ้ายุคนธร

^๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๗ ร.ศ. ๑๑๙, หน้า ๑๘.

ที่ ๒๙ พระองค์เจ้าชายกระจ่าง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากระจ่าง) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาเพื่อน ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะโรง เอกศก จ.ศ. ๑๒๑๑ ตรงกับวันที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๙๒^๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๙ พระชันษา ๒๘ ปี^๒ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดสุวรรณาภิรมย์ วันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๙^๓

ที่ ๓๐ พระองค์เจ้าหญิงวงจันทร์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวงจันทร์) ที่ ๕ ในเจ้าคุณจอมมารดาเอม ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๘ บุรพาษาฒ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๑๒ ตรงกับวันที่ ๑๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๙๓^๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๕ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๙ พระชันษา ๖๗ ปี^๕ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓^๖

ที่ ๓๑ พระองค์เจ้าชายวัชรินทร์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรินทร์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาตาด ประสูติเมื่อปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๙๓

ที่ ๓๒ พระองค์เจ้าหญิงจำเริญ^๗ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจำเริญ) ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดา กสิป ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๘ อุตราชาฒ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๑๒ ตรงกับวันที่ ๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๙๓^๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๒๖๙ ตรงกับวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๐ พระชันษา ๕๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๑^๙

ที่ ๓๓ พระองค์เจ้าหญิงถนอม^{๑๐} (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าถนอม) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาพัน^{๑๑} เมื่อวันพุธ เดือน ๘ อุตราชาฒ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๑๒ ตรงกับวันที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๙๓^{๑๒} สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะโรง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๘ พระชันษา ๓๕ ปี

^๑ Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "The Family of the late Second King of Siam," Bangkok Calendar (1870), p. 52 ว่า ประสูติเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๘๔๙ (พ.ศ. ๒๓๙๒)

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๒๓๘, หน้า ๔๕ ว่า พระชันษา ๒๗ ปี

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๖.

^๔ Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "The Family of the late Second King of Siam," op.cit, p. 52 ว่า ประสูติเดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๕๐ (พ.ศ. ๒๓๙๓)

^๕ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๓ พ.ศ. ๒๔๕๙, หน้า ๓๐๙ ว่า พระชันษา ๖๖ ปี

^๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๗ พ.ศ. ๒๔๖๓, หน้า ๕๔๗.

^๗ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๔ ร.ศ. ๑๒๖, หน้า ๖๑๘ เรียกว่า พระองค์เจ้าเจริญ หรือ พระองค์เปี้ย

^๘ Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "The Family of the late Second King of Siam," op.cit, p. 52 ว่า ประสูติเดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๕๐ (พ.ศ. ๒๓๙๓)

^๙ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๕ ร.ศ. ๑๒๗, หน้า ๑๔๐๒.

^{๑๐} ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๕๘ ว่า พระองค์เจ้าถนอมมี

^{๑๑} เจ้าจอมมารดาพัน ธิดาท้าวศรีสัตยานุรักษ์ (น้อย) (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๕๘.)

^{๑๒} Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "The Family of the late Second King of Siam," op.cit, p. 52 ว่า พระนาม Princess Thanom.asmi ประสูติเดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๕๐ (พ.ศ. ๒๓๙๓)

ประสูติเมื่อบรรราชภิเชกแล้ว

ที่ ๓๔ พระองค์เจ้าชายโตสินี^๑ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโตสินี) ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดา กลีบ ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ ตรงกับวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๔^๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๘ บุรพาษาฒ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๗๗ ตรงกับวันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๘ พระชันษา ๖๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓^๓ เป็นต้นราชสกุล โตชะณีย์ ณ อยุธยา

ที่ ๓๕ พระองค์เจ้าชายเฉลิมลักษณะวงศ์^๔ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นวรวัฒน์สุภากร) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาขลิบ ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ ตรงกับวันที่ ๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๙๖ ทรงปรีชาชำนาญในการจิตรกรรม แม่นยำในแบบอย่างหลักฐานของการช่างเขียน แบบโบราณ ร่วมเป็นนายด้านปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อเตรียมการฉลองพระนครครบ ๑๐๐ ปี ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวรวัฒน์สุภากร^๕ เมื่อวันจันทร์ที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ค่ำ ๑ ปีมลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ ตรงกับวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๖ พระชันษา ๖๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดราชาธิวาส วันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๗^๖

ที่ ๓๖ พระองค์เจ้าชายนันทวัน (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านันทวัน) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาหนู ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๑๑ แรม ๘ ค่ำ ปีมลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ ตรงกับวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๖ ทรงรับราชการในกรมทหารรักษาพระองค์ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ วันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๔ พระชันษา ๓๙ ปี^๗ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุ วัดสระเกศ วันที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๕^๘ เป็นต้นราชสกุล นันทวัน ณ อยุธยา

ที่ ๓๗ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาจัน เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๙๖

^๑ บางแห่งเรียก พระองค์โต หรือพระองค์โตเล็ก

^๒ Somdech Phra Paramindr MahaMongkut, "The Family of the late Second King of Siam," Bangkok Calendar (1870), p. 52 ว่า พระนาม Prince Toe ประสูติเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๘๕๑ (พ.ศ. ๒๓๙๔)

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๗ พ.ศ. ๒๔๖๓, หน้า ๕๔๗.

^๔ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๔๑๕ ว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมลักษณะวงศ์

^๕ เรื่องเดียวกัน ว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวรวัฒน์สุภากร

^๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๑ พ.ศ. ๒๔๕๗, หน้า ๖๗๐.

^๗ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘ ร.ศ. ๑๑๐, หน้า ๖ ว่า พระชันษา ๓๗ ปี ๕ เดือน ๔ วัน

^๘ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙ ร.ศ. ๑๑๑, หน้า ๔๐๒ ว่า พระราชทานเพลิงพระศพพร้อมกับพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์

ที่ ๓๘ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๖ ในเจ้าจอมมารดาพลับ ประสูติ
เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๙๖

ที่ ๓๙ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเกล็ด ประสูติ
เมื่อปีชลา ฉศก จ.ศ. ๑๒๑๖ พ.ศ. ๒๓๙๗

ที่ ๔๐ พระองค์เจ้าชายวัฒนา (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัฒนา) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดา
ลำภู เมื่อวันเสาร์ เดือนอ้าย แรม ๕ ค่ำ ปีชลา ฉศก จ.ศ. ๑๒๑๖ ตรงกับวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๗

ที่ ๔๑ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๗ ในเจ้าจอมมารดาเกล็ด ประสูติ
เมื่อปีชลา ฉศก จ.ศ. ๑๒๑๖ พ.ศ. ๒๓๙๗

ที่ ๔๒ พระองค์เจ้าหญิงภักวดี (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภักวดี) ประสูติแต่เจ้าจอม
มารดาพลอย เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๑ เมษายน
พ.ศ. ๒๓๙๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๓๐๒ วันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๓
พระชันษา ๘๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๕^๑

ที่ ๔๓ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาช้อย^๒ ประสูติ
เมื่อปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๙๘

ที่ ๔๔ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๘ ในเจ้าจอมมารดาเกล็ด ประสูติ
เมื่อปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๙๘

ที่ ๔๕ พระองค์เจ้าหญิงวรพักตร์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรพักตร์) ประสูติแต่เจ้าจอม
มารดาสำน^๓ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๑๕ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๘ ธันวาคม
พ.ศ. ๒๓๙๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๓ แรม ๑๑ ค่ำ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖
ตรงกับวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์^๔ พ.ศ. ๒๔๒๗ พระชันษา ๓๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว
วัดสุวรรณาาราม วันอาทิตย์ เดือน ๕ แรม ๑๐ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙^๕ ตรงกับวันที่ ๑๗ เมษายน
พ.ศ. ๒๔๓๐

^๑ สารัตนสมเด็จ เล่ม ๒๕, หน้า ๑๕๔.

^๒ เจ้าจอมมารดาช้อย ธิดาพระยานครราชสีมา (เมฆ ณ ราชสีมา) (ดู จดหมายเหตุนครราชสีมา (พระนคร : โรงพิมพ์
บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๙๗), หน้า ๗๙.)

^๓ เจ้าจอมมารดาสำน ธิดาพระยามณฑิบาล (บัว) (ดู ประชุมปาฐกถาของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ รวมครั้งที่ ๑
เลือกแต่ภาษาไทย (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๙)) ถึงแก่กรรมวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๘
อายุ ๖๑ ปี (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒ ร.ศ. ๑๑๔, หน้า ๗๓.)

^๔ Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "The Family of the late Second King of Siam,"
Bangkok Calendar (1870), p. 52 ว่า ประสูติเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๕๕ (พ.ศ. ๒๓๙๘)

^๕ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๓, หน้า ๑๗๑ ว่า สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๗ เมื่อเทียบกับ
ปฏิทินกรมวิชาธิการฯ แล้ว จะตรงกับวันพฤหัสบดี เดือน ๓ ขึ้น ๑๔ ค่ำ

^๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๔๙, หน้า ๓๘.

ที่ ๔๖ พระองค์เจ้าหญิงวิไลยทรงกัลยา (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิไลยทรงกัลยา) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาขลิบ ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือนยี่ แรม ๗ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๒๘ มกราคม พ.ศ. ๒๓๙๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ ตรงกับวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ พระชันษา ๓๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดสุวรรณาาราม วันอาทิตย์ เดือน ๕ แรม ๑๐ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙^๑ ตรงกับวันที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๐

ที่ ๔๗ พระองค์เจ้าหญิงเจ็ดโฉม (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเจ็ดโฉม) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาสีดา เมื่อวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๓๐๗ วันที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙ พระชันษา ๙๐ ปี

ที่ ๔๘ พระองค์เจ้าหญิงประโลมโลก (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประโลมโลก) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาแก้ว^๒ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๗ แรม ๔ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๙๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๓ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๖๒ ตรงกับวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๓ พระชันษา ๔๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาววัดสระเกศ วันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๘^๓

ที่ ๔๙ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาพลับ ประสูติเมื่อปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙

ที่ ๕๐ พระองค์เจ้าชายพรหมเมศ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรหมเมศ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาพรหมา เมื่อวันพุธ เดือน ๙ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๒๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๙๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีเถาะ ตรีกศก จ.ศ. ๑๒๕๓ วันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ พระชันษา ๓๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๕^๔ เป็นต้นราชสกุล พรหมเมศ ณ อยู่ชยา

^๑ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๙๕, หน้า ๓๘.

^๒ เจ้าจอมมารดาแก้ว พระราชทานเพลิงศพ ณ ปะรำวัดดุสิตาราม วันที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๙ (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๓ ร.ศ. ๑๑๕, หน้า ๖๒๘.)

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๒ ร.ศ. ๑๒๔, หน้า ๑๐๖๘.

^๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙ ร.ศ. ๑๑๑, หน้า ๔๑๑.

ที่ ๕๑ พระองค์เจ้าหญิงโศกต่าง^๑ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโศกต่าง) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาหงส์^๒ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๓๙๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๙๐ ตรงกับวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๑ พระชันษา ๗๒ ปี^๓ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตร วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๓^๔

ที่ ๕๒ พระองค์เจ้าหญิงพิมพ์สรสร้อย^๕ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพิมพ์สรสร้อย) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาวันดี^๖ ประสูติเมื่อวันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๙^๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ วันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๘ พระชันษา ๗๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๙^๘

ที่ ๕๓ พระองค์เจ้าชายจรรยาโรจน์เรืองศรี (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาช้อย ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๙ ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ ขึ้น ๗ ค่ำ ปิวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๒๕๘ ตรงกับวันพุธที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๐ แรม ๔ ค่ำ ปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๒๖๙ ตรงกับวันที่ ๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๐ พระชันษา ๕๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๐^๙ เป็นต้นราชสกุล จรรยาโรจน์ ณ ออยุธยา

ที่ ๕๔ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๙ ในเจ้าจอมมารดาเกลีบ ประสูติเมื่อปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ พ.ศ. ๒๔๐๐

^๑ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๕ พ.ศ. ๒๔๗๑, หน้า ๕๘๙ ว่า โศกสร้าง

^๒ เจ้าจอมมารดาหงส์ ถึงแก่กรรมวันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ อายุ ๖๗ ปี (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙ ร.ศ. ๑๑๐, หน้า ๓๔๕.)

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๕ พ.ศ. ๒๔๗๑, หน้า ๕๘๙.

^๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๗ พ.ศ. ๒๔๗๓, หน้า ๕๔๕, ๕๕๐.

^๕ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๒ พ.ศ. ๒๔๖๘, หน้า ๒๘๑ ว่า พิมพ์สรสร้อย

^๖ เจ้าจอมมารดาวันดี ถึงแก่กรรมวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๕ อายุ ๗๕ ปี (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๙ ร.ศ. ๑๓๑, หน้า ๒๕๑๘.) พระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดสระเกศ วันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๖ (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๐ พ.ศ. ๒๔๕๖, หน้า ๒๕๖๒.)

^๗ Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "The Family of the late Second King of Siam," Bangkok Calendar (1870), p. 52 ว่า ประสูติเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๘๕๖ (พ.ศ. ๒๓๙๙)

^๘ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๓ พ.ศ. ๒๔๖๙, หน้า ๘๓๒, ๑๐๖๕.

^๙ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๔ ร.ศ. ๑๒๖, หน้า ๑๒๗๖.

ที่ ๕๕ พระองค์เจ้าชายสนั่น (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสนั่น) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาอ่อน เมื่อวันที่ ๑๐ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๐^๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม เดือน ๓ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ ตรงกับวันที่ ๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๖ พระชันษา ๕๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดราชาธิวาส วันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๗^๒ เป็นต้นราชสกุล สายสนั่น ณ ออยุธยา

ที่ ๕๖ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาช้อย ประสูติเมื่อปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ พ.ศ. ๒๔๐๐

ที่ ๕๗ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาสายบัว เมื่อวันที่ ๗ พฤษภาคม เดือน ๗ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๒๐ ตรงกับวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม เดือน ๗ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๒๐ ตรงกับวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๑ พระชันษา ๖ วัน

ที่ ๕๘ พระองค์เจ้าหญิงสวางองค์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสวางองค์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาวันดี ประสูติเมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะแม โทศก จ.ศ. ๑๒๒๒ ตรงกับวันที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม เดือน ๓ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๘๔ ตรงกับวันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๕ พระชันษา ๖๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๙^๓

ประสูติก่อนบวรราชาภิเษก ๓๓ พระองค์
ประสูติเมื่อบวรราชาภิเษกแล้ว ๒๕ พระองค์^๔
รวม ๕๘ พระองค์

ราชสกุลที่สืบสายตรงจากพระราชโอรสมี ๑๑ มหาสาขา

^๑ Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "The Family of the late Second King of Siam," op.cit, p. 52 ว่า ประสูติเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๘๕๗ (พ.ศ. ๒๔๐๐)

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๑ พ.ศ. ๒๔๕๗, หน้า ๖๗๐.

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๓ พ.ศ. ๒๔๖๙, หน้า ๘๓๒, ๑๐๖๕.

^๔ “ฉบับที่ ๑ พระราชหัตถเลขาถึงพระองค์เจ้าปัทมราช” ในพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า ๒๔๑ ว่า ทรงมีพระองค์เจ้าชายอีก ๑ พระองค์ แต่สิ้นพระชนม์เมื่อพระชันษา ๔ ปี

พระโอรสธิดา
ในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ
(ในรัชกาลที่ ๕)

ประสูติก่อนอุปราชภิเษก

ที่ ๑-๒ พระองค์เจ้าชายแฝด (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่จอมมารดา หม่อมหลวง
ปรีก^๑ เมื่อปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ พ.ศ. ๒๔๐๐ สิ้นพระชนม์ในปีเดียวกัน

ที่ ๓ พระองค์เจ้าหญิงปฐมพิสมัย (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปฐมพิสมัย) ประสูติแต่จอมมารดา
กรุด เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๙ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๒๔ ตรงกับวันที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๕
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๓ แรม ๓ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๔๐ ตรงกับวันที่ ๙
กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๑ พระชันษา ๑๗ ปี

ประสูติเมื่ออุปราชภิเษกแล้ว

ที่ ๔ พระองค์เจ้าชายวิไลวรวิลาศ^๒ (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิไลวรวิลาศ) ประสูติแต่
จอมมารดาเข็ม^๓ เมื่อวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ยังเป็นสัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๓๐ ตรงกับวันที่ ๒๔
มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ สิ้นพระชนม์ด้วยพระโรคชรา เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๓ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก
จ.ศ. ๑๒๕๐ ตรงกับวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๑ พระชันษา ๖๐ ปี^๔ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ
พระเมรุวัดเบญจมบพิตร วันที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๓^๕ เป็นต้นราชสกุล วิไลวงศ์ ณ อยุธยา

^๑ จอมมารดา หม่อมหลวงปรีก ปนัดดาในสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงจักรเจษฎา (ดู พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่า) เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ ถึงแก่กรรมวันที่ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ อายุ ๗๓ ปี

^๒ บ้างเรียกว่า พระองค์ชายใหญ่ (ดู พระธรรมเทศนาบวรราชประวัติ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๙)

^๓ จอมมารดาเข็ม ถึงแก่กรรมวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๙ อายุ ๗๗ ปี (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๓ พ.ศ. ๒๔๖๙, หน้า ๔๔๙๒.)

^๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๕ พ.ศ. ๒๔๗๑, หน้า ๓๖๖๒.

^๕ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๗ พ.ศ. ๒๔๗๓, หน้า ๕๔๖, ๕๕๓.

ที่ ๕ พระองค์เจ้าชายกาญจโนภาสร์คิม^๑ (พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชาญไชยบวรยศ) ประสูติแต่จอมมารดาปริกเล็ก^๒ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๓๒ ตรงกับวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๓ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นนายร้อยตรีในกองทหารรักษาพระองค์ ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๘ เป็นผู้บังคับการกรมทหารราบที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๔๑ เป็นราชองครักษ์ประจำการ พ.ศ. ๒๔๔๕ เป็นผู้บังคับการกรมทหารบกที่ ๔ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๖ เป็นผู้บังคับการทหารบกที่ ๒ ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๑ เป็นนายพันเอก และทรงรับสถาปนาเป็นพระบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชาญไชยบวรยศ เมื่อวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๑ เป็นสารวัตรทหารบกสายเหนือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นเจ้ากรมเสบียงทหารบก สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๙ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปิวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๘๒ ตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ พระชันษา ๕๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๙^๓ เป็นต้นราชสกุล กาญจนะวิชัย ณ อยู่ธยา

ที่ ๖ พระองค์เจ้าชาย (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในจอมมารดาเวก^๔ ประสูติเมื่อเดือน ๘ ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๓๒ พ.ศ. ๒๔๑๓ สิ้นพระชนม์ในปีเดียวกัน

ที่ ๗ พระองค์เจ้าชาย (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่จอมมารดาละม้าย เมื่อเดือน ๑๑ ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๓๒ พ.ศ. ๒๔๑๓ สิ้นพระชนม์ในปีเดียวกัน

ที่ ๘ พระองค์เจ้าหญิงภัทราวดีศรีราชธิดา (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภัทราวดีศรีราชธิดา) ที่ ๑ ในจอมมารดาเลี่ยมเล็ก^๕ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ ปีมะแม ตรีก จ.ศ. ๑๒๓๓ ตรงกับวันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ บุรพาษาฒ แรม ๓ ค่ำ ปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๖๑ ตรงกับวันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๒ พระชันษา ๒๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๓^๖

ที่ ๙ พระองค์เจ้าชายกัลยาณประวัติ (พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา) ประสูติแต่จอมมารดาเลี่ยมใหญ่^๗ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะแม ตรีก จ.ศ. ๑๒๓๓ ตรงกับวันที่ ๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๔ ในรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๑ เข้ารับราชการในกรมยุทธนาธิการ ตำแหน่งเสมียนฝึกหัดราชการในกรมปลัดทัพบก เป็นนายร้อยตรี ต่อมาเป็นเลขานุการของผู้ช่วยบัญชาการทหารบก ต่อมาเลื่อนเป็นนายร้อยเอก ตำแหน่งนายเวรใหญ่ พ.ศ. ๒๔๓๕ ย้ายมารับราชการในกระทรวงมหาดไทย เป็นนายเวรหนังสือลับ

^๑ บ้างเรียกว่า พระองค์ชายกลาง (ดู พระธรรมเทศนาบวรราชประวัติ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๙)

^๒ จอมมารดาปริกเล็ก ธิดาคุณหญิงเวก และนายทั้ววงศ์ ณ นคร (ดู ลำดับสกุลเก่าบางสกุล ภาคที่ ๔๙, หน้า ๑๓) เป็นหลานตาของพระพงศ์นรินทร์ พระราชโอรสสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ถึงแก่กรรมหลังจากประสูติพระองค์เจ้ากาญจโนภาสร์คิมไม่กี่วัน

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๓ พ.ศ. ๒๔๖๙, หน้า ๘๓๒, ๑๐๖๕.

^๔ จอมมารดาเวก ถึงแก่กรรมวันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๔ ร.ศ. ๑๒๖, หน้า ๗๙๒.)

^๕ จอมมารดาเลี่ยมเล็ก ธิดานายสุดจินดา (พลอย ชูโต) และคุณละโว้ (ดู อธิบายราชินิกุลบางช้าง, หน้า ๙)

^๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๗ ร.ศ. ๑๑๙, หน้า ๑๘.

^๗ จอมมารดาเลี่ยมใหญ่ พระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๗ (กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, อลินจิตต์คำฉันทน์ ([ม.ป.ท.] : โรงพิมพ์ไทยเซชม, ๒๔๗๗), หน้าคำนำ.)

เป็นเลขานุการของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เป็นปลัดกรมมหาดไทยฝ่ายเหนือ แล้วเป็นเจ้ากรมมหาดไทยฝ่ายเหนือ ต่อมาเป็นปลัดกรมฝ่ายพลำกั๊ง ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๒ เป็นปลัดบัญชี ต่อมา พ.ศ. ๒๔๕๑ เป็นข้าหลวงตรวจการกรมสรรพากรนอก ในรัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๕๓ เป็นเลขานุการหอพระสมุดวชิรญาณ ทรงเป็นผู้ตรวจและจัดการต้นฉบับหนังสือ ๕๐๙ เรื่อง ทรงพระนิพนธ์มหาชาติคำหลวง ทรงรับสถาปนาเป็นพระราชวรวงศ์เอกรมหันนิกวิพจน์สุปรีชา เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ วันอังคารที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๖ ต่อมาเป็นองคมนตรี ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นมหาดอำมาตย์ตรี พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นนายกองตรีเสื่อป่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันพุธ เดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๘๙ ตรงกับวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ พระชันษา ๕๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตร วันที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๓^๑ เป็นต้นราชสกุล กัลยาณวงศ์ ณ อยุธยา

ที่ ๑๐ พระองค์เจ้าหญิงธิดาจารย์สแสงศรี (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธิดาจารย์สแสงศรี) ประสูติแต่จอมมารดาเขียวใหญ่ เมื่อวันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๒๓๓ ตรงกับวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๙ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะโรง นพศก จ.ศ. ๑๒๕๙ ตรงกับวันที่ ๒๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๐ พระชันษา ๒๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๑^๒

ที่ ๑๑ พระองค์เจ้าหญิงฉายรัศมีทิรัญพรรณ (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉายรัศมีทิรัญพรรณ) ประสูติแต่จอมมารดาปู้^๓ เมื่อวันอังคาร เดือนยี่ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๒๓๓ ตรงกับวันที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๕ แรม ๕ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๙๐ ตรงกับวันที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๑ พระชันษา ๕๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตร วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๓^๔

ที่ ๑๒ พระองค์เจ้าหญิง (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๒ ในจอมมารดาเวก ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ ปีมอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๓๔ ตรงกับที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๕^๕ สิ้นพระชนม์ในปีเดียวกัน

ที่ ๑๓ พระองค์เจ้าหญิงกลั่นแก่นจันทนารัตน์ (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากลั่นแก่นจันทนารัตน์) ที่ ๑ ในจอมมารดาจัน^๖ ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๓๔ ตรงกับวันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๓๗ พ.ศ. ๒๔๑๘ พระชันษา ๔ ปี

^๑ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๗ พ.ศ. ๒๔๗๓, หน้า ๕๔๖, ๕๕๓.

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๕ ร.ศ. ๑๑๗, หน้า ๕๑.

^๓ จอมมารดาปู้ สืบได้ความว่า เป็นธิดาพระยาพระราม (แสง) และท่านปุก ถึงแก่กรรมวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ พระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดหัวลำโพง วันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๙

^๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๕ พ.ศ. ๒๔๗๑, หน้า ๑๕๗.

^๕ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๗ พ.ศ. ๒๔๗๓, หน้า ๕๔๕, ๕๕๐.

^๖ พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่า, หน้า (๑๗).

^๗ จอมมารดาจัน ถึงแก่กรรมวันที่ ๒๗ เมษายน ๒๔๖๕ อายุ ๖๖ ปี

ที่ ๑๔ พระองค์เจ้าชายสุทัศน์นิภาธร (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทัศน์นิภาธร) ประสูติแต่จอมมารดา หม่อมหลวงนวม^๑ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำ ปีมอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๓๔ ตรงกับวันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ แรม ๔ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๘๐ ตรงกับวันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ พระชันษา ๔๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓^๒ เป็นต้นราชสกุล สุทัศน์ย์ ณ ออยุธยา

ที่ ๑๕ พระองค์เจ้าชายวรุฒนิภาธร (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรุฒนิภาธร) ประสูติแต่จอมมารดาป้อม^๓ เมื่อวันพุธ เดือน ๕ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะแม จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๓๐๔ วันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ พระชันษา ๖๙ ปี เป็นต้นราชสกุล วรุฒ ณ ออยุธยา

ที่ ๑๖ พระองค์เจ้าชายโสภาสไพศาลร์ศรี (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสภาสไพศาลร์ศรี) ประสูติแต่จอมมารดา หม่อมราชวงศ์ก๊ิบ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะแม จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะแม จ.ศ. ๑๒๕๙ ตรงกับวันที่ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๐ พระชันษา ๒๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุ วัดสระเกศ วันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๑^๔

ที่ ๑๗ พระองค์เจ้าชาย (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่จอมมารดาอิน^๕ เมื่อเดือน ๑๐ ปีมะแม จ.ศ. ๑๒๓๕ พ.ศ. ๒๔๑๖ สิ้นพระชนม์ในปีเดียวกัน

ที่ ๑๘ พระองค์เจ้าหญิงอับสรศรีราชกานดา^๖ (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอับสรศรีราชกานดา) ประสูติแต่จอมมารดาถ้วน^๗ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๙ แรม ๙ ค่ำ ปีมะแม จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๖ แรม ๗ ค่ำ ปีมะแม จ.ศ. ๑๒๗๙ ตรงกับวันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ พระชันษา ๔๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓^๘

^๑ จอมมารดา หม่อมหลวงนวม ธิดาหม่อมราชวงศ์เนตร ปาลกวงศ์ (ดู “ประวัติ ม.ร.ว.เนตร ปาลกวงศ ณ ออยุธยา” ใน สุนทรภู่, นิราศพระบาท (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๒), หน้า จ.)

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๗ พ.ศ. ๒๔๖๓, หน้า ๕๔๗.

^๓ จอมมารดาป้อม ธิดาพระยาพระราม (แสง) และท่านปู่ มารดา (ดู สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, ธรรมวิภาคคาถา (พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๙.) เกิด พ.ศ. ๒๓๙๑ ถวายตัวรับราชการในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับพระราชทานหีบหมากทองคำ อยู่ในตำแหน่งเจ้าจอมละคร เล่นเป็นตัวพระลักษณะจนสิ้นรัชกาลที่ ๔ จึงย้ายไปรับราชการวังหน้าในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ถึงแก่กรรมวันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ พระราชทานเพลิงศพ ณ วัดสระเกศ วันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๙

^๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๕ ร.ศ. ๑๑๗, หน้า ๕๐.

^๕ จอมมารดาอิน บางแห่งเรียก ลูกอิน (ดู พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่านา)

^๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๗ พ.ศ. ๒๔๖๓, หน้า ๕๔๗ ว่า อับสรศรีราชกานดา

^๗ จอมมารดาถ้วน ถึงแก่กรรมวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๗ อายุ ๖๘ ปี พระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดหัวลำโพง วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๗

^๘ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๗ พ.ศ. ๒๔๖๓, หน้า ๕๔๗.

ที่ ๑๙ พระองค์เจ้าชายรุจาวรฉวี (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารุจาวรฉวี) ประสูติแต่จอมมารดาสมบุญ เมื่อวันที่ ๘ ตุลาคม ค.ศ. ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๗ สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๙๗ พ.ศ. ๒๔๗๘ พระชันษา ๖๑ ปี เป็นต้นราชสกุล รุจะวิชัย ณ อยุธยา

ที่ ๒๐ พระองค์เจ้าหญิงเทวีวิไลยวรรณ (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเทวีวิไลยวรรณ) ประสูติแต่ จอมมารดาสุนใหญ่ เมื่อวันที่ ๗ แรม ๘ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๓๗ ตรงกับวันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๓๐๔ วันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๕ พระชันษา ๖๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๕^๑

ที่ ๒๑ พระองค์เจ้าชายวิบูลยพรรณรังษี (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิบูลยพรรณรังษี) ประสูติแต่ จอมมารดาเขียวเล็ก^๒ เมื่อวันที่ ๕ แรม ๔ ค่ำ ปีมว อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๖ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมอก สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๗๐ ตรงกับวันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ พระชันษา ๓๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๕^๓ เป็นต้นราชสกุล วิบูลยพรรณ ณ อยุธยา

ที่ ๒๒ พระองค์เจ้าชายรัชสีนแจ่มจรัส (พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์) ที่ ๒ ในจอมมารดา เลี่ยมเล็ก ประสูติเมื่อวันที่ ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมว อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๙ ในรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๖ ทรงรับราชการเป็นนายเวรในกรมบัญชาการ กระทรวงธรรมการ พ.ศ. ๒๔๓๙ รับราชการในกองที่ปรึกษากระทรวงพระคลังมหาสมบัติ พ.ศ. ๒๔๔๒ เป็นผู้ช่วยอธิบดีกรมตรวจและกรมสารบาญชี พ.ศ. ๒๔๔๕ เป็นหัวหน้ากรมธนบัตร พ.ศ. ๒๔๔๖ เข้ารับตำแหน่งเจ้ากรมในกองที่ปรึกษากระทรวงพระคลัง มหาสมบัติ พ.ศ. ๒๔๔๗ เป็นอธิบดีกรมพระคลังมหาสมบัติ พ.ศ. ๒๔๕๑ เป็นอธิบดีกรมตรวจและกรมสารบาญชี (ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นกรมบัญชีกลาง) ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ เป็นองคมนตรี ครั้นปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ วันอังคารที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๖ ทรงรับสถาปนาเป็นพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์^๔ พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นอธิบดีกรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๖๓ - ๒๔๖๘ เป็นอุปนายกสภา เผยแผ่พาณิชย์ พ.ศ. ๒๔๖๔ เป็นรองเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นอุปนายกของหอพระสมุด สำหรับพระนคร เป็นที่ปรึกษาในการร่างกฎหมายของกระทรวงยุติธรรม ทั้งในรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗ พ.ศ. ๒๔๖๙ เป็นอุปนายกแผนกวรรณคดี ราชบัณฑิตยสภา ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทรงเป็นองค์ สภานายกราชบัณฑิตสภา เมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๓๐๗ วันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ พระชันษา ๖๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๑^๕ ทรงได้รับยกย่องว่าเป็นพระบิดาแห่งการสหกรณ์ไทย เป็นต้นราชสกุล รัชสี ณ อยุธยา

^๑ สาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๒๕, หน้า ๑๕๔.

^๒ จอมมารดาเขียวเล็ก ธิดาพระยาจันทรวงศ์ (รุ่ง)

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๙ ร.ศ. ๑๓๑, หน้า ๔๑๕.

^๔ ตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (ดูจดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๘, หน้า ๕๔๑) แต่ปัจจุบันใช้ว่า กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

^๕ พระประวัติและพระนิพนธ์ของพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ([ม.ป.ท.] : [ม.ป.ส.], ๒๔๙๑).

ที่ ๒๓ พระองค์เจ้าชายไชยรัตนวโรภาส (พระราชवरวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไชยรัตนวโรภาส) ประสูติแต่จอมมารดาปริกใหญ่^๑ เมื่อวันอังคาร เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่พุธ เดือน ๙ แรม ๖ ค่ำ ปีระกา นพศก จ.ศ. ๑๒๕๙ ตรงกับวันที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๐ พระชันษา ๒๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๑^๒

ที่ ๒๔ พระองค์เจ้าหญิงวิมลมาศมาลี (พระราชवरวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิมลมาศมาลี) ที่ ๒ ในจอมมารดาจัน ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่อังคาร เดือน ๓ แรม ๑๐ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๘๓ ตรงกับวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ พระชันษา ๔๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๙^๓

ที่ ๒๕ พระองค์เจ้าหญิงสุนทรินาฏ (พระราชवरวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุนทรินาฏ) ประสูติแต่จอมมารดาสุ่นเล็ก เมื่อวันอังคาร เดือน ๖ แรม ๔ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ ตรงกับวันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๓

ที่ ๒๖ พระองค์เจ้าหญิงประสาทมสร (พระราชवरวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประสาทมสร) ประสูติแต่จอมมารดาอิม เมื่อวันที่พุธ เดือน ๔ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๔๔ ตรงกับวันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่อาทิตย์ เดือน ๙ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมถุ เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ ตรงกับวันที่ ๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ พระชันษา ๓๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดราชาธิวาส วันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๗^๔

ที่ ๒๗ พระองค์เจ้าชายบวรวิสุทธิ (พระราชवरวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบวรวิสุทธิ) ประสูติแต่จอมมารดา สอาด^๕ เมื่อวันที่จันทร์ เดือนยี่ แรม ๙ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๒๔๕ ตรงกับวันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ศุกร์ เดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ ปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ ตรงกับวันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๓ พระชันษา ๒๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๕^๖ เป็นต้นราชสกุล วิสุทธิ ณ อยู่ธยา

^๑ จอมมารดาปริกใหญ่ สืบมาได้ความว่า เป็นธิดาพระยาพระราม (แสง) และท่านบุก มารดา

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๕ ร.ศ. ๑๑๗, หน้า ๕๑.

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๓ พ.ศ. ๒๔๖๙, หน้า ๘๓๒, ๑๐๖๕.

^๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๑ พ.ศ. ๒๔๕๗, หน้า ๖๗๐.

^๕ จอมมารดาอาด พระราชทานเพลิงศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๖

^๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๙ ร.ศ. ๑๓๑, หน้า ๔๑๕.

ที่ ๒๘ พระองค์เจ้าหญิงมัทมาลี^๑ (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากมุทมาลี) ประสูติแต่จอมมารดา หม่อมราชวงศ์เชื้อ^๒ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๙ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมอก ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ ตรงกับวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่จันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๗ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๗๓ ตรงกับ วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๔ พระชันษา ๒๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกษ วันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๕^๓

ที่ ๒๙ พระองค์เจ้าหญิงศรีสุดสวาทิ (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีสุดสวาทิ) ประสูติแต่ จอมมารดาแซ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมอก ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ ตรงกับวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๓๐๘ วันที่ ๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๙ พระชันษา ๖๒ ปี

ประสูติก่อนอุปราชาภิเษก ๓ พระองค์

ประสูติเมื่ออุปราชาภิเษกแล้ว ๒๖ พระองค์

รวม ๒๙ พระองค์

ราชสกุลที่สืบสายตรงจากพระโอรสมี ๙ มหาสาขา

^๑ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๘ ร.ศ. ๑๓๐, หน้า ๑๙๖๘ ว่า กรมมัทมาลี

^๒ จอมมารดา หม่อมราชวงศ์เชื้อ (ราชสกุลเดิม อิศรางกูร ณ อยุธยา)

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๙ ร.ศ. ๑๓๑, หน้า ๔๑๕.

พระองค์เจ้าโอรสธิดา ในกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข

ที่ ๑ พระองค์เจ้าชายปาน (พระสัมพันธวงศ์เธอ กรมหมื่นนราเทเวศร์^๑) ที่ ๑ ในพระชายาทองอยู่ ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือนอ้าย แรมค่ำ ๑ ปีชาล พ.ศ. ๒๓๑๓ ในรัชกาลที่ ๑ พระนามเดิม หม่อมเจ้าปาน ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๙^๒ เลื่อนเป็นพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าปาน แล้วเลื่อนเป็นพระเจ้าหลานเธอ กรมหมื่นนราเทเวศร์ เมื่อปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๑๖๙ พ.ศ. ๒๓๕๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ^๓ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๑๘๗ ตรงกับวันที่ ๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๖๘ พระชันษา ๕๖ ปี เป็นต้นราชสกุล ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา^๔

ที่ ๒ พระองค์เจ้าหญิงกระจับ (พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากระจับ) ที่ ๒ ในพระชายาทองอยู่ ประสูติเมื่อ (ราว) ปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๑๕ ในรัชกาลที่ ๑ พระนามเดิม หม่อมเจ้ากระจับ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๙ เลื่อนเป็นพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้ากระจับ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔^๕

ที่ ๓ พระองค์เจ้าชายบัว (พระสัมพันธวงศ์เธอ กรมหมื่นนเรศร์โยธี^๖) ที่ ๓ ในพระชายาทองอยู่ ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๓ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะแม พ.ศ. ๒๓๑๘ ในรัชกาลที่ ๑ พระนามเดิม หม่อมเจ้าบัว ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๙ โปรดเกล้าฯ เลื่อนเป็นพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าบัว แล้วเลื่อนเป็นพระเจ้าหลานเธอ กรมหมื่นนเรศร์โยธี เมื่อปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๑๖๙ พ.ศ. ๒๓๕๐ ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๙ ได้โดยเสด็จ ไปในการทัพกับสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพในคราวปราบกบฏเจ้าอนุเวียงจันทน์ สิ้นพระชนม์ใน

^๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบัญญัติให้ใช้คำว่า “พระสัมพันธวงศ์เธอ” เป็นคำนำพระนามพระโอรส พระธิดา ในกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข และพระราชโอรสพระราชธิดา ในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอในรัชกาลที่ ๑ (ดู ม.ร.ว.แสงสุรีย์ ลดาวัลย์, ฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์ของไทย (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๔), หน้า ๔๙.) จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๓๒ ว่า พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้ากรมหมื่นนราเทเวศ และเฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑, หน้า ๓๓ ว่า กรมหมื่นนราเทเวศ

^๒ เป็นปีที่พระราชบิดาทรงดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข

^๓ จดหมายเหตุไทร ฉบับพระยาประมุขมณฑลราชบุรี, หน้า ๓๙ ว่า นิพพาน วัน ๔ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๑๘๖ พ.ศ. ๒๓๖๗ (ถ้าเป็นวันพุธจะเป็นเดือน ๑๑ ขึ้น ๗ ค่ำ และขึ้น ๑๔ ค่ำ ซึ่งตรงกับวันที่ ๒๙ กันยายน และวันที่ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๗ ตามลำดับ)

^๔ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๑๐ ว่า “กรมหมื่นนราเทเวศร์ ในกรมพระราชวังหลัง ประชวรพระโรค มาถึง ณ วันพุธ เดือน ๙ ขึ้น ๑๐ ค่ำ (ถ้าเป็นวันพุธ จะเป็นเดือน ๙ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๑๘๗ ตรงกับวันอังคารที่ ๒๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๖๘) สิ้นพระชนม์ พระชนม์ได้ ๕๕ พรรษา มีหม่อมเจ้าชาย ๕๙ หม่อมเจ้าหญิง ๔๑ รวม ๑๐๐ พระองค์”

^๕ วันบรมมหาประสูติแลวันประสูติ (ฉบับคัดสำเนา)

^๖ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๓๒ ว่า พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้ากรมหมื่นนเรศร์โยธี และเฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑, หน้า ๓๓ ว่า กรมหมื่นนเรศร์โยธี

รัชกาลที่ ๓ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๕^๑ แรม ๔ ค่ำ ปีเถาะ ตริศก จ.ศ. ๑๑๙๓ ตรงกับวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๓๗๔ พระชันษา ๕๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันจันทร์ เดือน ๗ แรม ๔ ค่ำ ปีเถาะ ตริศก จ.ศ. ๑๑๙๓ ตรงกับวันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๔ ไม่มีโอรสธิดา

ที่ ๔ พระองค์เจ้าชายแดง^๒ (พระสัมพันธวงศ์เธอ กรมหลวงเสนีบริรักษ์) ที่ ๔ ในพระชายาทองอยู่ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ อุตราชาคม แรมค่ำ ๑ ปีระกา พ.ศ. ๒๓๒๐ ในรัชกาลที่ ๑ พระนามเดิม หม่อมเจ้าแดง ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๙ โปรดเกล้าฯ เลื่อนเป็นพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าแดง แล้วเลื่อนเป็น พระเจ้าหลานเธอ กรมหมื่นเสนีบริรักษ์^๓ เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๕๐ ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๙ ได้โดยเสด็จ ไปในการทัพกับสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพในคราวปราบกบฏเจ้าอนุเวียงจันทน์ ครั้นปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๙๔ พ.ศ. ๒๓๗๕ เลื่อนเป็นกรมหลวงฯ สิ้นพระชนม์เมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ บุรพาษาฒ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะเมีย ฉศก จ.ศ. ๑๑๙๖ ตรงกับวันที่ ๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๗๗ พระชันษา ๕๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาววัดอมรินทราราม วันเดือน ๑๑ แรม ๖ ค่ำ^๔ ปีมะเมีย ฉศก จ.ศ. ๑๑๙๖ ตรงกับ วันพฤหัสบดีที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๗ เป็นต้นราชสกุล เสนีวงศ์ ณ อยุธยา

ที่ ๕ พระองค์เจ้าชายปฐมวงศ์^๕ (พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปฐมวงศ์) (ว่าเป็นพระบรมวงศ์ องค์แรกที่ประสูติตั้งแต่ประดิษฐานพระบรมราชจักรีวงศ์ จึงได้พระนามว่า “ปฐมวงศ์”) ที่ ๕ ในพระชายาทองอยู่ ประสูติเมื่อปีชาล จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๔๔ พ.ศ. ๒๓๒๕ ในรัชกาลที่ ๑ พระนามเดิม หม่อมเจ้าปฐมวงศ์ ต่อมา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๙ โปรดเกล้าฯ เลื่อนเป็นพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าปฐมวงศ์ ทรงผนวชอยู่วัดระฆังโฆสิตาราม จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๖ พระองค์เจ้าหญิงจกกล^๖ (พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจกกล) ที่ ๖ ในพระชายาทองอยู่ ในรัชกาลที่ ๑ พระนามเดิม หม่อมเจ้าจกกล ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๙ โปรดเกล้าฯ เลื่อนเป็นพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าจกกล สิ้นพระชนม์เมื่อปีชาล จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๐๔ พ.ศ. ๒๓๘๕ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดอมรินทราราม วันเดือน ๗ แรม ๒ ค่ำ ปีชาล จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๐๔ ตรงกับวันพฤหัสบดีที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๕^๗

พระองค์เจ้าวังหลังมีแต่ ๖ พระองค์นี้ เพราะเป็นพระโอรสธิดามีด้วยพระชายาเดิม ทรงนามว่าทองอยู่ ซึ่งคนทั้งหลายเรียกว่า “เจ้าข้างใน” พระโอรสธิดากรมพระราชวังบวรสถานพิมุขมีด้วยหม่อมห้าม ยศเพียงเป็น หม่อมเจ้า ยังมีอีกหลายองค์

^๑ จดหมายเหตุไทร ฉบับพระยาประมุขธรรักษ์, หน้า ๔ ว่า สิ้นพระชนม์ เดือน ๔

^๒ พระองค์เจ้าชายแดง ราชที่ออกพระนามว่า พระองค์เจ้าชายฉิม (ดู ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๑๑.)

^๓ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๓๒ ว่า พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้ากรมหมื่นเสนีบริรักษ์

^๔ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๖๐-๖๑.

^๕ จดหมายเหตุไทร ฉบับพระยาประมุขธรรักษ์, หน้า ๖๒ ว่า เจ้าปฐมวงศ์ ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๒๖ ว่า พระองค์เจ้าไครราช

^๖ ประชุมหมายรับสั่ง ภาค ๔ ตอนที่ ๒๖, หน้า ๗๒ ว่า จกกลนี้

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗, ๗๑, ๗๒, ๗๕, ๘๐.

พระองค์เจ้าหลานเธอ รัชกาลที่ ๑

๑. พระองค์เจ้าชายมหาหงส์โสภาค (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามหาหงส์โสภาค^๑) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์^๒ พระนามเดิมหม่อมเจ้ามหาหงส์ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระวงศ์เธอ^๓ พระองค์เจ้ามหาหงส์โสภาค เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๙๖ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดบุปผาราม วันพุธที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๘

๒. พระองค์เจ้าชายจันทรสุเทพ (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจันทรสุเทพ) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นศรีสุเทพ ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง ฉศก จ.ศ. ๑๒๐๖ ตรงกับวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๗ พระนามเดิมหม่อมเจ้าจันทร ในรัชกาลที่ ๕ ทำราชการในห้องช่างเขียนในพระบรมมหาราชวัง ทำหน้าบันพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ซ่อมพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน หอพระ ชุ่มพระแกล พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท และพระที่นั่งทรงผนวชที่วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจันทรสุเทพ เมื่อปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๖๒ พ.ศ. ๒๔๔๓ รับราชการในกรมช่างมหาดเล็ก สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอังคาร เดือน ๙ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๗๓ ตรงกับวันที่ ๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ พระชันษา ๖๖ ปี^๔ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๕

๓. พระองค์เจ้าชายประดิษฐ์วรการ (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐ์วรการ^๕) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นณรงค์หริรักษ์ ประสูติเมื่อปีชลา สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๘๐ พ.ศ. ๒๓๖๑ พระนามเดิมหม่อมเจ้าดิศ ทรงรับราชการกรมช่างสิบหมู่มาตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ทำรูปหล่อ นรสิงห์ บนชालาปราสาทพระเทพบิดร พระบรมรูปสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราช รัชกาลที่ ๑ รัชกาลที่ ๒ รัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ ในปราสาทพระเทพบิดร ทำรูปหล่อบุษบก และตราแผ่นดินและหล่อรูปช้างเผือกประจำรัชกาล บนชาลาปราสาทพระเทพบิดร ทำฉัตรและโคมทองเหลือง รายรอบพระพุทธรูปรางค์ (ปราสาทพระเทพบิดร ปัจจุบัน) รูปหล่อสัตว์หิมพานต์ต่างๆ รูปเทพนม ครุฑยักข์ ในบริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ให้แบบปั้น

^๑ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๑๓๔ ว่า มหาหงส์โสภาคย์ และเฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑, หน้า ๗๖ ว่า มหาหงส์โสภาคย์

^๒ ราชสกุลวงศ์ บางฉบับว่า “สุรินทรรักษ์” ส่วนพระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังหน้า ว่า “สุรินทรรักษ์”

^๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบัญญัติคำว่า พระวงศ์เธอ เป็นคำนำหน้าพระนาม เจ้านายชั้นหม่อมเจ้าที่เลื่อนเป็นพระองค์เจ้า (พระองค์เจ้าตั้ง) ทั้งวังหลวง วังหน้า วังหลัง และสายปทุมวงศ์ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนคำนำหน้าพระนามพระองค์เจ้าตั้งเฉพาะของวังหลวงว่า พระวรวงศ์เธอ และพระเจ้าวรวงศ์เธอ เริ่มต้นใช้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ ในประกาศตั้งพระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร เป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร

^๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๘ ร.ศ. ๑๓๐, หน้า ๙๕๕ ว่า พระชันษา ๖๘ ปี

^๕ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๑๖๔ ว่า ประดิษฐ์วรการ

รูปสัตว์หิมพานต์ ประดับงานพระเมรุสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี พระพุทธนฤมล
ธรรมโฆส พระประธาน และรูปหล่อเทวดาหัวเสา วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ บางปะอิน ปั้นหล่อพระพุทธรูปรัตนไตรย
ครอบองค์ทองของเดิม พร้อมทั้งฐานและซุ้มเรือนแก้ว อาคารอนุสาวรีย์บรรจุมณีในสุสานหลวง วัดราชบพิธสถิต
มหาสีมาราม พระพุทธรูปพระสัมพุทธพรรณี วัดราชาธิวาส พระพุทธรูปสังคยา ในพระวิหารวัดราชประดิษฐ
สถิตยมหาสีมาราม ภาพสลักหินอ่อนกรูกำแพงแก้วระเบียงพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม หล่อพระ
ประธานวัดนวมบัญญัติ (วัดมกุฏกษัตริยารามในปัจจุบัน) ฯลฯ ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ เมื่อปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๓๑ วันที่ ๒๙ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๒ สิ้นพระชนม์ใน
รัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๑ ขึ้นค่ำ ๑ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๘
พระชันษา ๖๘ ปี

พระองค์เจ้าทลานเธอ รัชกาลที่ ๒

๑. พระองค์เจ้าชาย (กบ) (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากบ) พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์

๒. พระองค์เจ้าหญิงเต่า (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเต่า) พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์

๓. พระองค์เจ้าชายปรีชา (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปรีชา) พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ประสูติเมื่อปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๙๓ สิ้นพระชนม์
ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๙ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๓๗ ตรงกับวันที่ ๑๕ สิงหาคม
พ.ศ. ๒๔๑๘ พระชันษา ๒๖ ปี

๔. พระองค์เจ้าหญิงสิริ^๑ (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสิริ) พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ สิ้นพระชนม์วันเสาร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะแม จ.ศ. ๑๒๔๕
ตรงกับวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๖ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดสระเกศ วันที่ ๑๙
ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๒

ทั้ง ๔ พระองค์นี้ พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบรรเทิง พระราชธิดาในสมเด็จพระบวรราชเจ้า
มหาศักดิพลเสพเป็นพระมารดา

^๑ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ ร.ศ. ๑๐๘, หน้า ๓๓๔ ออกพระนามว่า พระองค์เจ้าศิริพัฒนา ส่วนจดหมายเหตุพระราชกิจ
รายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑๖ (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๘๑), หน้า ๙๙
ว่า พระองค์เจ้าศิริวัฒนาวงศ์

๕. พระองค์เจ้าชายขจรจรัสวงศ์ (พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์) พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีกะเนาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๒๐๕ ตรงกับวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๓๘๖ พระนามเดิมหม่อมเจ้าจรัส ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าขจรจรัสวงศ์^๑ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๙ แรม ๔ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ แล้วเป็นพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ เมื่อปีมะแม สัปตศก จ.ศ. ๑๒๕๗ พ.ศ. ๒๔๓๘ ได้ทรงบัญชาการกรมทหารเรือ กรมพระคชบาล กรมช่างสิบหมู่ช่วยราชการกรมวัง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีกจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๖๐ ตรงกับวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๑ พระชันษา ๕๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๒

๖. พระองค์เจ้าชายอลังการ (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอลังการ) พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปรีะกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๔ พระนามเดิมหม่อมเจ้าอลังการ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอลังการ เมื่อปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๖๒ วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน^๒ พ.ศ. ๒๔๔๓ เป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ แล้วเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลปราจีน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๙๘ วันที่ ๑๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๙ พระชันษา ๗๕ ปี

๗. พระองค์เจ้าหญิงนฤมลฉัตร (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านฤมลฉัตร) พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร พระนามเดิมหม่อมเจ้านฤมล ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระองค์เจ้านฤมลฉัตร เมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๑๐ ค่ำ^๓ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๑๔ ตรงกับวันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๕

๘. พระองค์เจ้าชายชิตเชื้อพงศ์ (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชิตเชื้อพงศ์) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๓ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีกะเนาะ เอกศก จ.ศ. ๑๑๘๑ ตรงกับวันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๖๒ พระนามเดิมหม่อมเจ้าชิต ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชิตเชื้อพงศ์ เมื่อปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๑๔ พ.ศ. ๒๓๙๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีกะเนาะ เอกศก จ.ศ. ๑๒๔๑ ตรงกับวันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๒ เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ พระชันษา ๖๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๒

^๑ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๒๑๒ ว่า พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าขจรจรัสวงศ์

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙๖.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๕.

^๔ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ปีกะเนาะ จุลศักราช ๑๒๔๑ (กรุงเทพฯ : แสงทองการพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๙๓ ว่า ได้รับพระราชทานโกศอย่างเจ้าวังหน้า

๙. พระองค์เจ้าชายสิงหนาทราชดุรงค์ฤทธิ์ (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสิงหนาทราชดุรงค์ฤทธิ์) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๘ แรม ๙ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๑๘๘ ตรงกับวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๙ พระนามเดิมหม่อมเจ้าสิงหนาท ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสิงหนาทราชดุรงค์ฤทธิ์^๑ เมื่อปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๓๐ พ.ศ. ๒๔๑๑ ได้ทรงบัญชาการกรมพระอัครราช กรมมหรสพ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนยี่ แรม ๖ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ ตรงกับวันที่ ๒๐ มกราคม^๒ พ.ศ. ๒๔๒๓ พระชันษา ๕๔ ปี

๑๐. พระองค์เจ้าชายวัชรวิงศ์ (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิงศ์) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ ประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๗^๓ พระนามเดิมหม่อมเจ้าขาว ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิงศ์ เมื่อปีมะแม สัปตศก จ.ศ. ๑๒๕๗ พ.ศ. ๒๔๓๘ ได้เป็นผู้พิพากษาศาลฎีกา สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๓ แรม ๔ ค่ำ ปีมลู ตรีศก จ.ศ. ๑๒๖๓ ตรงกับวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๔ เวลาบ่าย ๓ โมง ๓๖ นาที พระชันษา ๕๗ ปี^๔ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๕

๑๑. พระองค์เจ้าชายสายสนิทวงศ์ (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์^๕) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๔ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๐๗ ตรงกับวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๘๘ พระนามเดิมหม่อมเจ้าสาย ในรัชกาลที่ ๕ ทรงเป็นปริวีแคนซิด เป็นแพทย์ในกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ เป็นแพทย์ประจำพระองค์ เป็นอธิบดีกรมหมอลหลวง ว่าการกรมแสง ทรงรับสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ เมื่อปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๓๔ พ.ศ. ๒๔๑๕ เป็นเจ้าพนักงานใหญ่ผู้ช่วยผู้บัญชาการกรมทหารเรือ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๑ เป็นนายพลโทในกรมทหารเรือ เป็นอัครราชทูตพิเศษออกไปเจริญทางพระราชไมตรียังพระราชสำนักต่างๆ ในประเทศยุโรป ได้ไปราชการพิเศษในหัวเมืองมณฑลต่างๆ หลายครั้ง ได้บัญชาการกรมทหารเรือ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะเส็ง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๗๔ ตรงกับวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๕^๖ พระชันษา ๖๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๕

^๑ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๑๖๑.

^๒ พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี, หน้า ๗๖ ว่า สิ้นพระชนม์วันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๓ ส่วน จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑๑, หน้า ๔๗ ว่า พระองค์เจ้าสิงหนาท สิ้นพระชนม์วันพุธ เดือน ๒ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ เวลาเช้า ตรงกับวันที่ ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๓

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๘ ร.ศ. ๑๒๐, หน้า ๙๑๒

^๔ เรื่องเดียวกัน

^๕ ลำดับราชตระกูลสนิทวงศ์, หน้า ๑ ใช้ว่า “พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์” และบัญญัติพระบรมวงษานุวงศ์ฝ่ายหน้า ฝ่ายใน คี ๑๒๘ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สามมิตร, ร.ศ. ๑๒๘), หน้า ๑๐ ว่า “พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์”

^๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๙ ร.ศ. ๑๓๑, หน้า ๑๔๑๖ และ “ประวัติ (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์),” ใน ไตรภูมิโลกวิณีจฉัย : จำลองจากฉบับหลวง (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ร.ศ. ๑๓๑, หน้า ๑๙.)

๑๒. พระองค์เจ้าชายพร้อมพงศ์อิธราช (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพร้อมพงศ์อิธราช) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๙ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๓๐ ตรงกับวันที่ ๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ พระนามเดิมหม่อมเจ้าพร้อม ในรัชกาลที่ ๖ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพร้อมพงศ์อิธราช เมื่อปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๗๔ พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นอธิบดีกรมศุลกากร กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๓๐๑ วันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๒ พระชันษา ๗๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๒

๑๓. พระองค์เจ้าชายสนิทพงศ์พัฒนเดช (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสนิทพงศ์พัฒนเดช) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือนอ้าย แรม ๕ ค่ำ ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๓๒ ตรงกับวันที่ ๑๑ ธันวาคม^๑ พ.ศ. ๒๔๑๓ พระนามเดิมหม่อมเจ้าดุ่ม ในรัชกาลที่ ๖ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสนิทพงศ์พัฒนเดช เมื่อปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๘๖ พ.ศ. ๒๔๖๗ เป็นรองเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีขาล สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๓๐๐ วันที่ ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๑ พระชันษา ๖๔ ปี

๑๔. พระองค์เจ้าชายปรีดา (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปรีดา) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๖ แรมค่ำ ๑ ปีมะแม สัปตศก จ.ศ. ๑๑๙๗ ตรงกับวันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๘ พระนามเดิมหม่อมเจ้าปรีดา ทรงรับราชการมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงบังคับการกรมช่างเคลือบและช่างกระจก ต่อมาเมื่อปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ พ.ศ. ๒๔๒๔ ทรงรับสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปรีดา สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๐ แรม ๑๒ ค่ำ ปีขาล ฉศก จ.ศ. ๑๒๗๖ ตรงกับวันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๗ พระชันษา ๘๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓

๑๕. พระองค์เจ้าชายคำรบ (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าคำรบ) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๒๓๓ ตรงกับวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๔^๒ พระนามเดิมหม่อมเจ้าคำรบ ในรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๔๔ ทรงเป็นผู้บังคับการกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ รักษาพระองค์ เป็นผู้บัญชาการทหารบก มณฑลนครสวรรค์ มณฑลปราจีนบุรี มณฑลพิษณุโลก ในรัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นแม่ทัพกองทัพที่ ๒ มณฑลพิษณุโลก พ.ศ. ๒๔๕๗ เป็นผู้ช่วยเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในแผนกกรมตำรวจภูธร พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นนายพลโท ราชองครักษ์พิเศษ เป็นอธิบดีกรมตำรวจภูธร และเป็นองคมนตรี พ.ศ. ๒๔๕๙ เป็นอธิบดีกรมตำรวจภูธรและตำรวจนครบาล พ.ศ. ๒๔๖๑ เป็นพระตำรวจพิเศษในกรมพระตำรวจหลวงรักษาพระองค์ ครั้นปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๘๓ พ.ศ. ๒๔๖๔ ทรงรับสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าคำรบ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๓๐๑

^๑ พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี, หน้า ๙๓ ว่า ประสูติวันที่ ๑๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๓

^๒ ประชุมกฎหมายไทยโบราณภาคที่ ๑ ว่าด้วยธรรมเนียมประเพณีและกฎหมายพิจารณาอาญาจักรและธรรมเนียมกัน (พระนคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๔๘๒) ว่า ประสูติวันที่ ๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๔ โดยวันทางจันทรคติตรงกันคือ วันจันทร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๒๓๓

วันที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๒ พระชันษา ๖๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส
วันที่ ๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๒

พระองค์เจ้าทูลนางเธอ รัชกาลที่ ๓

๑. พระองค์เจ้าชายมงคลเลิศ (พระสัณห์พันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามงคลเลิศ) พระโอรสในสมเด็จพระบรมราชาตามหัยกาเธอ กรมหมื่นมัตยาพิทักษ์^๑ และหม่อมแพ^๒ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ บูรพาษาฒ แรม ๔ ค่ำ ปีมะเมีย ฉศก จ.ศ. ๑๑๙๖ ตรงกับวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๗๗ พระนามเดิม หม่อมเจ้ามงคลเลิศ^๓ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้ามงคลเลิศ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะเมีย เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ ตรงกับวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๖^๔ สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๔ พระชันษา ๒๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดบวรนิเวศวิหาร วันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๒๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๔

๒. พระองค์เจ้าหญิงรำเพยภมราภิรมย์^๕ (สมเด็จพระเทพศิรินทรา บรมราชินี) พระธิดาในสมเด็จพระบรมราชาตามหัยกาเธอ กรมหมื่นมัตยาพิทักษ์ และหม่อมน้อย (พระชนนีน้อย) ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ อุตราชาษฒ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเมีย ฉศก จ.ศ. ๑๑๙๖ ตรงกับวันที่ ๑๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๗๗ พระนามเดิมหม่อมเจ้ารำเพย ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๑๔ พ.ศ. ๒๓๙๕ ทรงสถาปนาเป็นพระนางเธอ พระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์ ต่อมาทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระนางเจ้ารำเพยภมราภิรมย์ บรมราชเทวี สวรรคตในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่

^๑ กรมหมื่นมัตยาพิทักษ์มีพระโอรสและพระธิดา รวม ๙ พระองค์ แต่ในหนังสือนี้กล่าวถึงเฉพาะ ๗ พระองค์ ที่ได้รับสถาปนาเป็นพระองค์เจ้า ที่เป็นหม่อมเจ้ายังมีอีก ๒ พระองค์ คือ

๑. หม่อมเจ้าประสงค์สันท์ (หญิง) (ในหม่อมแสง) ส่วนราชการงานศึกษา เล่ม ๓๑ พ.ศ. ๒๔๕๗ ใ้ว่า “ประสงค์สรรพ”

๒. หม่อมเจ้าสารพัดเพชร (หญิง) (ในหม่อมน้อย)

(ดู ราชนิฎลรัชกาลที่ ๓, หน้า ๔๗ และ ๔๘.)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบัญญัติคำว่า “พระประพันธวงศ์เธอ” ขึ้นเป็นคำนำพระนามพระโอรส พระธิดาในกรมหมื่นมัตยาพิทักษ์ ซึ่งเป็นพระอนุชาและพระชนนีษฐภคินีในสมเด็จพระเทพศิรินทรา บรมราชินี ต่อมาเมื่อ พระโอรสธิดาในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ รัชกาลที่ ๑ ทั้ง ๒ พระองค์ และพระองค์เจ้าพระโอรสธิดาในกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข ซึ่งมีคำนำพระนามว่า สมเด็จพระสัณห์พันธวงศ์เธอ และพระสัณห์พันธวงศ์เธอ สิ้นพระชนม์ทุกพระองค์แล้ว จึงโปรดให้นำคำนำพระนามมาใช้แทนพระประพันธวงศ์เธอ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖

^๒ หม่อมแพ ธิดาขุนคชสิทธิ์ (นาคหรือขุนนาค) (ดู นิทานเทียบสุภาษิต (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๑.) หน้า (๔) .

^๓ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๑๓๙ ว่า พระนามเดิม หม่อมเจ้ามงคล

^๔ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๑๓๙ - ๑๔๐ ; ราชสกุลวงศ์ฯ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๘ หน้า ๑๓๖ ว่า ปีชวด พ.ศ. ๒๓๙๕

^๕ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานนามว่า “รำเพย” เพราะถวายเป็นงานพัดดี

๙ กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๔ พระชนมายุ ๒๘ พรรษา พระราชทานเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศที่ท้องสนามหลวง วันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๕ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาพระนามพระบรมอัฐิเป็นกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี เมื่อวันศุกร์ เดือน ๒ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๓๐ ตรงกับวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๖ ทรงเฉลิมพระนามาภิไธยเป็น สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี

๓. **พระองค์เจ้าหญิงชมชื่น^๑** (พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชมชื่น) พระธิดาในสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ และหม่อมจิว ประสูติเมื่อปีมะเมีย ฉศก จ.ศ. ๑๑๙๖ พ.ศ. ๒๓๗๗ พระนามเดิมหม่อมเจ้าชมชื่น ในรัชกาลที่ ๔ ทรงรับราชการเป็นพนักงานสะตังดาขุน ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชมชื่น เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๑ แรม ๔ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก จ.ศ. ๑๒๕๕ ตรงกับวันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๑ แรม ๓ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก จ.ศ. ๑๒๕๕ ตรงกับวันที่ ๒๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ พระชันษา ๖๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๗

๔. **พระองค์เจ้าหญิงพืชมงคลประยูรวงศ์สนิท** (พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพืชมงคลประยูรวงศ์สนิท) พระธิดาในสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ และหม่อมจาด ประสูติเมื่อปีมะแม สัปตศก จ.ศ. ๑๑๙๗ พ.ศ. ๒๓๗๘ พระนามเดิมหม่อมเจ้าพืชมงคล ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระประพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพืชมงคลประยูรวงศ์สนิท เมื่อปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๓๒ พ.ศ. ๒๔๑๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๘ แรม ๖ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ พระชันษา ๕๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๗

๕. **พระองค์เจ้าหญิงพรรณราย^๒** (พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรรณราย) พระธิดาในสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ และหม่อมกิม^๓ ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๖ แรมค่ำ ๑ ปิจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๐๐ ตรงกับวันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๑ พระนามเดิมหม่อมเจ้าพรรณราย (แฉ่) เป็นพระชนนีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนชัชวาทิตย์กัลยา และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรรณราย เมื่อปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๖๒ พ.ศ. ๒๔๔๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๗ แรม ๑๕ ค่ำ ปีชลา ฉศก จ.ศ. ๑๒๗๖ ตรงกับวันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๗ พระชันษา ๗๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม วันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๙^๔

^๑ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ, หน้า ๑๙๓ และราชินิกุลรัชกาลที่ ๓, หน้า ๔๗ ว่าเป็นพระธิดา และราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐ ร.ศ. ๑๑๒, หน้า ๓๙๕ ว่าเป็นพนักงานสะตังดาขุน ส่วนราชสกุลวงศ์ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๓ ว่าเป็นหม่อมเจ้าชาย ซึ่งน่าจะคลาดเคลื่อน

^๒ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกว่า แฉ่พรรณราย (คาถาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา, หน้า ๔๑.)

^๓ หม่อมกิม บรรพบุรุษมาแต่จีนแซ่ลิ้ (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๓, หน้า ๔๗) ถึงแก่กรรม วันที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๒ (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๖ ร.ศ. ๑๑๘, หน้า ๒๗๓.)

^๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๓ พ.ศ. ๒๔๕๙, หน้า ๗๑๕.

๖. พระองค์เจ้าชายฉายเฉิด (พระสัมพันธวงศ์เธอ กรมหมื่นนฤบาลมุขมาตย์) พระโอรสในสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ และหม่อมเซย^๑ พระนามเดิมหม่อมเจ้าขาว^๒ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงผนวช มีความรอบรู้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก แผลพระปริยัติธรรมได้เปรียญ ๘ ประโยค ดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้าพระเปรียญ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงรับราชการกำกับกรมราชบัณฑิต ครั้นวันเสาร์ เดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๓๗ ตรงกับวันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๘^๓ ทรงสถาปนาเป็นพระประพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉายเฉิด ต่อมาเมื่อวันจันทร์ เดือน ๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีกศก จ.ศ. ๑๒๔๓ วันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๔^๔ เลื่อนเป็นพระประพันธวงศ์เธอ กรมหมื่นนฤบาลมุขมาตย์ เป็นอธิบดีกรมราชบัณฑิต สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปิวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๒๕๘ ตรงกับวันที่ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๙ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๑

๗. พระองค์เจ้าชายประเสริฐศักดิ์ (พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประเสริฐศักดิ์) พระโอรสในสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ และหม่อมน้อย พระนามเดิมหม่อมเจ้าคำ^๕ ประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๑ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระประพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประเสริฐศักดิ์ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๐ แรม ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๓๑ ตรงกับวันที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๒^๖ ทรงว่าการกรมช่างประดับกระຈก และมหาดเล็กช่าง สิ้นพระชนม์เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีกศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๔ พระชันษา ๔๓ ปี

๘. พระองค์เจ้าหญิงโสมนัสวัฒนาวดี (สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี) พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลักขณานุคุณ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือนอ้าย แรม ๖ ค่ำ ปีมะเมีย ฉศก จ.ศ. ๑๑๙๖ ตรงกับวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๗ พระนามเดิมหม่อมเจ้าโสมนัส ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงสมมติยาภิเษกเป็นสมเด็จพระนางเธอ^๗ ต่อมาทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี สวรรคตในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๑ แรม ๑๒ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๑๔ ตรงกับวันที่ ๑๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๕ พระชนมายุ ๑๙ พรรษา พระราชทานเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง วันอาทิตย์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๑๔ ตรงกับวันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๕

^๑ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๕ ร.ศ. ๑๑๗, หน้า ๔๒ ว่า หม่อมมารดาอบเซย

^๒ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานนามใหม่ว่า “ฉายฉั่นเฉิด” (“ประกาศเลขที่ ๗ เรื่อง พระราชทานนามหม่อมเจ้า,” ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, หน้า ๒๓.) ส่วน สารบาญชี ส่วนที่ ๒ คือราชภูริในจังหวัด ถนง แลตรอกสำหรับเจ้าพนักงานกรมไปรษณีย์ กรุงเทพมหานคร เล่มที่ ๒, หน้า ๔๐๕ ว่า “ฉายโฉมเฉิด” ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ ประกาศตั้งเป็นพระองค์เจ้า ใช้ว่า “ฉายเฉิด”

^๓ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๑๙๐.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๔-๒๒๕.

^๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามใหม่ว่า “ประเสริฐศักดิ์” (“ประกาศเลขที่ ๗ เรื่อง พระราชทานนามหม่อมเจ้า,” ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, หน้า ๒๓.)

^๖ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๑๖๒.

^๗ “ประกาศเลขที่ ๑๓๖ เรื่อง พระราชกระแสเลิกเก็บอากรตลาดเปลี่ยนเป็นเก็บภาษีโรงเรือนเรือแพ,” ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, หน้า ๒๕๔.

๙. พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร) พระโอรส ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูมินทรภักดี ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๓ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะแม จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๐๔ ตรงกับวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๘๕ พระนามเดิมหม่อมเจ้ากระจ่าง ทรงผนวชเป็น พระราชาคณะ สถิต ณ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๑๐ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๐ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร ที่สมเด็จพระพุฒาจารย์ สิ้นพระชนม์เมื่อวันเสาร์ เดือนอ้าย แรม ๓ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๒๖๓ ตรงกับวันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ พระชันษา ๖๐ ปี พรรษา ๓๙ พระราชทาน เพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๔

๑๐. พระองค์เจ้าหญิงอุบลรัตนนารีนาถ (พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาถ กรมขุน อรรควรรราชกัลยา) พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูมินทรภักดี และเจ้าจอมมารดาจิ้น^๑ ประสูติ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๖ ค่ำ ปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๒๐๙ ตรงกับวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๐ พระนามเดิมหม่อมเจ้าอุบลรัตนนารีนาถ (บัว) ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้า อุบลรัตนนารีนาถ กรมขุนอรรควรรราชกัลยา เมื่อวันเสาร์ เดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะแม สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ ตรงกับวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ สิ้นพระชนม์เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๑ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๒๖๓ ตรงกับวันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ พระชันษา ๕๕ ปี

๑๑. พระองค์เจ้าหญิงเสาวภาคนารีรัตน์ (พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคนารีรัตน์) พระธิดา ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูมินทรภักดี และเจ้าจอมมารดาจิ้น ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๓ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะแม จ.ศ. ๑๒๑๖ ตรงกับวันที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๓๙๗ พระนามเดิมหม่อมเจ้าเสาวภาคนารีรัตน์ (บัว) สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๙ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๐ พระชันษา ๓๔ ปี ทรงสถาปนาเป็นพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคนารีรัตน์ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๐ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๐

๑๒. พระองค์เจ้าหญิงสายสวัสดิภริมย์ (พระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา) พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูมินทรภักดี และเจ้าจอมมารดาจิ้น ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๙ แรม ๖ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๖ พระนามเดิมหม่อมเจ้าสาย ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวัสดิภริมย์ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะแม สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ ตรงกับวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ ถึงรัชกาลที่ ๗ ทรงสถาปนาเป็นพระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา เมื่อปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ พ.ศ. ๒๔๖๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๗ แรม ๓ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๙๑ ตรงกับวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๒ พระชันษา ๖๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๒

^๑ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในรัชกาลที่ ๕ วันที่ ๑ มกราคม ร.ศ. ๑๒๓ - ๓๑ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๔ (สำเนาต้นฉบับ), หน้า ๕๙ ว่า “หม่อมจิ้น ซึ่งเป็นหม่อมมารดา พระอรรคชายาเธอ ป่วยเป็นโรคชรามาตั้งแต่ พฤษภาคม ศักราช ถึงแก่กรรมที่วังสมเด็จเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร (เมื่อวันพุธ เดือน ๗ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๖๗ ตรงกับวันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๘) โปรดเกล้าฯ ให้เรียก เจ้าจอมมารดา แลใช้ถึงอสัญกรรม”

๑๓. พระองค์เจ้าชายปฤษฎางค์ (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนราชสีหวิกรม และหม่อมม่น้อย ประสูติเมื่อปีกุน ตรีก จ.ศ. ๑๒๑๓ วันจันทร์ที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๙๔ พระนามเดิมหม่อมเจ้าปฤษฎางค์ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ เมื่อวันที่ ๘ เดือน ๘ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๒๔๕ ตรงกับวันที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๖ ทรงศึกษาวิชาวิศวกรรมโยธา และวิทยาศาสตร์จากประเทศอังกฤษ ทรงดำรงตำแหน่งอรรคราชทูตสยาม ประจำกรุงอังกฤษ เบลเยียม ฮอลันดา ฝรั่งเศส อิตาลี สเปน โปรตุเกส เยอรมนี ออสเตรีย ฮังการี สวีเดน นอร์เวย์ เดนมาร์ก และสหรัฐอเมริกา ระหว่างวันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ - วันที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๖ แล้วทรงย้ายไปตั้งสถานทูตที่กรุงปารีส ทรงเป็นอัครราชทูตสยามประจำกรุงปารีส อิตาลี สเปน และโปรตุเกส ถึง พ.ศ. ๒๔๓๐ เสด็จกลับมารับราชการเป็นอธิบดีกรมไปรษณีย์โทรเลข ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้ตามเสด็จจอมพล สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ไปประเทศญี่ปุ่น ครั้นเสด็จกลับจากประเทศญี่ปุ่น ได้กราบถวายบังคมลาออกจากราชการ ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ อยู่ ณ เมืองลังกา จนถึง พ.ศ. ๒๔๕๔ กลับเข้ามากรุงเทพฯ ทรงลาผนวชเพื่อถวายบังคมพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๙๖ วันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ พระชันษา ๘๓ ปี

๑๔. พระองค์เจ้าชายนิลวรรณ (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านิลวรรณ) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ พระนามเดิมหม่อมเจ้านิลวรรณ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงบังคับบัญชาการในการช่างศิลป์ และกรมแสง ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ ได้รับราชการในการช่างและการจรต่าง ๆ ได้เป็นผู้กำกับช่างแต่งพระบรมรูปหล่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๔ พระองค์ ซึ่งปัจจุบันประดิษฐานในปราสาทพระเทพบิดร ครั้นปีระกา วันที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๘^๑ ทรงรับสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านิลวรรณ สิ้นพระชนม์เมื่อวันศุกร์ เดือน ๗ แรม ๑๐ ค่ำ ปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๖๒ ตรงกับวันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๓ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดราชาธิวาส วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๓

๑๕. พระองค์เจ้าพระสถาพรพิริยพรต (พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราธิบดีวิวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนเจริญผลพูลสวัสดิ์ ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือนอ้าย แรม ๗ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๒๒๑ ตรงกับวันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๒ พระนามเดิมหม่อมเจ้าภูษงค์ ทรงผนวชเป็นพระราชาคณะ ที่หม่อมเจ้าพระสถาพรพิริยพรต สถิต ณ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระสถาพรพิริยพรต เมื่อปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๒๖๘ วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ ในรัชกาลที่ ๖ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นชินวราธิบดีวิวัฒน์ เมื่อปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ พ.ศ. ๒๔๕๓ เป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า เมื่อปีระกา ตรีก จ.ศ. ๑๒๘๓ วันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๔ ในรัชกาลที่ ๗ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงฯ เมื่อปีชลา อัฐศก จ.ศ. ๑๒๘๘ พ.ศ. ๒๔๖๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๒๙๙ วันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๐ พระชันษา ๗๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๑

^๑ เมื่อเทียบกับ ปฏิทินกรมวิชาการฯ แล้ว วันที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๘ ตรงกับเดือน ๕ แรม ๑ ค่ำ ปีวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๒๕๘ มิใช่ปีระกา

พระองค์เจ้าหลานเธอ รัชกาลที่ ๕

๑. พระองค์เจ้าชายเสฐรฐวงศ์รวาวัตร์ (พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุพงษ์จักรพรรดิ) พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์^๑ ที่ ๑ ในหม่อมราชวงศ์สว่าง^๑ ประสูติเมื่อปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๔๐ วันศุกร์ที่ ๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๑ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเสฐรฐวงศ์รวาวัตร์^๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๑ แล้วเลื่อนเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเสฐรฐวงศ์รวาวัตร์^๓ เมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๓ รับราชการในการช่างครั้งก่อสร้างสวนดุสิต ภายหลังรับตำแหน่งเป็นผู้รักษาพระราชวังบางปะอิน โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุพงษ์จักรพรรดิ เมื่อปีวอก สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๗๐ วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันที่พฤหัสบดี เดือน ๘ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๙๔ ตรงกับวันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ พระชันษา ๕๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส^๔ วันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

^๑ หม่อมราชวงศ์สว่าง ราชสกุลเดิมศิริวงศ์ ธิดาพระองค์เจ้ามงคลเลิศ (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๔๕ - ๑๔๖) ถึงแก่อสัญกรรมวันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๓

พระโอรสธิดาทุกพระองค์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ แรกประสูติดำรงพระยศหม่อมเจ้า ยกวันที่ประสูติแต่หม่อมราชวงศ์สว่าง สะใภ้หลวง ดังพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ ๕ ตอนหนึ่งว่า “...หญิงหว่างออกลูกเป็นชาย ทรงมีความยินดีนัก ด้วยเหมือนดังหมาย ขออย่าให้มีอันตรายประการใดเลย แต่ให้เรียกกันเป็นหม่อมเจ้าก่อนตามยศเดิม เมื่อมาเฝ้าเมื่อใดจึงจะตั้งให้เป็นพระองค์เจ้า จะได้เป็นเกียรติยศและถูกต้องตามแบบอย่างแต่ก่อนมา” (จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๘ (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๗๙), หน้า ๓๗.) และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้านิพัทธ์พิสิษฐพงษ์ พระโอรสองค์ใหญ่ที่ประสูติแต่หม่อมทับทิม (หม่อมห้ามคนแรก) ดำรงพระยศพระองค์เจ้าด้วย

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนพระยศพระโอรสธิดาองค์อื่นในหม่อมราชวงศ์สว่าง และหม่อมแม่ัน ซึ่งมีได้เป็นพระโอรสซึ่งเป็นสำคัญ (หมายถึง พระโอรสองค์ใหญ่) ให้ดำรงพระยศพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทุกพระองค์ และเปลี่ยนคำนำพระนามเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธออีกครั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ โอรสธิดาให้มีบรรดาศักดิ์เป็นหม่อมเจ้า (ดู “ประกาศเลื่อนพระเกียรติยศหม่อมเจ้าขึ้นเป็นพระองค์เจ้า ลงวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๒,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐ ร.ศ. ๑๑๒, หน้า ๓๔๙ และ “ประกาศคำนำพระนามพระเจ้าวรวงษ์เธอ ลงวันที่ ๑๒ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๙,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๗ ร.ศ. ๑๑๙, หน้า ๑๗. และพระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี, หน้า ๑๘๓.)

^๒ “ประกาศเลื่อนพระเกียรติยศหม่อมเจ้าขึ้นเป็นพระองค์เจ้า,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐ ร.ศ. ๑๑๒, หน้า ๓๔๙.

^๓ เลื่อนพระอิสริยยศ ตาม “ประกาศคำนำพระนามพระเจ้าวรวงษ์เธอ,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๗ ร.ศ. ๑๑๙, หน้า ๑๗.

^๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๙ พ.ศ. ๒๔๗๕, หน้า ๔๒๕๗. ว่า พระราชทานเพลิงพระศพกรมหมื่นอนุพงษ์จักรพรรดิ และพระองค์เจ้าอรพัทธ์ประไพ ที่วัดเทพศิรินทราวาส แต่หนังสือที่ระลึกงานพระศพ ว่า พระราชทานเพลิง ณ พระเมรุท้องสนามหลวง

๒. พระองค์เจ้าหญิงอรพัทธ์ประไพ (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรพัทธ์ประไพ) พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ ที่ ๒ ในหม่อมราชวงศ์สว่าง ประสูติเมื่อปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ วันอาทิตย์ที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๓^๑ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรพัทธ์ประไพ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ แล้วเลื่อนเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอฯ เมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันพุธ เดือน ๘ แรม ๖ ค่ำ ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๙๒ ตรงกับวันที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๓ พระชันษา ๕๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

๓. พระองค์เจ้าหญิงสุทวิไลยลักษณา (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทวิไลยลักษณา^๒) พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ ที่ ๓ ในหม่อมราชวงศ์สว่าง ประสูติเมื่อปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๔๔ วันศุกร์ที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๕ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทวิไลยลักษณา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ แล้วเลื่อนเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอฯ เมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันพุธ เดือน ๗ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๘๖ ตรงกับวันที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๗ พระชันษา ๓๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๙

๔. พระองค์เจ้าชายอ้อศคาร์นุทิศ^๓ (พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์) พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ ที่ ๔ ในหม่อมราชวงศ์สว่าง ประสูติเมื่อปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๒๔๕ วันอาทิตย์ที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๖ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอ้อศคาร์นุทิศ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๖ แล้วเลื่อนเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอฯ เมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๓ ทรงรับราชการในกรมทหารบกกราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ ต่อมาเป็นราชองครักษ์ ถึงรัชกาลที่ ๖ ได้รับพระราชทานเลื่อนยศเป็นนายพันตรี และเป็นราชองครักษ์ประจำ แล้วเป็นราชองครักษ์พิเศษ ครั้นปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๘๒ พ.ศ. ๒๔๖๓ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ ถึงรัชกาลที่ ๘ ได้เป็นประธานผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เมื่อปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๙๖ วันที่ ๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๙๗ วันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ พระชันษา ๕๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๘

^๑ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชานิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๙ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๘), หน้า ๑๒๑ ว่า หม่อมเจ้าหญิงน้องพระองค์เจ้าเศรษฐวงศ์รวาวัฒน์ ประสูติองค์ ๑

^๒ ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๔๕ ว่า “พระองค์เจ้าสุทวิไลยลักษณา”

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕ ว่า “พระองค์เจ้าอ้อศคาร์นุทิศ”

๕. พระองค์เจ้าหญิงประภาวสิทธิ์นฤมล^๑ (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประภาวสิทธิ์นฤมล) พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ ที่ ๕ ในหม่อมราชวงศ์สว่าง ประสูติเมื่อปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ วันพฤหัสบดีที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๘ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศ เป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประภาวสิทธิ์นฤมล เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๖ แล้วเลื่อนเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอฯ เมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๓ เป็นพระชายา ในกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีระกา วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๖^๒ พระชันษา ๗๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๖

๖. พระองค์เจ้าชายนิพัทธ์พิสิษฐุพงศ์^๓ (พระวรวงศ์เธอ^๓ พระองค์เจ้านิพัทธ์พิสิษฐุพงศ์) พระโอรส ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ และหม่อมทับทิม^๔ ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือนอ้าย ปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๒๓๙ พ.ศ. ๒๔๒๐ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านิพัทธ์พิสิษฐุพงศ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๒๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ พระชันษา ๑๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๘

๗. พระองค์เจ้าชายดรุณวัยวัฒน์^๕ (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดรุณวัยวัฒน์) พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ และหม่อมจิบ^๖ ประสูติเมื่อปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ วันเสาร์ที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๓ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๖ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดรุณวัยวัฒน์ เมื่อปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๘๕ พ.ศ. ๒๔๖๖ รับราชการในกรมราชเลขาธิการ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๓๒๘ วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๙ พระชันษา ๘๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๙

๘. พระองค์เจ้าหญิงมาลิศเสาวรส^๗ (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามาลิศเสาวรส) พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ และหม่อมพลัด^๘ ประสูติเมื่อปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๒๔๕ วันอังคารที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๖ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๗ พ.ศ. ๒๔๗๐ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามาลิศเสาวรส สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๔ พระชันษา ๘๘ ปี

^๑ ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๔๕ และราชสกุลวงศ์ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๙ ว่า “ประภาวสิทธิ์นฤมล”

^๒ ร.อ.ทองคำ ยิ้มกำภู, ปฏิทิน ๒๒๐ ปี เทียบสุริยคติ และ จันทรคติ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๕ ถึง ๒๕๔๔ ([ม.ป.ท.] : เกษมบรรณกิจ, ๒๕๑๔) ว่า พ.ศ. ๒๕๐๖ ตรงกับปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๔ - ๕ มีไขปีระกา

^๓ มิได้เป็น พระเจ้าวรวงศ์เธอ เนื่องจากสิ้นพระชนม์ก่อนมี “ประกาศค่านำพระนามพระเจ้าวรวงษ์เธอ,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๗ ร.ศ. ๑๑๙, หน้า ๑๗.

^๔ หม่อมทับทิม ธิดาหลวงเรื่องศักดิ์สาคร (เผือก ณ มหาไชย) กับปริก เป็นมารดา (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๔๖.)

^๕ หม่อมจิบ ธิดานายฉิม จางวางในสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงษ์ กับเอี่ยม เป็นมารดา (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๔๗.)

^๖ หม่อมพลัด ธิดานายพุก กับพระนมแจ่ม (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๔๙.)

๙. พระองค์เจ้าชายทศศิริวงศ์ (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์) พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ และหม่อมหลวงผาด^๑ ประสูติเมื่อปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ วันพุธที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๖ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ เมื่อปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๘๕ พ.ศ. ๒๔๖๖ เป็นผู้บัญชาการกองพลทหารบกที่ ๔ เป็นแม่ทัพกองทัพน้อยทหารบกที่ ๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีชาล โทศก จ.ศ. ๑๓๑๒ วันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ พระชันษา ๖๖ ปี

๑๐. พระองค์เจ้าชายนิพนธ์ภานุพงศ์ (พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นภานุพงศ์พิริยเดช) พระโอรสในสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ที่ ๑ ในหม่อมแม่น^๒ ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ แรม ๑๓ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๘ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านิพนธ์ภานุพงศ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ แล้วเลื่อนเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอฯ เมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๓ ถึงรัชกาลที่ ๖ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นภานุพงศ์พิริยเดช เมื่อปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๘๕ พ.ศ. ๒๔๖๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๙๖ วันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ พระชันษา ๔๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม วันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๘

๑๑. พระองค์เจ้าชายศิริวงศ์วิวัฒนเดช (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริวงศ์วัฒนเดช) พระโอรสในสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ที่ ๒ ในหม่อมแม่น ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๒ ค่ำ ปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๒๕๑ ตรงกับวันที่ ๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริวงศ์วิวัฒนเดช เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ แล้วเลื่อนเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอฯ เมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๓ ได้เสด็จไปทรงศึกษา ณ ประเทศเยอรมนี และสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ ที่ประเทศเยอรมนี เมื่อวันเสาร์ เดือน ๖ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีวอก สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๗๐ ตรงกับวันที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ พระชันษา ๒๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๑

๑๒. พระองค์เจ้าหญิงเฉลิมเขตรมงคล (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมเขตรมงคล) พระธิดาในสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ที่ ๓ ในหม่อมแม่น ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมเขตรมงคล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ แล้วเลื่อนเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอฯ เมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน

^๑ หม่อมหลวงผาด ธิดาหม่อมราชวงศ์สุหรัย ปาลกวงค์ กับพระนมสัมฤทธิ์ (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๕๑.)

^๒ หม่อมแม่น เกิดเมื่อวันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๙ ธิดาเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) กับท่านผู้หญิงอิม เป็นน้องนางร่วมบิดามารดาเดียวกับเจ้าคุณพระประยุรวงศ์ (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๕๒.) หม่อมแม่นเป็นนางห้ามสะใภ้หลวงพระราชทานเช่นเดียวกับหม่อมราชวงศ์สว่าง ในสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงษ์ ถึงแก่กรรมวันที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๘ อายุ ๒๙ ปี (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒ ร.ศ. ๑๑๔, หน้า ๓๘.)

พ.ศ. ๒๔๔๓ เป็นพระชายาในสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ทรงจัดตั้งคณะละครนาฏดุริยศิลป์ขึ้นภายในวัง ทรงพระนิพนธ์บทละครทั้งละครร่ำ และละครพันทาง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่เสาร์ เดือน ๖ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีระกา นพศก จ.ศ. ๑๓๑๙ ตรงกับ วันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๐ พระชันษา ๖๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๐

๑๓. พระองค์เจ้าหญิงรำไพประภา (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารำไพประภา) พระธิดาในสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ที่ ๑ ในหม่อมเล็ก^๑ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ อุตราชาคม แรมค่ำ ๑ ปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๒๖๙ ตรงกับวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๗ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารำไพประภา เมื่อปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๘๙ วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๑๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๒ พระชันษา ๗๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๒

๑๔. พระองค์เจ้าชายอาทิตย์สรวงค์ (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์สรวงค์) พระโอรสในสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ที่ ๒ ในหม่อมเล็ก ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ บุรพาษาฒ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๗๑ ตรงกับวันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๒ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๗ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์สรวงค์ เมื่อปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๘๙ วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๕ พระชันษา ๗๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๕

๑๕. พระองค์เจ้าชายพิรพงศ์ภาณุเดช (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพิรพงศ์ภาณุเดช) พระโอรสในสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ที่ ๓ ในหม่อมเล็ก ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ ปีชวด ฉก จ.ศ. ๑๒๗๖ ตรงกับวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๗ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพิรพงศ์ภาณุเดช เมื่อปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๘๙ วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐ ถึงรัชกาลที่ ๘ เป็นนายร้อยทหารบก สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ พระชันษา ๗๒ ปี

๑๖. พระองค์เจ้าชายนเรศวรสุริยลักษณ์ (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านเรศวรสุริยลักษณ์) พระโอรสในสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ที่ ๔ ในหม่อมเล็ก ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้น ๓ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๗๗ ตรงกับวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๗ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านเรศวรสุริยลักษณ์ เมื่อปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๘๙ วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีมะเมีย ฉก จ.ศ. ๑๓๑๖ วันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๗ พระชันษา ๓๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๗

^๑ หม่อมเล็ก ธิดานายดำ ยงใจยุทธ ข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๕ กับถม เป็นมารดา (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๕๕.) ถึงแก่อนิจกรรมวันที่ ๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๑ อายุ ๗๖ ปี

๑๗. พระองค์เจ้าชายจิริศักดิ์สุประภาต (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจิริศักดิ์สุประภาต) พระโอรสในสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ที่ ๕ ในหม่อมเล็ก ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๗๙ ตรงกับวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๐ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๗ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจิริศักดิ์สุประภาต เมื่อปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๘๙ วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐ สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อวันที่ ๑๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๕ พระชันษา ๒๕ ปี

๑๘. พระองค์เจ้าชายจิตรารภณ์ (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจิตรารภณ์) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส ประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๒ เมื่อประสูติในรัชกาลที่ ๓ ทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมราชวงศ์ ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ เลื่อนอิสริยศศักดิ์เป็นหม่อมเจ้า เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๓๙๔ แล้วโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าจิตรารภณ์ เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ปิวอกโทศก จ.ศ. ๑๒๒๒ ตรงกับวันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๓ พระชันษา ๒๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดบวรนิเวศวิหาร วันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๓

๑๙. พระองค์เจ้าชายบงกช (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบงกช) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส ประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๔ เมื่อประสูติในรัชกาลที่ ๓ ทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมราชวงศ์ ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ เลื่อนอิสริยศศักดิ์เป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบงกช เมื่อปีมะแม สัปตศก จ.ศ. ๑๒๕๗ พ.ศ. ๒๔๓๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่ ๑๐ สิงหาคม เดือน ๓ แรม ๖ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ ตรงกับวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๖ พระชันษา ๗๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดราชาธิวาส วันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๗

๒๐. พระองค์เจ้าหญิงแก้วกัลยา^๑ (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าแก้วกัลยาณี) พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิษณุภาณุนิภาธร ประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๒ เมื่อประสูติในรัชกาลที่ ๓ ทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมราชวงศ์ ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ เลื่อนอิสริยศศักดิ์เป็นหม่อมเจ้า ครั้นรัชกาลที่ ๖ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าแก้วกัลยาณี เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ พ.ศ. ๒๔๕๖ เป็นชายาพระองค์เจ้าบงกช สิ้นพระชนม์เมื่อวันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๖ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ ตรงกับวันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ พระชันษา ๖๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดราชาธิวาส วันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๗

๒๑. พระองค์เจ้าชายจรรยาศักดิ์ฤดากร (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรรยาศักดิ์ฤดากร) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศรวรฤทธิ์ และหม่อมสุภาพ^๒ ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๗ แรม ๑๔ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๓๗ ตรงกับวันที่ ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๘ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ทรงศึกษาวิชา ณ ประเทศอังกฤษ สอบไล่ได้วิชากฎหมาย มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ เป็นเนติบัณฑิตอังกฤษ

^๑ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๐ พ.ศ. ๒๔๕๖, หน้า ๒๐๑๐ ว่า พระองค์เจ้าแก้วกัลยาณี

^๒ หม่อมสุภาพ เกิดเมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๑ ศึกษานายสังข์ กับนางพัย (ดูประวัติใน จารึกกัลยาณี เรื่องพงศาวดารสมณวงศ์นิกายฝ่ายใต้. คำจารึกภาษามครทั้งคำแปลเป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ([ม.ป.ท.] : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๘) ถึงแก่อนิจกรรมวันที่ ๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ อายุ ๖๐ ปี

พ.ศ. ๒๔๔๐ ทรงรับราชการเลขานุการพิเศษในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ ครั้นทรงเป็นผู้กำกับราชการทูต ณ ยุโรป พ.ศ. ๒๔๔๓ ทรงรับราชการกระทรวงการต่างประเทศ แล้วย้ายไปกระทรวงมหาดไทย ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๕ เป็นปลัดมณฑลนครศรีธรรมราชและผู้ว่าราชการจังหวัดสงขลา พ.ศ. ๒๔๔๘ เป็นอุปทูตสยามกรุงปารีส แมดริด ลิสบอน ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๒ เป็นรองเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม แล้วเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม เมื่อปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ พ.ศ. ๒๔๕๓ ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นเอกอัครราชทูตพิเศษมีอำนาจเต็มประจำกรุงปารีส และทรงสถาปนาเป็น พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรัญศักดิ์กฤดากร เมื่อปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๗๔ วันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ ณ กรุงปารีส เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๐ แรม ๗ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๙๐ ตรงกับวันที่ ๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๑ พระชันษา ๕๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ กรุงเจนีวา ประเทศสวิตเซอร์แลนด์

๒๒. พระองค์เจ้าชายบวรเดช (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบวรเดช) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ และหม่อมสุภาพ ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๓๙ ตรงกับวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๐ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ทรงศึกษาวิชาทหารปืนใหญ่ และทหารช่างในประเทศอังกฤษ เสด็จกลับมารับราชการในกรมทหารปืนใหญ่ เป็นกำลังในการจัดการทหารบกแบบใหม่ รับราชการในกรมเสนาธิการทหารบก เป็นนายพลผู้บัญชาการทหารบก มณฑลนครราชสีมา เป็นจเรปืนใหญ่ทั่วไป เมื่อปลายรัชกาลที่ ๕ เป็นอัครราชทูตประจำประเทศฝรั่งเศส อิตาลี สเปน และโปรตุเกส มีตำแหน่งอยู่ ณ สถานที่ที่กรุงปารีส ได้เป็นพระอภิบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อคราวเสด็จไปทรงศึกษาต่างประเทศ ในรัชกาลที่ ๖ กลับมารับราชการทหารเป็นอธิบดีกรมแสงสรรพาวุธ จเรทหารปืนใหญ่แม่ทัพที่ ๓ และผู้ช่วยเสนาบดีกระทรวงกลาโหม อุปราชมณฑลภาคพายัพ ประจำราชการอยู่ที่มณฑลเชียงใหม่ ได้ทำนุบำรุงการกสิกรรมของพลเมือง เช่น ทำเหมืองฝายทดน้ำเข้านา เป็นต้น ต่อมาทรงกราบบังคมทูลลาออกจากราชการ ถึงรัชกาลที่ ๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กลับเข้ารับราชการเป็นผู้ช่วยเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ต่อมาเลื่อนเป็นเสนาธิการทหารบก แล้วเป็นนายพลเอก และเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ครั้นปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๙๑ พ.ศ. ๒๔๗๒ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบวรเดช สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีมะเส็ง เบญจศก จ.ศ. ๑๓๑๕ วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๖ พระชันษา ๗๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๗

๒๓. พระองค์เจ้าหญิงอภาพรณี (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอภาพรณี) พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร และหม่อมสุน^๑ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๗^๒ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า เป็นพระชายาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ ในรัชกาลที่ ๗ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอภาพรณี เมื่อปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๙๑ พ.ศ. ๒๔๗๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีชลา สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๓๐๐ วันที่ ๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๑ พระชันษา ๖๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๒

^๑ หม่อมสุน เกิดเมื่อวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๒

^๒ เมื่อเทียบกับปฏิทินกรวมวิชาการแล้ว วันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๗ จะตรงกับวันเสาร์

๒๔. พระองค์เจ้าหญิงมนัสวาสดี (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามนัสวาสดี) พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะแม จ.ศ. ๑๒๓๙ ตรงกับวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๐ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า เป็นพระอนุบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ในรัชกาลที่ ๗ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามนัสวาสดี เมื่อปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๙๑ พ.ศ. ๒๔๗๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๓๑๔ วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๕ พระชันษา ๗๕ ปี

๒๕. พระองค์เจ้าชายอลงกฎ (พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอดิศรอุดมศักดิ์) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๑ แรม ๖ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ ตรงกับวันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๓ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสำเร็จวิชาการทหาร ณ โรงเรียนนายร้อยทหารบก ทรงเข้ารับราชการในกรมทหารมหาดเล็กกราบที่ ๑ รักษาพระองค์ ได้เป็นราชองครักษ์ประจำ แล้วเลื่อนขึ้นเป็นผู้บังคับการกรมทหารราบที่ ๕ ได้รับพระราชทานยศชั้นนายพัน ตำแหน่งรองผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็ก แล้วเป็นผู้บัญชาการกองพลที่ ๗ ประจำมณฑลพิษณุโลก จนได้รับพระราชทานยศเป็นนายพลตรีในปลายรัชกาล ในรัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปเป็นผู้บัญชาการกองพลที่ ๕ ประจำมณฑลนครราชสีมา ได้รับพระราชทานพานทองเป็นเกียรติยศ ต่อมาได้เป็นแม่ทัพที่ ๒ ได้รับพระราชทานยศเป็นนายพลโท

ในรัชกาลที่ ๗ ได้เป็นจเรทหารบก แล้วเป็นเสนาธิการทหารบก ต่อมาเมื่อปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๙๒ พ.ศ. ๒๔๗๓ โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอลงกฎ ถึงรัชกาลปัจจุบัน เป็นองคมนตรี พ.ศ. ๒๔๙๐-๒๔๙๕ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอดิศรอุดมศักดิ์ เมื่อปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๓๑๔ วันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ พระชันษา ๗๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตร วันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๖

๒๖. พระองค์เจ้าชายศุภโยคเกษม (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศุภโยคเกษม) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ และหม่อมเพิ่ม^๑ ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๙ พระนามเดิมหม่อมเจ้าณร^๒ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงเข้ารับราชการในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ตำแหน่งเสมียน แล้วเลื่อนขึ้นไปโดยลำดับจนถึงตำแหน่งผู้ช่วยอธิบดีกรมตรวจและกรมสารบาญชี ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๑ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นอธิบดีกรมเก็บ และมีหน้าที่ราชการพิเศษเป็นกรรมการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งอัตราเงินเดือนข้าราชการในกระทรวงต่าง ๆ เป็นกรรมการพิจารณาการออกใบอนุญาตจำหน่ายน้ำสุรา และเป็นกรรมการจัดการเรื่องลูกหนี้พระราชทรัพย์ในเงินภาษีอากร ต่อมา พ.ศ. ๒๔๕๓ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้รั้งตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ อีกตำแหน่งหนึ่ง ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็นรองเสนาบดี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ ครั้นวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๔ ทรงสถาปนา

^๑ หม่อมเพิ่ม สกุลเดิม สโรบล (ดู ราชสกุลเกษมศรี (กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์ ๒๕๔๒), หน้า ๓๙.)

^๒ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, อุโบสถศีลสภา (พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๙), หน้า (๑๕) ว่า หม่อมเจ้าขุนณร

เป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศุภโยคเกษม เป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เมื่อปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๘๔ พ.ศ. ๒๔๖๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันศุกร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะแม จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๘๔ ตรงกับวันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๕ พระชันษา ๕๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

๒๗. พระองค์เจ้าชายไตรทศประพันธ์ (พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทวงศวโรทัย) พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวงศวโรปการ และหม่อมล้นม้าย ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๙ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๒๔๕ ตรงกับวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๖ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้าในรัชกาลที่ ๕ ทรงเข้ารับราชการเป็นผู้ช่วยชั้นที่ ๑ ในกองที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศ แล้วเลื่อนขึ้นเป็นเลขานุการชั้นที่ ๒ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๕๐ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นข้าหลวงออกไปปักปันเขตแดนพระราชอาณาจักรตามข้อความในหนังสือสัญญาระหว่างกรุงสยามกับประเทศฝรั่งเศส ลงวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ เมื่อกลับมาใน พ.ศ. ๒๔๕๑ โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปรับราชการเป็นเลขานุการในกระทรวงมหาดไทย แล้วไปรับราชการในตำแหน่งปลัดมณฑลปราจีนบุรี และเลื่อนขึ้นเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดฉะเชิงเทรา มาจนถึง พ.ศ. ๒๔๕๓ โปรดเกล้าฯ ให้กลับมารับราชการในตำแหน่งเลขานุการชั้นที่ ๒ กองที่ปรึกษาในกระทรวงการต่างประเทศตามเดิม

ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นอัครราชทูตสยามประจำกรุงวอชิงตัน ประเทศสหรัฐอเมริกา ถึง พ.ศ. ๒๔๕๖ โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปเป็นอัครราชทูตสยามประจำกรุงเบอร์ลิน ประเทศเยอรมนี กรุงเวียนนา ประเทศออสเตรียฮังการี และกรุงโคเปนเฮเกน ประเทศเดนมาร์ก ในระหว่างนั้นโปรดเกล้าฯ ให้เป็นอัครราชทูตพิเศษผู้แทนพระองค์ไปในงานฝังพระศพสมเด็จพระเจ้าฟรานซิสโยเซฟ แห่งประเทศออสเตรียฮังการี ที่กรุงเวียนนา เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๙ จนกระทั่งไทยประกาศสงครามกับฝ่ายอักษะในสงครามโลกครั้งที่ ๑ คงเป็นอัครราชทูตสยามประจำกรุงโคเปนเฮเกน ประเทศเดนมาร์กเพียงแห่งเดียว แล้วโปรดให้เสด็จกลับกรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๔๖๑ โปรดให้เป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศเมื่อสงครามสงบจึงโปรดเกล้าฯ ให้เป็นอัครราชทูตพิเศษที่ ๒ ออกไปเข้าประชุมสันติสมามคม ณ กรุงปารีส ครั้นปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๘๔ พ.ศ. ๒๔๖๕ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไตรทศประพันธ์ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๖๖ เป็นเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ได้ทรงงานร่วมกับพระยาภักดีธำมณี ที่ปรึกษาการต่างประเทศ ในการแก้ไขหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีจนได้คืนเสรีภาพในภาษีอากรและอำนาจศาลถึงรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๙๑ วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๒ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทวงศวโรทัย สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๓๐๕ วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๖ พระชันษา ๖๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๖^๑

๒๘. พระองค์เจ้าชายวรรณไวทยากร (พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ และหม่อมหลวงต่วนศรี^๒ ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๙

^๑ “พระประวัติ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทวงศวโรทัย” ใน จดหมายเหตุฟอร์บิง, (พระนคร : โสภนพิพัฒน์กร, ๒๔๘๖), หน้า (๑).

^๒ หม่อมหลวงต่วนศรี ราชสกุลเดิม มนต์รีกุล

แรม ๖ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ ตรงกับวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็น หม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ ทรงได้รับพระราชทานทุนเล่าเรียนหลวงไปศึกษาที่มหาวิทยาลัย ออกซ์ฟอร์ด ประเทศอังกฤษ ทรงได้รับปริญญาตรีเกียรตินิยมทางประวัติศาสตร์ และทรงศึกษาที่ École Libre des Sciences Politiques กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ได้รับประกาศนียบัตรวิชาการทูตรางวัลที่ ๑ จากนั้น ทรงศึกษาต่อระดับปริญญาโทที่มหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด ทรงได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ทั้งในประเทศ และต่างประเทศอีกหลายแห่ง ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ ทรงเข้ารับราชการเป็นเลขานุการตรีประจำ สถานทูตไทย ณ กรุงปารีส และเป็นเลขานุการคณะทูตไทยที่ประชุมสันติภาพภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ ครั้น พ.ศ. ๒๔๖๓ ทรงรับราชการที่กระทรวงการต่างประเทศ พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็นองคมนตรี พ.ศ. ๒๔๖๗ เป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศ พ.ศ. ๒๔๖๙ ทรงดำรงตำแหน่งอัครราชทูตไทยประจำประเทศ อังกฤษ เนเธอร์แลนด์ และเบลเยียม ครั้น พ.ศ. ๒๔๗๓ ทรงได้รับการแต่งตั้งเป็นศาสตราจารย์ สอนที่จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๔๗๖ ทรงเป็นที่ปรึกษาสำนักนายกรัฐมนตรี และกระทรวงการต่างประเทศ และทรงเป็น ศาสตราจารย์ สอนกฎหมายระหว่างประเทศที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และทรงเป็นนายกราชบัณฑิตยสถาน ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๗ - ๒๔๙๐

ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ ทรงเป็นผู้แทนเจรจาแก้ไขสนธิสัญญากับนานาชาติตั้งแต่ แรกเริ่มจนเป็นผลสำเร็จสมบูรณ์ ครั้นเมื่อปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๓๐๑ เดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๘๒ ทรงรับ สถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรวงศ์เธอ ทอมาเมื่อปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๓๐๕ วันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๖ ทรงเลื่อนขึ้นเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอฯ พ.ศ. ๒๔๘๘ ทรงเป็นกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ฉบับพุทธศักราช ๒๔๘๙ และเป็นสมาชิกวุฒิสภา

ในรัชกาลปัจจุบัน ทรงเป็นผู้แทนรัฐบาลเจรจาจนกระทั่งไทยได้เข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติ ถึง พ.ศ. ๒๔๙๐ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงวอชิงตัน และผู้แทนถาวรประจำสหประชาชาติ ณ กรุงนิวยอร์ก ต่อมาเมื่อปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๓๑๔ วันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ ทรงดำรงตำแหน่ง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ครั้นวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็น พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิพงษ์ประพันธ์ ทรงเป็นผู้แทนไทยในการประชุมระดับนานาชาติ ทั้งระดับ ภูมิภาคและระดับโลก เมื่อปีวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๓๑๘ เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๙ ทรงดำรงตำแหน่งประธาน สมัชชาสหประชาชาติ ครั้นวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๒ - พ.ศ. ๒๕๑๓ ทรงดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรี ทรงเป็นกรรมการสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๕ จนเป็นอธิการบดี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ - ๒๕๑๔ ทรงเป็นประธานกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ ครั้น พ.ศ. ๒๕๑๖ - ๒๕๑๘ เป็นนายกราชบัณฑิตยสถาน และเป็นประธานสมัชชาแห่งชาติ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๓๓๘ ตรงกับวันที่ ๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๙ พระชันษา ๘๕ ปี พระราชทาน เพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ องค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ประกาศถวายพระเกียรติคุณในฐานะ Great Diplomat และ Great Scholar เนื่องในวันประสูติครบ ๑๐๐ ปี พ.ศ. ๒๕๓๔

๒๙. พระองค์เจ้าหญิงวัลลภาเทวี (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี) พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ และหม่อมอิน ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๕ ตรงกับวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ พระนามเดิมหม่อมเจ้าวรรณวิมล ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ พระราชทานนามว่า หม่อมเจ้าวัลลภาเทวี ต่อมาทรงรับหมั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระวรกัญญาพทาน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี เมื่อปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๘๒ วันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๓ ภายหลังเลื่อนเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี เมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๓๑๓ วันที่ ๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ พระชันษา ๕๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๕

๓๐. พระองค์เจ้าหญิงลักษมีลาวีน (พระนางเธอลักษมีลาวีน) พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ และหม่อมตาด ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ บุรพาษาฒ แรม ๑๑ ค่ำ ปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๖๑ ตรงกับวันที่ ๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๒ พระนามเดิมหม่อมเจ้าวรรณพิมล ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ พระราชทานนามว่า หม่อมเจ้าลักษมีลาวีน ต่อมาเมื่อปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๘๓ วันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๔ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลักษมีลาวีน และวันที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๔ เลื่อนเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลักษมีลาวีน และโปรดเกล้าฯ เป็นพระนางเธอลักษมีลาวีน เมื่อปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๘๔ วันที่ ๒๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีฉลู ตรีศก จ.ศ. ๑๓๒๓ วันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๔ พระชันษา ๖๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๔

๓๑. พระองค์เจ้าชายธานีนิวัต (พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา และหม่อมเอม^๑ ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๒ ขึ้นค่ำ ๑ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๘ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๕ ทรงศึกษาที่มหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด ประเทศอังกฤษ ได้รับปริญญาตรี (Honour School of Oriental Studies) ทรงได้รับปริญญาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ทางกฎหมาย (Doctor of Laws-LL.D.) จากมหาวิทยาลัยฟาร์อีสเทิร์น มะนิลา ประเทศฟิลิปปินส์ และปริญญาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์จากมหาวิทยาลัยในประเทศหลายแห่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ ทรงเข้ารับราชการเป็นปลัดกรมพลำภัง กระทรวงมหาดไทย ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๓ ทรงเป็นข้าหลวงมหาดไทยมณฑลกรุงเก่า และทรงเป็นราชเลขาณุกการในสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ในปีเดียวกัน ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ ทรงเป็นผู้ช่วยเลขาณุกการฝ่ายต่างประเทศ พ.ศ. ๒๔๖๑ ทรงเป็นผู้ช่วยราชเลขาธิการ เลขาณุกการเสนาบดีสภา และเลขาณุกการองคมนตรีสภา ครั้น พ.ศ. ๒๔๖๒ ทรงเป็นราชเลขาณุกการฝ่ายต่างประเทศ ต่อมาเมื่อปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๘๔ พ.ศ. ๒๔๖๕ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต เมื่อปีชลา อัฐศก จ.ศ. ๑๒๘๘ พ.ศ. ๒๔๖๙ ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ และเป็นกรรมการราชบัณฑิตยสภา ถึงรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๓๐๙ พ.ศ. ๒๔๙๐

^๑ หม่อมเอม ถึงแก่กรรมวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๐

เป็นอธิบดีรัฐมนตรีและร่วมอยู่ในคณะซึ่งทำหน้าที่ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และ พ.ศ. ๒๔๙๒ ทรงดำรงตำแหน่งประธานองคมนตรี ครั้นปีชกาล โทศก จ.ศ. ๑๓๑๒ วันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ ทรงได้รับสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ต่อมาเมื่อปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๓๑๓ พ.ศ. ๒๔๙๔ เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และ พ.ศ. ๒๔๙๕ เป็นประธานองคมนตรี และปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๓๑๕ พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จเยือนประเทศญี่ปุ่น สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๗ เวลา ๒๑.๐๕ น. พระชันษา ๘๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๗

๓๒. สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี บรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ และพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาภาภรณ์ ทรงพระราชสมภพเมื่อวันอังคาร เดือนอ้าย ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะโรง ฉศก จ.ศ. ๑๒๖๖ ตรงกับวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ ทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ได้อภิเษกสมรสกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ เมื่อยังเสด็จดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอฯ ครั้นเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี บรมราชินี ที่พระอัครมเหสี เมื่อปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ พ.ศ. ๒๔๖๘ เสด็จสวรรคตในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๗ พระชนมายุ ๘๐ พรรษา ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๘

๓๓. พระองค์เจ้าชายวิวัฒนไชย (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิวัฒนไชย) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมัทศรัทธาธฤทัย และหม่อมชวน ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๖ แรม ๕ ค่ำ ปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๖๑ ตรงกับวันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๒ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๕ ทรงศึกษาที่มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ประเทศอังกฤษ ทรงได้รับปริญญาตรีสาขาวิชาประวัติศาสตร์ ในรัชกาลที่ ๖ ทรงเข้ารับราชการเป็นเลขานุการกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ ทรงเป็นปลัดทูลฉลองในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เมื่อวันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๑ โปรดเกล้าฯ ตั้งเป็นองคมนตรี^๑ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๗๓ ทรงเป็นอธิบดีกรมสรรพากร พ.ศ. ๒๔๗๖ เป็นอธิบดีกรมสรรพสามิต ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ เป็นอธิบดีกรมศุลกากร พ.ศ. ๒๔๘๑ เป็นที่ปรึกษากระทรวงการคลัง ครั้นปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๓๐๔ วันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๓๑๐ วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๑ ทรงดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ครั้นปีชกาล โทศก จ.ศ. ๑๓๑๒ วันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ ทรงได้รับสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิวัฒนไชย ต่อมาปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๓๑๓ พ.ศ. ๒๔๙๔ เป็นองคมนตรี ปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๓๑๕ พ.ศ. ๒๕๐๒ เป็นประธานกรรมการบริษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๓๑๒ วันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๓ พระชันษา ๖๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๔

^๑ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๕ พ.ศ. ๒๔๗๑, หน้า ๙๔.

พระองค์เจ้าทลานเธอ รัชกาลที่ ๕

๑. พระองค์เจ้าหญิงกัลยาณิวัฒนา (สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์) พระธิดาในสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ที่ ๑ ในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี^๑ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๗ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๘๕ ตรงกับวันที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๗ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัลยาณิวัฒนา เมื่อปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๘๙ วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐ ถึงรัชกาลที่ ๘ ทรงเฉลิมพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา^๒ เมื่อปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ วันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ ทรงสำเร็จการศึกษาได้รับปริญญาตรีทางเคมี จากมหาวิทยาลัยโลซาน ในพ.ศ. ๒๔๙๒ ระหว่างทรงศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัยโลซาน ทรงเข้าศึกษาเพิ่มเติมในสาขาวิชาการศึกษารัฐศาสตร์ วรรณคดี ปรัชญา และจิตวิทยา หลังจากทรงสำเร็จการศึกษาแล้ว ได้เสด็จกลับประเทศไทย ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจด้านการสอนภาษาและวรรณคดีฝรั่งเศสในมหาวิทยาลัยหลายแห่ง คือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ทรงก่อตั้งสมาคมครูภาษาฝรั่งเศสแห่งประเทศไทยขึ้นใน พ.ศ. ๒๕๒๐ ในรัชกาลปัจจุบัน ทรงเพิ่มพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เมื่อวันที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๑ พระชันษา ๘๕ ปี วันที่ ๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๑ โปรดเกล้าฯ ให้จัดเศวตฉัตร ๗ ชั้น ถวายเป็นเครื่องเพิ่มพระเกียรติยศเป็นพิเศษ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๑

^๑ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระนามเดิม สว่างวัลย์ ชูกระมล ทรงพระราชสมภพวันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ ทรงศึกษาจบหลักสูตรเตรียมพยาบาลที่ Simmons College และเสด็จไปทรงศึกษาต่อหลักสูตร School Health คือ การสาธารณสุขเกี่ยวกับโรงเรียนในภาคฤดูร้อนของ MIT (Massachusetts Institute of Technology) ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา (ดู แม่เล่าให้ฟัง (กรุงเทพฯ : การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, ๒๕๒๓), หน้า ๗๓-๗๔) ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ ได้ประกาศถวายพระนามพระราชชนนีว่า “พระราชชนนีศรีสว่างวัลย์” (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๑ พ.ศ. ๒๔๗๗, หน้า ๑๔๑๐) และเมื่อวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๑ ทรงสถาปนาพระอิสริยยศขึ้นเป็นสมเด็จพระราชชนนีศรีสว่างวัลย์ (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๕ แผนกฤษฎีกา ภาค ๑-๒ วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๑, หน้า ๖๗๑) ในรัชกาลที่ ๙ เมื่อวันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๓ โปรดเกล้าฯ สถาปนาพระอิสริยยศ ขึ้นเป็นสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘๗ ตอนที่ ๕๒ วันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๓ ตอน ๕๒ ฉบับพิเศษ, หน้า ๑-๗.)

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เมื่อคราวพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ เยือนต่างประเทศ รวม ๑๐ ครั้ง เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ พระชนมายุ ๙๔ พรรษา ๘ เดือน ๒๗ วัน ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๙

^๒ “ประกาศเฉลิมพระเกียรติยศ พระราชปิตุจฉา พระเชษฐภคินีและพระอนุชา,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๒ แผนกสამัญญ ภาค ๑ วันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๘, หน้า ๑๑๗๘.

๒. พระองค์เจ้าชายอานันท์มหิตล (พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันท์มหิตล พระอัฐมรามาธิบดินทร) พระโอรสในสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ที่ ๒ ในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมฤกษ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ ตรงกับวันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๘ เมื่อแรกพระราชสมภพทรงดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๗ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันท์มหิตล เมื่อปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๘๙ วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐ เสด็จเสวยราชสมบัติสืบราชสันตติวงศ์เป็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันท์มหิตล รัชกาลที่ ๘ เมื่อปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๙๖ วันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ ทรงสำเร็จการศึกษาปริญญาตรีด้านอักษรศาสตร์ และทรงศึกษาวิชานิติศาสตร์ ๒ ปี จนได้รับ Semi doctoral en Droit ที่มหาวิทยาลัยโลซาน และทรงตั้งพระราชหฤทัยที่จะศึกษาต่อปริญญาเอกทางด้านนิติศาสตร์ เสด็จสวรรคตเมื่อปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๓๐๘ วันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙ พระชนมพรรษา ๒๑ พรรษา ในรัชกาลที่ ๙ เมื่อวันที่ ๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙ ทรงเฉลิมพระปรมาภิไธยเป็นพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันท์มหิตล^{๑)} ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง วันที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ ครั้นวันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๙ เฉลิมพระปรมาภิไธยเป็น พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันท์มหิตล^{๒)} พระอัฐมรามาธิบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร^{๓)}

๓. พระองค์เจ้าชายภูมิพลอดุลยเดช^{๓)} (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช) พระโอรสในสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ที่ ๓ ในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๘๙ ตรงกับวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ เมื่อเสด็จพระราชสมภพทรงดำรงพระอิสริยยศกิติเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภูมิพลอดุลยเดช ในรัชกาลที่ ๘ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช^{๔)} เมื่อปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๙๗ วันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ ครั้น พ.ศ. ๒๔๘๘ ทรงรับประกาศนียบัตรทางอักษรศาสตร์ จากโรงเรียนยิมนาส คลาซิค กังโตนาล ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ แล้วทรงศึกษาต่อ ณ มหาวิทยาลัยโลซาน แผนกวิทยาศาสตร์ แต่ต่อมาทรงเปลี่ยนสาขาจากวิทยาศาสตร์ เป็นสาขาสังคมศาสตร์ นิติศาสตร์ และรัฐศาสตร์ เสด็จเสวยราชสมบัติสืบราชสันตติวงศ์เป็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ เมื่อปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๓๐๘ วันที่ ๙

^{๑)} ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑๓ พ.ศ. ๒๕๓๙ ตอนที่ ๑๑ ข, หน้า ๑.

^{๒)} เรื่องเดียวกัน

^{๓)} พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระนามว่า ภูมิพลอดุลยเดช ดังลายพระราชหัตถ์ความว่า ... เขียนอย่างวิธีแปลงอักษรตามแบบรัชกาลที่ ๖ ว่า Bhumibala Aduladeja เขียนอย่างออกเสียง (Poomipon)... ซึ่งสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ทรงพระนิพนธ์ว่า จะสังเกตได้ว่า คำว่า “อดุลยเดช” สะกดไม่เหมือนกับในสมัยปัจจุบัน ซึ่งเขียน “อดุลยเดช” อันที่จริงพระนามของทูลกระหม่อมฯ เริ่มเขียน “อดุลยเดช” แต่ต่อมาได้มีการเขียนทั้ง ๒ แบบ กลับไปกลับมา และในที่สุดสมัยนี้นิยมใช้แบบที่ ๒ (ดู เจ้านายเล็กๆ-ยุวกษัตริย์ : พระราชประวัติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันท์มหิตล และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เมื่อทรงพระเยาว์ ๒๔๖๘-๒๔๘๙ (กรุงเทพฯ : กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๓๙-๔๐.)

^{๔)} “ประกาศเฉลิมพระเกียรติยศ พระราชปิตุจฉา พระเชษฐภคินีและพระอนุชา,” เรื่องเดิม, หน้าเดิม.

มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙ บรมราชาภิเษกเมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ มีพระนามปรากฏในพระสุพรรณบัฏว่า พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ จักรีนฤพดินทร สยามินทร์ราชิราช บรมนาถบพิตร

๔. พระองค์เจ้าชายจุลจักรพงษ์ (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์) พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ และหม่อมคัทริน^๑ ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๔ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๒๖๙ ตรงกับวันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ทรงจบการศึกษาปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ณ ประเทศอังกฤษ ในรัชกาลที่ ๖ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์^๒ เมื่อปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๘๒ วันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ ในรัชกาลปัจจุบัน เป็นพลตรี ทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ เมื่อปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๓๒๑ เดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๐๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๓๒๕ วันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๖ พระชันษา ๕๖ ปี

๕. พระองค์เจ้าหญิงสุทธสิริโสภา (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทธสิริโสภา) พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือนอ้าย แรม ๒ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๘๓ ตรงกับวันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๘๙ วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทธสิริโสภา สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันจันทร์ที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๑ พระชันษา ๗๗ ปี

๖. พระองค์เจ้าชายวรานนท์ธวัช (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรานนท์ธวัช) พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๙ แรม ๑๒ ค่ำ ปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๘๔ ตรงกับวันที่ ๑๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๘๙ วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรานนท์ธวัช ทรงศึกษาที่ Marlborough College และ Magdalene College มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ทรงลาออกจากวิทยาลัย และสมัครเข้าเป็นนักบินกองทัพอากาศอังกฤษเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๕ หลังสงครามโลก ยังทรงเป็นนักบินของกองทัพอากาศอังกฤษอยู่อีก ๑๕ ปี จึงทรงลาออกมาเป็นนักบินของการบินไทย สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๓ พระชันษา ๖๘ ปี

^๑ หม่อมคัทริน เป็นธิดาคหบดีชาวรัสเซีย (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๗๕) ได้รับพระราชทานนามสกุลว่า ณ พิษณุโลก (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๐ พ.ศ. ๒๔๕๖, หน้า ๘๓๒.)

^๒ “ประกาศยกหม่อมเจ้าเป็นพระองค์เจ้า,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๗ พ.ศ. ๒๔๖๓, หน้า ๑๕๒.

๗. พระองค์เจ้าชายจุมภฏพงษ์บริพัตร^๑ (พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิต) พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ที่ ๑ ในหม่อมเจ้าประสงศ์สม^๒ ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๒ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะโรง ฉศก จ.ศ. ๑๒๖๖ ตรงกับวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระหลานเธอ พระองค์เจ้าจุมภฏพงษ์บริพัตร ต่อมารัชกาลที่ ๖ เมื่อปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ วันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุมภฏพงษ์บริพัตร ทรงศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาวิชาปรัชญา วิชารัฐศาสตร์ และวิชาเศรษฐศาสตร์ ในสำนักหอไครสต์เชิร์ชแห่งมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด ครั้น พ.ศ. ๒๔๖๘ ระหว่างเสด็จกลับประเทศไทย ทรงได้รับพระราชทานพระยศทหารเป็นร้อยตรี นายทหารพิเศษประจำกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ ใน พ.ศ. ๒๔๗๒ ทรงสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี ได้เกียรตินิยมอันดับหนึ่งในสาขาเศรษฐศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด ซึ่งนับเป็นคนไทยพระองค์แรกที่ทรงได้รับปริญญาตรี โดยได้รับปริญญาเกียรตินิยมอันดับหนึ่งด้วย

ใน พ.ศ. ๒๔๗๓ ทรงเข้ารับราชการในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ตำแหน่งเลขานุการเสนาบดี ครั้น พ.ศ. ๒๔๗๔ ได้เลื่อนตำแหน่งเป็นเลขานุการกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ พร้อมกับได้เลื่อนพระยศทหารเป็นร้อยโท นายทหารพิเศษในสังกัดเดิม ทรงรับราชการในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ จนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศใน พ.ศ. ๒๔๗๕ จึงได้กราบบังคมทูลลาออกจากราชการเมื่อวันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ เพื่อตามเสด็จพระบิดาและครอบครัวไปประทับยังเมืองบันดุง ประเทศอินโดนีเซีย และทรงได้รับปริญญาโทจากมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ แล้วทรงสอบได้เนติบัณฑิตของอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐

ถึงรัชกาลปัจจุบัน ทรงได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอุปนายกผู้อำนวยการสภาอากาศไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ และได้เสด็จไปในฐานะตัวแทนสภาอากาศไทยเข้าร่วมการประชุมสภาอากาศครั้งที่ ๑๘ ณ ประเทศแคนาดา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ และครั้งที่ ๑๙ ณ ประเทศอินเดีย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ ต่อมาเมื่อปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๓๑๔ วันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิต ใน พ.ศ. ๒๕๐๐ โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระยศจาก “พันเอก” เป็น “พลตรี” นายทหารพิเศษประจำกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ สิ้นพระชนม์เมื่อปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๓๒๑ วันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๒ พระชันษา ๕๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตร วันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๒

^๑ ตามลายพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระนามว่า “จุมภฏพงษ์บริพัตร”

^๒ หม่อมเจ้าประสงศ์สม พระธิดาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย กับหม่อมมกลีบ ไชยันต์ ประสูติวันที่ ๑๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๙ เป็นพระชายาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต สิ้นชีพิตักษัยวันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๙ ชันษา ๗๐ ปี

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระโอรสพระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ที่มีพระมารดาเป็นหม่อมเจ้า ขึ้นเป็น พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า ให้บุตรมีบรรดาศักดิ์เป็นหม่อมเจ้าด้วย (ดู “ประกาศยกพระวรวงศ์เธอ เป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ ลงวันที่ ๖ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๙ (พ.ศ. ๒๔๕๓),” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๗ ร.ศ. ๑๒๙, หน้า ๙๙.)

๘. **พระองค์เจ้าหญิงศิริรัตนบุษบง** (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง) พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ที่ ๒ ในหม่อมเจ้าประสงค์สม ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือนยี่ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๖๗ ตรงกับวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๘ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ วันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๓ พระชันษา ๘๕ ปี

๙. **พระองค์เจ้าหญิงสุทธวงศ์วิจิตร** (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทธวงศ์วิจิตร) พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ที่ ๓ ในหม่อมเจ้าประสงค์สม ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะแม อัฐศก จ.ศ. ๑๒๖๘ ตรงกับวันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทธวงศ์วิจิตร ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ วันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทธวงศ์วิจิตร สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๖ พระชันษา ๙๕ ปี

๑๐. **พระองค์เจ้าหญิงพิสิษฐสพสมัย** (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพิสิษฐสพสมัย) พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ที่ ๔ ในหม่อมเจ้าประสงค์สม ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๐ แรม ๑๑ ค่ำ ปีวอก สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๗๐ ตรงกับวันที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๑ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพิสิษฐสพสมัย ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ วันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพิสิษฐสพสมัย สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๗ พระชันษา ๖๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๗

๑๑. **พระองค์เจ้าหญิงจุไรรัตนศิริมาน** (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุไรรัตนศิริมาน) พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ที่ ๕ ในหม่อมเจ้าประสงค์สม ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือนอ้าย ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๗๑ ตรงกับวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุไรรัตนศิริมาน ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ วันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุไรรัตนศิริมาน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๓ พระชันษา ๙๐ ปี

๑๒. พระองค์เจ้าหญิงจันทรกานตมณี^๑ (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจันทรกานตมณี) พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ที่ ๖ ในหม่อมเจ้าประสงค์สม ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๗๔ ตรงกับวันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ พระชันษา ๖๕ ปี

๑๓. พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ที่ ๗ ในหม่อมเจ้าประสงค์สม ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๓ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๘๐ ตรงกับวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๒๘๑ ตรงกับวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ พระชันษา ๒ ปี

๑๔. พระองค์เจ้าชายปรีชาตีสุมพันธุ์ (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปรีชาตีสุมพันธุ์) พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ที่ ๘ ในหม่อมเจ้าประสงค์สม ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๗ แรม ๓ ค่ำ ปีมอก โทศก จ.ศ. ๑๒๘๒ ตรงกับวันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๙ ค่ำ ปีกจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๘๔ ตรงกับวันที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ พระชันษา ๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๙

๑๕. พระองค์เจ้าหญิงอินทุรัตนา (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอินทุรัตนา) พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ที่ ๑ ในหม่อมสมพันธุ์^๒ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๓ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๘๓ ตรงกับวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๘๙ วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอินทุรัตนา

๑๖. พระองค์เจ้าชายสุขุมานันท์ (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุขุมานันท์) พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ที่ ๒ ในหม่อมสมพันธุ์ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๘๕ ตรงกับวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๖ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๘๙ วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุขุมานันท์ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๖ พระชันษา ๘๐ ปี

๑๗. พระองค์เจ้าชายภาณุพันธุ์ยุคล (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล) พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ที่ ๑ ในพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมเขตรมงคล^๓ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๑๑ ค่ำ ปีกจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ ตรงกับวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๓ เมื่อประสูติทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า

^๑ ราชนิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๗๖ ว่า “จันทรกานตมณี”

^๒ หม่อมสมพันธุ์ ธิดาพระยาวทัญญูวินิจฉัย (หม่อมหลวงชุ่ม ปาลกะวงศ์)

^๓ ดูที่ พระองค์เจ้าหญิงเฉลิมเขตรมงคล หน้า ๑๖๐ - ๑๖๑.

ภานุพันธ์ยุค ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ วันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๓ โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภานุพันธ์ยุค ทรงศึกษาที่โรงเรียนแฮร์โรว์ ประเทศอังกฤษ แล้วเสด็จกลับมาทรงศึกษาที่โรงเรียนนายร้อยทหารบก ทรงรับราชการที่กองพันทหารม้าที่ ๑ รักษาพระองค์ ทรงเป็นผู้แทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ เสด็จไปปฏิบัติพระราชกรณียกิจต่างๆ ในหลายประเทศ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๘ พระชันษา ๘๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๙

๑๘. พระองค์เจ้าชายเฉลิมพลทิมมพร (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิมมพร) พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ที่ ๒ ในพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมเขตรมงคล ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๕ แรม ๙ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ ตรงกับวันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ พระชันษา ๗๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๕

๑๙. พระองค์เจ้าชายอนุสรมงคลการ (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนุสรมงคลการ) พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ที่ ๓ ในพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมเขตรมงคล ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๗๗ ตรงกับวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๑ พระชันษา ๘๓ ปี

๒๐. พระองค์เจ้าหญิงมยุรฉัตร (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามยุรฉัตร) พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ที่ ๑ ในพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประภาวสิทธิ์นฤมล^๑ ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๔ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๖๗ ตรงกับวันที่ ๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ พระชันษา ๖๕ ปี

๒๑. พระองค์เจ้าหญิง (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ที่ ๒ ในพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประภาวสิทธิ์นฤมล ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ ตรงกับวันที่ ๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีกุน ตริศก จ.ศ. ๑๒๗๓ ตรงกับวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๔ พระชันษา ๒ ปี^๒

๒๒. พระองค์เจ้าชายเปรมบุรฉัตร (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเปรมบุรฉัตร) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ที่ ๓ ในพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประภาวสิทธิ์นฤมล ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๙ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๗๗ ตรงกับวันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันศุกร์ เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ ปีระกา ตริศก จ.ศ. ๑๓๔๓ ตรงกับวันที่ ๒๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๔ พระชันษา ๖๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๔

^๑ ดูที่ พระองค์เจ้าหญิงประภาวสิทธิ์ นฤมล หน้า ๑๕๙.

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๘ ร.ศ. ๑๓๐, หน้า ๕๖ ว่า พระชันษา ๗ เดือน

๒๓. พระองค์เจ้าหญิงวิมลฉัตร (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิมลฉัตร) พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ที่ ๔ ในพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประภาวสิทธิ์นฤมล ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๗ แรม ๗ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๘๓ ตรงกับวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๔ ทรงปฏิบัติงานในองค์กรสังคมสงเคราะห์หลายแห่ง เช่น ทรงเป็นประธานกรรมการมูลนิธิสวนหลวง ร.๙ ประธานกรรมการมูลนิธิร่วมจิตต์น้อมเกล้าฯ เพื่อเยาวชนในพระบรมราชินูปถัมภ์ ทรงดำรงตำแหน่งนายกรรมการบริหารมูลนิธิช่วยนักเรียนที่ขาดแคลนในพระบรมราชินูปถัมภ์ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๒ พระชันษา ๘๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๓

๒๔. พระองค์เจ้าชายนักขัตรมงคล (พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ และหม่อมเจ้าอัปษรสมาน^๑ ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือนยี่ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีระกา นพศก จ.ศ. ๑๒๕๙ ตรงกับวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๐ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้าในรัชกาลปัจจุบัน ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านักขัตรมงคล เมื่อปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๓๑๒ วันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ เป็นองคมนตรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ ต่อมาทรงสถาปนาขึ้นเป็นพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ เมื่อปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๓๑๔ วันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีมะเส็ง เบญจศก จ.ศ. ๑๓๑๕ วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๖ พระชันษา ๕๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม วันที่ ๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๖

๒๕. พระองค์เจ้าชายอาทิตย์ทิพอาภา (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ และหม่อมเจ้าทิพยสัมพันธ์^๒ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ อุตฺราษาดม ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะโรง ฉศก จ.ศ. ๑๒๖๖ ตรงกับวันที่ ๒๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา เมื่อปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๗๑ วันที่ ๒๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๒ ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๑ เป็นนายเรือโท^๓ ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ เป็นประธานผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๑ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๓๐๘ วันที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๙ พระชันษา ๔๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙

^๑ หม่อมเจ้าอัปษรสมาน กิตติยากร (ราชสกุลเดิม เทวกุล) พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการกับหม่อมใหญ่ (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๗๘.) ประสูติวันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๐ สิ้นชีพิตักษัย วันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๒ ชันษา ๖๓ ปี

^๒ หม่อมเจ้าหญิงทิพยสัมพันธ์ อาภากร (ราชสกุลเดิม ภาณุพันธ์) พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชกับหม่อมเลี่ยม (ดู ราชินิกุลรัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๘๒) ประสูติวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ สิ้นชีพิตักษัย วันที่ ๒๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ ชันษา ๒๔ ปี ไม่ทันได้รับสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า เนื่องจากสิ้นชีพิตักษัยก่อน “ประกาศตั้งพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า” เมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐ (ดู พระประวัติสมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชฯ (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒), หน้า ๔๔.)

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๕ พ.ศ. ๒๔๗๑, หน้า ๒๔๑๑.

พระองค์เจ้าหลานเธอ รัชกาลที่ ๘

๑. พระองค์เจ้าหญิงพัชรกิติยาภา (พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา) พระธิดาในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร และพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชทินนิตตามาตุ^๑ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๓๔๐ ตรงกับวันที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๑ ทรงสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอก Doctor of the Science of Law (J.S.D.) จากมหาวิทยาลัยคอร์เนล ประเทศสหรัฐอเมริกา

ทรงเข้ารับราชการ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๓ เป็นว่าที่ร้อยตรีหญิง และนายทหารพิเศษ ประจำกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ พ.ศ. ๒๕๔๕ เป็นร้อยโทหญิง และนายทหารพิเศษ ประจำกองพันทหารม้าที่ ๒๙ รักษาพระองค์ วันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๗ เป็นร้อยเอกหญิง^๒ ปัจจุบันทรงรับราชการสำนักงานอัยการสูงสุด ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๙ เป็นต้นมา

นอกจากนี้ ทรงก่อตั้งโครงการกำลังใจในพระดำริพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา เมื่อวันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๔ เพื่อประทานความช่วยเหลือแก่กลุ่มผู้ต้องขังสตรีและเด็กติดท้องผู้ต้องขัง ให้ผู้ต้องขังสตรีได้มีโอกาสกลับตัวเป็นพลเมืองดี ทั้งยังทรงมีบทบาทสำคัญในการนำเสนอและยกย่องข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำต่อสหประชาชาติสำหรับการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิง ภายใต้ชื่อ “Enhancing Life for Female Inmates: ELFI” หน่วยงาน UNIFEM จึงขอพระราชทานกราบทูลเชิญเป็นองค์ “ทูตสันถวไมตรี” (Goodwill Ambassador) ในการต่อต้านความรุนแรงต่อผู้หญิง

๒. พระองค์เจ้าชายที่ปังกรรัศมีโชติ (พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าที่ปังกรรัศมีโชติ) พระโอรสในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร และพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีรัศมิ์ พระวรชายา^๓ ประสูติเมื่อวันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๘

๓. พระองค์เจ้าหญิงสิริวัณณวรีนารีรัตน์ (พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริวัณณวรีนารีรัตน์) พระธิดาในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๐ พระนามเดิมหม่อมเจ้าบุษย์น้ำเพชร ต่อมาทรงเปลี่ยนพระนามเป็นหม่อมเจ้าสิริวัณวรี ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๘ ทรงรับสถาปนาเป็นพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริวัณณวรีนารีรัตน์ ทรงสำเร็จการศึกษาศิลปกรรมศาสตรบัณฑิต เกียรตินิยมอันดับ ๑ เหรียญทอง จาก คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชทินนิตตามาตุ ดูพระราชชนันดา รัชกาลที่ ๕ หน้า ๑๘๒.

^๒ “ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องพระราชทานพระยศทหาร,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒๑ ตอนที่ ๒๖ ข วันที่ ๓๐ ธันวาคม ๒๕๔๗, หน้า ๑.

^๓ ดูที่ พระองค์เจ้าหญิงศรีรัศมิ์ หน้า ๑๘๔.

๔. พระองค์เจ้าหญิงสิริภาจุฑาภรณ์ (พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์) พระธิดาใน สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๑ แรม ๖ ค่ำ ปีมะจิดวาศก จ.ศ. ๑๓๔๔ ตรงกับวันที่ ๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๕ ทรงสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาวิชา ภาพพิมพ์ (เกียรตินิยม) คณะจิตรกรรมประติมากรรมและภาพพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปัจจุบันศึกษาใน ระดับปริญญาโท สาขาศิลปไทย ภาควิชาศิลปไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร

๕. พระองค์เจ้าหญิงอติยาทรกิติคุณ (พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอติยาทรกิติคุณ) พระธิดาใน สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๖ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๓๔๖ ตรงกับวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๗ ทรงสำเร็จการศึกษาด้านแฟชั่นดีไซน์ จากสถาบัน ศิลปะวอชิงตัน (The Art Institute of Washington) โดยทรงสนพระทัยด้านกราฟิกดีไซน์และแอนิเมชัน และ ทรงสำเร็จการศึกษาหลักสูตรออกแบบนิเทศศิลป์ วิทยาลัยนานาชาติ มหาวิทยาลัยมหิดล

พระองค์เจ้าหลานเธอ ในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ รัชกาลที่ ๑^๑

๑. พระองค์เจ้าชายพยอม (พระวงศ์เธอ กรมหมื่นมนตรีรักษา) พระโอรสในสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๙^๒ เมื่อประสูติทรงดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระวงศ์เธอ กรมหมื่นมนตรีรักษา^๓ เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๙๖ สิ้นพระชนม์เมื่อวันพุธ เดือน ๗ แรม ๖ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๒๗ ตรงกับวันที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๘ พระชันษา ๔๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดอรุณราชวราราม วันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๔

๒. พระองค์เจ้าชายช่อม (พระวงศ์เธอ กรมหมื่นเทวานุรักษ์) พระโอรสในสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณุก์ ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๑๕๖ ตรงกับวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๓๗ เมื่อประสูติทรงดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๙๖ ทรงสถาปนาเป็นพระวงศ์เธอ กรมหมื่นเทวานุรักษ์ สิ้นพระชนม์เมื่อวันพุธ เดือน ๘ อุตราชาคม แรม ๖ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๖ พระชันษา ๗๐ ปี

พระองค์เจ้าหลานเธอ ในสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท รัชกาลที่ ๑

๑. พระองค์เจ้าหญิงยี่เข่ง^๔ (พระวงศ์เธอ พระองค์เจ้ายี่เข่ง) พระธิดาในพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเพ็ชรทึง เมื่อประสูติทรงดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้า ทรงรับราชการเป็นพนักงานนมัสการมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้มารับราชการเข้านอกออกในอีกตำแหน่งหนึ่ง แล้วโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพนักงานพระโอสถ^๕ ต่อมาเมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๐ ทรงสถาปนาเป็นพระวงศ์เธอ พระองค์เจ้ายี่เข่ง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕

^๑ คือ พระองค์เจ้าหลานเธอ ในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า กรมพระศรีสวางควัฒน

^๒ Somdetch Phra Paramendr Mahamongkut, “Near and Distant Member of the Royal Family,” *Bangkok Calendar* (1868), p. 107 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๘ ตุลาคม ค.ศ. ๑๗๙๒ (พ.ศ. ๒๓๓๕)

^๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนาหม่อมเจ้าชายพยอม และหม่อมเจ้าชายช่อม ขึ้นเป็นเจ้าต่างกรม โดยมีได้สถาปนาเป็นพระองค์เจ้าก่อน แต่ในรัชกาลต่อๆ มา ไม่ปรากฏว่าได้สถาปนาหม่อมเจ้าขึ้นเป็นเจ้าต่างกรม เว้นแต่จะได้สถาปนาพระยศขึ้นเป็นพระองค์เจ้าเสียก่อน แล้วจึงจะตั้งกรม (ดู *ฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์ของไทย*, หน้า ๖๙.)

^๔ “จดหมายเหตุของหมอบรัดเลย์,” ใน *ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒*, หน้า ๗๘.

^๕ สารบัญชีส่วนที่ ๑ คือตำแหน่งราชการสำหรับเจ้าพนักงานกรมโอสถนิย กรุงเทพมหานคร เล่มที่ ๑, หน้า ๑๔๗ ว่า เจ้าครอกยี่เข่ง

^๖ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฯ, หน้า ๒๘๘.

เมื่อวันจันทร์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะแม อัฐศก จ.ศ. ๑๒๕๘ ตรงกับวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๙
พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๑

พระองค์เจ้าทลานเธอ ในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท รัชกาลที่ ๒

๑. พระองค์เจ้าชายวัฒนา (พระวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัฒนา) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสิทธิสุขุมการ เมื่อประสูติทรงดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๕ ทรงเข้ารับราชการในกรมวัง ต่อมาเข้ารับราชการในพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ข้าหลวงมณฑลฝ่ายเหนือ และเป็นแม่กอง ขึ้นไปรักษาราชการเมืองภูทลสอง ต่อมาเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลฝ่ายเหนือ ครั้นปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๖๒ วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๓ ทรงสถาปนาเป็นพระวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัฒนา สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๘๐ ตรงกับวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๑ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓

พระองค์เจ้าทลานเธอ ในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ รัชกาลที่ ๕

๑. พระองค์เจ้าหญิงวิภาวดี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต) พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ และหม่อมเจ้าพรพิมลพรรณ^๑ รัชนี้ ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะแม โทศก จ.ศ. ๑๒๘๒ ตรงกับวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๓ เมื่อประสูติทรงดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้า ทรงรับราชการเป็นนางสนองพระโอษฐ์ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ สิ้นชีพิตักษัยในรัชกาล ปัจจุบันเมื่อวันพุธ เดือน ๓ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง อัฐศก จ.ศ. ๑๓๓๘ ตรงกับวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๐ พระชันษา ๕๗ ปี ทรงได้รับการสถาปนาพระนามพระศพเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต^๒ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๕ แรมค่ำ ๑ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๓๓๙ ตรงกับวันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๐ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน วันพฤหัสบดีที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๐

^๑ หม่อมเจ้าพรพิมลพรรณ พระนามเดิม หม่อมเจ้าพิมลพรรณ พระธิดาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (ต้นราชสกุล วรวรรณ ณ ออยุธยา) ประสูติวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๓ สิ้นชีพิตักษัยวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๔ ชันษา ๙๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๔

^๒ ดู ประกาศสถาปนาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๙๔ ภาค ๑ เล่ม ๑ ตอนที่ ๑ - ๓๐ วันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๐, หน้า ๒๙๘ - ๓๐๒.

พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๔

๑. พระองค์เจ้าชายจักรพันธ์เพ็ญศิริ (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ) พระโอรสในพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ ประสูติเมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ พระชันษา ๘๔ ปี ภายหลังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ เมื่อวันที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๗

๒. สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ โอรสในหม่อมเจ้าถนอม นภวงศ์ และหม่อมเอม^๑ ประสูติเมื่อวันศุกร์ที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๕ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมราชวงศ์ขึ้น นภวงศ์ ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร โดยทำหน้าที่เป็นกะเดททหารม้า ในกรมทหารมหาดเล็กราชวัลลภ มีหน้าที่ตามเสด็จรักษาพระองค์ ทรงบรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ได้ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเข้าสอบไล่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม สอบไล่ได้เปรียญ ๕ ประโยค ตั้งแต่ยังเป็นสามเณร ทรงอุปสมบทที่วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อพ.ศ. ๒๔๓๕ สอบได้เปรียญ ๗ ประโยค เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗ ได้รับโปรดเกล้าฯ ตั้งเป็นพระราชาคณะที่พระสุคุณคณาภรณ์ ได้เป็นผู้อำนวยการศึกษามณฑลจันทบุรี ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะมณฑลจันทบุรี พ.ศ. ๒๔๔๖ ได้เลื่อนสมณศักดิ์เสมอพระราชาคณะชั้นเทพที่พระญาณวราภรณ์ พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้เลื่อนสมณศักดิ์เสมอพระราชาคณะชั้นธรรมในพระราชทินนามเดิม พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้รับสถาปนาสมณศักดิ์เสมอพระราชาคณะชั้นธรรมพิเศษในพระราชทินนามเดิม พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้เป็นเจ้าคณะมณฑลอยุธยา พ.ศ. ๒๔๗๑ โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะในพระราชทินนามพิเศษว่า สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ พ.ศ. ๒๔๗๖ ทรงเป็นประธานมหาเถรสมาคม บัญชาการคณะสงฆ์แทนองค์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า พ.ศ. ๒๔๘๕ ทรงเป็นประธานคณะวินัยธร ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔

พระองค์ทรงเป็นแม่กองสอบไล่พระปริยัติธรรมหลายครั้ง ทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมืองต่างจังหวัด ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ ทรงเป็นเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุติ และให้ทรงจัดการปกครองคณะธรรมยุติ ครั้นวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๘ ได้รับการสถาปนาสมณศักดิ์ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระอิสริยยศขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เนื่องจากทรงเป็นพระราชอุปัชฌาจารย์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันเมื่อทรงผนวช และเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ ในงานฉลองพุทธศตวรรษในประเทศไทย รัฐบาลสหภาพพม่า^๒ ได้ถวายสมณศักดิ์สูงสุดของพม่า คือ อภิชมหารัทฐคุรุ สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๑ พระชันษา ๘๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๓

^๑ หม่อมเอม ธิดาพระยาดำรงศรีราชพลชั้น (จ้อย คชเสนี)

^๒ ปัจจุบันใช้สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์

พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๕

๑. สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระธิดาในพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ และหม่อมหลวงบัว กิติยากร^๑ พระราชสมภพเมื่อวันศุกร์ เดือน ๙ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๙๔ ตรงกับวันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ เมื่อเสด็จพระราชสมภพทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ กิติยากร ในรัชกาลปัจจุบัน ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชินีสิริกิติ์ เมื่อวันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๓ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศสถาปนาเฉลิมพระเกียรติยศเป็น สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินี เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระผนวชระหว่างวันที่ ๒๒ ตุลาคม ถึงวันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๙ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี รับพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ครั้นวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เฉลิมพระอภิไธยเป็น สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ^๒

ทรงรับตำแหน่งสภานายิกา สภากาชาดไทย มีพระราชดำริให้จัดตั้งหน่วยงาน องค์กร และมูลนิธิ ในพระราชูปถัมภ์เป็นจำนวนมาก อาทิ มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เป็นต้น

๒. พระองค์เจ้าหญิงโสมสวลี (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ) ธิดาในหม่อมราชวงศ์อดุลยภักดี และท่านผู้หญิงพันธุ์สวลี กิติยากร^๓ ประสูติเมื่อวันเสาร์ที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๐ เมื่อประสูติดำรงสกุลยศเป็นหม่อมหลวงโสมสวลี กิติยากร หลังจากพระราชพิธีอภิเษกสมรสเมื่อวันที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๐ แล้ว จึงโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ ได้รับการเฉลิมพระนามเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ^๔

ทรงรับโครงการต่าง ๆ ของสภากาชาดไทยไว้ในพระอุปถัมภ์หลายโครงการ และทรงจัดตั้งมูลนิธิ และโครงการสาธารณประโยชน์อื่น ๆ เช่น มูลนิธิศาสตราจารย์ นายแพทย์ หม่อมราชวงศ์กัลยาณกิติ์ กิติยากร มูลนิธิอาสาเพื่อนพึ่ง (ภา) ยามยาก เป็นต้น

^๑ หม่อมหลวงบัว กิติยากร ธิดา พลเอก เจ้าพระยาวงศาอนุประพัทธ์ (ม.ร.ว. สท้าน สนิทวงศ์) และท้าววนิดาพิจาริณี (บาง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) ถึงแก่พิราลัยเมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๒

^๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗๓ ตอนที่ ๑๐๓ วันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๙, หน้า ๑๖๔๐ - ๑๖๔๑.

^๓ ท่านผู้หญิงพันธุ์สวลี พระธิดาพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล พระนามเดิม หม่อมเจ้าพันธุ์สวลี ยุคล

^๔ “ประกาศเฉลิมพระนาม”, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐๘ พ.ศ. ๒๕๓๔, ตอนที่ ๑๔๐ วันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ ฉบับพิเศษ หน้า ๑ - ๒”

พระบรมวงศานุวงศ์ที่ได้รับสถาปนาพระอิสริยยศขึ้นเป็นเจ้า

๑. กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ พระนามเดิม หม่อมมุก บุตรเจ้าพระยามหาสมบัติ (ผล) พระภักดา พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนรินทรเทวี ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์^๑ แต่เชื้อสาย ต่อมานับว่าเป็นพระราชวงศ์ทางฝ่ายพระมารดา จึงอยู่สกุล ณ ออยุธยา สิ้นชีพิตักษัย เมื่อเดือน ๕ จ.ศ. ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐^๒ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดราชบูรณะ วันพุธที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๐^๓

๒. พระองค์เจ้าชายขุนเณร บุตรพระอินทรรักษา (เสม)^๔ พระภักดาของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาขึ้นเป็นพระองค์เจ้า ได้ร่วมรบกับสมเด็จพระบวรราช เจ้ามหาสุรสิงหนาทในสงครามเก้าทัพที่ทุ่งลาดหญ้า กาญจนบุรี โดยใช้ยุทธวิธีการรบแบบกองโจร สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๓^๕

๓. กรมขุนสุนทรภูเบศร์ พระนามเดิมว่า เรือง^๖ เป็นชาวเมืองชลบุรี ได้ร่วมสาบานเป็นภราดาภิรมย์กับสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท เพราะมีอุปการะกันเวลาบ้านเมืองเป็นจลาจล ครั้งเสียกรุงเก่าแก่พม่าเข้าศึก ถึงรัชกาลที่ ๑ จึงทรงสถาปนาขึ้นเป็นเจ้า ตามพระราชประสงค์ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท^๗ สิ้นชีพิตักษัยในรัชกาลที่ ๑ หลัง พ.ศ. ๒๓๔๘^๘ เชื้อสายของกรมขุนสุนทรภูเบศร์ได้รับพระราชทานนามสกุลว่า สุนทรกุล ณ ชลบุรี และบางเชื้อสายใช้ สุนทรมนูกิจ

๔. สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ดูหน้า ๑๑

๕. สมเด็จพระศรีสุลาไลย พระพันปีหลวง ดูหน้า ๒๐

๖. สมเด็จพระรูปศิริโสภาคย์มหานาคนารี ดูหน้า ๑๑

๗. เจ้าดารารัศมี พระราชชายา ดูหน้า ๑๐๐

๘. สมเด็จพระปิยมมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา ดูหน้า ๖๐

^๑ ตำนานเทศน์มหาชาติ, หน้า ๕๑. ว่า พระองค์เจ้า กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์

^๒ จดหมายความทรงจำของพระเจ้าไปยกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ ข้อ ๒๔๙, หน้า ๔๑๔.

^๓ ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๓ ๖, หน้า ๑๐๙.

^๔ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ว่า เป็นพระโอรสของพระเจ้ารามณรงค์ พระเชษฐาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

^๕ วันบรมมหาประสูตแลวันประสูต (ฉบับคัดสำเนา)

^๖ ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๑๙ ทรงเรียกว่า หม่อมเจ้าบำเรอภูธร

^๗ เดิมทรงตั้งเป็นเจ้าราชินิกุล ที่เจ้าบำเรอภูธร มีความชอบในการสงคราม ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นสุนทรภูเบศร ต่อมาเลื่อนกรมเป็น กรมขุนสุนทรภูเบศร์ (ดู จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๘, หน้า ๗๑.)

^๘ พ.ศ. ๒๓๔๘ ยังมีพระชนม์อยู่ (ดู ประกาศเรื่องบำเพ็ญพระราชกุศลเทศน์มหาชาติในรัชกาลที่ ๑ (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๔), หน้า ๓.)

๙. สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระวรราชชายา เป็นธิดาเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (ปลื้ม สุจริตกุล) กับท่านผู้หญิงสุธรรมมนตรี (กิมไล้ สุจริตกุล) นามเดิม ประไพ สุจริตกุล สมภพเมื่อวันอังคารที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๕ ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๔ ทรงสถาปนาเป็นพระอินทราณี พระสนมเอก ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๕ ทรงเลื่อนเป็น พระวรราชชายาเธอ พระอินทรศักดิศจี ครั้นวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๕ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระบรมราชินี ต่อมาเมื่อพระบรมราชโองการเปลี่ยนพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระวรราชชายา สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๘ พระชนมายุ ๗๒ ปี

๑๐. พระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวี ดูหน้า ๑๐๕

๑๑. สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ดูหน้า ๑๖๙

๑๒. พระองค์เจ้าหญิงศรีรัศมิ์ (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีรัศมิ์ พระวรชายา ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร) ประสูติเมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ ในรัชกาลปัจจุบัน โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีรัศมิ์ พระวรชายาในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๘

สำหรับสมเด็จพระสังฆราช นั้น มีพระอิสริยยศเป็นเจ้าตามธรรมเนียมมาแต่โบราณ มีพระยศเสมอ พระองค์เจ้า

ประกาศใช้คำนำพระนามพระบรมวงศานุวงศ์*

มีพระบรมราชโองการ ให้กราบทูลพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมสมเด็จพระเดชาดิศร ให้ทรงพระดำริรำพึง โดยเลียดต่อไปว่า คำว่าพระเจ้าพี่ยาเธอ พี่นางเธอ น้องยาเธอ น้องนางเธอ ลูกเธอ หลานเธอ ๖ คำนี้ ฤๅเปน ๗ ทั้งคำว่าพระเจ้าลูกยาเธอ ตามพระดำริในกรมฤๅทั้งเปนคำว่า พระนางเธอ ที่ทรงพระราชดำริให้ใช้ขึ้นใหม่ โดยอนุโลมนั้น ล้วนเห็นว่าเป็นคำในโวหารภาษาไทยลาวแท้ แลคำว่า ยา ที่เพิ่มเข้าเปนคำกัมพูชเชมรบ้าง ไม่เจือด้วยคำสังสกฤต ฤๅมาคธิกาเลย ถึงมีธรรมเนียมอย่างอื่นว่าจะกราบทูลว่าลูกไม่ได้ ลูกคนต้องว่าบุตร ลูกสัตว์ว่าไปฏุกบ้าง ลูกไม้ว่าผลก็ดี ในคำว่าพระเจ้าลูกยาเธอนี้ก็ได้ห้ามคำว่าลูกเปนสำคัญ แลในมหาชาติกัณฑ์มัทรี แลที่อื่นก็มีว่าพระลูกเอยพระลูกเจ้าตั้งบ้าง พึงพระเทศนาที่นวนหุอยู่ดูหากิดขวางไม่ แต่คำที่เป็นคำสังสกฤต เรียกพระราชวงศานุวงศ์ในพระราชกำหนดเก่า คือตำแหน่งศักดิ์นาแลภุมณเฑียรบาล แลพงศาวดารก็มีว่า สมเด็จพระอนุชาธิราช พระอนุชา พระราชบุตร พระราชโอรส พระราชเอารส พระราชบุตรี พระราชธิดา พระราชนัดดา พระอัยกาธิราช พระอัยกาธิบดี พระอัยกี (ถ้าเปนพระอัยยิกาจะดี) แลตำแหน่งเจ้าข้างในว่า พระบรมมรรคชายา พระราชเทวี พระมเหสี แลอื่น ๆ ฤๅตามคำพระเทศนาว่า พระภาคินย พระราชบิดา พระราชมารดา พระชนก พระชนนี พระมาตุลาธิบดี พระปิตุจฉา พระมาตุจฉาแลอื่น ๆ อีกมากนัก ตามแต่จะว่า ไปตามความรู้นั้นก็มีความ คำเช่นนั้นก็ยอมเอามาใช้ในบัตรหมายอยู่บ้าง เหมือนอย่างว่า สมเด็จพระอัยกาธิราช สมเด็จพระบรมชนกนาถ ที่โดยมากเรียกสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง แลสมเด็จพระบรมราชชนนี ที่เรียกโดยมากกว่า พระพันปีหลวง แลสมเด็จพระบรมมรรคชายา ฤๅพระบรมราชเทวี ที่เรียกโดยมากกว่าสมเด็จพระพันพรรษาใหญ่ แลน้อยนั้นก็มีความอย่างเก่าอยู่ต่าง ๆ ในคำคนเรียกแลหนังสือเขียน แลคำนำชื่อเจ้านายที่ตั้งเป็นบัญญัติขึ้นใหม่ ในรัชกาลปัตยุบันนี้ คือ พระบรมวงศเธอ พระราชวรวงศเธอ พระบวรวงศเธอ พระวรวงศเธอ พระสัมพันธวงศเธอ พระวงศเธอ คำเหล่านี้เอามาใช้ก็ต้งใส่เธอเข้าก็ฟังกิดหูอยู่ แต่จันใจไม่รู้ที่จะใช้อย่างไร ด้วยเจ้านายซึ่งเปน พระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าหลานเธอ (ภาคินยหลานข้างเคียง) ในแผ่นดินที่ ๑ ครั้นถึงแผ่นดินที่ ๒ ก็เลื่อนเปน น้องยาเธอศักดิ์นาสูงขึ้น หลานเธอตรง ๆ ในแผ่นดินที่ ๑ ครั้นมาในแผ่นดินที่ ๒ บางพวกก็เลื่อนเปนลูกเธอ มีศักดิ์นาสูงขึ้น บางพวกก็คงเปนหลานเธออยู่ อย่างพระเจ้าหลานเธอ กรมหมื่นนิเชษฐบรรพ และอื่น ๆ หลานเธอ ท่าง ๆ ก็คงเรียกว่าหลานเธออยู่ อย่างพระเจ้าหลานเธอ กรมหมื่นนราเทเวศร นเรศโรยธิ เสนีบริรักษ์ แลบางพวก กลายเปนน้องเธอ อย่างกรมหลวงพิทักษมนตรี กรมขุนอิศราอนุรักษ แลกรมหมื่นนรินทรเทพ (ฉิม) กรมหมื่นนเรนทรบริรักษ์ (เจ่ง) แต่กรมหมื่นนรินทรพิทักษ (มุข) ๑ กรมขุนสุนทรภูเบศร (เรื่อง) ๑ ไม่ได้ยินใครเรียก คำนำหน้าว่ากระไรเลยมาแต่เดิม ก็เปนอันเห็นปรากฏว่า ต่างกรมที่ไม่มีคำนำหน้านั้น เปนคนต่ำศักดิ์แลห่างเหิน

* ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาคปกรณกะ ส่วนที่ ๑ (กรุงเทพฯ : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๗), หน้า ๘๔-๘๗. (สมเด็จพระมาตุจฉาเจ้า พระบรมราชเทวี โปรดให้พิมพ์ในจารพระราชทานเพลิงศพ ท้าวทรงกันดาน (เจ้าจอมมารดา พุ่ รัชกาลที่ ๔) เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๖๗).

นักเปนอนอย่างมาแล้ว แลกรมสมเด็จพระเทพามาตย์ ในแผ่นดินขุนหลวงสรศักดิ์ ๑ ในแผ่นดินขุนหลวงเอกทัต ๑ ในแผ่นดินเจ้าตาก ๑ แลกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี แลกรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย ๓ พระนามนี้ ถึงไม่มี คำนำก็บางแห่งเห็นเขียนว่า กรมสมเด็จพระเทพามาตย์ พระพันปีหลวงห้อยท้ายเป็นสำคัญก็มี

อนึ่งชื่อกรมเจ้าข้างในว่า กรมหลวงประชาบดี ในแผ่นดินทรงปลา แลกรมหลวงอภัยนุชิต กรมหลวง พิพิธมนตรี ในแผ่นดินบรมโกษฐ แลกรมหลวงบาทบริจาริก ในแผ่นดินเจ้าตากไม่มีคำนำนาม ก็ยังเห็น คำห้อยท้ายบางแห่งในพงศาวดารว่า กรมหลวงอภัยนุชิต สมเด็จพระพันพรรษาใหญ่ กรมหลวงพิพิธมนตรี สมเด็จพระพันพรรษาน้อยดั่งนี้บ้าง ก็เห็นเป็นอย่างได้ว่าใช้คำนำห้อยแทน คำนำกรมหลวงโยธาเทพ กรมหลวง โยธาพิชชิงเป็นพระเจ้าน้องนางเธอแลพระเจ้าลูกเธอ ในแผ่นดินพระนารายณ์นั้น เมื่อมาถึงแผ่นดินพระเพทราชา ก็หาได้ยินเรียกว่าสมเด็จพระพันพรรษาไม่ ครั้นมาถึงแผ่นดินขุนหลวงเอกทัตนั้น ได้เห็นจดหมายเหตุว่าสมเด็จพระอัยกี กรมหลวงโยธาเทพดั่งนี้เป็นแน่

ครั้นมาถึงแผ่นดินที่ ๓ เจ้านายซึ่งเป็นพระเจ้าลูกเธอแลหลานเธอในแผ่นดิน ๑ แลเลื่อนเป็นน้องยาเธอ น้องนางเธอ ในแผ่นดินที่ ๒ นั้นก็ดี เจ้าเป็นหลานเธอห่างๆ มาทั้งสองแผ่นดิน คือกรมมราทเวศร นเรศโรยธิ เสนีบริรักษ์ ก็ดี ก็คงเป็นผู้ที่ใครจะใช้คำนำว่ากระไรก็ใช้ชื่อนำตามบันดาศักดินนั้นก็เปนอันหายไป ไม่ใช่ว่า กระไรเลยหายไปหมดเหมือนกับเจ้านายห่างเหินไป เพราะถึงคำว่าพระเจ้าพี่ยาเธอดังนี้ ในพระบรมราชวงศ์นี้ เมื่อ ๓ แผ่นดินที่ล่วงแล้วมาบัดนี้ไม่มี ก็ยังได้อย่างแต่คำบัตรหมายจดหมายซึ่งมีแล้วในแผ่นดินที่ ๑ ว่าสมเด็จพระพี่นางเธอ กรมสมเด็จพระเทพสุดาวดี กรมสมเด็จพระศรีสุตารักษนั้นเป็นอย่าง จึงได้ใช้ในครั้งนี้โดยอนุโลม แลจะเรียกเจ้านายที่เปนเจ้าลูก เจ้าป้า เจ้าอาว์ เจ้าน้า ว่าพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าป้าเธอ พระเจ้าอาว์เธอ พระเจ้าน้าเธอดังนี้ เพราะไม่มีคำเคยเรียกเคยเขียน ครั้นจะให้เรียกก็จะกระดากปาก จะฟังก็กระดากหู จะดูคำเขียน ก็จะไม่งามแก่ตา เพราะคำว่าลู่ว่าป้าว่าอาว์ว่าน้านั้นเป็นคำไทยไพร่ใช้เรียกกันอยู่

๑๑ หนังสือหลวง ฯ*

๑ ประกาศเล่าด้วยธรรมเนียมลงสรงโสกันต์, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้า, สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอเจ้าฟ้า, ที่เป็นพิธีสารักราชตระกูล, ในแผ่นดินสยามสืบมา. สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้า, สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอเจ้าฟ้าทั้งชายหญิง, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าทั้งชายหญิง, สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าทั้งชายทั้งหญิง. คือท่านที่มีพระบิดาพระมารดา, เปนราชตระกูลทั้งสองฝ่าย. แต่จะว่าให้เลียดถ้าการตั้งพระวงษ์ใหม่, พระเจ้าพี่ยา, พระเจ้าน้องยา, พระเจ้าพี่นาง, พระเจ้าน้องนาง. ที่ร่วมพระชนกชนนีกับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน, ก็เปนสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอทั้งสิ้น. แต่ที่ต่างพระมารดาต่อโปรดให้เป็นจึงเปนได้. พระเจ้าลูกเธอที่ประสูตรแต่พระอรรคมเหสีพระอรรคชายา, ที่ติดมาแต่เดิมก็ตั้งใหม่ก็ดี, เปนสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าทั้งชายทั้งหญิง, พระเจ้าลูกเธอ. ที่เจ้าจอมมารดาเปนแต่พระสนมไม่เปนเจ้าฟ้า, ก็เปนแต่พระองค์เจ้า. ถ้าเจ้าจอมมารดาเปนเชื้อพระวงษ์ห่างๆ ก็ดี, เปนบุตรเจ้าแผ่นดินเมืองน้อยรอบคอบก็ดี, ฤเปนบุตรเสนาบดีมีความชอบก็ดี, ถ้าโปรดให้เป็นเจ้าฟ้าก็เปนได้. พระเจ้าหลานเธอนั้นคือพระโอรสพระธิดาในพระบรมราชวัง, ถ้าพระมารดาโปรดให้เป็นเจ้า, บุตรก็เปนสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้า.

๑ สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอเจ้าฟ้าหญิง, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าหญิง. เมื่อได้พระสวามี เปนพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ก็ดี, เปนกรมพระราชวงษ์ก็ดี, เปนเจ้าต่างกรมไม่มีกรม เจ้าฟ้าฤพระองค์เจ้าก็ดี, ถ้ามีบุตรบุตรี บังเกิดก็เปนเจ้าฟ้าตามพระมารดา. แต่ศักดิ์เนาตำแหน่งพระองค์เจ้าที่เปนพระเจ้าหลานเธอ ดังสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ, มีศักดิ์เนาเสมอเพียงพระองค์เจ้าที่เปนพระเจ้าลูกเธอ.

๑ เมื่อแผ่นดินสืบๆ มาพระราชโอรส พระราชธิดา ของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินใหญ่, แลกรมพระราชวัง, ที่ประสูตรแต่พระมารดาเปนเจ้าฟ้าก็ดี, เปนพระองค์เจ้าก็ดี, คงเปนเจ้าฟ้า. ถ้ามารดาเปนแต่หม่อมเจ้าแลราชินิกุลแลธิดาเมืองน้อยรอบคอบ, ก็คงเปนแต่พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้า. ต่อพระเจ้าแผ่นดินใหญ่โปรดให้เป็นเจ้าฟ้าจึงเปนได้.

๑ ในกรมพระราชวังหลัง, บุตร บุตรี ประสูตรแต่อรรคชายามียศเปนเจ้าก็เปนได้เพียงพระองค์เจ้า. ต่อมารดาเปนเจ้าฟ้าจึงเปนเจ้าฟ้าตามพระมารดา. บุตร บุตรี กรมพระราชวังหลัง, ที่เกิดแต่พระสนม, ก็คงเปนหม่อมเจ้าเหมือนกับบุตร บุตรี ของพระองค์เจ้าชายทั้งปวง, ที่ตั้งกรมแล้วแลยังไม่มีการ หม่อมเจ้าทั้งปวง. ที่ได้ราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน, โปรดเลื่อนให้เป็นพระองค์เจ้าด้วยความชอบก็เปนได้. การกำหนดที่ว่ามานี้, ตามแบบแผน ซึ่งมีสืบมาแต่โบราณหลายชั่วแผ่นดินแต่ครั้งกรุงเก่ามา.

๑ เมื่อครั้งแผ่นดินกรุงธนบุรี, แรกตั้งแผ่นดินบางกอกก่อนพระวงษ์นี้, มีพระเจ้าลูกเธอชายเปนเจ้าฟ้าสามพระองค์. พระองค์หนึ่งเกิดแต่พระอรรคชายาเดิม, อีกพระองค์หนึ่งเกิดแต่มารดาที่เปนพระญาติวงศ์ของพระเจ้าแผ่นดินในเวลานั้น. อีกพระองค์หนึ่ง, เกิดแต่มารดาที่เปนพระบุตรของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์, ซึ่งเวลานั้นพระเจ้าแผ่นดินโปรด, ให้ถืออาญาสิทธิเหมือนพระเจ้าแผ่นดินในการสงคราม. ในเจ้าฟ้าทั้งสามนั้น, องค์ที่สองสิ้นชีพเสียแต่ยังเยาว์. องค์ที่หนึ่งสิ้นชีพเมื่อล่วงแผ่นดินนั้นไป. แต่องค์ที่สามสืบมาเปนสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้า, ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์. เมื่อตั้งพระวงษ์ใหม่ขึ้น, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอสองพระองค์ก็เปนเจ้าฟ้า. สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอพระองค์ใหญ่มีพระบุตร ๓ พระบุตร ๑ แต่พระบิดาสิ้นชีพเสียนานแล้ว, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอพระองค์น้อยมีพระบุตร ๓ พระบุตร ๒ พระบิดาก็สิ้นชีพเสียนานแล้วเหมือนกัน. ก็ทั้ง ๔ พระองค์นั้น, พระเจ้าอยู่หัวโปรดให้เป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าทั้งสิ้น. ภายหลังมาพระบุตรของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอพระองค์ใหญ่นั้น, โปรดให้เป็นกรมพระราชวังหลัง เปนลำดับสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ, ที่โปรดให้เป็นกรมพระราชวังบวรในแผ่นดินนั้น.

* หนังสือจดหมายเหตุ (THE BANGKOK RECORDER) เล่ม ๑ จุลศักราช ๑๒๒๗ ปีที่ ๒๒ หน้า ๒๗๗ - ๒๗๙.

๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในแผ่นดินนั้น, มีพระราชโอรสสองพระองค์, พระราชธิดาสองพระองค์ แต่พระอรรคชายาเดิม, โปรดให้เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าทั้ง ๔ พระองค์. แต่กรมพระราชวังมีพระราชธิดา ประสูติแต่พระมารดาเป็นเชื้อเจ้าเมืองเชียงใหม่, โปรดให้เป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าด้วย. รวมเจ้าฟ้า ในต้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์, คือสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ ๒. ถ้านับสมเด็จพระเจ้า น้อยยาเธอ, ที่เป็นกรมพระราชวังด้วยก็เป็น ๓ เป็นชั้นศักดิ์สูงอย่างเอก. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า ๔ พระองค์ เป็นอย่างโท. สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้า, นับกรมพระราชวังหลังด้วยเป็น ๑๑ พระองค์เป็นอย่างตรี. รวมเจ้าฟ้าทั้ง ๓ อย่างเป็น ๑๘ พระองค์. คือนับเจ้าฟ้าหลานเธอที่เป็นราชบุตรเจ้ากรุงธนบุรีด้วยนั้น. อนึ่งมี เจ้าฟ้าหญิงแก่อีกพระองค์หนึ่ง, เป็นพระราชธิดาสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินพระวรวงศ์เธอเจ้ากรุงศรีอยุธยา, ยังคงยศ บันดาศักดิ์เป็นเจ้าฟ้าอยู่ด้วย, จึงรวมเป็น ๑๙ พระองค์ด้วยกัน.

๑ ก็ในเจ้าฟ้าเหล่านี้, เมื่อแรกตั้งแผ่นดินยังไม่ได้โสกันต์ ๗ พระองค์, คือสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า ๓ พระองค์, ยกแต่พระองค์ใหญ่. สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอพระองค์น้อย ๒ พระองค์, สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าในกรมพระราชวังพระองค์หนึ่ง, สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ, ที่เป็น ราชบุตรเจ้ากรุงธนบุรีพระองค์หนึ่ง, จึงรวมเป็น ๗ พระองค์. ในเจ้าฟ้า ๗ พระองค์นี้, เมื่อถึงปีมีกำหนดควรจะ โสกันต์, ก็มีราชการทัพศึกกับพม่าอยู่นายอยู่, เพราะเป็นการต้นแผ่นดินไม่มีช่องมีเวลาที่จะได้ทำพระราชพิธีให้ เติมตามตำรา. คือสองพระองค์ถึงกำหนดโสกันต์ในปีแรกตั้งแผ่นดินใหม่, คือ ปีชาน จัตวาศก ศักราช ๑๑๔๔, ตรงกับปีมีคฤศตศักราช ๑๗๘๒. อีกสองพระองค์ถึงกำหนดในปีเมษาสัปตศก ศักราช ๑๑๔๗, ตรงกับปีมีคฤศต ศักราช ๑๗๘๕. อีกสองพระองค์. ถึงกำหนดโสกันต์ในปีรกาเอกศก ศักราช ๑๑๕๑, ตรงกับปีมีคฤศตศักราช ๑๗๘๙. สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าที่เป็นราชบุตรเจ้ากรุงธนบุรีนั้น, ถึงกำหนดโสกันต์ในปีกุนตรีศกศักราช ๑๑๕๓, ตรงกับปีมีคฤศตศักราช ๑๗๙๑. ในสิบปีนี้พม่ายกมารบแทบทุกปี, มีราชการทัพศึกมาก, ไม่มีช่องที่จะได้คิด ทำการลงสรงโสกันต์เลย, เป็นแต่ทำโดยสังเขปเกือบไปแล้วไป. แต่เจ้าฟ้า핀ทวดซึ่งเป็นพระราชธิดาพระเจ้า แผ่นดินกรุงศรีอยุธยาโบราณนั้น, ท่านเคยลงสรงโสกันต์ด้วยพระองค์เอง. แลเห็นการงานต่าง ๆ เมื่อเวลา ลงสรงโสกันต์เจ้าพี่เจ้าน้องของท่าน, ท่านทราบการทุกอย่าง. เป็นผู้แนะนำอย่างธรรมเนียมโบราณอื่น ๆ ต่าง ๆ หลายอย่างหลายประการในกรุงเทพฯ นี้. เมื่อท่านเห็นว่าเจ้าฟ้า ๗ พระองค์ที่โสกันต์, ไม่ได้ทำตามตำรา พระราชพิธีแต่สักพระองค์หนึ่ง, จนหมดเจ้าฟ้าไปแล้ว, ท่านก็บ่นนกว่าการอย่างธรรมเนียม, พระราชพิธีลงสรง โสกันต์เจ้าฟ้าจะสาบสูญไปเสียแล้ว. ท่านก็ทรงพระชราแล้ว. เมื่อไม่มีพระชนม์ท่าน ถ้าการสืบไปมีเวลาที่จะได้ ทำขึ้น, ไครจะมาแนะนำชี้การให้ถูกต้องตามแบบแผนได้เล่า. ท่านจึงคิดอ่านจดหมายการงานลงสรงโสกันต์ต่าง ๆ ลงไว้. แล้วชี้แจงให้ผู้ใหญ่ผู้น้อยข้างน่าข้างใน, เรียนคู้รู้ไว้ด้วยกันมาก, เพื่อจะไม่ให้การสาบสูญไป. ความที่เจ้าฟ้า ฟินทวดทรงพระวิตกนั้น, กรมพระราชวังในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ทรงเห็นชอบด้วย. จึงทรงสร้างเขาไกรลาสมีพระมณฑปบนยอด, และมีสระโนดาตแลท่อไชน้ำจากปากสัตว์ทั้ง ๔ ตามอย่างเจ้าฟ้า ฟินทวดชี้การให้ทำ. ครั้นการเขาไกรลาสเสร็จแล้ว, ก็กราบทูลขอแต่พระเจ้าอยู่หัว, ให้โปรดให้ทำการโสกันต์ พระราชบุตรแลพระราชบุตรของท่าน, ที่เป็นแต่พระองค์เจ้าสมมุติให้เป็นดั่งเจ้าฟ้า. ทำการทั้งนี้แผ่นดินอย่าง ธรรมเนียมก็เพื่อว่าจะให้เหน็บนอยอย่างทันเวลา, เมื่อเจ้าฟ้า핀ทวดซึ่งทรงพระชนม์อยู่, จะให้มีผู้รู้ได้เหน็บนอย เป็น อันมาก, มิให้การสาบสูญไป. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, ก็โปรดให้การเป็นไปตามพระไทยกรมพระราชวัง. แต่ส่วนพระองค์ไม่ชอบพระราชฤไทย, จะทำให้ผิดอย่างธรรมเนียมไป. กรมพระราชวังเมื่อได้ช่องโปรดอ่านว ยให้ทำ, ก็ได้ทำการโสกันต์ในพระบวรราชวังถึง ๓ ครั้ง. คือ ปีเถาะสัปตศก, ศักราช ๑๑๕๗, ตรงกับปีมีคฤศต ศักราช ๑๗๙๕ ครั้งหนึ่ง. คือ ปีเมษีสัมฤทธิศก, ศักราช ๑๑๖๐, ตรงกับปีมีคฤศตศักราช ๑๗๙๘ ครั้งหนึ่ง. คือ ปีรกาตรีศก, ศักราช ๑๑๖๓, ตรงกับปีมีคฤศตศักราช ๑๘๐๑ ครั้งหนึ่ง

๑ หนังสือหลวง ฯ*

๑ แลในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์นั้น, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่, ได้เสด็จอยู่กับสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าหญิง. ในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอพระองค์น้อย, ประสูตพระราชโอรส ๓ พระองค์. พระองค์ที่หนึ่งประสูตในปีกาตรีศก, ศักราช ๑๑๖๓, ตรงกับปีมีคฤชตศักราช ๑๘๐๑ ได้เป็นเจ้าฟ้าตามพระมารดาแต่สิ้นพระชนม์เสียในปีนั้น. พระองค์ที่ ๒ ประสูตในปีกวตฉศก, ศักราช ๑๑๖๖, ตรงกับปีมีคฤชตศักราช ๑๘๐๔. พระองค์ที่ ๓ ประสูตในปีกมโรงสัมฤทธิศก, ศักราช ๑๑๗๐, ตรงกับปีมีคฤชตศักราช ๑๘๐๘. สองพระองค์นี้ไปเป็นเจ้าฟ้าตามพระมารดา. แลมีกรมพระราชวังบวรในแผ่นดินนั้น, สวรรคตในปีกุนเบญจศก, ศักราช ๑๑๖๕ ตรงกับปีมีคฤชตศักราช ๑๘๐๓. แล้วล่วงมาถึงปีเถาะนพศก, ศักราช ๑๑๖๙ โปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่, เลื่อนที่เป็น กรมพระราชวังบวร. เมื่อนั้นเจ้าฟ้าพระโอรสท่านสองพระองค์, องค์หนึ่งประสูตก่อนเลื่อนที่. พระองค์ประสูตเมื่อเลื่อนที่แล้วนั้น, ก็เป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้า.

๑ ก็พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์, ได้มีพระราชธิดาพระองค์หนึ่ง, มารดาเป็นบุตรเจ้าเมืองเวียงจันทน์, โปรดให้ไปแต่เพียงพระองค์เจ้าเหมือนกันกับพระราชบุตร. แลพระราชบุตรพระองค์นี้ที่ประสูตแต่พระสนม, เจ้าจอมมารดาของพระองค์เจ้านั้น, สิ้นชีพในปีกุนเบญจศก. เมื่อกรมพระราชวังบวรสวรรคตแล้วนั้น, พระองค์เจ้านั้นมีพระชนมายุได้ ๕ ขวบ, เป็นกำพร้าไม่มีเจ้าจอมมารดา. ทรงพระกรุณามาก. ภายหลังล่วงมาปีหนึ่ง, พระองค์เจ้านั้นตามเสด็จลงไปลยกระทง, วิ่งเล่นตกน้ำหายไป. คนทั้งปวงตกใจเที่ยวหาอยู่ครู่หนึ่ง, จึงภพพระองค์เจ้าไปเกาะท่อนหยวกอยู่หาจมน้ำไม่. ผู้ภพเชิญเสด็จกลับมาได้, จึงทรงพระกรุณาโปรดมากขึ้น. มีพระราชโองการดำรัสว่า, พระองค์เจ้านี้เจ้าจอมมารดาก็เป็นเจ้าฝ่ายลาว. โอยกาธิบัติคือตัวเจ้าเวียงจันทน์ก็ยังมีอยู่. ควรจะให้เลื่อนที่เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า. การพิธีโสกันต์ในพระบรมมหาราชวัง, แต่ตั้งแผ่นดินมาก็ยังหาได้ทำไม่. ถ้าถึงคราวโสกันต์จะดีทำให้เป็นแบบอย่างในแผ่นดิน. จึงโปรดพระราชทานพระสุพรรณบัฏ, ให้เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากฤษณาภิรมย์. เจ้าฟ้านั้นเมื่อถึงปีกมโรงสัมฤทธิศก, ศักราช ๑๑๗๐, ตรงกับปีมีคฤชตศักราช ๑๘๐๘ พระชนมายุครบ ๑๑ ปี, ถึงกำหนดที่จะโสกันต์เมื่อนั้น, เจ้าฟ้าพิททวดีที่เป็นผู้จัดการมา, ก็สิ้นพระชนม์ไปแล้วถึง ๗ ปี. ถึงกระนั้นแบบแผนตัวอย่างการต่าง ๆ ที่เจ้าฟ้าพิททวดีได้ทรงจัดไว้, มีผู้ได้เรียนรู้เห็นอยู่เป็นอันมาก. แลได้ดูอย่างการที่ทำแต่ก่อนในพระบวรราชวังสามครั้งนั้นด้วย. จึงได้จัดการพระราชพิธีโสกันต์เป็นการใหญ่เต็มตามตำรา. คือตั้งพระราชพิธีบนพระมหาปราสาทคล้ายกับพระราชพิธีตรุษ, แลมีเขาไกรลาศราชวัด, ฉัตรทอง, ฉัตรเงิน, แลฉัตรรายทาง, นั่งกระละบาท, แลการเล่นต่าง ๆ อย่างสูง. แลแห่มีมยุรฉัตร, นางเชิญเครื่อง, นางสระแห่เครื่องขาว. เสด็จมาทรงฟังพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์สามวัน. แล้วแห่มาเวลาเช้าโสกันต์ในวันที่ ๔ แล้วเสด็จขึ้นเขาไกรลาศ. ครอบเครื่องต้นแล้วแห่เวียนเขาไกรลาศสามรอบ, แล้วแห่กลับในเวลาเช้า. ครั้นเวลาบ่ายแห่เครื่องแดงมาสมโภชวันนั้นแล้วต่อไปอีกสองวัน. วันที่ ๗ จึงแห่พระเกศาไปลย. การเป็นเสด็จโสกันต์เจ้าฟ้ากฤษณาภิรมย์, ในเดือน ๔ ปีมโรงสัมฤทธิศก, ศักราช ๑๑๗๐, ตรงเดือนมกราคม, ในปีมีคฤชตศักราช ๑๘๐๘

๑ ครั้นล่วงมาอีก ๖ เดือน, พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์เสด็จสวรรคต. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ กรมพระราชวังบวร, ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ, เป็นแผ่นดินที่สอง. เจ้าฟ้าพระราชโอรสสองพระองค์นั้น,

* หนังสือจดหมายเหตุ (THE BANGKOK RECORDER) เล่ม ๑ จุลศักราช ๑๒๒๗ ปีที่ ๒๓ หน้า ๒๘๙ - ๒๙๑.

ก็เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า. พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น ทรงปลุกชาด้วยข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายนำฝ่ายใน, ว่าการพระราชพิธีโสกันต์เจ้าฟ้า, ได้ทำลงเป็นอย่างดีแบบแผนเป้นจดหมายเหตุอยู่แล้ว. แต่การพระราชพิธีลงทรงตั้งพระนามเจ้าฟ้า, โดยอย่างเต็มตามตำราครั้งกรุงศรีอยุธยาเก่า, ยังหาได้ทำเป้นแบบอย่างไม่. ผู้หลักผู้ใหญ่ที่เคยเห็นก็แก่ชราเกือบจะหมดไปแล้วจะสาบสูญเสีย. จะใคร่ทำไว้ให้เป้นเกียรติยศเยี่ยงอย่างสักครั้งหนึ่ง. ข้าราชการเห็นพร้อมตามกระแสพระราชดำริห์. ครั้นถึงปีระกาเบญจศก, ศักราช ๑๑๗๕, ตรงกับปีมีคฤศตศักราช ๑๘๑๓, จึงได้ตั้งการพระราชพิธีลงทรง, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่, ผูกแพไม้ไผ่ที่ทำราชวรดิฐ, มีกรงที่ทรงอยู่กลางล้อมด้วยซี่กรงชั้นหนึ่ง, ตารางไม้ไผ่อีกชั้นหนึ่ง, ร่างแหอีกชั้นหนึ่ง, ผ้าขาวอีกชั้นหนึ่ง. มีบันไดเงินบันไดทองลงสองข้าง, บันไดกลางเป้นเตียงหลั่นหุ้มผ้าขาว, เรียกว่าบันไดแก้ว. ในกรงมีพราวคูปิดเงินปิดทอง. แลปลาทองปลาเงิน, กุ้งทองกุ้งเงิน, ลอยอยู่ทั้ง ๔ ทิศ. กรงนั้นมีพระมณฑปสวมมีราชวัด. ฉัดทอง, ฉัดนาก, ฉัดเงิน, ล้อม ๓ ชั้น, มีทหารนั่งรายรอบ. แลมีเรือจุกช่องล้อมวง, แพที่ทรงแทนเขาไกรลาศในกรงโสกันต์. การพระราชพิธีนอกนั้น, คือการบนพระมหาปราสาท, แลการแห่ทางแห่การเล่นต่าง ๆ ก็เหมือนกับโสกันต์. แห่เครื่องขาวเสด็จไปทรงฟังพระสงฆ์สวดพระพุทธรมรดบนพระมหาปราสาทสามวัน, วันที่ ๔ จึงแห่เสด็จลงไปทำราชวรดิฐ. สร้างในแพที่สร้างแล้วแห่กลับแล้ว, จึงเสด็จมารับพระสุพรรณบัตรบนพระมหาปราสาท, พระราชทานพระสุพรรณบัตรจากพระนามว่า, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ, เจ้าฟ้ามงกุฎสมมติวงษ์ พงษอิศวรกระษัตริย์ ขัตติยราชกุมาร. ครั้นเวลาบ่ายแห่เครื่องแต่งทรงเครื่องต้น, มาสมโภชที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย. ครั้นนั้นเรียกว่าพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานในวันนั้น. แลต่อไปอีกสองวันเป้นสามเวลาเสร็จการพระราชพิธีลงทรง.

๑ ครั้นเสร็จการแล้วมีพระราชโองการดำริศ, ว่าการลงทรงเช่นนี้ทำแต่ครั้งเดียวนี้เกิด. ภาวนาด้วยอย่างไว้ไม่ให้สูญพิธีโบราณ. เพราะการโสกันต์เป้นอันจำจะต้องทำสำหรับยศเจ้าฟ้าทุก ๆ พระองค์. การลงทรงทำเป้นสองซ้าก็หาต้องการไม่. ไพร่ ๆ ที่เขาลงทำลูกเขานั้น, เพราะเขาร้อนรนจะเร่งเอาของขวันเก็บเอาเงินคนอื่นมาใช้. เขาจึงรีบด่วนทำการลงทำก่อนเวลาโกนจุก, เพราะเขาเห็นว่าการโกนจุกนั้นยังช้าอยู่. ก็ในหลวงไม่ได้ร้อนรน, อะไรไม่ จะทำเป้นสองซ้าสามซ้า, ทำแต่โสกันต์เกิด, ด้วยเป้นของต้องจำใจทำตามธรรมเนียม. ครั้นมาเดือน ๔ ปีชวดอัฐศก, ศักราช ๑๑๗๘ เป้นเดือนมกราคม, ในปีมีคฤศตศักราช ๑๘๑๗. ได้มีการพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ามงกุฎนั้น, เป้นการใหญ่เหมือนกันกับครั้งโสกันต์เจ้าฟ้ากษุณทลทิพยวดี. ครั้นมาเดือน ๔ ปีมีโรงอัฐศก, ศักราช ๑๑๘๒, ตรงกับเดือนมกราคม, ในปีมีคฤศตศักราช ๑๘๒๑, ได้มีการพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าอิศวเรศจุฑามณีอีกครั้งหนึ่ง. มีเขาไกรลาศแลการอื่น ๆ เหมือนกันกับการสองครั้งก่อน. เจ้าฟ้ากษุณทลทิพยวดีนั้นได้ทำราชการ, ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย, มีพระโอรศ ๓ พระธิดา ๑ เป้นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าทั้ง ๔ พระองค์. พระองค์ใหญ่ประสูตรในปีชวดอัฐศก, ศักราช ๑๑๗๘, ตรงกับปีมีคฤศตศักราช ๑๘๑๖, พระนามว่าเจ้าฟ้าอาภรณ์. พระองค์ที่ ๒ ประสูตรในปีเถาะเอกศก, ศักราช ๑๑๘๑ ตรงกันกับปีมีคฤศตศักราช ๑๘๑๙. พระนามว่าเจ้าฟ้ามหามาลา. พระองค์ที่ ๓ เป้นเจ้าฟ้าหญิงประสูตรในเดือน ๔ ปีมีโรงโทศก, ศักราช ๑๑๘๒, ตรงกับเดือนมกราคมในปีมีคฤศตศักราช ๑๘๒๑ สิ้นพระชนม์เสียในวันประสูตร. พระองค์ที่ ๔ ประสูตรในปีมีเมษจัตวาศก, ศักราช ๑๑๘๔, ตรงกับปีมีคฤศตศักราช ๑๘๒๒ พระนามว่าเจ้าฟ้าปิ๋ว. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าสามพระองค์นี้, พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยก็ทรงพระราชดำริห์ไว้, ว่าจะทำการโสกันต์ให้เต็มตามตำราเหมือนกัน, ก็แต่เมื่อยังไม่ถึงเวลาโสกันต์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย, ก็เสด็จสวรรคตในปีวอกฉศก, ศักราช ๑๑๘๖, ตรงกับปีมีคฤศตศักราช ๑๘๒๔ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ.

ประกาศ ว่าด้วยเรียกนามข้าราชการฝ่ายใน*

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า แต่ต่อไปให้เจ้าจอมอยู่งานแลข้าราชการฝ่ายในประพฤติให้ต้องตามพระราชบัญญัติต่อไปนี้ทุกประการ

ข้อ ๑ บันดาเจ้าจอมที่ได้รับพระราชทานหีบลงยาหีบทอง ห้ามไม่ให้เรียกใคร ๆ ว่าคุณพี่ นอกจากที่กำหนดต่อไปนี้คือ พี่ร่วมบิดามารดา ๑ พี่ร่วมบิดา ๑ เปนลูกป้าลูกน้าลูกอาลูกลุง ฤๅเปนญาติห่างหน่อยหนึ่ง แต่นับถือกันอยู่ ๑ เปนเจ้าจอมอยู่งานยังไม่ตกเปนพนักงานฤๅออกจากราชการ ๑ คน ๔ พวกนี้ จึงให้เรียกคุณพี่ได้ นอกจากที่ว่ามา ๔ จำพวกนี้ ผู้ใดเรียกว่าคุณพี่จะคั้นหีบลงยาหีบทองเสีย

ข้อ ๒ ห้ามมิให้ใคร ๆ เรียกเจ้าจอมอยู่งานที่ได้หีบลงยาหีบทอง ว่าแม่นั้นแม่นี่ เว้นไว้แต่ผู้ที่จะกำหนดต่อไปนี้เรียกได้ คือเจ้านายพระองค์เจ้าฤๅหม่อมเจ้าที่ไม่ได้เปนหนี้เปนทาสใครพวก ๑ เจ้าจอมอยู่งานด้วยกันพวก ๑ เจ้าคุณเท่านั้นแก่พนักงาน แลผู้มีบันดาศักดิ์นอกวงในวัง ที่มีอายุแก่กว่าผู้ที่ตัวจะเรียกแม่ ตั้งแต่ ๑๒ ปีขึ้นไปพวก ๑ คนเปนพี่น้องญาติของตัวผู้ที่จะเรียกพวก ๑ คน ๔ พวกนี้จึงให้เรียกเจ้าจอมว่าแม่ได้ นอกจากนี้ห้ามมิให้ใครเรียกแม่เปนอันขาด ถ้าเรียกจะปรับไหมมีโทษ

ข้อ ๓ ห้ามมิให้ผู้ใหญ่ผู้ใดผู้หนึ่งเรียกเจ้าจอมที่ได้หีบลงยาหีบทอง ว่าอ้าวหาญ ว่านาง ฤๅเรียกชื่อลอย ๆ เว้นไว้แต่ผู้ที่จะกำหนดต่อไปนี้ จึงจะยอมให้เรียก คือบิดามารดา ๑ ปู่ยาตายายป้าน้าอาที่เลี้ยงผู้ที่จะถูกเรียกมา ๑ เจ้านายมีสมเด็จพระนางเจ้า พระนางเจ้าจนเสมอพระองค์เจ้าที่เป็นผู้ใหญ่ มีพระชนม์พรรษามากกว่าผู้ที่จะต้องเรียกตั้งแต่ ๑๒ ปีขึ้นไป ๑ นอกจากนี้ห้ามมิให้ใครเรียก ว่าอืหนูนาง ฤๅเรียกชื่อลอย ๆ เปนอันขาด ถ้าใครเรียกจะปรับไหมมีโทษ ให้เจ้าจอมอยู่งาน แลผู้อื่นประพฤติให้ถูกต้องตามพระราชกำหนดนี้ทุกประการ

คำอธิบายพระราชประสงค์ ที่ออกประกาศนี้ ข้อ ๑ ซึ่งห้ามมิให้เจ้าจอมเรียกผู้ใดที่ไม่ได้อนุญาตในพระราชบัญญัติว่าคุณพี่นั้น ถ้าผู้ที่ตัวจะเรียกเปนผู้ใหญ่ฤๅเปนที่เกรงใจ จะเรียกคุณย่าคุณป้าคุณอาคุณน้า ฤๅอย่างใดอย่างหนึ่งเรียกได้หมด เว้นแต่คุณพี่ห้ามมิให้เรียก

ข้อ ๒ ที่มีกำหนดให้เรียกแม่ได้แต่ที่อนุญาต ในพระราชบัญญัตินั้นไม่ให้เรียกนั้น ไซ้ว่าจะบังคับให้เรียกคุณอย่างเดียว เมื่อไม่สมรรถเรียกคุณก็ให้เรียกว่าเจ้าจอมมารดาฤๅเจ้าจอมตามตำแหน่งยศบรรดาศักดิ์เถิด

ข้อ ๓ ห้ามมิให้คนที่มิได้อนุญาตในพระราชบัญญัติเรียกเจ้าจอมว่าอืนาง หนู ฤๅเรียกชื่อลอย ๆ นั้น ก็เหมือนกัน ถ้าไม่สมรรถเรียกแม่จงเรียกว่าเจ้าจอมมารดา เจ้าจอมตามยศบรรดาศักดิ์เถิด

* กฎหมายไทย เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ ; อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชซิง, ๒๕๔๑), หน้า ๖๗๐. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพนายจิติ ติงศรัทย์ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ ๒๓ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๔๐).

การที่ห้ามทั้งนี้เพราะเห็นว่าข้าราชการฝ่ายหน้า ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ชุบเลี้ยงแล้ว เจ้านาย ข้าราชการก็ต้องประพฤติตามยศบรรดาศักดิ์ที่ใครจะคงเรียกอ้ายเรียกเจ้าอยู่ตามเคยเรียก ฤกษ์เลี้ยงเรียก ขึ้นใหม่นั้นไม่มี ส่วนข้าราชการฝ่ายในนี้ไม่ได้แต่งตั้งนั้นผู้ที่เคยเป็นเด็กอยู่แต่ก่อน โตขึ้นมาทรงพระกรุณาชุบเลี้ยง มียศบรรดาศักดิ์ คนที่เคยเรียกแม่เรียกนางอยู่แต่ก่อน ก็ยังเรียกเสมออยู่บางที่ที่เคยเรียกแม่กลับเรียกลอยๆ ฤกษ์ไม่เคยเรียกเกล้าเรียกเป็นการไวยศ ไม่ว่าผู้ที่ต้องเรียกจะเป็นคนดีมีตระกูลมียศปานใด ผู้เรียกจะเป็นไพร่ เป็นทาสปานใด มักจะถือเอาว่ามีอายุมากกว่าเป็นประมาณดังนี้ เห็นว่าเป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศที่ได้ทรง ชุบเลี้ยงจึงได้ห้าม

ให้เจ้านายรับสั่งห้ามปรามข้าหลวง แลให้ผู้เป็นนายห้ามปรามญาติพี่น้องบ่าวไพร่ให้ทั่ว ถ้าข้าเจ้าบ่าว นายองค์ใดคนใดมาเรียกเจ้าจอมผิด พระราชบัญญัตินี้จะเอาเจ้านายเป็นผิดด้วย

ให้คนทั้งปวงประพฤติตามพระราชบัญญัตินี้ทุกประการ ถ้าผู้ใดไม่ทำตามจะลงพระราชอาญาตาม โทษานุโทษ

ประกาศมาณวันพุธ เดือนแปด แรมสิบสามค่ำ ปีจออัฐศก ศักราช ๑๒๔๘* เป็นวันที่ ๖๔๖๙ ใน รัชกาลปัตยุบันนี้

* ตรงกับวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๙

คำประกาศเฉลิมพระปรมาภิไธย*

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนกาล เปนอดีตศกฉวสงแล้ว ๒๔๒๙ พรรษา ปัตยบันกาลโสมสังวัจฉระบุคยมาศ
กาลปักฉฐิมิตติศุกรวาร ปรีเฉทกาลกำหนด

พระบาทสมเดจพระปรมินทรมหากุฬาลงกรณ บดินทรเทพยมหามงกุฎ บุรุษยรัตนราชรวิวงษ วรุตมพงษ
บริพัตร วรชติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ อุภโตสุชาติสังสุทธเคราหณีจักรกริบรมนารถ
มหามงกุฎราชวรังกูร สุจริตมูลสุสาธิตอรรคอกุญโฬบูลย์ บุรพาตุลย์กฤษณาภินิหาร สุภาธิการรังสฤษดิ์
ธัญญลักษณวิจิตรโสภาคยสรพวงค์ มหาชนตมางคประนต บาทบงกชยุคลประสิทธิสรพศุภผลอุดมบรม
สุขุมาล ทิพยเทพาวตารไพศาลเกียรติคุณอดุลยพิเศษ สรรพเทเวศรานุรักษ์ วิสิทธิศักดิ์สมญาพินิตประชานารถ
เปรมกมลชติยราชประยูร มูลมุขมาตยาภิรมย์ อุดมเดชาธิการ บริบูรณคุณสารสยามาทินคร วรุตเมกราชติลก
มหาปรีวารนายก อนันตมหันตวรฤทธิเดช สรรพวิเสศสิรินทร อเนกชนนิกรสโมสรสมมต ประสิทธิโรยคมโหดม
บรมราชสมบัติ นพปดลเสวตรฉัตรฉัตร ศิริรัตนปลันถัมมหาบรมราชาภิเสกามิสิต สรรพทศดิศวิชิตไชย
สกลมัยสวริยมหาสวามินทร์ มเหศวรมหินทรมหารามาราชวโรดม บรมนารถชาติอาชาไศรย พุทธาทิไตรย
รัตนสรณารักษ์ อดุลยศักดิ์อัครราชธิเบตี เมตตากรุณาสิลลหุไทย อโนปมัยบุญการ สกลไพศาลมหารัชฎา
ธิบดินทร ปรมินทรธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชดำริเห็นว่า ตามพระราชกำหนดกฎหมาย ซึ่งปรากฏว่ากฏมณเฑียรบาล อันพระบาท
สมเดจพระรามาธิเบตีที่ ๑ อยู่ทอง ซึ่งประดิษฐานแลดำรงกรุงทวารวดีศรีอยุธยา ได้ทรงตั้งขึ้นไว้เมื่อปีชวด
โทศก จุลศักราช ๗๒๒ ซึ่งเป็นครั้งแรกที่จะได้จัดลำดับยศพระบรมวงษานุวงษ แลข้าราชการทั่วไป
ในพระราชกำหนดนั้นยกพระบรมราชโอรสอันเกิดด้วยพระอรรคมเหษี เปนสมเดจหน่อพุทธเจ้า มีพระเกียรติยศ
ใหญ่ยิ่งกว่าพระบรมวงษานุวงษ ซึ่งปรากฏตำแหน่งยศเปนลำดับลงมา ในพระราชกำหนดนั้นหาได้มีตำแหน่ง
กรมพระราชวังบวรสถานมงคลมหาอุปราชฝ่ายหน้าไม่ เมื่อพิเคราะห์ดูตามจดหมาย พระราชพงษาวดารในเบื้องต้น
ก็ไม่มีปรากฏว่าได้ตั้งพระมหาอุปราชฝ่ายหน้าตลอดมาหลายแผ่นดิน จนถึงแผ่นดินพระบาทสมเดจพระบรมไตร
โลกนารถ ซึ่งได้ทรงตั้งพระราชกำหนดศักดิ์นาพลเรือน ในจุลศักราช ๘๒๘ ปีจออัฐศก จึงได้มีปรากฏในพระราช
พงษาวดาร ว่าได้ทรงประดิษฐาน พระราชโอรสไว้ในที่พระมหาอุปราช ความบ่งตรงกันกับตำแหน่งนาพลเรือน
ซึ่งได้ตั้งขึ้นในครั้งนั้นเปนชั้นหลังมีกำหนดว่า สมเดจพระเจ้าลูกเธอซึ่งได้เฉลิมพระราชมณเฑียร เปนพระมหา
อุปราช ทรงศักดิ์นาพลเรือนหนึ่ง เปนต้นตำแหน่งพระมหาอุปราชเกิดขึ้น แต่ครั้งเมื่อรัชกาลต่อ ๆ มาก็คหาได้ตั้ง
ทุกแผ่นดินทุกครั้งทุกคราวไม่ เว้นหว่างอยู่หลาย ๆ สิบปีก็มี ครั้นภายหลังเมื่อประดิษฐานกรุงรัตนโกสินทร
มหินทรายุทธยานี้แล้ว ตำแหน่งที่พระมหาอุปราช จึงเปนตำแหน่งซึ่งได้ตั้งทุกรัชกาล แต่มิได้มีคั้งที่อยู่สำหรับ
แผ่นดิน เปนตำแหน่งที่สำหรับพระราชทานบำเหนจความชอบแก่พระบรมวงษผู้มีมีความชอบยิ่งใหญเฉพา
พระองค์ ครั้นเมื่อพระมหาอุปราชผู้มีมีความชอบนั้นล่วงไปแล้ว ไม่มีพระบรมวงษพระองค์ใดซึ่งจะมีความชอบ
เสมอเหมือนพระมหาอุปราชที่ล่วงไป จึงไม่ได้ทรงตั้งตำแหน่งนั้นต่อไปอีก เว้นหว่างอยู่นาน ๆ จนตลอดรัชกาล
ทุก ๆ แผ่นดินมา

แต่ตำแหน่งพระมหาอุปราชในครั้งแผ่นดินพระบาทสมเดจพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระราชทาน
เกียรติยศใหญ่ยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน มีพระนามเปนต์นลมัยคล้ายคลึงกับพระเจ้าแผ่นดิน ภาอประจวบกันกับที่กรุงสยาม
ได้มีทางพระราชไมตรีกับนานาประเทศ ซึ่งมีธรรมเนียมตำแหน่งยศพระบรมวงษานุวงษ แปรลกเปลี่ยนกันกับ

* ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๒๔๘, หน้า ๓๖๘ - ๓๗๐.

กรุงสยามยากที่จะเข้าใจได้ จึงได้แปลตำแหน่งพระมหาอุปราชออกเป้นพระเจ้าแผ่นดินที่ ๒ เพื่อให้เข้าใจได้ง่าย ๆ แต่นั้นมาความเข้าใจของคนต่างประเทศ ก็แปลกเปลี่ยนไปต่าง ๆ ยากที่จะชี้แจงให้เข้าใจได้

ครั้นเมื่อวันศุกร์ เดือนเก้า แรมสิบค่ำ ปีระกาสัปตศก ศักราช ๑๒๔๗ ได้ทรงพระราชดำริพร้อมด้วยพระบรมวงษานุวงษ กับเสนาบดีแลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยเห็นพร้อมกันว่า ตำแหน่งที่พระมหาอุปราชนี้ ควรจะยกเลิกเสียด้วยเหตุทั้งปวงอันได้กล่าวแล้วในประกาศฉบับนั้น

บัดนี้ทรงพระดำริพร้อมด้วยพระบรมวงษานุวงษกับเสนาบดี แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยเห็นพร้อมกันว่า ตำแหน่งยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชซึ่งเรียกว่าสมเด็จพระหน่อพุทธเจ้า อันได้ตั้งขึ้นไว้แต่ครั้งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ในจุลศักราช ๗๒๒ นั้น เปนตำแหน่งอันสมควรซึ่งจะใช้เป็นแบบอย่างสืบไปภายหน้า แลเปนตำแหน่งอันถูกต้องกันกับนานาประเทศทั้งปวง ซึ่งจะเปนอันเข้าใจได้โดยชัดเจน

จึงโปรดเกล้าฯ ให้เลิกธรรมเนียมตั้งพระมหาอุปราชฝ่ายหน้า ซึ่งมีมาในพระราชกำหนดตำแหน่งศักดินาพลเรือนนั้นเสีย คงใช้ตามพระราชกำหนดซึ่งปรากฏชื่อว่ากฎมณเฑียรบาล อันได้ตั้งไว้ในจุลศักราช ๗๒๒ นั้น

อนึ่งราชประเพณีแต่ก่อนมา เมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระราชกุมารพระองค์ใหญ่มีพระชนมายุได้เก้าพรรษา ก็ได้เคยมีการลงทรงสนาน รับพระปรมาภิไธยดำรงพระเกียรติยศเป้นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชบังยัดการลงทรงเสีย มีแต่การพระราชพิธีเฉลิมพระปรมาภิไธยบ้าง เปนแบบอย่างมาแต่โบราณ จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์มหินทรายุทธยานี้ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยได้มีการพระราชพิธีลงทรงสนานรับพระปรมาภิไธย ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งหนึ่ง ครั้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้มีการพระราชพิธีรับพระปรมาภิไธย ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกครั้งหนึ่ง เปนแบบอย่างมา

ในบัดนี้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าราชกุมารพระองค์ใหญ่ มีพระชนมายุได้เก้าพรรษา สมควรที่จะได้มีการพระราชพิธีลงทรงสนาน แลรับพระปรมาภิไธยตามโบราณราชประเพณี จึงทรงพระราชดำริพร้อมด้วยพระบรมวงษานุวงษ แลท่านเสนาบดี ให้จัดการพระราชพิธีลงทรงตามแบบอย่างแต่ก่อน แล้วจึงมีพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสรุสังหนาท ให้สถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าราชกุมารพระองค์ใหญ่ขึ้นเป้นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ อดิศวรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยวรางกูร บรมมกุฎนเรนทรสูริยชัตติยสันตติวงษ อุกฤษฐพงษ์ชาวโรภโตสุชาติ ธิญญลักษณ์วิลาศวิบุลยสวัสดิ ศิริวัฒนวิสุทธิสยามมกุฎราชกุมาร มุสิกนามตามตำแหน่งยศสมเด็จพระหน่อพุทธเจ้า ซึ่งมีมาในพระราชกำหนดกฎมณเฑียรบาล ซึ่งได้ตั้งไว้ในจุลศักราช ๗๒๒ แลให้ทรงศักดินาแสนหนึ่ง เสมอสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ อันได้เฉลิมพระราชมณเฑียร เป้นพระมหาอุปราชฝ่ายหน้า ซึ่งมีมาในพระราชกำหนดตำแหน่งนาพลเรือน ซึ่งได้ตั้งไว้ในจุลศักราช ๘๒๘ นั้น

ขออาราธนาเทพดาผู้มีเมตตาคุณอันประเสริฐ ซึ่งสถิตย์ดำรงอยู่ในภูมิพิภพอากาศ กาญจนรัตน์พิมานทั่วทุกแห่งหล้าเป้นอาทิ คือเทพยอันทรงนามสยามเทวาธิราช ซึ่งเป็นอธิบดีได้บริรักษ์บำรุงกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์มหินทรายุทธยานี้ แลเทพยเจ้าผู้อภิบาลรักษานพตลมหาเสวตรฉัตร ศิริรัตนราไชยสุวริย์แลเทพยอันรักษารัตนบัลลังก์พระที่นั่งบรมราชอาสน์ใหญ่น้อย ในพระราชนี้เวศนัรบรมมหาสฐานทุกตำบลทั้งเทพยเจ้าอื่น ๆ ผู้มีทิพยานุภาพมหิทธิฤทธิ์ศักดิ์สิทธิ์ สิ่งสถิตย์ในภูมิลำเนาแนวพิภพบรรพตอากาศพิมานทุกสฐานทั่วพระราชอาณาจักร บันดาซึ่งมีไมตรีจิตได้ผดุงบริรักษ์พระบรมราชวงษนี้ สืบมาจนกาลบัดนี้ จึงได้ทำนุบำรุงรักษาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชพระองค์นี้ ให้ทรงพระเจริญทฤถษณมาายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ ศิริสวัสดิพิพัฒนามงคล เกียรติยศอิศริยยศศักดิ์เดชานุกาภาพทุกประการ ขอให้พระเกียรติคุณอดุลยศปรากฏไปสิ้นกาลนานเทอญ

ประกาศเลื่อนพระนาม พระอรรคชายาเธอ แลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า*

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนกาลเปนนิตติภาคล่วงแล้ว ๒๔๓๑ พรรษา ปัตยบันกาล มุสิกสังวัจจรพิสาขามาศ
กาฬปักขทศมีดิถี โสรวารบริจเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพย
มหามงกุฎ บวรยศรัตนราชวียงษ วรุตมพงษ์บริพัตร วรชัฎยราชินิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ
อุภโตสุชาติสังสุทธเคราหณี จักรกรีบรมนารถ มหามงกุฎราชวรัญกูร สุจริตมูลสุสาธิต อรรคอกฤษฐไพบุลย์
บุรพาตุลยกฤษฎาพินินหาร สุภาธิการรังสฤษุติ ธิญลักษณ์วิจิตรโสภาคยสรรพางค์ มหาชโนตมางคประณต
บาทบงกชยุคล ประสิทธิสรรพุภผล อุดมบรมศุขุมาลัย ทิพยเทพาวตาร ไพศาลเกียรติคุณ อุดลยพิเศศ สรรพ
เทเวศรานุกรักษ วิสิฐศักดิ์สมยาพินิจประขานารถ เปรมกระมลชัฎยราชประยुर มูลมุขมาตยภิมรมย์ อุดมเดชาธิการ
บริบูรณคุณสารสยามาอินคร วรุตเมกราชติลก มหาปรีวารนายก อนันตมหันตวรฤทธิเดช สรรพวิเศศศิรินคร
อนเกขนนิกรสโสมสรสมมติ ประสิทธิวรยศมโหดมบรมราชสมบัติ นพพลเสวตรฉัตราดิฉัตร ศิริรัตน์ปลั๊กษณ
มหาบรมราชาภิเศกาภิสิต สรรพทศทิศพิชิตไชย สกลมหายสวริยมหาสวามินทร์ มเหศวรมหินทร มหารามาธิราช
วโรดม บรมนารถชาติอาชาวไศรย พุทธาธิไตรรัตนสรณารักษ อุดลยศักดิ์อัคนเรศราชิบัติ เมตตากฤษฐาสีตลฤทัย
อนโณปมายบุญการ สกลไพศาลมหารัษฏาธิบดินทร ปรมินทรธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตรพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริห์ว่า พระอรรคชายาเธอ หม่อมเจ้าอุบลรัตนนารีนาถ แลพระอรรคชายาเธอ
หม่อมเจ้าสาย ได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณมาช้านานโดยความซื่อสัตย์สุจริตจงรักภักดี เปนอันมาก
มิได้มีรเวงผิดให้เป็นที่ขุนเคืองพระราชหฤทัย แลเสียมเสียดพระเกียรติยศ แต่สักครั้งหนึ่งเลย ได้ดำรงพระยศ
เป้นพระอรรคชายามีพระเจ้าลูกเธอหลายพระองค์ มิได้มีความกำเริบุ่นวายด้วยยศศักดิ์ ประพฤติพระองค์เป้น
สุภาพเรียบร้อย เหมือนพระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคย์นารีรัตน์ ซึ่งสิ้นพระชนม์ไปแล้วนั้น เพราะ
เหตุทั้งปวงอันได้กล่าวในคำประกาศเลื่อนพระนามพระอรรคชายาพระองค์ก่อนก็เหมือนกันกับพระอรรคชายา
ทั้ง ๒ พระองค์นี้ จึงเป้นการสมควรที่จะทรงยกย่องพระเกียรติยศไว้ ให้ตั้งอยู่ในตำแหน่งอันสูงศักดิ์เต็มตามที
สมควรนั้น

จึงมีพระบรมราชโองการ มารพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรงสั่งให้สถาปนา พระอรรคชายาเธอ
หม่อมเจ้าอุบลรัตนนารีนาถ แลพระอรรคชายาเธอ หม่อมเจ้าสาย ขึ้นเป้นพระองค์เจ้า มีพระนามตามจากใน
พระสุพรรณบัฏ พระองค์ใหญ่ว่าพระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาถ พระองค์น้อยว่าพระอรรค
ชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิมรมย์ ให้ทรงศักดิ์นาพระองค์ละ ๒๐๐๐๐ ตามตำแหน่งพระอรรคชายาเธอ
มีกรมในพระราชกำหนดใหม่

* ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕ จ.ศ. ๑๒๕๐, หน้า ๖๐ - ๖๓.

ให้พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาค ทรงตั้งเจ้ากรมขุนอรรควรรราชกัถยา
ถือศักดินา ๖๐๐

ปลัดกรมหมื่นนยุพภักดี ถือศักดินา ๕๐๐

สมุห้บาญชีหมื่นวาทีพลากร ถือศักดินา ๓๐๐

ให้พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ ทรงตั้งเจ้ากรมขุนสุทธาสินีนาฏ ถือศักดินา ๖๐๐

ปลัดกรมหมื่นอานวยกิจ ถือศักดินา ๕๐๐

สมุห้บาญชีหมื่นสนิทนรารักษ์ ถือศักดินา ๓๐๐

อนึ่งทรงพระราชดำริหว่า พระเจ้าลูกเธอ ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระราชธิดา อันพระมารดาได้ดำรง
พระยศเป็นพระอรรคชายาเธอ แล้วสมควรที่จะได้เลื่อนพระเกียรติยศ เป็นเจ้าฟ้าตามโบราณราชประเพณี
จึงมีพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสให้เลื่อนพระยศพระเจ้าลูกเธอ อันประสูตแต่
พระอรรคชายาเธอทั้ง ๖ พระองค์ ขึ้นเป็นพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า ให้ทรงศักดินาพระองค์ละ ๑๕๐๐๐ ตาม
พระราชกำหนดใหม่ แต่ถ้าจะมีสืบไปภายหน้า ก็ให้เป็นพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าแต่แรกประสูตไป

อนึ่งทรงพระราชดำริหว่า พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจันทราสรัทวาร แลพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าเยาวมาลย์
นฤมล เป็นพระราชธิดา ทรงพระเจริญวัยควรที่จะได้รับพระสุพรรณบัฏ ตามราชประเพณี จึงมีพระบรมราช
โองการให้สถาปนาเลื่อนขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าทั้ง ๒ พระองค์

พระองค์ใหญ่ มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจันทราสรัทวาร
วโรฬารลักษณสมบัติรัตนกุมารี วรรคบริวาร

พระองค์น้อยมีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าเยาวมาลย์นฤมล
สรรพสภนธ์กัถยานี วรรคบริวาร ให้ทรงศักดินา พระองค์ละ ๒๐๐๐๐ ตามอย่างสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า
ในพระราชกำหนดใหม่

ขอให้พระอรรคชายาเธอทั้งสองพระองค์ แลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าทั้ง
๖ พระองค์ ทรงเจริญพระชนมายุพรรณสุขพลปฏิภาณคุณสารสมบัติ สรรพศิริสวัสดิ์พิพัฒนามงคล วิบุลยศุภผล
อดุลย์เกียรติยศมโฬารทุกประการ

แลให้ผู้ที่ได้รับตำแหน่งยศ เป็นเจ้ากรมปลัดกรม สมุห้บาญชีทำราชการในหลวง แลในกรมตามอย่าง
ธรรมเนียมเจ้ากรม ปลัดกรม สมุห้บาญชีในพระองค์เจ้าต่างกรมทั้งปวงสืบไป ขอให้มิสุขสวัสดิ์เจริญ เทอญ

ประกาศการสมโภชในงานรับพระสุพรรณบัตร*

มีพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสุรสีหนาท ให้ประกาศแก่พระบรมวงษานุวงศ์แลข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน ให้ทราบทั่วกันว่า ราชประเพณีแต่ก่อนมาถ้าเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ายังมีได้มีพระนามจนพระชนมายุล่วงได้ ๘ พรรษา ๙ พรรษา จึงได้พระราชทานพระนาม แลเมื่อจะพระราชทานพระนามนั้นย่อมพระราชทานโดยพระสุพรรณบัตรในเวลาทรงสนานบ้างมีการแห่ซึ่งเรียกว่าการเฉลิมพระสุพรรณบัตรบ้างพระราชทานโดยการตามธรรมเนียมคือมีสวดมนต์เลี้ยงพระสงฆ์อย่างตั้งกรมบ้าง มีตัวอย่างต่าง ๆ สืบมาเป็นอันมาก แต่ในการบางครั้งบางคราวซึ่งมีเหตุขัดข้องเรียดค้างไป มิได้รับพระสุพรรณบัตรเฉลิมพระนาม จนเป็นเจ้าฟ้าไม่มีพระนาม เรียกกันแต่ตามชนสามัญเรียกจนพระชนมายุมาก จึงได้รับพระสุพรรณบัตรเป็นต่างกรมที่เดียวก็มี ที่ได้รับพระสุพรรณบัตรพระนามเจ้าฟ้าก็มี ที่เลยมิได้รับจนสิ้นพระชนม์ไปเสียทีเดียวก็มี ถ้าจะนับเจ้าฟ้าแต่ที่มีในกรุงเทพฯ นี้ ยกที่สิ้นพระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์ยังไม่ทันถึงกำหนดซึ่งสมควรจะรับพระสุพรรณบัตรออกเสีย ก็มีที่ไม่ได้รับพระสุพรรณบัตรอยู่พระองค์เดียว แต่พระเจ้าบรมวงศ์เธอซึ่งเรียกพระนามตามชนสามัญเรียกว่าเจ้าฟ้าปิ๋ว แต่ถึงดั่งนั้นถ้ายังดำรงพระชนม์อยู่จนถึงมีทนมไวย ก็คงจะได้รับพระสุพรรณบัตรในรัชกาลที่ ๔ เป็นแน่ ซึ่งนับมาว่าเจ้าฟ้าไม่มีพระสุพรรณบัตร มีพระองค์เดียวแต่เจ้าฟ้าปิ๋วนี้ นับแต่ที่เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ แลที่เป็นพระราชกุมาร ส่วนเจ้าฟ้าหญิงซึ่งเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ ในรัชกาลที่ ๑ สองพระองค์ มิได้นับเพราะไม่ควรจะต้องยกมากล่าว ส่วนเจ้าฟ้าซึ่งได้รับพระสุพรรณบัตรนั้น ได้รับในคราวสมัยต่าง ๆ กัน ในรัชกาลที่ ๑ พระราชทานพระสุพรรณบัตรเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ แลสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าต่างกรมเสียทีเดียว โดยมากด้วยเหตุว่าในเวลาเมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติปราบดาภิเษกนั้น สมเด็จพระเจ้าลูกเธอแลสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเหล่านั้น ทรงพระเจริญไวยเป็นใหญ่แล้วโดยมาก ไม่ควรที่จะต้องเปลี่ยนพระนามเดิมอีกขึ้นหนึ่ง ได้พระราชทานพระสุพรรณบัตรเฉลิมพระนามแต่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าหญิงซึ่งยังทรงพระเยาว์อยู่พระองค์หนึ่ง กับยกพระองค์เจ้าขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าพระองค์หนึ่ง ครั้นมาถึงในรัชกาลที่ ๒ ได้พระราชทานพระสุพรรณบัตร แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์เดียว สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ซึ่งยังเหลืออยู่อีก มีเหตุขัดข้องบ้าง ยังทรงพระเยาว์อยู่บ้างยังหาได้พระราชทานพระสุพรรณบัตรไม่ก็พอเสด็จสวรรคตเสีย ครั้นล่วงมาในรัชกาลที่ ๓ จึงได้พระราชทานพระสุพรรณบัตรพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าฟ้าต่างกรมเสียทีเดียวตามแบบอย่างรัชกาลที่ ๑ ด้วยทรงเห็นว่าทรงเจริญพระชนมายุมากแล้ว คงได้รับพระสุพรรณบัตรพระนามเจ้าฟ้า แต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าอาภรณ์ ยังเหลือไม่มีพระนามอีกสองพระองค์ เมื่อมาถึงในรัชกาลที่ ๔ ทรงพระราชดำริเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้รับพระสุพรรณบัตรตั้งพระนาม เป็นอันไม่มีพระนามเดิม ดูเป็นการตำหนามไป จึงได้พระราชทานพระสุพรรณบัตรตั้งพระนามเป็น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าอิศเรศจุฑาภรณ์เสียขึ้นหนึ่ง

* ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘ ร.ศ. ๑๑๐, หน้า ๓๔๙ - ๓๕๒.

ก่อน แล้วจึงได้พระราชทานพระสุพรรณบัตร เป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกชั้นหนึ่งแล้วแล
พระราชทานพระสุพรรณบัตรตั้งพระนามสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระบาราบปรปักษ์ อย่างตั้ง
พระนามเจ้าฟ้า ภายหลังจึงได้เลื่อนขึ้นเป็นกรมขุน แล้วได้มีการแห่เฉลิมพระสุพรรณบัตรในพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวอีกครั้งหนึ่ง สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์อัครราชกุมารี กรมหลวงวิสุทธิกระษัตริย์
อีกครั้งหนึ่ง แต่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธออีก ๒ พระองค์นั้น ยังทรงพระเยาว์อยู่จึงได้ตกค้างมาจนถึงแผ่นดิน
ปัตยุบันนี้ จึงได้พระราชทานพระสุพรรณบัตรเฉลิมพระนาม โดยมีกระบวนแห่ตามแบบอย่าง เหตุฉนั้นจึงมี
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า ซึ่งมีได้รับพระสุพรรณบัตรเฉลิมพระนามแต่พระองค์เดียว ดังเช่นกล่าวมาแล้ว

ในส่วนสมเด็จพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลปัตยุบันนี้ ได้พระราชทานพระสุพรรณบัตรสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราช แลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอทั้งฝ่ายนำฝ่ายในแล้ว ๔ พระองค์

บัดนี้ทรงพระราชดำริเห็นว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
เจ้าฟ้าสมมติวงษ์โรทัย สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ พระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร
มีพระชนมายุสมควรที่จะได้รับพระสุพรรณบัตร เฉลิมพระนามตามอย่างแต่ก่อน ล่วงกำหนดมาด้วยเหตุว่าติด
การโสกันต์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เห็นว่าในรหว่างนี้มีช่องว่างสมควรที่จะพระราชทานพระสุพรรณบัตรได้
แต่ครั้งจะทำให้พร้อมกันในครั้งนี้เดียว เครื่องแห่แห่ก็จะไม่มีพร้อมกันได้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้แบ่งออกเป็น
สองคราว คือในเดือนมกราคม จะพระราชทานพระสุพรรณบัตร สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ ในเดือนมีนาคมจะพระราชทานพระสุพรรณบัตร สมเด็จพระ
เจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าสมมติวงษ์โรทัย พระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ทำการในปีเดียว
สองคราวเช่นนี้ เหตุว่าปีน่าจะพ้องกับการโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ

การซึ่งเฉลิมพระนามเช่นนี้ดูก็เป็นที่น่าสงสัยอยู่หน่อยหนึ่งว่าพระนามก็มีเรียกซ้อนกันอยู่แล้ว เหตุใด
จึงต้องเฉลิมพระนามใหม่ ก็ไม่ผลัดเปลี่ยนอย่างไรจากพระนามเดิม การเรื่องนี้ขออธิบายให้เข้าใจว่า เกิดขึ้นด้วย
พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรังเกียจพระนามเจ้าฟ้าซึ่งชาวไทยตั้ง ได้ทรงยก
ตัวอย่างรับสั่งอยู่ว่ากลัวมันจะเรียกว่าเจ้าฟ้ากุง ซึ่งภายหลังได้รับพระสุพรรณบัตร มีพระนามแล้วแลเฉลิม
พระราชสมณเทียร เป็นกรมพระราชวังก็ยังคงเรียกกันว่า เจ้าฟ้ากุง วังนากุง เป็นต้น จึงได้พระราชทานพระนามไว้
เสียก่อน ให้เรียกไปพลาง ๆ เมื่อถึงกำหนดจะรับพระสุพรรณบัตรในบาตหมายอย่าให้ใช้พระนาม ซึ่งตั้งไว้พลาง ๆ
นั้นให้ใช้แต่ว่าจะพระราชทานพระสุพรรณบัตร สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าชาย สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
เจ้าฟ้าหญิง ให้มีพระนามเช่นนั้น ๆ เป็นการป้องกันคำไพเราะเรียกตามชอบใจ แล้วแก่ภายหลังไม่ไหวดังนี้

ก็ในการรับพระสุพรรณบัตรเช่นนี้ ธรรมเนียมแต่ก่อนเคยมีการสมโภช พระบรมวงษานวงษ์ ข้าราชการ
จัดสิ่งของมาสมโภชทุกครั้งทุกคราว ไม่แต่เฉพาะเฉลิมพระสุพรรณบัตรเจ้าฟ้า การรับพระสุพรรณบัตรของ
พระองค์เจ้าเป็นพระองค์เจ้ามีสร้อยพระนาม ฤหม่อมเจ้ายกขึ้นเป็นพระองค์เจ้า ซึ่งเป็นที่สลักสำคัญดังเช่น
พระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดีในรัชกาลที่ ๓ ก็มี เจ้านายข้าราชการสมโภชด้วยเหมือนกัน
การสมโภชเป็นการสำหรับเจ้านายซึ่งรับพระสุพรรณบัตรนั้นยังทรงพระเยาว์ ส่วนซึ่งทรงพระเจริญแล้วรับ
พระสุพรรณบัตรก็เป็นการถวายของช่วยเหลือกันตามอย่างตั้งกรมตามใจผู้ใดจะถวายฤมิถวาย เป็นธรรมเนียม
มีมาดังนี้

แต่ในครั้งนี่ทรงพระราชดำริที่ว่าสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ซึ่งจะได้รับพระสุพรรณบัตรในปีเดียวกันถึง ๔ พระองค์ พระบรมวงษานุวงศ์ ข้าราชการจะต้องสมโภชตามธรรมเนียมรายพระองค์ไป ไม่เหมือนอย่างช่วยงาน ครั้งการตั้งกรมในพระอรรคชายาแลรับพระสุพรรณบัตรของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอสองพระองค์ครั้งก่อน ซึ่งพอรวมเปนการเหมาได้ไม่ต้องรายสิ่งรายพระองค์ เมื่อจะตั้งสมโภชรายพระองค์เช่นนี้ ก็จะต้องเสียทรัพย์สินเงินทอง เปนอันมาก ในการครั้งนี้จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่าอย่าให้พระบรมวงษานุวงศ์ แลข้าราชการทั้งปวงต้องสมโภชตามอย่างแต่ก่อนนั้นเลย ถ้าผู้ใดมีน้ำใจจะใคร่สมโภชก็ให้รอไว้ต่อเวลาสักวัน จึงค่อยสมโภชให้เป็นครั้งหนึ่งคราวเดียวทีเดียวเถิด การซึ่งจะพระราชทานพระสุพรรณบัตร แต่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอครั้งนี้ด้วยมีพระราชประสงค์ แต่จะให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอได้รับพระเกียรติยศ ตามซึ่งสมควรจะได้ เพราะเหตุว่าถ้ามิได้พระเกียรติยศตามแบบอย่างเช่นนี้ ไม่เปนแต่เฉพาะส่วนที่ไม่ได้กลับจะเสียไปข้างเปนการเสีย ติดอยู่ในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเหมือนหนึ่งมีเหตุอย่างหนึ่งอย่างใด ซึ่งเปนการไม่สมควรที่จะได้รับ จึงต้องลดหย่อน เสียตามตัวอย่างซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยทรงรังเกียจถือมาแต่ก่อนเช่นได้กล่าวแล้ว ในเรื่อง พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มิได้มีพระราชดำริห์ประสงค์จะให้เกิดผลประโยชน์ แต่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอในทางทรัพย์สินสมบัติซึ่งจะได้มาจากของสมโภชนั้นอย่างหนึ่งอย่างใดเลย ส่วนผลประโยชน์ซึ่งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอแต่ก่อนๆ เคยได้รับมาในเวลาเช่นนี้ ก็จะมีพระราชทานเงินพระคลังข้างที่แทนมิให้เสื่อมประโยชน์ แลส่วนซึ่งสมโภชใช้แรงกันในส่วนเฉพาะพระองค์ ๆ ก็คงจะมีกันอยู่ได้เปนการเหมือนลงแขกลงขันกันในส่วน พระองค์ ๆ ของพระมารดาแห่งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอนั้นคงที่อยู่ เปนการนอกจากการหลง เพราะฉะนั้นอย่าให้ ผู้ใดคิดวิตกสงสัยว่าการซึ่งโปรดเกล้าฯ ห้ามให้มีสมโภชนี้จะเปนแต่การลองใจ ฤ็พระบรมราชาบายอย่างหนึ่ง อย่างใดเลย ให้เข้าใจตามความตรง ๆ ว่ามีพระราชประสงค์แต่จะให้เป็นที่ชื่นชมยินดีในพระราชหฤทัยแล ไม่เป็นที่เดือดร้อนทั่วไปนั้นอย่างเดียว

ประกาศมาณวันที่ ๒๒ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ ^{๒๔} เปนวันที่ ๘๔๔๒ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

เลื่อนพระเกียรติยศหม่อมเจ้า ขึ้นแปนพระองค์เจ้า*

ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นว่า แต่ก่อนได้ทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระโอรส ซึ่งเป็นสำคัญในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ ทั้ง ๒ พระองค์ ดำรงพระยศแปนพระองค์เจ้าแล้ว คือ พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้านิพัทธ์พิสิฐพงษ์ พระองค์เจ้าเสฐวงษ์รวราวัตร ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ พระองค์เจ้านิพนธ์ภาณุพงษ์ ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงษ์วรเดช บัดนี้ทรงพระราชดำริเห็นว่า หม่อมเจ้าในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอทั้ง ๒ พระองค์ ที่ร่วมมารดากับพระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าเสฐวงษ์รวราวัตร แลพระองค์เจ้านิพนธ์ภาณุพงษ์นั้น ควรจะดำรงพระยศแปนพระองค์เจ้าทุกพระองค์ จะได้เป็นที่เชิดชูพระเกียรติยศให้ทวียิ่งขึ้น จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระเกียรติยศหม่อมเจ้า ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอทั้ง ๒ พระองค์ ซึ่งร่วมมารดากับพระวรวงษ์เธอ ทั้ง ๒ พระองค์นั้น ทั้งที่ประสูตแล้วและประสูตต่อไป ขึ้นแปนพระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าทุกพระองค์ ตั้งแต่วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๒ นี้ไป

ประกาศในการสถาปนาพระเกียรติยศ**

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามงกุฎ บุรุษยรัตนราชวิวงษ์ วรุตมพงษ์ บริพัตร วรชัตติยราชินิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชรำพึงถึงพระคุณ แห่งพระเจ้าบรมมหายิกาเธอ กรมสมเด็จพระสุตารัตนราชประยูร ซึ่ง ได้ทรงอุปถัมภ์บำรุงพระองค์มา จำเดิมแต่พระบรมประสูติกาลจนได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ โดยพระหฤทัย มั่นคงจงรักตลอดมา จนถึงเวลาสิ้นพระชนม์เหมือนอย่างสมเด็จพระบรมราชชนนี ก็ได้ทรงยกย่องขึ้นไว้ ให้มีพระเกียรติยศใหญ่ อย่างสมเด็จพระบรมราชชนนี มีเว้นว่างอยู่บ้าง บัดนี้เสด็จสิ้นพระชนม์ไป เปนที่ ทรงพระอาไลยระลึกถึงพระคุณเปนอันมาก พระองค์เป็นผู้สมควรที่จะได้รับพระเกียรติยศใหญ่ เสมอด้วย สมเด็จพระบรมราชชนนีโดยแท้

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงาน จัดเสวตรฉัตร ๗ ชั้นถวายแปนเครื่องเพิ่มเติม พระเกียรติยศ แลการสิ้นพระชนม์นั้น ให้เรียกว่าเสด็จสวรรคตเหมือนอย่างสมเด็จพระบรมราชชนนี คำที่จะ ใช้ในบาตรหมายราชการทั้งปวง ให้ใช้ดังที่ได้ประกาศมานี้ทุกประการ

ประกาศมาณวันอังคาร ที่ ๒๕ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ เปนวันที่ ๑๐๑๕๐ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

* ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐ ร.ศ. ๑๑๒, หน้า ๓๙๔.

** ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๓ ร.ศ. ๑๑๕, หน้า ๒๒๕ - ๒๒๖.

ประกาศใช้พระนามเจ้าฟ้ามีกรม*

มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ธรรมเนียมแต่ก่อนมาเจ้าฟ้าที่ได้รับพระราชทานพระสุพรรณบัฏมีกรม ใช้เรียกพระนามเดิมด้วย พระนามกรมด้วย เจ้าฟ้าที่ไม่ได้รับพระราชทานพระสุพรรณบัฏใช้แต่พระนามกรม บัดนี้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ซึ่งได้ทรงรับพระสุพรรณบัฏ มีกรมมีหลายพระองค์ จะมีการใช้พระนามมากขึ้นจะออกพระนามทั้งพระนามเดิม แลพระนามกรมอย่างแต่ก่อนทั่วไปในที่ทั้งปวงก็เป็นการยืดยาว แต่นี้ต่อไปเจ้าฟ้าที่มีพระสุพรรณบัฏ ให้ใช้พระนามเดิมด้วยพระนามกรมด้วย แต่ในการที่สำคัญ เช่น ในประกาศฎีกาในหนังสือสำคัญต่าง ๆ ถ้าเป็นแต่การที่จะออกพระนามโดยปรกติ ให้ใช้แต่พระนามกรม ไม่ต้องออกพระนามเดิมด้วย แต่จะลงพระนามเองให้ใช้พระนามเดิม ส่วนเจ้าฟ้าที่ไม่ได้รับพระนามพระสุพรรณบัฏนั้น ถ้ามีกรมให้คงใช้แต่พระนามกรมในที่ทั้งปวงทั่วไป

ประกาศมาณวันที่ ๑๕ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๗ เปนวันที่ ๑๑๐๒๓ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

ประกาศเพิ่มเติม เรื่องใช้พระนามเจ้าฟ้ามีกรม**

มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศว่า เมื่อวันที่ ๑๕ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๗ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศเรื่องใช้พระนามเจ้าฟ้ามีกรมนั้น ข้อความยังไม่ชัดเจน จึงโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศเพิ่มเติมว่า เจ้าฟ้ามีกรมที่รับพระสุพรรณบัฏ ซึ่งให้ใช้พระนามเดิมแลพระนามกรมต่อนั้น ให้ใช้แต่ที่เจ้ากรมเปนขุนขึ้นไป ส่วนที่เจ้ากรมเปนหมื่นนั้น ให้ใช้แต่พระนามเดิม ไม่ต้องออกนามกรมด้วยในที่ทั้งปวงทั่วไป

ประกาศมาณวันที่ ๒๐ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๘ เปนวันที่ ๑๑๒๔๐ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

ประกาศค่านำพระนามพระเจ้าวรวงษ์เธอ***

มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้า ซึ่งเป็นพระโอรสธิดาในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอทั้งสองพระองค์นั้น เปนพระราชภาคินีอันสนิท สมควรจะมีพระยศสูงกว่าพระวรวงษ์เธอสามัญ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้ค่านำพระนามว่า พระเจ้าวรวงษ์เธอ ให้ทรงศักดินา ๔๐๐๐ ถ้ามีกรมทรงศักดินา ๑๑๐๐๐

ประกาศมาณวันที่ ๑๒ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๙ เปนวันที่ ๑๑๔๗๕ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

* ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๕ ร.ศ. ๑๑๗, หน้า ๔๓๖.

** ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๖ ร.ศ. ๑๑๘, หน้า ๒๖๔, ๒๙๐ (บอกแก้ไข).

*** ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๗ ร.ศ. ๑๑๙, หน้า ๑๗.

ประกาศคํานําพระนามพระบรมวงษานุวงษ์*

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า คํานําพระนามพระบรมวงษานุวงษ์ ซึ่งใช้มาแต่ก่อนนั้น บัดนี้สมควรที่จะเปลี่ยนแปลงตามรัชกาล เพราะฉะนั้น ตั้งแต่บัดนี้ไป ให้เปลี่ยนคํานําพระนามพระบรมวงษานุวงษ์ดังต่อไปนี้

ฝ่ายนํา

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ	เปลี่ยนเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงษ์เธอ	
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ	เปลี่ยนเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ	
พระเจ้าน้องยาเธอ	เปลี่ยนเป็นพระเจ้าบรมวงษ์เธอ	
พระเจ้าลูกยาเธอ ที่มีพระชนม์พรรษาแก่กว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว		เปลี่ยนเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ
พระเจ้าลูกยาเธอ ที่มีพระชนม์พรรษาอ่อนกว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว		เปลี่ยนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ
พระหลานเธอ	เปลี่ยนเป็นพระวรวงษ์เธอ	

ฝ่ายใน

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ที่มีพระชนม์พรรษาแก่กว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว		เปลี่ยนเป็นสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ที่มีพระชนม์พรรษาอ่อนกว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว		เปลี่ยนเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ
พระเจ้าบรมวงษ์เธอ	เปลี่ยนเป็นพระเจ้าไอยิกาเธอ	
พระเจ้าพี่นางเธอ พระเจ้าน้องนางเธอ		เปลี่ยนเป็นพระเจ้าบรมวงษ์เธอ
พระเจ้าลูกเธอ ที่มีพระชนม์พรรษาแก่กว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว		เปลี่ยนเป็นพระเจ้าพี่นางเธอ
พระเจ้าลูกเธอ ที่มีพระชนม์พรรษาอ่อนกว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว		เปลี่ยนเป็นพระเจ้าน้องนางเธอ
พระหลานเธอ	เปลี่ยนเป็นพระวรวงษ์เธอ	

คํานําพระนามพระบรมวงษานุวงษ์นอกจากที่กล่าวมานี้ ให้คงอยู่ตามเดิม
ประกาศมาณวันที่ ๒๓ ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๙

* ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๗ ร.ศ. ๑๒๙, วันที่ ๓๐ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๙ หน้า ๑ - ๒.

ประกาศยกพระวรวงศ์เธอ เป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ*

มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรงสเหือเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ทรงพระราชดำริว่า พระโอรสธิดาในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ ซึ่งมารดาเป็นพระองค์เจ้าแลหม่อมเจ้าที่มีอยู่ในเวลานี้ สมควรจะมีพระยศสูงกว่า พระวรวงศ์เธอ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุมภฏพงษ์บริพัตร ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์วรพินิต กับทั้งหม่อมเจ้าที่ร่วมครภร์อันมีอยู่แลจะมีต่อไป แลพระโอรสในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ที่ประสูติใหม่แลที่จะมีร่วมครภร์ต่อไป ให้มีคำนำพระนามว่า พระเจ้าวรวงศ์เธอ ให้ทรงศักดินา ๔๐๐๐ มีกรมทรงศักดินา ๑๑๐๐๐ มีบุตร มีบรรดาศักดิ์เป็นหม่อมเจ้า

ประกาศมา ณ วันที่ ๖ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๙

ประกาศคำนำพระนามพระบรมวงษานวงษ์**

มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า เมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๙ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศใช้คำนำพระนามพระบรมวงษานวงษ์ เปลี่ยนตามรัชกาล ความแจ้งอยู่แล้ว บัดนี้ทรงพระราชดำริเห็นควรจะแก้ไขต่อไปให้เป็นการเรียบร้อยเป็นที่กำหนดสังเกตง่าย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขคำนำพระนามพระบรมวงษานวงษ์บางหมู่ ดังนี้

พระบรมวงษานวงษ์ ซึ่งเป้นพระราชโอรสพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลก่อน ๆ มาให้ใช้คำนำว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงษ์เธอ พระเจ้าบรมวงษ์เธอ ตามพระเกียรติยศ แลให้หมายชั้นตามรัชกาล เป้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงษ์เธอ ฤพระเจ้าบรมวงษ์เธอ ชั้น ๑ ชั้น ๒ ชั้น ๓ ชั้น ๔ ตามลำดับ

ส่วนคำนำพระนามพระเจ้าบรมวงษ์เธอ ทั้ง ๔ ชั้น แลพระบรมวงษ์เธอนั้น เป้นคำคล้ายคลึงกับคำนำพระนามพระเจ้าบรมวงษ์เธอ จะพาให้ปะปนกันไป ให้เปลี่ยนใช้ว่าพระเจ้าราชวรวงษ์เธอ ชั้น ๑ ชั้น ๒ ชั้น ๓ ชั้น ๔ ตามที่กำหนดชั้นพระเจ้าบรมวงษ์เธอมาแต่เดิม ส่วนพระบรมวงษ์เธอนั้นให้ใช้คำนำพระนามว่า พระราชวรวงษ์เธอ

การใช้ลำดับชั้นนั้น ให้ใช้แต่ในที่จำเป็น ที่จะให้ทราบว่รัชกาลใด ถ้าเป้นการที่ใช้อยู่เสมอ ทราบกันอยู่แล้ว เช่นพระเจ้าบรมวงษ์เธอชั้น ๔ ก็ไม่ต้องบอกชั้นในคำนำพระนามเสมอไป

ประกาศมาณวันเสาร์ที่ ๑๕ กรกฎาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๓๐ เป้นวันที่ ๒๔๗ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

* ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๗ ร.ศ. ๑๒๙, วันที่ ๘ มกราคม ร.ศ. ๑๒๙ หน้า ๙๙.

** ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๘ ร.ศ. ๑๓๐, หน้า ๑๕๔ - ๑๕๕.

ประกาศตั้งพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า*

มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ทรงพระราชดำริเห็นว่า ในเวลานี้ พระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ก็มีน้อยแล้ว และหม่อมเจ้าในสมเด็จพระเจ้าฟ้า ซึ่งมารดาเป็นพระองค์เจ้า และหม่อมเจ้า ก็ได้สถาปนาขึ้นเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า ให้บุตรมีบรรดาศักดิ์เป็นหม่อมเจ้า ตั้งแจ้งอยู่ในประกาศแต่ก่อนแล้ว บัดนี้ทรงพระราชดำริเห็นสมควรจะยกย่องหม่อมเจ้า อันเป็นพระโอรสธิดาในสมเด็จพระเจ้าฟ้าซึ่งพระชนนีทรงศักดิ์ชั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์ สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราไชย ซึ่งมารดามีได้เป็นเจ้าขึ้นดำรงพระยศเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกหม่อมเจ้าในกรมที่ออกพระนามมาแล้วนั้น ขึ้นเป็นพระองค์เจ้า ใช้คำนำพระนามว่า พระวรวงศ์เธอ ให้ทรงศักดินา ๓๐๐๐ ทุกพระองค์สืบไป

ประกาศมาณวันที่ ๘ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๗๐ เป็นปีที่ ๓ ในรัชกาลปัจจุบัน

ประกาศให้หม่อมเจ้าใช้นามสกุล**

มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้าฯ ว่า ประเพณีออกพระนามหม่อมเจ้าที่ใช้มาแต่ก่อน ย่อมใช้นามพระบิดาต่อให้ปรากฏว่าเป็นหม่อมเจ้าในกรมใดหรือพระองค์ใด ทรงพระราชดำริว่า บัดนี้ได้พระราชทานนามสกุลสำหรับต่างกรมและพระองค์เจ้าแล้ว ให้ใช้นามสกุลต่อนามหม่อมเจ้าแทนใช้นามกรมอย่างแต่ก่อน แต่หม่อมเจ้าซึ่งทรงสถาปนาให้มีพระเกียรติยศเป็นพระองค์เจ้านั้น ไม่ต้องใช้นามสกุลต่อท้ายพระนาม

อนึ่งสร้อย ฌอยุทธยา นั้น ถ้าเป็นหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ หม่อมหลวง ไม่ต้องใช้ เพราะมีคำแสดงศักดิ์ในราชตระกูลปรากฏอยู่แล้ว

ประกาศมาณวันที่ ๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๒ เป็นปีที่ ๕ ในรัชกาลปัจจุบัน

* ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๔ พ.ศ. ๒๔๗๐, หน้า ๒๕๓ - ๒๕๔.

** ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๖ พ.ศ. ๒๔๗๒, วันที่ ๙ มิถุนายน ๒๔๗๒ หน้า ๑๙ - ๒๐.

ประกาศคำนำพระนามพระบรมวงศานุวงศ์*

โดยที่คำนำพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งได้**มาแต่ก่อนนั้น บัดนี้สมควรที่จะเปลี่ยนแปลงตาม
รัชชกาล

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในพระปรมาภิไธย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงประกาศให้เปลี่ยน
คำนำพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ พระเจ้าพี่ยาเธอ และพระเจ้าพี่นางเธอ เปลี่ยนเป็น
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ตามพระเกียรติยศ

พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เปลี่ยนเป็นสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ

คำนำพระนามพระบรมวงศานุวงศ์นอกจากที่กล่าวมานี้ ให้คงอยู่ตามเดิม

ประกาศมาณวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

นายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา

นายกรัฐมนตรี

* ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๒ พ.ศ. ๒๔๗๘, วันที่ ๑๔ กรกฎาคม ๒๔๗๘ หน้า ๑๑๗๙ - ๑๑๘๐.

** เรื่องเดียวกัน, วันที่ ๒๑ กรกฎาคม ๒๔๗๘ หน้า ๑๓๒๔ บอกแก้คำว่า “ได้” เป็น “ใช้”

วินิจฉัยพระยศเจ้านายที่เรียกว่า “กรมสมเด็จพระ” หรือ “สมเด็จพระกรม” *

จะต้องตั้งต้นด้วยวินิจฉัยคำที่ว่า “สมเด็จพระ” คำว่า “เจ้าฟ้า” และคำว่า “กรม” ๓ คำนี้ก่อน คำทั้ง ๓ นี้ มีหลักฐานพอจะชี้ได้ว่าเกิดแต่แหล่งต่างกัน ไทยเราเอามาใช้เป็นยศเจ้านายในสมัยต่างกัน

คำว่า “สมเด็จพระ” ดูใช้ในที่หมายความว่า “เป็นอย่างดี” ใช้ประกอบกับยศบุคคลชั้นสูงสุดหลายชนิด เช่นว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระชนนี สมเด็จพระอัครมเหสี สมเด็จพระเจ้าพี่นาง (และน้องนาง) เธอ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ สมเด็จพระเจ้าพระยา และสมเด็จพระราชาคณะ ล้วนหมายความว่าเป็นอย่างดีในบุคคลชนิดนั้น คำ “สมเด็จพระ” มิใช่ภาษาไทย และไม่ปรากฏว่าไทยพวกอื่นใช้นอกจากไทยกรุงศรีอยุธยา จึงสันนิษฐานว่าได้คำ สมเด็จพระมาจากเขมร ปรากฏใช้ นำหน้าพระนามพระเจ้าแผ่นดินในกฎหมายมาตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าอู่ทอง

คำว่า “เจ้าฟ้า” หมายความว่า “เทวดาจุติลงมาเกิด” เป็นคำภาษาไทย และชนชาติไทยใช้มาตั้งแต่ยังอยู่บ้านเมืองเดิมอันอยู่ในแดนจีนบัดนี้ เดิมเรียกแต่เจ้าครองเมืองว่า “เจ้าฟ้า” เมื่อพวกไทยใหญ่อพยพไปตั้งบ้านเมืองต่อแผ่นดินพม่า ก็เรียกเจ้าครองเมืองของตนว่า “เจ้าฟ้า” เมื่อตกเป็นประเทศราชขึ้นพม่า ๆ ก็เรียกว่า “เจ้าฟ้า” สืบมาอย่างเดิม แต่ประหลาดอยู่ที่พวกไทยน้อยซึ่งลงมาตั้งบ้านเมืองต่างอาณาเขต เช่น ประเทศลานช้างก็ดี ลานนาที่ดี กรุงสุโขทัยก็ดี กรุงศรีอยุธยาที่ดี ไม่ใช่คำเจ้าฟ้ามาแต่เดิมเหมือนพวกไทยใหญ่ อาณาเขตไทยน้อยพวกอื่นจะยกไว้ กล่าวแต่เฉพาะกรุงศรีอยุธยา แต่เดิมมาเช่นในกฎหมายเถียรบาลเป็นต้น ก็หาเรียกเจ้าฟ้าปรากฏไม่ แรกปรากฏไปพบในหนังสือพงศาวดารพม่าว่า พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองตั้งพระมหาธรรมราชา ซึ่งครองเมืองพิษณุโลก (พระชนกของสมเด็จพระนเรศวร) เมื่อยอมอ่อนน้อมต่อพระเจ้าหงสาวดี ให้เป็น “เจ้าฟ้าสองแคว” (สองแควเป็นชื่อเดิมของเมืองพิษณุโลก) อย่างเดียวกับเจ้าฟ้าประเทศราชไทยใหญ่ เป็นแรกที่ไชยศ “เจ้าฟ้า” ในไทยกรุงศรีอยุธยา ข้อนี้มีหลักฐานทางฝ่ายไทยรับรองอยู่ในกฎหมายลักษณะ กบฏศึกบท ๑ ซึ่งสมเด็จพระเอกาทศรถทรงตั้ง ในบานแพนกว่าเรียกพระนามสมเด็จพระนเรศวรมหาราชว่า “สมเด็จพระบรมบาททรงกษัตริย์อัครบุริไสยม บรมหน่อตรา เจ้าฟ้านเรศ เชษฐาธิปัตย์” ดังนี้ คงเป็นเพราะเคยมีคำ “เจ้าฟ้า” อยู่ในพระสุพรรณบัฏ ตามสร้อยพระนามสมเด็จพระบรมชนกนาถ และยังปรากฏต่อไปอีกอย่างหนึ่งว่า สมเด็จพระเอกาทศรถทรงเลิกคำเจ้าฟ้าไม่ใช่ ในสร้อยพระนามพระเจ้าแผ่นดินต่อมา เอาคำเจ้าฟ้าลดลงมา ใช้เป็นยศเจ้านายชั้นสูง ด้วยทรงตั้งพระราชโอรส ผู้จะรับรัชทายาทให้เป็นเจ้าฟ้า ทรงพระนามว่า “เจ้าฟ้าสุทัศน์” เป็นพระองค์แรก แต่คำเจ้าฟ้าก็ใช้เป็นยศของพระเจ้าลูกเธอที่พระมารดาเป็นเจ้า ถ้าเป็นลูกพระมเหสี เรียกว่า “สมเด็จพระเจ้าฟ้า” ถ้ามิใช่ลูกพระมเหสีเรียกแต่ว่า “เจ้าฟ้า” และขยายต่อลงไปอีกชั้นหนึ่งถึงหลานเธอที่ พระบิดามารดาเป็นเจ้าฟ้าด้วยกันทั้งสองฝ่ายก็เป็นเจ้าฟ้า

* สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ขุมนุมพระนิพนธ์ พระนิพนธ์สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๔๙๔), หน้า ๑๖๗ - ๒๐๓.

เรื่องนี้รวมพิมพ์ครั้งแรกในสารสินสมเด็จ ทำลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ฉบับวันที่ ๒๓ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๘๒.

คำว่า “กรม” นั้น เป็นแต่ชื่อสังกัดคนพวกหนึ่ง ซึ่งจัดเป็นพนักงานทำราชการอย่างใดอย่างหนึ่ง มีชื่อกรมต่าง ๆ ปรากฏอยู่ในกฎหมายทำเนียบศักดินาเป็นอันมาก ถ้าสังเกตในทำเนียบนั้นจะเห็นได้ว่าชื่อกรมกับชื่อเจ้ากรมต่างกัน ยกตัวอย่างดังเช่นกรมชื่อ “สรรพากรนอก” เจ้ากรมชื่อ “หลวงอินทรมนตรี” ดังนี้ ถึงตัวเจ้ากรมจะได้เลื่อนยศเป็นพระหรือเป็นพระยา ชื่อกรมาก็ยังคงเรียกว่ากรมสรรพากรอยู่เป็นนิจ

การตั้งกรมเจ้านายแรกเกิดขึ้นเมื่อรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มูลเหตุที่จะตั้งกรมพบในหนังสือฝรั่งแต่งในสมัยนั้นเรื่อง ๑ (จะเรียกว่าเรื่องอะไร เวลาที่เขียนนี้ก็ไม่ออก) กล่าวว่า เมื่อพระอัครมเหสีของสมเด็จพระนารายณ์ทิวศด โปรดให้แบ่งพวกข้าคนของพระอัครมเหสีเป็น ๒ ภาค พระราชทานสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ (เจ้าฟ้าศรีสุพรรณ) ภาค ๑ พระราชทานสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ (เจ้าฟ้าหญิงสุดาวดี) ภาค ๑ พิเคราะห์ดูสมกับความที่กล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดาร ว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงตั้งสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอเป็นกรมหลวงโยธาทิพ และทรงตั้งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเป็นกรมหลวงโยธาเทพ แต่พึงเห็นได้ว่ากรมทั้ง ๒ นี้ไม่มีชื่อกรมเช่นว่ากรมสรรพากร มีแต่ชื่อเจ้ากรม คือหลวงโยธาทิพและหลวงโยธาเทพ เช่นชื่อหลวงอินทรมนตรีเจ้ากรมสรรพากร เพราะกรมทั้ง ๒ เป็น “ขอเฝ้า” สำหรับเจ้านาย ๒ พระองค์ทรงใช้สอยชั่วพระชนมายุ ถ้าสิ้นพระองค์เจ้านายเมื่อใดกรมนั้นก็เลิก คือเป็นกรมที่มีชั่วคราว มิใช่กรมประจำราชการ อันนี้เป็นมูลเหตุที่เรียกชื่อเจ้ากรมเป็นชื่อกรมด้วย เพราะไม่มีชื่ออื่นจะเรียกกรมทั้ง ๒ นั้น แล้วเลยออกนามกรมเรียกเจ้านายผู้เป็นเจ้าของกรมว่า “เจ้าฟ้า (ของ) กรมหลวงโยธาทิพ” และ “เจ้าฟ้า (ของ) กรมหลวงโยธาเทพ” เป็นการเฉลิมพระยศว่าพิเศษกว่าเจ้านายที่ไม่มีกรม เช่นเจ้าฟ้าอภัยทศ เป็นต้น มูลเดิมของการตั้งกรมเจ้านายมีมาอย่างนี้ หาได้ตั้งนามกรมเป็นพระนามของเจ้านายไม่

กรมเจ้านายชั้นแรกในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีแต่ “กรมหลวง” ต่อมาถึงรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา มี “กรมพระ” กับ “กรมขุน” เพิ่มขึ้น ถึงรัชกาลพระเจ้าบรมโกศมี “กรมหมื่น” เพิ่มขึ้น กรมของเจ้านายจึงยุติเป็น ๔ ชั้น

กรมพระ สำหรับแต่ พระมหากษัตริย์ กรมพระราชวังหลัง และสมเด็จพระชนนีพันปีหลวง
กรมหลวง สำหรับ พระมเหสี พระบิณฑุรน้อย สมเด็จพระเจ้าน้องเธอ และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
กรมขุน สำหรับ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ
กรมหมื่น สำหรับพระองค์เจ้าลูกเธอ และเจ้าพระญาติตั้งเป็นพิเศษ
แบบอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา มีมาดังนี้

ถึงรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อประดิษฐานพระบรมราชจักรีวงศ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงตั้งยศศักดิ์เจ้านายอนุโลมตามแบบอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา เป็นแต่แก้ไขบ้างตามพฤติการณ์ จะว่าแต่พระยศชั้นกรมพระอันเป็นท้องเรื่องวินิจฉัยนี้

๑) ชั้นกรมพระ ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล และสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศ เป็นกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขตรงตามแบบเดิม แต่ครั้งนั้นไม่มีองค์สมเด็จพระชนนี และตามแบบเดิมก็ไม่เคยมีสมเด็จพระเจ้าพี่นาง จึงทรงตั้งสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ ๒ พระองค์เป็นกรมพระ เทียบเสมอศักดิ์สมเด็จพระเทพามาตย์พระราชชนนีตามตำรา ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระเทพสุดาวดี พระองค์ ๑ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรี

สุตารักษ์ พระองค์ ๑ เรียกโดยย่อว่า สมเด็จพระเทพสุทวารวดี และสมเด็จพระศรีสุตารักษ์ คำสมเด็จพระ
หมายความว่า เป็นเจ้าฟ้า มิได้เกี่ยวกับนามกรม

มีความในหนังสือพงศาวดารรัชกาลที่ ๑ แห่งหนึ่งว่า เมื่อศึกพม่าครั้งปีมะเสง พ.ศ. ๒๓๒๘ “พระยา
เทพสุทวารวดี” เจ้ากรมของสมเด็จพระที่นั่งพระองค์ใหญ่ เป็นผู้เชิญพระกระแสรีบส่งขึ้นไปเฝ้ากรมพระราชวังหลัง
ซึ่งเป็นพระโอรสของสมเด็จพระที่นั่งพระองค์นั้น ให้รับตีทัพพม่าที่ยกเข้ามาในมณฑลนครสวรรค์ ชื่อพระยา
เทพสุทวารวดีที่ปรากฏในหนังสือพงศาวดารนั้น เป็นมูลเหตุที่พาให้คนภายหลังเข้าใจไปว่า สมเด็จพระที่นั่ง
พระองค์ใหญ่เป็นกรมชั้นสูงกว่าสมเด็จพระที่นั่งพระองค์น้อย เพราะเจ้ากรมเป็นพระยาถึงเกิดเรียกพระนามกัน
ในสมัยนี้ว่า “สมเด็จพระยาเทพสุทวารวดี” เป็นการเข้าใจผิด เพราะรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลอื่นต่อมาจนตลอด
รัชกาลที่ ๓ พระยศเจ้านายต่างกรม “กรมพระ” ยังเป็นชั้นสูงสุดเหมือนอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา ที่เจ้ากรมเป็น
พระยาเป็นส่วนตัวบุคคลต่างหาก เช่นว่านาย “ก” ผู้เป็นที่พระเทพสุทวารวดีเจ้ากรมมีความชอบพิเศษ อาจจะได้
โปรดให้เลื่อนยศเป็นพระยา แต่เมื่อสิ้นตัวนาย “ก” แล้วนาย “ข” ได้เป็นเจ้ากรมก็ต้องเป็นพระเทพสุทวารวดี
การที่เจ้ากรมได้เป็นพระยาหาได้เลื่อนชั้นกรมด้วยไม่ ข้อนี้พึงเห็นได้ในหนังสือราชการแต่ก่อนเรียก พระนามว่า
“สมเด็จพระพระ” พระยศเสมอกันทั้ง ๒ พระองค์

การตั้งกรมเจ้านายในรัชกาลที่ ๑ ผิดกับครั้งกรุงศรีอยุธยาอย่าง ๑ ที่ไม่ได้ทรงตั้งพระมเหสีเป็นกรมหลวง
เหมือนแต่ก่อน จึงเลยเป็นเยี่ยงอย่างมาในรัชกาลภายหลัง แต่ก็คงเรียกพระนามว่า สมเด็จพระพันวัสสา
เหมือนอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา

ถึงรัชกาลที่ ๒ เจ้านายที่เป็นกรมพระในรัชกาลที่ ๑ ล่วงลับไปแล้วทั้ง ๔ พระองค์ พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสถาปนาสมเด็จพระชนนีเป็นกรมพระอมรินทรมายัตย์ เทียบกับกรมพระเทพามายัตย์
แต่ปางก่อน แต่เห็นจะเรียกกันในรัชกาลที่ ๒ แต่โดยย่อว่า “สมเด็จพระพันปีหลวง” เพราะเรียกสมเด็จพระ
พระอัครมเหสีว่า “สมเด็จพระวัสสา”

ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ พระบดินทรน้อย เป็นกรมพระราชวัง
บวรสถานมงคล

ในรัชกาลที่ ๒ มีกรมพระ ๒ พระองค์ด้วยกัน

ถึงรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาสมเด็จพระชนนีเป็นกรมพระศรีสุราลัย เทียบอย่างกรมพระเทพามายัตย์
พระองค์ ๑ เมื่อต้นรัชกาลที่ ๓ มีสมเด็จพระเจ็ดขัตติยารีย์ ๓ พระองค์ เห็นจะเรียกว่าสมเด็จพระอมรินทรา พระองค์ ๑
สมเด็จพระพันปีพระองค์ ๑ เพราะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ไม่มีพระมเหสี สมเด็จพระพันวัสสาในรัชกาล
ที่ ๒ จึงคงดำรงพระยศเรียกกันว่าสมเด็จพระพันวัสสาตามเดิมมาตลอดรัชกาลที่ ๓ พระองค์ ๑

ในรัชกาลที่ ๓ พระราชวงศ์มีเพิ่มขึ้นอีกชั้นหนึ่งคือ “พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓
ฐานะเป็นพระเจ้าอาว์เธอ” ซึ่งไม่เคยมีมาแต่ก่อน แต่เจ้านายชั้นพระเจ้าอาว์เธอพระชันษาอ่อนกว่าพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าฯ โดยมาก มีแก่กว่าไม่กี่พระองค์ ถึงที่แก่กว่าก็เป็นอย่างรุ่มราวคราวเดียวกัน จึงไม่ทรง
บัญญัติค่านำพระนามเจ้านายชั้นพระเจ้าอาว์เธอขึ้นใหม่ ให้คงใช้ว่าพระเจ้าน้องยาเธอเหมือนเมื่อรัชกาลที่ ๒
มาจนตลอดรัชกาลที่ ๓

ทรงสถาปนาพระเจ้าน้องยาเธอ (ชั้นพระเจ้าอาว) กรมหมื่นศักดิ์พลเสพ เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระองค์ ๑

ในรัชกาลที่ ๓ จึงมีกรมพระ ๒ พระองค์เหมือนอย่างในรัชกาลที่ ๒

ถึงรัชกาลที่ ๔ มีกรณีหลายอย่างที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะต้องทรงจัดระเบียบยศศักดิ์เจ้านาย เป็นต้นแต่ทรงพระราชดำริว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ซึ่งอยู่ในฐานะจะเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล มีดวงพระชาติต้องตำราว่า “จะต้องได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน” และองค์สมเด็จพระชนนีนาถ ซึ่งเป็นอัครมเหสีในรัชกาลที่ ๒ แต่เสด็จสวรรคตเมื่อรัชกาลที่ ๓ คนทั้งหลายยังเรียกพระนามว่า สมเด็จพระพันวัสสาอยู่อย่างเดิม นอกจากนั้นเจ้านายชั้นพระเจ้าอาวมีหลายพระองค์ ล้วนพระชันษาแก่กว่าพระองค์มาก ไม่เหมือนเมื่อรัชกาลที่ ๓ แม้ชั้นพระเจ้าพี่เธออันไม่เคยมีทั้งในรัชกาลที่ ๒ และที่ ๓ ก็มีหลายพระองค์ ยังเจ้านายที่เป็นพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชภาคินัยก็มีชั้นอีกชั้นหนึ่ง ด้วยเหตุเหล่านี้เป็นต้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงบัญญัติแก้ไขระเบียบพระยศเจ้านายหลายอย่าง คือ

พระราชทานบรรดาราชาภิเษกสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์เป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรงพระยศเหมือนอย่างพระเจ้าแผ่นดินอีกพระองค์ ๑ แทนที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นพิเศษเฉพาะพระองค์เดียว อย่าง ๑ ทรงบัญญัตินามชั้นต่าง ๆ ในพระญาติวงศ์เช่นชั้นพระเจ้าอาวให้เรียกว่า “พระเจ้าบรมวงศ์เธอ” และพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ เป็นต้น และยังมีชั้นอื่น ๆ อีก อย่าง ๑ ทรงบัญญัติพระนามสำหรับเรียกพระอัฐิกรมพระราชวังบวรสถานมงคล รัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ และพระนามเรียกพระอัฐิสมเด็จพระบรมราชชนนีทั้งพระนามเรียกพระอัฐิพระบรมวงศ์ซึ่งยังไม่มีบัญญัติในชดียศมาแต่ก่อน เช่นพระชนนีของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ถวายพระนามว่าสมเด็จพระรูปศิริโสภาคมหานาคนาถ เป็นต้น บางพระองค์ก็ถวายพระนามอย่างต่างกรม เช่นพระองค์เจ้าหญิงกุพระเจ้าน้องนางเธอเมื่อรัชกาลที่ ๑ ซึ่งคนทั้งหลายเรียกกันว่า “เจ้าครอกวัดโพธิ์” ถวายพระนามว่ากรมหลวงนรินทรเทวี ดังนี้เป็นต้น การตั้งกรมพระอัฐิมิชั้นในรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมาอย่าง ๑

พระยศเจ้านายต่างกรมอันกรมพระเป็นชั้นสูงที่สุดมาแต่ก่อน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบัญญัติยศกรมพระพิเศษขึ้นอีกชั้นหนึ่ง เรียกว่า “กรมสมเด็จพระ” (มีพระบรมราชาธิบายทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า ถ้าเอาคำสมเด็จพระนำหน้าจะไปเหมือนอย่างพระราชาคณะ จึงเพิ่มคำสมเด็จพระลงข้างหลังคำกรม) ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเจ้านายเป็นกรมสมเด็จพระ ๓ พระองค์ คือ

ถวายพระนามพระอัฐิสมเด็จพระบรมราชชนนีเป็น “กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี” พระองค์ ๑ ถวายมหาสมณุตมาภิเษกเลื่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ซึ่งทรงผนวชอยู่เป็น “พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส” พระองค์ ๑

เลื่อนพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมขุนเดชอดิศร เป็นพระเจ้าพี่ยาเธอกรมสมเด็จพระเดชาดิศรพระองค์ ๑ มีในประกาศเลื่อนกรมเฉพาะพระองค์นี้พระองค์เดียวว่าให้ตั้งเจ้ากรมเป็นพระยา อีก ๒ พระองค์เจ้ากรมเป็นพระ แต่ในพระสุพรรณบัฏที่ทรงตั้งส่วนพระองค์เจ้านายทรงพระยศเป็น “กรมสมเด็จพระ” เหมือนกัน

ทั้ง ๓ พระองค์ คือกรมพระชั้นพิเศษ มิใช่กรมพระยา ยศพระยาเป็นแต่สำหรับตัวเจ้ากรมบางคน อย่างเดียวกับพระยาเทพสุดาวดีในรัชกาลที่ ๑

รองจากกรมสมเด็จพระ ทรงตั้งเจ้านายเป็น “กรมพระ” ชั้นสามัญ ๓ พระองค์ คือ

เลื่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนรามอิศเรศ เป็นกรมพระรามอิศเรศ พระองค์ ๑

เลื่อนพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมขุนพิพิธภูเบนทรเป็นกรมพระพิพิธภูเบนทร พระองค์ ๑ ในประกาศเลื่อนกรมเฉพาะพระองค์นี้ให้ทรงตั้งเจ้ากรมเป็นพระยา (ได้ยินว่าเพราะตัวผู้เป็นเจ้ากรมในเวลานั้นเป็นราชินิกุลสายบางช้าง) พึงเห็นได้ชัดว่าที่เจ้ากรมเป็นพระยามิได้พาให้กรมเจ้านายเป็นกรมพระยาไปด้วย

เลื่อนพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหมื่นพิทักษ์เทเวศ เป็นกรมพระพิทักษ์เทเวศ พระองค์ ๑

การตั้งกรมเจ้านายตามระเบียบ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบัญญัติติดกับระเบียบเก่า เป็นข้อสำคัญบางอย่าง คือ

๑) กรมพระแต่ก่อนมีแต่ พระมหาอุปราชกับสมเด็จพระพันปีหลวง และกรมพระราชวังหลัง ถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงบัญญัติว่าพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ที่พระชันษาแก่กว่าพระเจ้าแผ่นดินอาจเป็นกรมพระได้ แต่ที่พระชันษาอ่อนกว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นได้แต่กรมหลวง จึงมีจำนวนกรมพระมากขึ้นตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ มา

๒) คำ “สมเด็จพระ” ที่ใช้ในพระนามเจ้านายแต่เดิมมา หมายความว่าเฉพาะว่าเป็นเจ้าฟ้า เช่น สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระเทพสุดาวดี หรือเรียกโดยย่อว่า “สมเด็จพระเทพสุดาวดี” ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ มา คำ “สมเด็จพระ” ในพระนามเจ้านายมีความต่างกันได้ ๓ อย่าง หมายความว่าเจ้าฟ้าอย่าง ๑ หมายความว่ากรมพระชั้นพิเศษซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นเจ้าฟ้าอย่าง ๑ และหมายเป็นยศในพระญาติวงศ์ชั้นสูงไม่จำเป็นต้องเป็นเจ้าฟ้าอย่าง ๑ เขียนต่างกันเช่นว่าสมเด็จพระเทพสุดาวดี กรมสมเด็จพระเดชาดิศร และสมเด็จพระรูปศิริโสภาค ดังนี้ แต่คำเรียกด้วยวาจา คนพูดหมายแต่สะดวกปาก จึงเรียกสมเด็จพระเป็นอย่างเดียวกันว่า สมเด็จพระเทพสุดาวดี สมเด็จพระเดชาดิศร สมเด็จพระรูปฯ ดังนี้

ถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อแรกเสวยราชย์พระราชทานอุปราชาภิเษกพระบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นบวรวิชัยชาญ เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระองค์ ๑

สถาปนาพระนามพระอัฐิสมเด็จพระชนนี ซึ่งเสด็จสวรรคตล่วงไปก่อนแล้ว เป็นกรมสมเด็จพระเทพสิรินทรมาศย์ มีเจ้ากรมขอเฝ้าเป็นพระ พระองค์ ๑

ตั้งกรมพระเจ้าราชวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงละม่อม เป็นกรมพระสุดารัตนราชประยูร (เทียบที่กรมพระเทพมาศย์) พระองค์ ๑

ถึงปีระกา พ.ศ. ๒๔๑๖ เมื่อบรมราชาภิเษกครั้งที่ ๒ แล้ว

เลื่อนพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมพระสุดารัตนราชประยูรเป็นพระบรมมโหัยกาเธอ กรมสมเด็จพระสุดารัตนราชประยูร เจ้ากรมเป็นพระยา พระองค์ ๑

เลื่อนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมขุนบำราบปรปักษ์ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เลื่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงเทเวศวัชรินทร์ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เลื่อนพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นบวรรัชนีสุริยพันธ์ ซึ่งทรงผนวช เป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ พระองค์ ๑

ต่อมาเลื่อนเจ้าฟ้ากรมพระบาราบปรีกษ์ เป็นกรมสมเด็จพระเจ้ากรมเป็นพระยา พระองค์ ๑
ถวายมหาสมณุตมาภิเษกกรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ เป็นกรมสมเด็จพระเจ้ากรมเป็นพระยา
พระองค์ ๑

บรรดาศักดิ์เจ้ากรมของกรมสมเด็จพระเจ้ากรมเป็นพระยาทุกคนตั้งแต่เลื่อนกรมครั้งนี้เป็นต้นมา อนึ่งที่
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบัญญัติไว้ว่าพระเจ้าน้องยาเธอเป็นได้เพียงกรมหลวงเป็นอย่างสูงนั้น
ในรัชกาลที่ ๕ ทรงอนุโลมตามแบบอย่างพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเคยทรงสถาปนาสมเด็จพระ
พระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศ เป็นกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข เป็นพิเศษ จึงทรง

เลื่อนสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรพรรดิพงษ์ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เลื่อนสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงภาณุพันธุวงศ์วรเดช เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

ในรัชกาลที่ ๕ (ถ้าไม่นับกรมพระราชวังบวรสถานมงคล) มีกรมสมเด็จพระ ๔ พระองค์ กรมพระ
๓ พระองค์

อนึ่งในรัชกาลที่ ๕ ทรงแก้ไขระเบียบพระยศสมเด็จพระมหาลีตั้งเป็นแบบใหม่ แบบเดิมแต่ครั้ง
กรุงศรีอยุธยา พระมหาลีเป็นกรมหลวง แต่คนทั้งหลายเรียกว่าสมเด็จพระพันวัสสา ถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์
ทรงดัดการตั้งกรมสำหรับพระมหาลี คงแต่เรียกกันว่าสมเด็จพระพันวัสสาตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอนุโลมตามแบบในกฎมณเฑียรบาลครั้งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งกำหนดศักดิ์
“พระภรรยาเจ้า” (พระมหาลี) เป็น ๔ ชั้น คือ พระอัครมเหสี พระมเหสี พระราชเทวี และพระอัครชายา
ทรงสถาปนา

สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระวรราชเทวี แล้วเลื่อนเป็นสมเด็จพระบรมราชินี เป็นพระอัครมเหสี
เจ้ากรมเป็นพระยาพระองค์ ๑ สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี เทียบเท่าพระมเหสี พระองค์ ๑
สมเด็จพระ ๒ พระองค์นี้ก็มีกรมแต่ไม่ใช้คำ “กรม” ในพระนาม ดูเหมือนจะเป็นแรก

ในรัชกาลที่ ๕ เปลี่ยนพระยศเจ้านายจากประเพณีที่มีมาแต่ก่อนอีกอย่างหนึ่ง คือเลิกกรมพระราชวัง
บวรสถานมงคล ทรงตั้งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช มกุฎราชกุมาร อนุโลมตาม “สมเด็จพระนอพุทธเจ้า”
ในกฎมณเฑียรบาลครั้งกรุงศรีอยุธยา แทนที่พระมหอุปราช ไม่ตั้งกรมต่างหาก

มูลเดิมของ “กรม” เจ้านายมาจากการเปลี่ยนแปลงเป็นข้อสำคัญในรัชกาลที่ ๕ ด้วยตั้งแต่โบราณมา
เจ้านายย่อมมีข้าคนเป็นบริวารทุกพระองค์ บริวารของเจ้านายที่ยังไม่ได้รับกรมมีจางวางเป็นหัวหน้าควบคุม
ขึ้นอยู่ในกรมสนมพลเรือน เมื่อเจ้านายพระองค์ได้รับกรมก็แยกข้าคนของพระองค์นั้นออกไปตั้งเป็นกรม ๑
ต่างหาก มีเจ้ากรม ปลัดกรม และสมุหบัญชีควบคุม ลดศักดิ์จางวางลงมาควบคุมหมวดในกรมนั้น ในรัชกาลที่ ๕
เมื่อตั้งพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ปล่อยพลเนื่องจากสังกัดกรมต่าง ๆ ไปอยู่ในปกครองของเทศาภิบาล
ตามท้องที่ และให้บรรดาชายฉกรรจ์ต้องรับราชการทหารชั่วคราวเสมอหน้ากันทุกคน แทนขึ้นทะเบียนเป็น
“โลก” สังกัดอยู่ในกรมต่างๆ อย่างแต่ก่อน ตามพระราชบัญญัตินี้ เลิกกรมของเจ้านายหมด แต่นั้นมาคำ “กรม”
ก็เป็นแต่ติดอยู่กับพระนามเจ้านาย ไม่มีตัวตนเจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบัญชี ก็กลายเป็นคนรับใช้เหมือนอย่าง
ฐานานุกรมของพระราชาคณะ จึงนับว่าเลิก “กรม” เจ้านายมาแต่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓

ถึงรัชกาลที่ ๖ ทรงแก้ไขระเบียบพระเกียรติยศเจ้านายหลายอย่าง เป็นต้นแต่แก่พระนามพระอัฐิเจ้านายต่างกรม คือ

๑) กรมพระราชวังบวรสถานมงคล รัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงบัญญัติให้เรียกว่ากรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท พระองค์ ๑ กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ พระองค์ ๑ และกรมพระราชวังบวรมหาคักติพลเสพ พระองค์ ๑ นั้น ให้เปลี่ยนคำ “กรมพระราชวังบวร” ที่นำพระนามเป็น “สมเด็จพระบวรราชเจ้า”

๒) สมเด็จพระชนนีพันปีหลวงซึ่งเป็น “กรมสมเด็จพระ” แต่ก่อนมา เปลี่ยนเป็นสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี พระองค์ ๑ สมเด็จพระศรีสุริเยนทรา บรมราชินี พระองค์ ๑ สมเด็จพระเทพสิรินทรา บรมราชินี พระองค์ ๑

๓) ถวายพระนามสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ องค์พระบรมราชชนนี เป็นสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ทรงตั้งตำแหน่งต่าง ๆ ในราชเสวก เป็นทำเนียบข้าราชการในสมเด็จพระพันปีหลวง แทนเจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบัญชีอย่างแต่ก่อน พึงเห็นได้ในบรรดาพระนามที่แก้ไขดังกล่าวมา พระนามใดที่เคยมีคำ “กรม” เปลื้องเอาคำ “กรม” ออกจากพระนามทั้งนั้น เอาแต่คำ “สมเด็จพระ” เป็นประธาน แต่คำ “กรม” แม้ไม่มีแก่นสารแล้วยังทิ้งจากพระยศเจ้านายไม่ได้หมด ยังคงใช้ต่อมา เป็นต้นแก้ไขชั้น “กรมสมเด็จพระ” เป็น “สมเด็จพระฯ กรมพระยา” กรมชั้นอื่นนอกนั้นคงอยู่ตามเดิม

การที่แก้ยศกรมสมเด็จพระ เป็นสมเด็จพระฯ กรมพระยานั้นเกิดแต่ต้นรัชกาลที่ ๖ เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จะถวายมหาสมณุตมาภิเษกพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรส พระอุปัชฌาย์ เป็นสมเด็จพระมหาสังฆปริณายก ตัวอย่างเจ้านายที่ได้รับมหาสมณุตมาภิเษกมาแต่ก่อนเป็น “กรมสมเด็จพระ” เหมือนกันทั้ง ๒ พระองค์ แต่ผิดกันที่ยศเจ้ากรมของกรมสมเด็จพระประมาณุชิตฯ เป็นพระ เจ้ากรมของกรมสมเด็จพระปวเรศวริยาลงกรณ์เป็นพระยา ปัญหาเรื่องกรมพระกับกรมพระยาเกิดขึ้นด้วยยศเจ้ากรมเป็นพระยาไม่ตรงกับกรมสมเด็จพระ เหมือนเช่น กรมพระ กรมหลวง เป็นต้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรัสปรึกษากับกรมหลวงวชิรญาณฯ ทรงกำหนดชั้นกรมเจ้านายให้เป็นระเบียบตรงกับชั้นยศขุนนาง ซึ่งเป็นเจ้ากรม คงตามแบบเดิมตั้งแต่กรมหมื่นขึ้นไปจนกรมพระ ต่อนั้นทรงพระราชดำริจะให้ “กรมพระยา” (ไม่มีคำสมเด็จพระ) ขึ้นอีกชั้นหนึ่ง และแก้ยศกรมสมเด็จพระแบบเดิมเป็น “สมเด็จพระกรมพระยา” เทียบเท่าชั้นสมเด็จพระเจ้าพระยาทางยศขุนนาง อันนี้เป็นเค้าพระราชดำริ มีปัญหาต่อไปว่าคำ “สมเด็จพระ” จะเอาเข้าพระนามตรงไหน จะเป็น “พระเจ้าบรมวงศ์เธอ สมเด็จพระกรมพระยา” หรือ “สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา” สมเด็จพระมหาสมณะทรงเห็นควรเป็นอย่างข้างหลัง และทรงพระดำริต่อไปว่า สมเด็จพระเจ้าพระยาได้เครื่องยศและมีกรมทนายเหมือนอย่างเจ้าต่างกรมฉันทใด สมเด็จพระกรมพระยา (ที่มีได้เป็นเจ้าฟ้า) ก็ควรจะมีศักดิ์คล้ายเจ้าฟ้า (เคยได้ยินคำตรัสว่าเป็น “เจ้าฟ้ายก” เปรียบเช่นพระราชอาคันตุกะ) เพราะฉะนั้นตามประเพณีเดิมพระองค์เจ้าต่างกรมทรงศักดิ์นา ๑๕๐๐๐ เท่ากันทุกชั้น จึงเพิ่มศักดิ์นาสมเด็จพระกรมพระยาเป็น ๓๕๐๐๐ ต่ำกว่าศักดิ์นาเจ้าฟ้าต่างกรม ๕๐๐๐ และได้พระราชทานเครื่องยศลงยาราชาวดีเหมือนเจ้าฟ้า เมื่อเอาคำ “สมเด็จพระ” มาตั้งหน้าพระนามกรมพระยาเหมือนอย่างเจ้าฟ้าก็ต้องแก้ทางระเบียบพระนามเจ้าฟ้าให้ผิดกัน จึงเอาคำ “เจ้าฟ้า”

ลงไว้ข้างหน้านามกรม เช่นว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ฉะนี้ ให้ผิดกับ สมเด็จพระกรมพระยาที่มิได้เป็นเจ้าฟ้า

ในรัชกาลที่ ๖ ทรงตั้งสมเด็จพระกรมพระยา นอกจากสมเด็จพระมหาสมณะอีก ๒ พระองค์ กรมพระ ๘ พระองค์ คือ

เลื่อนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช เป็นสมเด็จพระกรมพระยา พระองค์ ๑

เลื่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทวงศวิโรประการ เป็นสมเด็จพระกรมพระยา พระองค์ ๑

เลื่อนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ์ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เฉลิมพระนามพระอัฐิสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้าพาหุรัตนมณีนัย เป็นกรมพระเทพนารีรัตน์ พระองค์ ๑

เลื่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เลื่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เลื่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เลื่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เลื่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสวัสดิวัตน์วิศิษฎ์ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เลื่อนพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงจันทบุรีนฤนาถ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

ในรัชกาลที่ ๖ ทรงเปลี่ยนคำนำพระนามตามชั้นพระราชวงศ์ซึ่งบัญญัติขึ้นในรัชกาลที่ ๔ ด้วย อีกอย่าง ๑ เพราะตามแบบเก่าต้องแก้ทุกชั่วบุรุษ ทรงบัญญัติใหม่เพื่อมิให้ต้องแก้ คือ

๑) บรรดาพระราชบุตรธิดาแต่ชั้นพระเจ้าอวราชขึ้นไป รวมทั้งพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๓ ให้ใช้คำนำพระนามว่า “พระเจ้าบรมวงศ์เธอ” เหมือนกันทุกชั้น

๒) พระราชบุตรและธิดาสมเด็จพระบรมราชาเจ้า และพระเจ้าลูกเธอของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ให้ใช้คำนำพระนามว่า “พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ” แต่ลูกเธอของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเป็น “พระราชวรวงศ์เธอ”

เจ้านายชั้น พระเจ้าพี่ยาเธอ พระเจ้าน้องยาเธอ พระสัมพันธวงศ์เธอ พระวรวงศ์เธอ พระวงศ์เธอ คงอยู่ตามแบบเดิม

ถึงรัชกาลที่ ๗ ทรงสถาปนาหม่อมเจ้ารำไพพรรณี พระชายา เป็นสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี แต่การตั้งกรมเจ้านายพฤติการณ์ผิดกับรัชกาลที่ ๖ ด้วยได้เฉลิมพระยศสมเด็จพระบรมราชชนนีแต่ในรัชกาลนั้นแล้ว พระอุปชฌาย์ก็ได้เฉลิมพระยศและสิ้นพระองค์ไปแล้ว แต่มีกรณีเป็นเหตุที่ทรงพระราชดำริเห็นสมควรแก้ไขแบบเดิมบ้าง การตั้งกรมเจ้านายในรัชกาลที่ ๗ จึงทรงเพิ่มพระยศสมเด็จพระภรรยาเจ้าในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งยังอยู่ ๓ พระองค์ คือ

ทรงสถาปนาสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวีพระมเหสีในรัชกาลที่ ๕ เป็นสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสามาตุจฉาเจ้า เจ้ากรมเป็นพระยา เทียบที่กรมพระเทพามาตย์ แต่โบราณ พระองค์ ๑

ทรงสถาปนาพระนางเจ้าสุชมालมารศรี พระราชเทวี เป็นสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุชมालมารศรี พระอัครราชเทวี เจ้ากรมเป็นพระ พระองค์ ๑

เลื่อนพระยศพระอัครชายาเธอ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ เป็นพระวิมาดาเธอ กรมพระ พระองค์ ๑

เพิ่มพระยศสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เป็นสมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงศักดินา ๑๐๐๐๐๐ เสมอกับกรมพระราชวังบวรสถานมงคลแต่ก่อน พระองค์ ๑

เลื่อนสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เลื่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ เป็นสมเด็จพระกรมพระยา พระองค์ ๑

เพิ่มพระยศพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัตน์วิศิษฎ์ เป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ พระองค์ ๑ (น่าจะนับว่าเป็นกรมพระพิเศษ เพราะมิได้เพิ่มศักดินาและเครื่องยศอย่างสมเด็จพระกรมพระยา)

เลื่อนพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงกำแพงเพชรอัครโยธิน เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

นอกจากสมเด็จพระพันวัสสา สมเด็จพระปิตุจฉา และสมเด็จพระราชปิตุลา ในรัชกาลที่ ๗ ทรงตั้ง สมเด็จพระกรมพระยา พระองค์ ๑ สมเด็จพระกรมพระและกรมพระ ๔ พระองค์

เรื่องตำนานการตั้งกรมสมเด็จพระและกรมพระมีมาดังนี้

ที่จะเรียกว่า “สมเด็จพระ” หรือ “กรมสมเด็จพระ” นั้นหม่อมฉันเห็นว่ามิได้มีพระราชบัญญัติให้เปลี่ยน เป็นอย่างอื่น ควรเรียกตามพระสุพรรณบัฏเป็นหลัก ชั้นก่อนรัชกาลที่ ๖ คงเรียกพระนามดังนี้ จะยกเป็นตัวอย่าง เช่น

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า) กรมพระเทพสุดาวดี

กรมสมเด็จพระเดชาดิศร

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า) กรมสมเด็จพระบาราบปรปักษ์

เจ้านายพระองค์ใดที่ได้เป็นสมเด็จพระพระยาตั้งแต่รัชกาลที่ ๖ มา จึงควรเรียกว่าสมเด็จพระพระยา ที่เรียกกรมพระยาเลยขึ้นไปถึงก่อนรัชกาลที่ ๖ ไม่มีมูล และทำให้เกิดยุ่งด้วย เพราะกลายเป็นสมเด็จพระพี่นาง พระองค์น้อยในรัชกาลที่ ๑ ดูเหมือนทรงพระยศต่ำกว่าพระองค์ใหญ่ และทำให้ดูเหมือนกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีฯ ทรงพระยศต่ำกว่ากรมสมเด็จพระเดชาดิศร หม่อมฉันคิดเห็นดังนี้ฯ

เจ้าฟ้า*

แต่โบราณมา ประเทศไทยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขสูงสุดของประเทศที่ทรงเป็นทั้งพระเจ้าอยู่หัว พระเจ้าแผ่นดิน และพระเจ้าชีวิต พระบรมราชวงศ์ของพระองค์จึงประกอบด้วยราชตระกูลหลายชั้นคือ พระบรมวงศ์ พระอนุวงศ์ และราชินิกุล อันเป็นเครื่องเชิดชูให้พระราชวงศ์เจริญงอกงามแผ่ไพศาล ได้รับการยกย่องนับถือตลอดมาทั้งในประเทศและต่างประเทศ

ในธรรมเนียมราชตระกูลของไทยที่ถือปฏิบัติติดต่อกันมาจนถึงปัจจุบันนี้ เจ้านายชั้นพระบรมวงศ์มี ๒ ชั้นสกุลยศ คือ เจ้าฟ้าและพระองค์เจ้า ส่วนพระองค์เจ้าตั้งที่เลื่อนมาจากชั้นหม่อมเจ้าและหม่อมเจ้าโดยทั่วไป นับเป็นชั้นพระอนุวงศ์ สำหรับหม่อมราชวงศ์และหม่อมหลวง ซึ่งเป็นสกุลยศที่ต่ำลงมามีได้นับว่าเป็นเจ้า คงถือว่าเนื่องอยู่ในพระราชวงศ์เท่านั้น เรียกว่า ราชินิกุล ดังนั้นในแต่ละสกุลยศย่อมจะมีสิทธิตามพระอิสริยยศ และฐานันดรศักดิ์แตกต่างกันไป ในที่นี้จะขอกล่าวเฉพาะสกุลยศชั้นเจ้าฟ้าเท่านั้น

คำว่า “เจ้าฟ้า” แต่เดิมใช้สำหรับเรียกพระเจ้าแผ่นดินหรือเจ้าเมืองทำนองเดียวกับคำว่า “ขุน” หรือ “พ่อขุน” มิได้ใช้เป็นคำสำหรับเรียกเจ้านายในตำแหน่งอื่น ปราภภูมิใช้แพร่หลายอยู่ในรัฐฉานหรือไทยใหญ่ ตลอดจนในเขตแคว้นแคว้นสิบสองปันนา ส่วนในประเทศไทยตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ คือ กฎหมายตราสามดวง ลักษณะขบถศึก ได้กล่าวถึงพระนามสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ภายหลังสงครามยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชาเมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๖ ว่า “สมเด็จพระบาททรงกษัตริย์อัครบุริโสดม บรมหน่อนรา เจ้าฟ้านเรศ เชษฐาธิบติ” และในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เริ่มเห็นชัดเจนในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเอกาทศรถ (พ.ศ. ๒๑๔๘-๒๑๕๓) เรียกสมเด็จพระราชโอรสที่ทรงสถาปนาในตำแหน่งพระมหาอุปราชาว่า “เจ้าฟ้าสุทัศน์” เป็นต้น และพระอิสริยยศของเจ้าฟ้าที่จะได้รับพระราชทานเพิ่มเติมจากสกุลยศเดิม คือ เป็นเจ้าฟ้าทรงกรม หรือเจ้าฟ้ามีกรม หรือต่างกรม เริ่มเป็นแบบแผนในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสุดาวดี ขึ้นเป็นเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงโยธาเทพ เป็นต้น และมีพัฒนาการเพิ่มเติมต่อมาเป็น กรมหมื่น กรมขุน กรมหลวง กรมพระ และกรมพระยาเป็นที่สุด อิสริยยศเจ้านายที่ให้ทรงกรมนี้เป็นแบบแผนธรรมเนียมราชตระกูลของไทยโดยเฉพาะ ในรัฐไทยใหญ่ก็เป็นเพียงเจ้าฟ้าเมืองนั้นเมืองนี้เท่านั้น เช่น เจ้าฟ้าเชียงตุง ส่วนประเทศกัมพูชาก็ได้เลียนแบบธรรมเนียมอิสริยยศเจ้านายจากไทยไปใช้เช่นเดียวกัน

สกุลยศของราชตระกูลไทยแม้จะมีหลายชั้นเพียงไร แต่ก็มีเวลาลดลงสู่สามัญชนได้รวดเร็วกว่าในที่แห่งอื่น เช่นในล้านนา ถึงขนาดบางรัชกาลพระยศเจ้าฟ้าของพระราชวงศ์ไทยก็เกือบจะไม่มีอยู่เลย ดังพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้ในเรื่องประกาศการพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์เกล้าพระเจ้าลูกเธอ ว่า

...พระเจ้าลูกเธอ ๔ พระองค์ ซึ่งประสูติแต่พระนางเธอพระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์ สมเด็จพระนางเจ้าพระยาองค์ใหญ่พร้อมใจกับเสนาบดี กราบทูลพระกรุณาขอพระราชบรรดาศักดิ์ ให้เป็นเจ้าฟ้า เพราะเห็นว่าถ้าไม่ให้เป็นเจ้าฟ้าขึ้นแล้ว ฐานันดรตำแหน่งเจ้าฟ้าก็จะสาบสูญไปไม่มีในแผ่นดิน...

* พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี เรียบเรียง

ประเภทของเจ้าฟ้า

เจ้าฟ้าตามที่ปรากฏในธรรมเนียมราชตระกูลของไทย ตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบันนี้มีที่มา ๒ ประการคือ เจ้าฟ้าโดยกำเนิดประการหนึ่ง และเจ้าฟ้าที่พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาขึ้นไว้อีกประการหนึ่ง โดยอยู่ภายในหลักการใหญ่ที่ว่า สมเด็จพระเจ้าชายหญิงทั้งหลาย พึ่งต้องมีพระบิดาพระมารดาเป็นราชตระกูลด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่ายเสมอกัน อันเรียกว่า อุกโตสุชาติ แปลว่า “เกิดดีแต่ฝักฝ่ายทั้งสอง” หรือ “มีพระราชสมภพอันประเสริฐทั้งสองฝ่าย” คำว่าราชตระกูลฝ่ายพระมารดานั้น สามารถขยายไปถึงราชตระกูลของเจ้าประเทศราชของไทย หรือในกรณีที่เป็นบุตรของอัครเสนาบดีผู้มีความชอบพิเศษ หรือบุตรสามัญชนใด ก็ต้องได้รับการสถาปนาให้ขึ้นเป็นเจ้า อย่างน้อยชั้นพระองค์เจ้าหรือเทียบเท่าขึ้นไปเสียก่อน โดยผ่านทางตำแหน่งที่พระมหากษัตริย์หรือพระอัครชายา เป็นต้น พระราชโอรสธิดาจึงจะมีสิทธิเป็นเจ้าฟ้าได้ อย่างไรก็ตาม หากจะรวมเจ้าฟ้าจากที่มาทั้ง ๒ ประการ สามารถจำแนกได้ดังนี้

ประการที่ ๑ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงตั้งพระบรมราชวงศ์จักรีขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๒๕ นั้น มีพระราชอำนาจที่จะสถาปนาพระประยูรญาติขึ้นเป็นเจ้าฟ้าได้ตามพระราชอัธยาศัย คือ ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระราชชนัดดาและพระราชภาคิไนย ให้ดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้าทั้งสิ้น ๑๔ พระองค์ นับเป็นเจ้าฟ้าพิเศษชุดแรกในกรุงรัตนโกสินทร์

ประการที่ ๒ พระเจ้าลูกเธอชายหญิง ที่ประสูติแต่พระอัครมเหสี พระราชเทวี พระอัครชายา เป็นเจ้าฟ้าโดยกำเนิดแต่แรกสมภพ

ประการที่ ๓ พระเจ้าลูกเธอชายหญิง ที่ประสูติแต่พระมารดาเป็นพระราชธิดาของพระมหากษัตริย์ เป็นเจ้าฟ้าลูกหลวงเอก และทรงเป็นเจ้าฟ้าโดยกำเนิดมาแต่แรกประสูติ

ประการที่ ๔ พระเจ้าลูกเธอชายหญิง ที่ประสูติแต่พระมารดาเป็นพระราชชนัดดาชั้นพระองค์เจ้าของพระมหากษัตริย์ เป็นเจ้าฟ้าลูกหลวงชั้นโท และเป็นเจ้าฟ้าโดยกำเนิดมาแต่แรกประสูติ

ประการที่ ๕ พระราชโอรสธิดาในกรมพระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้า หากประสูติแต่พระมารดาเป็นเจ้าฟ้า หรือพระองค์เจ้า ก็เป็นเจ้าฟ้า ดังเช่นเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ และเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ซึ่งเป็นเจ้าฟ้าโดยกำเนิดเช่นกัน

ประการที่ ๖ เจ้าฟ้าชายเสกสมรสกับเจ้าฟ้าหญิง พระโอรสธิดาเป็นเจ้าฟ้าโดยกำเนิดตามศักดิ์พระมารดา เช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชสมภพเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงดำรงพระยศเจ้าฟ้าอิศรสุนทร และสมเด็จพระศรีสุริเยนทรา บรมราชินี ทรงดำรงพระยศเจ้าฟ้าหญิงบุญรอด พระองค์จึงทรงดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎ อยู่ในกฎเกณฑ์เป็นเจ้าฟ้าโดยกำเนิดเหมือนกัน

ประการที่ ๗ พระเจ้าลูกเธอชายหญิง ที่ประสูติแต่พระมารดามีพระยศเดิมเป็นพระธิดาของเจ้าประเทศราช

ประการที่ ๘ พระเจ้าลูกเธอชายหญิง ที่ประสูติแต่พระมารดาเป็นบุตรของอัครมหาเสนาบดีที่มีความชอบพิเศษ หรือเป็นสตรีสามัญชนที่ได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นเจ้า

พระเจ้าลูกเธอที่มีพระมารดาเป็นพระธิดาเจ้าประเทศราช หรือบุตรเสนาบดีผู้มีความชอบ ตลอดจนสตรีสามัญชนที่ได้รับการสถาปนาให้เป็นเจ้าแล้วนั้น หากพระเจ้าอยู่หัวโปรดให้เป็นเจ้าฟ้า จึงจะเป็นได้

ประการที่ ๙ พระเจ้าลูกเธอชายหญิง ที่ประสูติแต่พระมารดาดำรงพระยศเป็นพระราชนัดดาของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเรียกว่า หลานหลวง แต่พระราชนัดดาชั้นนี้ส่วนใหญ่มักมีพระยศเพียงหม่อมเจ้า ดังนั้นพระเจ้าแผ่นดินจึงทรงโปรดให้ยกพระมารดาขึ้นเป็นพระองค์เจ้าก่อน เมื่อประสูติพระเจ้าลูกเธอจึงจะดำรงพระยศเจ้าฟ้าได้ ธรรมเนียมนี้หากพระชนนีเป็นเพียงหม่อมเจ้าแล้ว พระเจ้าแผ่นดินจะทรงยกพระเจ้าลูกเธอขึ้นเป็นเจ้าฟ้ามิได้เลย

ประการที่ ๑๐ เมื่อพระมหากษัตริย์เสวยราชสมบัติ จะทรงสถาปนาพระเชษฐภคินีและพระอนุชาที่ประสูติร่วมพระชนกชนนีขึ้นเป็นเจ้าฟ้าก็ได้

ลำดับศักดิ์ของเจ้าฟ้า

แต่เดิมมา เจ้าฟ้าที่ดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ น้องนางเธอ สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ น้องยาเธอ จัดเป็นเจ้าฟ้าชั้นเอก สมเด็จพระเจ้าลูกเธอชายหญิง จัดเป็นเจ้าฟ้าชั้นโท ส่วนสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ จัดเป็นเจ้าฟ้าชั้นตรี การจัดลำดับศักดิ์ของเจ้าฟ้านี้มีความคล้ายคลึงกับการนับลำดับศักดิ์ญาติของสามัญชน ธรรมเนียมประเพณีในราชตระกูลดังกล่าวคงถือปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบัน

การเรียกขานเจ้าฟ้า

โดยทั่วไปเจ้าฟ้ามักจะมีคำเรียกพระนามเป็นลำลองต่างชั้นกันคือ เจ้าฟ้าที่เป็นลูกหลวงชั้นเอก เรียกขานพระนามว่าเป็น**เจ้าฟ้าชั้นทูลกระหม่อม** อันเป็นคำที่ใช้เรียกเฉพาะเจ้าฟ้าวังหลวงเท่านั้น ส่วนเจ้าฟ้าที่มีพระมารดาเป็นเพียงหลานหลวง เรียกขานพระนามว่า **สมเด็จพระชาย สมเด็จพระหญิง** ตลอดจนเจ้าฟ้าประเภทอื่น ๆ ด้วย

เจ้าฟ้าทั้ง ๒ ประเภทนี้จะทรงขานพระนามสมเด็จพระราชบิดาว่า **ทูลกระหม่อม** และพระโอรสธิดาของเจ้าฟ้าชั้นทูลกระหม่อม ก็จะเรียกพระบิดาว่า ทูลกระหม่อมได้เช่นกัน คำนี้จะเรียกขานมาได้จนถึงชั้นพระราชนัดดาเท่านั้น โดยทรงเรียกว่า **ทูลกระหม่อมปู่** หรือ**ทูลหม่อมปู่** ส่วนหม่อมราชวงศ์และหม่อมหลวง ไม่นิยมเรียกบรรพบุรุษของบิดาว่า ทูลกระหม่อมทวด ทั้งนี้เพราะสมัยโบราณถือว่าการอาจเอื้อม

พระอิสริยยศธรรมเนียมของเจ้าฟ้า

ตั้งแต่เจ้าฟ้าประสูติ จะมีธรรมเนียมหลายประการที่แตกต่างจากเจ้านายพระยศอื่น ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในหนังสือเรื่องธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม ความตอนหนึ่งว่า

“...หนึ่งเมื่อเวลาประสูติเจ้านั้น ครบเดือนเข้าแล้ว พราหมณ์จะยกขึ้นอยู่ ต้องว่าคาถาสรรเสริญไกรลาส เหมือนหนึ่งเอาหงส์ขึ้นบนเปล แล้วกล่อมด้วยคาถาของพราหมณ์ และมีเครื่องมโหรีอย่างหนึ่ง เฉพาะทำได้แต่การหลวง แลการของเจ้าฟ้า คือมีซอคันหนึ่ง มีบัณเฑาะว์ ๒ อัน มีคนขับคนหนึ่ง เรียกว่าขับไม้

ตั้งแต่ขึ้นพระอู่แล้ว มีข้าหลวงสำหรับร้องเพลงเท่ ในเวลาประทมเรียกว่าข้าหลวงทำนองแลถ้อยคำไม่เหมือนกันกับที่เฝ้าเจ้านายตามธรรมเนียมเป็นคำสูง ๆ เป็นต้นว่า อย่างเช่น พระเสด็จมาผ่านพิภพปกป้องพระวงศานุวงศ์แลราษฎรดังนี้

พี่เลี้ยงนางนมฉัน เต็มยศพระข้างหน้าเรียกเป็นพระพี่เลี้ยงพระนม ข้าในกรมมีตำแหน่งตั้ง นายเวร ๔ ปลัดเวร ๔ บ้าง อย่างละ ๖ บ้าง ตามที่นายเวรตำรวจ นายเวรมหาดเล็ก นายเวร ฝึพายมากบ้างน้อยบ้าง ตามแต่เจ้าของจะตั้งวิเศษกว่าเจ้านายตามธรรมเนียม

เมื่อเวลาพระชนมพรรษาครบ ๙ ขวบ มีการแห่ลงสรงในแม่น้ำ ภายใต้มณฑปตั้งอยู่บนแพ ในน้ำ เมื่อพระชนมพรรษาครบกำหนดโสกันต์ ก็มีเขาไกรลาส การแห่โสกันต์นั้น เป็น ๖ วัน ๗ วัน ทั้งลอยพระเกศา แลเมื่อเวลาโสกันต์เจ้าฟ้าต้องนั่งบนหนังสือ ฎฐูปราสาทปัก อย่างเช่น พระเจ้าแผ่นดิน ขึ้นพระภัทรวิฐู แลจุฑาที่แบ่งเวลาจะตัด ตามธรรมเนียมเจ้านายทั้งปวงแบ่ง สามแหยม แต่เจ้าฟ้าต้องแบ่ง ๕ แหยม เรียกว่าเบญจสิขร คือเอาอย่างเทวดาองค์หนึ่งซึ่งเป็นคน ดีดพิณของพระอิศวรได้ทำผมเป็น ๕ แหยม แลสรงน้ำด้วยปากสัตว์ทั้ง ๔ ดังเช่นการโสกันต์ที่เคย มีมาแล้ว...”

อนึ่ง ตามราชประเพณีสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า ยังมีได้มีพระนามจนพระชนมายุ ๘ หรือ ๙ พรรษา จึงจะพระราชทานพระนามโดยพระสุพรรณบัฏ ซึ่งเรียกว่า การเฉลิมพระสุพรรณบัฏ บางครั้งมีเหตุขัดข้องมิได้รับพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระนามจนเป็นเจ้าฟ้าไม่มีพระนาม เมื่อพระชนมายุมากขึ้น จึงได้รับพระสุพรรณบัฏ เป็นเจ้าฟ้าต่างกรมในครั้งเดียว หรือบางพระองค์ไม่ได้รับเลยจนสิ้นพระชนม์ก็มี ได้แก่ เจ้าฟ้าปิ๋ว พระราชโอรส ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ เป็นต้น

เครื่องยศ

เมื่อได้รับพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระนาม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเครื่องยศแก่ เจ้าฟ้าฝ่ายหน้า ได้แก่ พระมาลาหุ้มตาด ประคำสายดิ่งทองคำ พระเครื่องรางทองคำ พานหมากเสวยทองคำลงยา เครื่องในลงยา ทีบหมากเสวยลงยา พระเต้าน้ำทองคำลงยา กาน้ำเสวยทองคำ บ้วนพระโอษฐ์ทองคำลงยา ที่ชาทองคำ พระแสงกระบี่ฝักทองคำลงยา พระแสงยี่ปุ่นฝักลงยา พระสุพรรณบัฏ ใบกำกับพระสุพรรณบัฏ และคำประกาศเฉลิมพระนาม บางครั้งจะพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์และ พระอัมรรงค์ด้วย ส่วน เจ้าฟ้าฝ่ายใน ได้รับเครื่องยศเป็นเพียง พระสุพรรณบัฏ ใบกำกับพระสุพรรณบัฏ คำประกาศเฉลิมพระนาม และเครื่องราชอิสริยาภรณ์เท่านั้น ต่อมาจึงได้รับพระราชทานเครื่องราชูปโภค สำหรับเจ้าฟ้าฝ่ายในด้วย

เจ้าฟ้าทรงกรม

เจ้าฟ้าฝ่ายหน้าที่จะทรงกรมนั้น เริ่มต้นตั้งแต่กรมขุน แม้จะเคยมีเจ้านายดำรงพระยศเจ้าฟ้ากรมหมื่น มาบ้าง คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมพระนราธิวาสราชนครินทร์ แต่ภายหลังที่ทรงยกขึ้นเป็นกรมขุนทั้งหมด ดังประกาศทรงตั้งสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมพระนราธิวาสราชนครินทร์ เป็นกรมขุน พระราชชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ ความว่า

“...ก็อย่างธรรมเนียมซึ่งมีมาแต่หลัง เจ้าฟ้าข้างหน้า เจ้าฟ้าข้างในที่มีกรมตั้งเจ้ากรม ปลัดกรม แล้ว เจ้ากรมจะเป็นแต่หมื่น เรียกเจ้าฟ้ากรมหมื่นก็ไม่เคยมี ถึงเรียกก็ขัด ๆ ปากอยู่ เพราะฉะนั้น จะขอเลื่อนเจ้าฟ้าสองพระองค์นี้ เป็นเจ้าฟ้ากรมขุน พอดคล้องกับอย่างธรรมเนียมบ้านเมือง”

ส่วนเจ้าฟ้าฝ่ายในปกติแล้วจะทรงกรม เริ่มต้นตั้งแต่พระยศชั้นกรมขุนเช่นเดียวกัน แต่ก็มีที่โปรดให้ดำรงพระยศชั้นกรมหลวงก็มีอยู่บ้าง

ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ ทรงเริ่มสถาปนาเจ้าฟ้า ขึ้นดำรงพระยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๙ และอีกครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗ หลังจากนั้นก็เลิกสร้างไปจวบจนรัชกาลปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวิศิราลงกรณ ขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕

อนึ่งใน พ.ศ. ๒๕๒๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนราชสุดา ขึ้นดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธรฯ สยามบรมราชกุมารี นับเป็นเจ้าฟ้าฝ่ายในพระองค์แรกที่ทรงดำรงพระยศ สยามบรมราชกุมารี มีพระอิสริยยศสูงกว่าเจ้าฟ้าทรงกรมตามปกติ

ศักดินา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายคำว่า ศักดินา ไว้ว่า เป็นลำดับยศและอำนาจที่จะหวงที่ดินเป็นที่ไร่นาของตัวได้ตามกำหนดที่พระราชทานให้

ศักดินาเจ้าฟ้าที่ปรากฏมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาเห็นว่า ยังกำหนดตำแหน่งนาพระบรมวงศานุวงศ์น้อยอยู่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพระราชกำหนดลำดับพระยศ และตำแหน่งศักดินาพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งก่อนและภายหลังทรงกรมขึ้นใหม่ไว้เป็นแบบแผนสำหรับแผ่นดิน ศักดินาเจ้าฟ้ามีดังนี้

เจ้าฟ้าที่ดำรงพระยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ทรงศักดินา ๑๐๐๐๐๐

สมเด็จพระโอยกาเธอ เจ้าฟ้า สมเด็จพระเจ้าโอยกาเธอ เจ้าฟ้า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า ทรงกรมศักดินา ๕๐๐๐๐ ยังไม่ทรงกรมศักดินา ๓๐๐๐๐

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า ทรงกรมศักดินา ๔๐๐๐๐ ยังไม่ทรงกรมศักดินา ๒๐๐๐๐

พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า ทรงกรมศักดินา ๓๐๐๐๐ ยังไม่ทรงกรมศักดินา ๑๕๐๐๐

พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า ทรงกรมศักดินา ๒๐๐๐๐ ยังไม่ทรงกรมศักดินา ๑๕๐๐๐

สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้า ทรงกรมศักดินา ๑๕๐๐๐ ยังไม่ทรงกรมศักดินา ๖๐๐๐

ยังมีศักดินาพิเศษที่เพิ่มขึ้นกว่าพระราชกำหนดเดิมที่ตั้งไว้คือชั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า กรมสมเด็จพระ (กรมพระยา) ทรงศักดินา ๖๐๐๐๐

การออกพระนามเจ้าฟ้า

“เจ้าฟ้าเป็นต่างกรม จะเป็นกรมขุน กรมหลวง กรมพระอย่างไรก็ดี ไม่ได้เรียกพระนามตามกรม เปลี่ยนพระนามเดิมเหมือนเจ้าต่างกรมทั้งปวง เพราะเจ้าฟ้านั้น เมื่อจะได้รับพระนามกำหนดต่อพระชนมพรรษาได้ ๘ ปีเศษ ฤๅ ๙ ปี พระนามนั้นจารึกในพระสุพรรณบัฏนี้ สร้อยยาว...”^๑

^๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๒), หน้า ๙.

อีกทั้งยังปรากฏพระนามพระราชบิดาไว้ด้วย อันนับเป็นเกียรติยศยิ่งขึ้น เจ้าฟ้าลูกหลวงชั้นโทหากยังมีได้รับพระสุพรรณบัฏ ก็คงออกพระนามเพียง พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า เท่านั้น ต่อเมื่อได้รับพระราชทานพระสุพรรณบัฏแล้ว จึงออกพระนามเป็นชั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้าได้ ส่วนเจ้าฟ้าฝ่ายในจะมีพระนามสั้น ไม่มีพระนามพระราชบิดา และเจ้ากรมปลัดกรมสมุห่บาญชีเป็นหมื่นได้

การออกพระนามเจ้าฟ้าทรงกรมในหนังสือสำคัญนั้น มีข้อกำหนดว่าเจ้าฟ้าทรงกรมที่ได้รับพระราชทานพระสุพรรณบัฏ ซึ่งเจ้ากรมเป็นขุนชั้นขึ้นไป ให้เรียกพระนามเดิมและพระนามกรมต่อกัน เช่น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมขุนพิษณุโลกประชานาถ หากเป็นการออกพระนามตามปกติ คงใช้แต่พระนามกรม เช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ไม่ต้องออกพระนามเดิม เว้นแต่จะทรงลงพระนามเอง จึงใช้พระนามเดิมเท่านั้น เช่น บริพัตร จักรพงษ์ ยุคลล อีกกรณีหนึ่ง ถ้าเจ้าฟ้าทรงกรม มีเจ้ากรมเป็นเพียงหมื่น ก็คงออกพระนามเดิม ไม่ต้องออกพระนามกรมในหนังสือทุกแห่ง

การสืบสายราชสกุล

เจ้าฟ้าฝ่ายหน้าทั้งวังหลวงและวังหน้า ย่อมมีพระโอรส พระธิดา นัดดา และปนัดดา สืบสายต่อมาตามราชประเพณี พระโอรสธิดาเมื่อแรกประสูติย่อมดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้าทุกพระองค์ ยกเว้นจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพิเศษ หรือทรงนำเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงจะทรงตั้งให้เป็นพระองค์เจ้า ดังเช่น พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชหัตถเลขาไว้ความตอนหนึ่งว่า

“...หญิงหว่างออกลูกเป็นชาย ทรงมีความยินดีนัก ด้วยเหมือนดังหมาย ขออย่าให้มีอันตรายประการใดเลย แต่ให้เรียกกันเป็นหม่อมเจ้าก่อนตามยศเดิม เมื่อมาเฝ้าเมื่อใดจึงจะตั้งให้เป็นพระองค์เจ้าจะได้เป็นเกียรติยศและถูกต้องตามแบบอย่างแต่ก่อนมา...”^๑ หรือ

“...วันนี้หม่อมเจ้าหญิงน้องพระองค์เจ้าเศรษฐวงค์วรวัฒน์ประสูติองค์ ๑”^๒

หม่อมเจ้าหญิงองค์นี้ต่อมาคือ พระองค์เจ้าอรพัทธ์ประไพ นั้นเอง

ดังนั้นอาจสรุปได้ว่า แม้พระโอรสธิดาที่ประสูติจากพระมารดาที่เป็นสะใภ้หลวง หรือเป็นเจ้า ก็ยังคงดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้าทั้งสิ้น ยกเว้นหม่อมเจ้าองค์ใดจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระองค์เจ้าจึงจะเป็นได้เฉพาะพระองค์นั้น ดังเช่นโปรดให้พระโอรสองค์ใหญ่ในสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงษ์ ที่ประสูติแต่หม่อมราชวงศ์สว่าง สะใภ้หลวง และหม่อมทับทิม (หม่อมห้ามคนแรก) และสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ที่ประสูติแต่หม่อมแม้น สะใภ้หลวง คือหม่อมเจ้านิพัทธ์พิสิฐพงษ์ หม่อมเจ้าเสฐวงษ์วรวัตร และหม่อมเจ้านิพนธ์ภาณุพงศ์ ดำรงพระยศพระองค์เจ้า เฉพาะ ๓ องค์นี้เท่านั้น

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระเกียรติยศหม่อมเจ้าพระโอรสธิดา ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงษ์ และสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ที่ประสูติแต่หม่อมราชวงศ์สว่าง และ

^๑ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในรัชกาลที่ ๕ ภาค ๘, หน้า ๗๖.

^๒ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในรัชกาลที่ ๕ ภาค ๙, หน้า ๑๒๑.

หม่อมแมน ทั้งที่ประสูติแล้วและจะประสูติต่อไป ให้ดำรงพระยศเป็นพระองค์เจ้าทุกพระองค์ มีบุตรบุตรให้มิ
บรรดาศักดิ์เป็นหม่อมเจ้า เฉกเช่นบุตรบุตรของพระองค์เจ้าในกรมพระราชวังบวรและกรมพระราชวังหลัง
ตั้งนั้นพระโอรสธิดาในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ ทั้ง ๒ พระองค์ ที่ประสูติก่อน พ.ศ. ๒๔๓๖ จึงทรง
ได้รับเลื่อนเป็นพระองค์เจ้าย้อนหลังด้วย ส่วนพระองค์ใดที่ประสูติภายหลังปีที่ประกาศนี้ ก็จะดำรงพระยศ
พระองค์เจ้าตั้งแต่วันประสูติ เป็นต้นมา

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ยกหม่อมเจ้าในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนนครสวรรค์วรพินิต ที่ร่วมพระมารดากับพระองค์เจ้า
จุมภฏพงศ์บริพัตร ทั้งที่ประสูติแล้วและจะประสูติต่อไป ให้ดำรงพระยศพระองค์เจ้า ทรงศักดินา ๔๐๐๐ มีกรม
ทรงศักดินา ๑๑๐๐๐ มีบุตรมีบรรดาศักดิ์เป็นหม่อมเจ้าด้วย และประกาศยกหม่อมเจ้าอีกครั้งหนึ่งในสมัย
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ เมื่อพ.ศ. ๒๔๗๐ คือยกหม่อมเจ้าพระโอรสธิดาในสมเด็จพระ
เจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระ
นครสวรรค์วรพินิต สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงสงขลานครินทร์ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราไชย
ซึ่งประสูติแต่หม่อมมารดาที่มีได้เป็นเจ้า ขึ้นดำรงพระยศเป็นพระองค์เจ้า ทรงศักดินา ๓๐๐๐ ทุกพระองค์
ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ในรัชกาลปัจจุบัน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาพระอิสริยยศฐานันดรศักดิ์พระโอรสธิดา ใน
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ให้ดำรงพระยศเป็นพระองค์เจ้าทุกพระองค์ด้วย

พระโอรสธิดา ของเจ้าฟ้าฯ ซึ่งต่อมาเลื่อนพระยศเป็น กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เป็นสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร หรือเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ พระโอรสธิดาก็จะทรง
ได้รับยกขึ้นไปด้วย โดยมีต้องโปรดเกล้าฯ สถาปนาแต่ประการใด ดังเช่น พระโอรสธิดาที่ประสูติแต่พระมารดา
ที่มีได้เป็นเจ้า ในสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงอิศรสุนทร (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) ก่อนทรง
อุปราชาภิเษกเป็นสมเด็จพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ ก็ดำรงพระยศ
พระเจ้าหลานเธอ หม่อมเจ้า เมื่ออุปราชาภิเษกแล้ว พระราชโอรสธิดาขึ้นหม่อมเจ้าทั้งหมดจึงทรงยกขึ้นเป็น
พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าในรัชกาลที่ ๑ ทุกพระองค์

หรือกรณีในรัชกาลที่ ๔ พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ที่ประสูติก่อนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ
ก็ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นหม่อมเจ้าเช่นกันคือ หม่อมเจ้าผ่องประไพ และหม่อมเจ้าศรีวิไลลักษณ์ ครั้น
พระราชบิดาเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๕ แล้ว ทรงได้รับเลื่อนขึ้นเป็นพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้า
วังหลวงทั้ง ๒ พระองค์

คำนำหน้าพระนาม

เจ้านายในราชตระกูลที่ดำรงพระยศตั้งแต่พระองค์เจ้าขึ้นไปนั้น เมื่อจะเรียกขานพระนาม ต้องมี
คำนำพระนามก่อน เช่น สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เป็นต้น
คำนำพระนามนี้เป็นเครื่องแสดงให้ทราบว่า เจ้านายพระนามนั้นมีพระยศชั้นใด เป็นพระประยูรญาติชั้นใด
กับพระมหากษัตริย์ เพราะในรัชกาลที่ ๑ เจ้าฟ้าที่ทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ครั้นเปลี่ยน

แผ่นดินใหม่ได้ทรงเลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ และมีศักดิ์นาสูงขึ้น เมื่อผ่านไปหลายรัชกาล ทำให้เกิดความยุ่งยากซับซ้อนในการเรียกลำดับพระญาติวงศ์ยิ่งขึ้น บางพระองค์มีศักดิ์เป็นเจ้าลุง เจ้าป้า เจ้าน้า เจ้าอา ครั้นจะเรียกพระเจ้าลุงเธอ พระเจ้าป้าเธอ ฯลฯ แต่โบราณมาก็ไม่มีคำนำพระนามเช่นนี้ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในประกาศใช้คำนำพระนาม พระบรมวงศานุวงศ์ ความตอนหนึ่งว่า “...ครั้นจะให้เรียกก็จะกระดากปาก จะฟังก็กระดากหู จะดูคำเขียนก็จะไม่งามแก่ตา เพราะคำว่าลุงว่าป้าว่าอาว่าน้า นั้นเป็นคำไทย...” ดังนั้นเพื่อความเหมาะสมจึงมีคำนำพระนามใช้ ดังนี้

สมเด็จพระบรมมหาไปยกาธิบตี เป็นคำนำพระนามที่ใช้เฉพาะพระองค์สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ในรัชกาลที่ ๑ เท่านั้น ดังนั้นคำว่า สมเด็จพระบรมมหาไปยกาธิบตี ในสมเด็จพระไปยกา ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงใช้ออกพระนามบรรพบุรุษของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ปัจจุบัน เรียกตามคำสามัญว่า ทวด ของทวด คือ สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก เป็นสมเด็จพระบรมมหาไปยกาธิบตีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงเป็นสมเด็จพระไปยกา ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ดังนั้นเมื่อใช้ คำนำพระนามเช่นนี้ จึงต้องใช้คำนำพระนาม ๒ ชนิดมารวมกัน

สมเด็จพระไปยกาเธอ ไปยกีเธอ เจ้าฟ้า ใช้นำหน้าพระนามบรมราชบรรพบุรุษของพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ปัจจุบัน เรียกตามคำสามัญว่า ทวด ได้แก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น

สมเด็จพระเจ้าไอยกาเธอ ไอยกีเธอ เจ้าฟ้า ใช้นำหน้าพระนามบรมราชบรรพบุรุษของพระเจ้าแผ่นดิน เรียกตามคำสามัญว่า ปู่ ย่า ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า ใช้นำหน้าพระนามสมเด็จพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๑ ถึง รัชกาลที่ ๕ เรียกตามคำสามัญว่า ลุง ป้า น้า อา มี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าวัลยอลงกรณ์ เป็นต้น

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า ใช้นำหน้าพระนามสมเด็จพระอนุชาในพระเจ้าแผ่นดิน มีสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์ และสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช เป็นต้น

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ลูกยาเธอ เจ้าฟ้า ใช้นำหน้าพระนามพระเจ้าลูกเธอที่ประสูติด้วยลูกหลวง หรือ สมเด็จพระอัครมเหสี หรือสมเด็จพระบรมราชเทวี พระราชเทวี พระอัครชายาเธอ มีสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ^๑ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ์ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุภา กิติวัฒนาดุสิตโสภาคย์ เป็นต้น

พระเจ้าลูกเธอ ลูกยาเธอ เจ้าฟ้า ใช้นำหน้าพระนามพระเจ้าลูกเธอที่ประสูติแต่พระมารดาดำรงพระยศ หลานหลวงชั้นหม่อมเจ้า ก่อนได้รับสถาปนาเป็นพระอรรคชายาเธอ มีสมเด็จพระเจ้าฟ้าจันทราสารีทวาร เป็นต้น

พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า ใช้นำหน้าพระนาม พระเจ้าลูกเธอที่ประสูติแต่พระมารดาเป็นหลานหลวง ได้แก่ พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๔ ที่พระมารดามีพระยศเป็นหม่อมเจ้า แล้วโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนยศขึ้นเป็นพระองค์เจ้า มีเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ ซึ่งภายหลังทรงได้รับเลื่อนเป็น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาในพระนามเดิม เป็นต้น

^๑ คำนำพระนามชั้นนี้มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ในครั้งนั้นพระราชโอรสธิดา ใช้คำนำพระนามเหมือนกัน คือถ้ามีพระยศเป็นเจ้าฟ้า ก็ใช้คำนำพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ถ้าเป็นพระองค์เจ้า ใช้คำนำพระนามว่า พระเจ้าลูกเธอ เพิ่งเริ่มเปลี่ยนแปลงในรัชกาลที่ ๔ โดยใช้คำว่า “ยา” เพิ่มเข้าไป คือ หากเป็นเจ้าฟ้าชาย จะใช้คำนำพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เป็นต้น

พระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้า ให้นำหน้าพระนามพระโอรสธิดาในสมเด็จพระเจ้าฟ้าง่างเธอ กรมพระเทพสุดาวดี และกรมพระศรีสุदारักษ์ มีสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณรงค์ เป็นต้น

พระประพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้า ให้นำหน้าพระโอรสธิดาในกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ เช่น พระองค์เจ้าฉายเฉิด พระองค์เจ้าประเสริฐศักดิ์ พระองค์เจ้าพันพงศ์ประยุรวงศ์สนิท ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ เปลี่ยนไปให้นำหน้าพระนามพระบรมวงศ์สายปฐมวงศ์ รวมทั้งพระนามพระโอรส นัดดา ในสมเด็จพระเจ้าฟ้าง่างเธอ เจ้าฟ้า กรมพระเทพสุดาวดี กรมพระศรีสุदारักษ์ และกรมหลวงนรินทรเทวี ได้แก่ กรมพระราชวังหลัง สมเด็จพระประพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา กรมหลวงอิเบศรบดินทร์ กรมหลวงนรินทร์ธรมเรศ เป็นต้น

สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้า ให้นำหน้าพระนามพระราชนัดดาในพระเจ้าแผ่นดิน เช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้ง ๒ พระองค์ทรงดำรงพระยศสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้า ในรัชกาลที่ ๑ เป็นต้น ผู้ที่จะดำรงพระยศชั้นนี้ต้องเป็นชั้นพระราชนัดดาโดยตรง ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนคำนำหน้าพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ใหม่ โปรดให้ใช้คำว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ หรือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เป็นคำนำหน้าพระนามเจ้านายตั้งแต่ชั้น ลุง ป้า น้า อา ของพระเจ้าแผ่นดิน ดังนั้นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า จึงเปลี่ยนเป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ลูกยาเธอ เจ้าฟ้าเปลี่ยนเป็น สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ น้องยาเธอ เจ้าฟ้า สมเด็จพระเจ้าฟ้าง่างเธอ น้องนางเธอ เจ้าฟ้า มี สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช เป็นต้น

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๕๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชโอรสพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ ที่ทรงดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้า ใช้คำนำหน้าพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ โดยระบุชั้นตามรัชกาลเป็นลำดับด้วย คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๑ ชั้น ๒ ชั้น ๓ ชั้น ๔ แต่การใช้ลำดับชั้นนั้น คงใช้แต่เท่าที่จำเป็นพอให้ทราบว่รัชกาลใด หากเป็นการใช้ประจำทราบกันอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องบอกชั้นในคำนำพระนามนั้น

อนึ่ง พระยศสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ นี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังโปรดให้ใช้กับคำนำพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ที่ดำรงพระยศสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ และจะทรงได้รับเลื่อนเป็น กรมพระยา หรือเปลี่ยนจากพระยศ กรมสมเด็จพระ ในรัชกาลที่ ๔ และที่ ๕ มาเป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา แทน เช่นแต่เดิม สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา ทรงได้รับสถาปนาเป็นกรมสมเด็จพระบาราบปรปักษ์ ครั้นในรัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนเป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบาราบปรปักษ์ เป็นต้น

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเสวยราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๗ ทรงพระอนุสรณ์ถึงพระเดชพระคุณในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ซึ่งสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช ทรงสถาปนาเลื่อนพระอิสริยยศขั้นสูงสุด เป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา ไว้แล้ว พระองค์ทรงใคร่ที่จะสถาปนาพระเกียรติยศให้สูงยิ่งขึ้นอีก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นเจ้าฟ้าชั้นพิเศษ ดำรงพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช และทรงเป็นพระราชวงศ์พระองค์เดียวที่ดำรงพระยศสูงสุดเช่นนี้

การใช้คำนำพระนามเริ่มเปลี่ยนแปลงอีกครั้งหนึ่งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ที่ดำรงพระยศ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เปลี่ยนคำนำพระนามเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ และพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เปลี่ยนคำนำพระนามเป็น สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้า

ลำดับเกียรติยศ

ตามที่ทราบกันอยู่แล้วว่า เจ้านายของไทยมีเป็นจำนวนมาก และมีพระอิสริยยศแตกต่างกันไป ดังนั้นเมื่อจะเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงต้องวางระเบียบตำแหน่งลำดับการเข้าเฝ้าฯ ไว้ ทั้งนี้เพื่อความ เป็นระเบียบเรียบร้อย โดยเรียงตามคำนำพระนาม ราชสกุล และพระชนมายุ ดังต่อไปนี้

- ที่ ๑ พระบัณฑูรใหญ่ ตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลฝ่ายหน้า
- ที่ ๒ พระบัณฑูรน้อย ตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลฝ่ายหน้า
- ที่ ๓ พระบัญชา ตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขฝ่ายหลัง
- ที่ ๔ สมเด็จพระไอยกาเธอ เจ้าฟ้า
- ที่ ๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า
- ที่ ๖ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า
- ที่ ๗ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า
- ที่ ๘ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า
- ที่ ๙ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้า

แต่สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้านี้ ต้องเดินหลังพระราชโอรสพระราชธิดา ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ดำรงพระยศชั้นพระองค์เจ้า อีกชั้นหนึ่ง

อนึ่ง เมื่อครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ เคยมีพระบรมราชโองการเกี่ยวกับการจัดลำดับการเดินไว้เช่นกัน ในคราวพระราชพิธีทรงผนวชพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้งดำรงพระยศสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร และสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรณ์เรศ และสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมพระเทพสุดาวดี ไม่ทรงพอพระทัยที่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเสด็จนำหน้าสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ ซึ่งมีพระชนมายุมากกว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงมีพระราชโองการดำรัสว่า “ถึงธรรมเนียมเก่าไม่มี ก็ธรรมเนียมใหม่ที่ท่านทั้งหลายว่าดี ธรรมเนียมนั้นให้ยกเสียเถิดอย่าใช้...ให้จัดลำดับตามอายุเถิด ใครแก่ให้ไปหน้าใครอ่อนให้ไปหลัง หรือตามลำดับบรรพบุรุษที่นับตามบุตรพี่บุตรน้องนั้นเถิด...”^๑ แต่ครั้งนั้นสันนิษฐานว่า คงจะเป็นการจัดลำดับเฉพาะในรัชกาลที่ ๑ เท่านั้น

^๑ เรื่องการโสกันต์แต่ก่อน (พิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๑), หน้า ๑๕.

เรื่องลำดับการเดินนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในหนังสือเรื่อง
ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม ว่า

“...ที่ว่ามานี้เป็นการสมควรทุกที่ที่เคยเป็นธรรมเนียมอยู่ด้วยกันทุกคนว่าต้องเดินดังนี้ แต่บางที
เจ้าฟ้าที่ท่านอยู่ในลำดับชั้นเอกด้วยกัน ท่านยอมเดินหลังเจ้านายซึ่งท่านเป็นพี่ป้าน้าอาผู้ใหญ่
เพื่อจะให้เป็นการเคารพแลเป็นการอ่อนน้อมก็มี แต่ท่านผู้เดินหน้าไม่สู้จะเต็มใจ เมื่อเวลาถึงยศจริงๆ
ก็ต้องเป็นตามลำดับนี้ ที่ลดหย่อนให้กันนั้นเป็นแต่การภายนอกแต่ที่จะยอมให้ไขว้ชั้นกัน คือ
ชั้นเอกจะไปเดินหลังชั้นโท ชั้นตรีนั้นไม่ได้”

การพระศพ

เมื่อครั้งเจ้าฟ้าประสูตินั้น ถ้ามีข้าลูกหลวงกล่อมฉันใด หากสิ้นพระชนม์ก็ต้องมีนางร้องให้ด้วย ซึ่ง
ภายหลังยกเลิกไปในรัชกาลที่ ๖ อีกทั้งได้รับพระราชทานโกศตามชั้นลำดับพระยศ ประดิษฐานภายใต้แว่นฟ้า
มีน้ำสรงพระศพ แห่ และเครื่องยศสำหรับพระศพ ได้แก่ เครื่องสูงชุมสาย กลองชนะ จำปี้จ่ากลองแตรสังข์
สำหรับประโคมประจำ ครั้นจะพระราชทานเพลิง ต้องสร้างพระเมรุกลางเมืองเป็นการเฉพาะพระองค์ด้วย

เจ้าฟ้าวังหน้า

ในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ พระราชวงศ์ที่ดำรงพระยศเจ้าฟ้า เป็นพระยศที่ปรากฏเฉพาะวังหลวงเท่านั้น
แต่ก็มีพระองค์เจ้าวังหน้าบางพระองค์ได้รับสถาปนาเป็นเจ้าฟ้าอีกด้วย ในรัชกาลที่ ๑ คือ สมเด็จพระเจ้า
หลานเธอ เจ้าฟ้าพิบูลหอง กรมขุนศรีสุนทร พระองค์หนึ่ง และในรัชกาลที่ ๔ คือ พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ
เจ้าฟ้าอิศราพงศ์ อีกพระองค์หนึ่ง นับเป็นเจ้าฟ้าวังหน้าเพียง ๒ พระองค์เท่านั้นที่ปรากฏในกรุงรัตนโกสินทร์
เจ้าฟ้าชั้นนี้ หากทรงกรมแล้ว มีศักดิ์นา ๓๐๐๐๐ ถ้ายังไม่ทรงกรมศักดิ์นาเพียง ๑๕๐๐๐ เท่ากับพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านั่นเอง

เจ้าฟ้าในพระบรมราชวงศ์จักรี

ตั้งแต่ตั้งพระบรมราชวงศ์จักรีมาจนถึงปัจจุบัน มีจำนวนเจ้าฟ้าทั้งสิ้น ๗๗ พระองค์ ภายหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕
เป็นต้นมา การสถาปนาพระอิสริยยศเจ้านายเริ่มเปลี่ยนแปลงไป บางครั้งการแต่งตั้งเจ้ากรม ปลัดกรม และ
สมุหบาญชี รวมทั้งศักดิ์นาของเจ้านายไม่สู้แน่นอนนัก จำนวนเจ้าฟ้าก็ลดน้อยลง ทั้งนี้เพราะประสูติแต่พระ
อัครมเหสีเพียงพระองค์เดียว คือ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ปัจจุบันมีพระบรมวงศ์ชั้นเจ้าฟ้าอยู่เพียง
๔ พระองค์เท่านั้น

สรุปได้ว่า แต่ละรัชกาลมีพระบรมวงศ์ชั้นเจ้าฟ้า ประสูติหรือทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาให้
ดำรงพระอิสริยยศต่างๆ ดังนี้

รัชกาลที่ ๑ ดำรงพระอิสริยยศ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า ได้แก่ กรมพระเทพสุตาวัตติ กรมพระ
ศรีสุตารักษ์ รวม ๒ พระองค์

สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ น้องยาเธอ เจ้าฟ้า ได้แก่ สมเด็จพระเจ้ารามณรงค์ กรมพระราชวังบวรมหา
สุรสิงหนาท กรมหลวงจักรเจษฎา รวม ๓ พระองค์

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า เจ้าฟ้าหญิง ๓ พระองค์ เจ้าฟ้าชาย ๑ พระองค์ ที่พระนามไม่ปรากฏ เจ้าฟ้าฉิมใหญ่ กรมหลวงอิศรสุนทร กรมหลวงศรีสุนทรเทพ กรมหลวงเสนานุรักษ์ กรมหลวงเทพยวดี เจ้าฟ้า กุณฑลทิพยวดี รวม ๑๐ พระองค์

สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้า ได้แก่ กรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ กรมหลวงธิเบศรบดินทร กรมหลวง นรินทรรรณเรศ เจ้าฟ้าทองคำ กรมหลวงเทพหริรักษ์ เจ้าฟ้าฉิม เจ้าฟ้าชาย เจ้าฟ้าบุญรอด กรมหลวงพิทักษ์มนตรี กรมขุนอิศราอนุรักษ์ กรมขุนศรีสุนทร กรมขุนกระษัตราธิบดี เจ้าฟ้าชาย (ราชกุมาร) เจ้าฟ้าชายมงกุฎ เจ้าฟ้าชาย จุฑามณี รวม ๑๕ พระองค์

รัชกาลที่ ๒ ดำรงพระอิสริยยศ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า ได้แก่ เจ้าฟ้าอาภรณ์ เจ้าฟ้ากลาง สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง เจ้าฟ้าปิ๋ว รวม ๔ พระองค์

รัชกาลที่ ๔ ดำรงพระอิสริยยศ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า ได้แก่ เจ้าฟ้าโสมนัส กรมขุนพิณิต ประชานาถ เจ้าฟ้าจันทรมณฑล โสภณภควดี เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ รวม ๕ พระองค์

พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ เจ้าฟ้า ได้แก่ เจ้าฟ้าอิศราพงศ์ รวม ๑ พระองค์

รัชกาลที่ ๕ ดำรงพระอิสริยยศ พระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้า ได้แก่ เจ้าฟ้ากรรณิกาแก้ว กรมหลวงนริศรานุกัตติวงศ์ รวม ๒ พระองค์

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า ได้แก่ เจ้าฟ้าชาย กรมขุนพิจิตรเจษฎ์จันทร์ กรมขุนสวรรคโลกลักษณวดี กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ เจ้าฟ้ากรมฯ เพ็ชรรัตน์ เจ้าฟ้าพาหุรัตมณีมัย เจ้าฟ้าอิศริยาลงกรณ์ เจ้าฟ้า (ตกพระโลหิต) สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ เจ้าฟ้าวิจิตรจิระประภา กรมขุนนครสวรรค์วรพินิต เจ้าฟ้าตรีเพ็ชรอุทัยรัง เจ้าฟ้าสมมติวงศ์วโรทัย กรมหลวง พิษณุโลกประชานาถ กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ เจ้าฟ้านภาจรจรัสศรี เจ้าฟ้ามาลีเนนพดารา เจ้าฟ้าสิริราชกฤษณ์เจ้าฟ้านิภาณภดล เจ้าฟ้าหญิง เจ้าฟ้าศิริภรณ์โสภณ พิมลรัตนวดี กรมขุนนครราชสีมา กรมขุนสงขลานครินทร์ กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา เจ้าฟ้าหญิง รวม ๒๘ พระองค์

รัชกาลที่ ๖ ดำรงพระอิสริยยศ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า ได้แก่ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณวดี รวม ๑ พระองค์

รัชกาลที่ ๘ ดำรงพระอิสริยยศ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า ได้แก่ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา รวม ๑ พระองค์

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า ได้แก่ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช รวม ๑ พระองค์

รัชกาลที่ ๙ ดำรงพระอิสริยยศ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า ได้แก่ เจ้าฟ้าอุบลรัตนราชกัญญา สิริวัฒนาพรรณวดี สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพ รัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี รวม ๔ พระองค์

คำนำหน้าพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ “พระเจ้าวรวงศ์เธอ, พระวรวงศ์เธอ” *

เรื่องคำนำหน้าพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ “พระเจ้าวรวงศ์เธอ” และ “พระวรวงศ์เธอ” นั้น มีธรรมเนียมราชตระกูลใช้กันมาทั้งวังหน้าและวังหลวง ดังนี้

พระเจ้าวรวงศ์เธอ (นำหน้าพระนามโอรสธิดาวังหน้า)

๑. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบัญญัติให้ใช้สำหรับพระราชโอรสธิดาของ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) ทุกรัชกาล ปรากฏหลักฐานในประกาศรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๗๑ และ ๓๑๐ และจดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ (ทั้งในใบประกาศตั้งและในพระสุพรรณบัฏ) เช่น ตั้งกรมหมื่นบวรรังสีสุริยพันธุ์พระราชโอรสวังหน้ารัชกาลที่ ๒ ว่า

“...ให้สถาปนาพระเจ้าวรวงศ์เธอชั้นหนึ่ง พระองค์เจ้าฤกษ์ เป็นกรมหมื่นบวร
รังสีสุริยพันธุ์...”

หรือคราวตั้งกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ พระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในจารึก
พระสุพรรณบัฏว่า

“พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ายอดยิ่งยศฯ เป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนาม
ปรากฏ กรมหมื่นบวรวิไชยชาญ...”

๒. ในรัชกาลที่ ๔ คำนำหน้าพระนามพระราชโอรสธิดาของวังหน้า นอกจากจะใช้ “พระเจ้าวรวงศ์เธอ”
ดังกล่าวแล้ว ยังทรงใช้ “พระเจ้าบวรวงศ์เธอ” และ “พระวรวงศ์เธอ” อีกด้วย เช่น

พระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกระษัตริย์ศรีศักดิ์เดช

พระวรวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอิศราพงศ์

๓. ตอนต้นรัชกาลที่ ๕ คำนำหน้าพระนามพระราชโอรสธิดาของวังหน้า คงใช้เช่นเดียวกับในรัชกาล
ที่ ๔ คือ มีใช้ทั้ง พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระเจ้าบวรวงศ์เธอ พระบวรวงศ์เธอ และพระวรวงศ์เธอ

๔. เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง “ธรรมเนียมราชตระกูล
ในกรุงสยาม” ใน พ.ศ. ๒๔๒๑ ได้ทรงจัดระเบียบคำนำหน้าพระนามพระราชโอรสธิดาของวังหน้าขึ้นใหม่
โดยให้ใช้

“พระเจ้าวรวงศ์เธอ” สำหรับพระราชโอรสธิดาของวังหน้ารัชกาลที่ ๑ ถึง ๔

“พระเจ้าบวรวงศ์เธอ” สำหรับพระราชโอรสธิดาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และ
พระโอรสธิดากรมพระราชวังบวรวิไชยชาญที่มีพระชนมายุอ่อนกว่า
รัชกาลที่ ๕

* พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี เรียบเรียง

๕. ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๓๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงออกพระราชบัญญัติตำแหน่ง
ศักดิ์นาพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นใหม่ คำนำหน้าพระนามพระราชโอรสธิดาของวังหน้า ให้ใช้

“พระเจ้าบรมวงศ์เธอ” สำหรับพระราชโอรสธิดาวังหน้ารัชกาลที่ ๑-๔

“พระบรมวงศ์เธอ” สำหรับพระโอรสธิดาวังหน้ารัชกาลที่ ๕ (ไม่มีคำว่า “เจ้า”)

๖. ปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ ถึงตอนต้นรัชกาลที่ ๖ ใน พ.ศ. ๒๔๕๔ มีพระบรมราชโองการให้ประกาศ
คำนำพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ ว่า พระนามราชโอรสธิดาวังหน้ารัชกาลที่ ๑-๔ และวังหน้ารัชกาลที่ ๕
ให้เปลี่ยนใช้ใหม่ว่า

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เป็น พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ (เดิมเคยใช้สำหรับคำนำหน้าพระนาม
พระราชโอรสธิดาในรัชกาลที่ ๓ โดยเฉพาะ)

พระบรมวงศ์เธอ เป็น พระราชวรวงศ์เธอ

ดังนั้น นับแต่ พ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นต้นไป คำว่า “พระเจ้าวรวงศ์เธอ” และ “พระบรมวงศ์เธอ” จึงมิได้
ใช้สำหรับเจ้านายวังหน้าอีกต่อไป แต่ได้นำมาใช้สำหรับเจ้านายวังหลวงสืบมา

พระเจ้าวรวงศ์เธอ (นำหน้าพระนามพระราชนัดดาวังหลวง)

๑. พ.ศ. ๒๔๔๓ รัชกาลที่ ๕ มีพระบรมราชโองการประกาศลงวันที่ ๑๒ เมษายน รัตนโกสินทรศก
๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๓) ว่า

“...พระบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า ซึ่งเป็นพระโอรสธิดาในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
ทั้งสองพระองค์ (ในที่นี้หมายถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์ และสมเด็จพระ
เจ้าฟ้าฯ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช) ...สมควรจะมีพระยศสูงกว่าพระบรมวงศ์เธอสามัญ
จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้คำนำพระนามว่า **พระเจ้าวรวงศ์เธอ...**”

นับเป็นครั้งแรกที่นำมาใช้กับเจ้านายวังหลวง และได้ใช้กันต่อมาในรัชกาลหลังอีกหลายพระองค์
จนถึงปัจจุบัน

๒. นอกจากนี้ ยังมีเจ้านายชั้นนัดดา ปนัดดา ฯลฯ บางพระองค์ที่โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนขึ้นเป็นพระเจ้า
วรวงศ์เธอ เป็นพิเศษ เช่น

ทรงได้รับสถาปนาในรัชกาลที่ ๖

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลักษมีลาวัณ

ทรงได้รับสถาปนาในรัชกาลที่ ๗

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาภาภรณ์

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราธิบดี

ทรงได้รับสถาปนาในรัชกาลที่ ๘

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา
พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร

ทรงได้รับสถาปนาในรัชกาลปัจจุบัน

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ
พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต
พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลีฯ

พระวรวงศ์เธอ

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบัญญัติขึ้นใช้สำหรับพระราชโอรสธิดาของวังหน้า

๑. ในรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๐ ได้เปลี่ยนมาเป็นคำนำพระนามสำหรับพระราชนัดดาวังหลวง

๑) พระองค์เจ้าตั้ง คือหม่อมเจ้าหลานเธอของพระเจ้าแผ่นดิน (พระอัยกา) แต่ล่วงรัชกาลไปแล้ว และได้เลื่อนอิสริยยศขึ้นเป็นพระองค์เจ้า

๒) พระองค์เจ้า ที่พระมารดาเป็นพระองค์เจ้า

ซึ่งแต่เดิมหม่อมเจ้าหลานเธอที่เลื่อนเป็นพระองค์เจ้าโดยกรณีนี้ใช้คำนำหน้าพระนามว่า “พระวงศ์เธอ” เหมือนกันกับพระองค์เจ้าตั้งสายวังหน้า วังหลัง สายพระสัมพันธวงศ์ และสายกรมหลวงนรินทรเทวี

๒. เมื่อโปรดเกล้าฯ ให้ “พระวรวงศ์เธอ” แยกมาใช้เป็นคำนำหน้าพระนามสำหรับวังหลวงโดยเฉพาะใน พ.ศ. ๒๔๓๐ แล้ว พระองค์เจ้าตั้งในสายอื่น ๆ ก็ยังคงใช้ “พระวงศ์เธอ” ต่อไปเช่นเดิมไม่มีการเปลี่ยนแปลง

๓. ครั้นในรัชกาลที่ ๗ พ.ศ. ๒๔๗๐ มีพระบรมราชโองการ ประกาศให้

“...ยกหม่อมเจ้า อันเป็นพระโอรสธิดาในสมเด็จพระเจ้าฟ้าซึ่งพระชนนีทรงศักดิ์ชั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์ สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุขเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนสงขลานครินทร์ และสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราไชย ซึ่งมารดามีได้เป็นเจ้า ขึ้นดำรงพระยศเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า...”

สรุป

คำนำหน้าพระนาม “พระเจ้าวรวงศ์เธอ” และ “พระวรวงศ์เธอ” ใช้สำหรับราชโอรสธิดาวังหน้ามาตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๐ ในรัชกาลที่ ๕ จากนั้นได้เปลี่ยนมาเป็นคำนำหน้าพระนามสำหรับเจ้านายในวังหลวงจนถึงปัจจุบัน

โคลงพระนามพระราชโอรสและพระราชธิดา
ในรัชกาลที่ ๔
พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕

โอรสบรมนารถเจ้า
ปรเมนทรนเรนทรสุรย์
ขัตติยราชวรังกูร
ไว้เพื่อประโยชน์เกื้อ
นามสุรียนารถหน่อไต้
พระปิ่นภูธราดล
เอารสสุรโคกน
เจ้าร่วมปิตุราชทั้ง
นำวงศ์^(๑) องค์กรใหญ่ตัน
กรมหมื่นมเหศวร
สุประดิษฐ์^(๒) วิสิษฐควร
กรมวิษณุนารถไต้
ที่สามศุภลักษณ์ล้ำ
นามยิ่งเยาวลักษณ์^(๓)
อีกทักษิณาวี^(๔) กุมา
สุดสิ้นพระชนม์สิ้น
สมเด็จพระเจ้าฟ้าราช
โสมนัส^(๕) นามปรากฏ
สุดสิ้นพระชนม์ปลด
อีกทักษิณชา^(๖) พร้อง

จอมประยูร
สืบเชื้อ
เก็บรวบ รวมแฮ
แกผู้เพียรจำ
ปฏิสนธิ์
แต่งตั้ง
เจริญยิ่ง ยศแฮ
เผ่าเชื้อชายหญิง
จำนวน หนึ่งแฮ
ศักดิ์ได้
ยศยิ่ง
ธิดาตั้งนามกร
ธิดา ท่านนา
เรศนั้น
ราที่ สีแฮ
แต่เบื่องยังเยาว์
เอารส
เกียรติก้อง
แต่ประ สุตีแฮ
เพรียกรู้เรียงนาม

(๑) พระองค์เจ้าชายนภวงศ์ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส

(๒) พระองค์เจ้าชายสุประดิษฐ์ กรมหมื่นวิษณุนาถนิกษัตร

(๓) พระองค์เจ้าหญิงยิ่งเยาวลักษณ์

(๔) พระองค์เจ้าชายทักษิณาวี

(๕) สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายโสมนัส

(๖) พระองค์เจ้าหญิงทักษิณชา

ที่เจ็ดที่แปดนั้น
หนึ่งโสมาวดี^(๗)
หญิง^(๘) ยังไปได้มี
เพราะสูติवारเช้า
สมเด็จพระเจ้าฟ้าลูก
นามจุฬาลงกรณ์^(๙)
กรมขุนมิ่งมหาราช
พินิจประชานารถเจ้า
พระองค์หญิงที่สิบนั้น
อีกพัฒนาบุตร
ชายเสวตรวรลาภ^(๑๑) มี
สิ้นพระชนม์แต่น้อย
ปีชานฉอกนั้น
ประภัสสร^(๑๒) แสดงนาม
อีกภักตรพิมล^(๑๓) ตาม
เยาวยอดมัญญา^(๑๔) ชี
ชายแดง^(๑๕) ประสูติแล้ว
สมเด็จพระจันทรมณฑล^(๑๖)
เจ้าฟ้าบุตรยล
สิ้นพระชนม์แต่ได้

บุตรี ท่านนา
เลิศล้ำ
นามอีก องค์นา
สุดที่นัชนษา
ภูธร
ที่แก้ว
สรรเสก ใ้หน้า
แผ่นหล้าประทานพร
นามศรี^(๑๐)
ต่อสร้อย
ที่สิบ เอ็ดเฮย
บั้งยืนนาน
หญิงสาม เล่านา
หนึ่งนี้
ลำดับ
เชิดอ้างออกแถลง
เสียชนม์
ลูกไท้
แต่เอก องค์แฮ
ครบแก้วพรรษา

(๗) พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดี กรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐ์

(๘) ไม่มีพระนาม

(๙) สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจุฬาลงกรณ์ฯ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)

(๑๐) พระองค์เจ้าหญิงศรีพัฒนา

(๑๑) พระองค์เจ้าชายเสวตรวรลาภ

(๑๒) พระองค์เจ้าหญิงประภัสสร

(๑๓) พระองค์เจ้าหญิงพัทธพิมลพรรณ

(๑๔) พระองค์เจ้าหญิงมัญญาภาธร

(๑๕) พระองค์เจ้าชายแดง

(๑๖) สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงจันทรมณฑล กรมหลวงวิสุทธิกระษัตริย์

กฤตา^(๑๗) เต็มต่อท้าย

เฉลิมลักษณะเลิศ^(๑๘) กุมาร

ศรีนาคสาวาสดี^(๑๙) ขาน

คัตถนางค์ยุค^(๒๐) รู้

เอกองค์นามออกอ้าง

หนึ่งปมีสมยา^(๒๑)

ชายสุขสวัสดิ์^(๒๒) สภา

ทั้งทวิถวัลยลาม^(๒๓) ด้วย

ทองกองก้อนใหญ่^(๒๔) นี้

เกาะสัปตศกหมาย

สิบเอ็ดรวมหญิงชาย

ล้วนแต่ปีเดียวสล้าง

เกษมสันต์โสภาค^(๒๕) เชื้อ

ที่ยี่สิบหกบัญชี

กมลาคณเลอสร^(๒๖)

สองกุมารเลิศล้วน

สมเด็จพระเจ้าฟ้าที่

จาตุรนต์รัศมี^(๒๗)

ที่ยี่สิบเก้าศรี

องค์อุณากรรม^(๒๘) พรั่ง

ภินินหาร

หนึ่งผู้

นามธิดาแฮ

สฤชติไว้โดยประสงค์

กรรณิกา แก้ว^(๒๙) เฮย

ชีพม้วย

พราชา บุตรแฮ

ตั้งน้อมสนอง

เปนปลาย ปี่แฮ

มากอ้าง

ตลอดรอบ ปี่นา

สลับน้อศรรย์

ระพิพันธุ์

จบถ้วน

เสนอแนะ นามแฮ

ประสูติต้นปีมะโรง

สี่มี นามเฮย

เกียรติก้อง

สุริยราช วงศ์แฮ

เพราะด้วยแกลงหาญ

(๑๗) พระองค์เจ้าชายกฤดาภินินหาร กรมพระนเรศวรฤทธิ์

(๑๘) พระองค์เจ้าชายเฉลิมลักษณะเลิศ

(๑๙) พระองค์เจ้าหญิงศรีนาคสาวาสดี

(๒๐) พระองค์เจ้าชายคัตถนางค์ยุค กรมหลวงพิชิตปรีชากร

(๒๑) พระองค์เจ้าหญิงกรรณิกาแก้ว (เจ้าฟ้า กรมขุนชัตติยภักยา)

(๒๒) ไม่มีพระนาม

(๒๓) พระองค์เจ้าชายสุขสวัสดิ์ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช

(๒๔) พระองค์เจ้าทวิถวัลยลาม กรมหมื่นภูเรศธำรงค์ศักดิ์

(๒๕) พระองค์เจ้าชายทองกองก้อนใหญ่ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม

(๒๖) พระองค์เจ้าชายเกษมสันต์โสภาคย์ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์

(๒๗) พระองค์เจ้าชายกมลาคณเลอสร กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร

(๒๘) สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์

(๒๙) พระองค์เจ้าชายอุณากรรมอนันตนาครไชย

เกษมศรีศุภโยค^(๓๐) ถ้วน
หญิงหนึ่ง^(๓๑) นามบ่ชัด
สิ้นพระชนม์แต่ในสัด
หญิงหนึ่งเสมอสมัย^(๓๒) ได้
หนึ่งองค์กุมารศเชื้อ
ศรีสิทธิธงชัย^(๓๓)
ทองแถมถวัลย์^(๓๔) ไอ
อีกอนงค์นพคุณ^(๓๕) อ้า
กนการรณ^(๓๖) วรรณาทัง
สมโภชกุมารยล
อรุณวดี^(๓๘) วิมล
วาณิรัตน์กัญญา^(๓๙) รู้
มณฑานพรัตน์^(๔๐) สิ้น
กาพยกนกรัตน^(๔๑) ยง
เทวัญอุไทยวงศ์^(๔๒)
ราชบุตรพระเจ้าหล้า
อรไทยเทพสร้อย^(๔๓)
หญิงหนึ่ง^(๔๔) นามบ่ปรา
สุดสิ้นพระชนมา
จึงบมีนามให้

ไตรทศ องค์เอย
เชิดไว้
वारหย่อน อยู่แฮ
สืบสร้อยพรรษา
ภูวไนย
แซมซ่า
สุริยราช วงศ์แฮ
เอี่ยมอั้งอัปสร
ชุมพล^(๓๗)
ยิ่งผู้
ภักตรม่อง ผีวนา
เชิดอั้งนามกร
ชนม์ปลง
ฤทธิกล้า
เซลงอ๊ก ชรแฮ
เดชล้ำณไชย
กัญญา แลฤ
กฏไว้
ยุย่อม เยาว์แฮ
เรียกรู้สืบมา

(๓๐) พระองค์เจ้าชายเกษมศรีศุภโยค กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวดี

(๓๑) พระองค์เจ้าหญิง “เซียว”

(๓๒) พระองค์เจ้าหญิงเสมอสมัยพรรษา

(๓๓) พระองค์เจ้าชายศรีสิทธิธงไชย กรมขุนสิริธัชสังกาศ

(๓๔) พระองค์เจ้าชายทองแถมถวัลยวงศ์ กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ

(๓๕) พระองค์หญิงอนงค์นพคุณ

(๓๖) พระองค์เจ้าหญิงกนการรณเลขา

(๓๗) พระองค์เจ้าชายชุมพลสมโภช กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์

(๓๘) พระองค์เจ้าหญิงอรุณวดี

(๓๙) พระองค์เจ้าหญิงวาณิรัตน์กัญญา

(๔๐) พระองค์เจ้าหญิงมณฑานพรัตน์

(๔๑) พระองค์เจ้าชายกาพยกนกรัตน

(๔๒) พระองค์เจ้าชายเทวัญอุทัยวงศ์ (สมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการ)

(๔๓) พระองค์เจ้าหญิงอรไทยเทพกัญญา

(๔๔) ไม่มีพระนาม

สมเด็จพระเจ้าฟ้าที่
ภาณุรังษี^(๔๕) วรวง
บุษบงเบิกบาน^(๔๖) นาง
มनुชยนาถ^(๔๗) น้อมหนุ่มหน้า
    สวัสดิประวัติ^(๔๘) เรื่อง
องค์หนึ่งสุนันทา^(๕๐)
อีกจันทร์ทัดจุธา
สุขุมาล^(๕๑) มีสร้อย
    นาริรัตน์^(๕๓) ราชไท่
หญิงหนึ่ง^(๕๔) นามปปรา
ไชยานุชิต^(๕๕) सा
บัญชาเบญจมา^(๕๖) แม่
    อีกองค์หนึ่งนั้น
ดิศวรกุมาร^(๕๘) พันธุ์
นงคราญอุดม^(๕๙) วรรณ
องค์ศรีเสาวภาค^(๖๐) เนื้อ

เบญจรงค์
กูรเกล้า
อรอับ ศรีเอย
อีกทั้งชายเจริญ^(๔๘)
วิทยา
แน่น้อย
ธาร^(๕๑) ต่อ กันเฮย
อีกไซ้มารศรี
ธิดา ท่านนา
กฏแท้
มารถรุ่ง เรื่องแฮ
ท่อนห้าโดยจง
วรวรรณ^(๕๓)
เผ่าเชื้อ
โฉมเฉิด
หน่อไ้ธิบดินทร์

-
- (๔๕) สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
(๔๖) พระองค์เจ้าหญิงบุษบงเบิกบาน
(๔๗) พระองค์เจ้าชายมनुชยนาถมานพ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส)
(๔๘) พระองค์เจ้าชายเจริญรุ่งราชี
(๔๙) พระองค์เจ้าชายสวัสดิประวัติ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
(๕๐) พระองค์เจ้าหญิงสุนันทากุมารีรัตน์ (สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี)
(๕๑) พระองค์เจ้าชายจันทร์ทัดจุธาธาร กรมหมื่นวิจิตรวรรณปรีชา
(๕๒) พระองค์เจ้าหญิงสุขุมาลมารศรี (สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุขุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี)
(๕๓) พระองค์เจ้าหญิงนาริรัตนา
(๕๔) ไม่มีพระนาม
(๕๕) พระองค์เจ้าชายไชยานุชิต กรมหมื่นพงศาติศรมหิป
(๕๖) พระองค์เจ้าหญิงบัญชาเบญจมา
(๕๗) พระองค์เจ้าชายวรวรรณากร กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์
(๕๘) พระองค์เจ้าชายดิศวรกุมาร (สมเด็จพระฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ)
(๕๙) พระองค์เจ้าหญิงนงคราญอุดมดี
(๖๐) พระองค์เจ้าชายศรีเสาวภาค

พระองค์หญิงสว่าง ^(๖๑) สร้อย	วัฒนา หนึ่งเฮย
โสณบัณฑิต ^(๖๒) ปรา	กัญแท้
จิตรเจริญ ^(๖๓) รสวรา	ดิเรกราช วงศ์แฮ
องค์หนึ่งวัฒนา ^(๖๔) แล้	เลิศล้ำสำอาง
หนึ่งนางกฤษณแก้ว	กัญจนา กร ^(๖๕) เอย
อีกบุษปณณา ^(๖๖)	เลิศเลื่อง
วิไลลักษณ์เสาวภา ^(๖๗)	ภักตรผ่อง ศรีแฮ
แนวนับไข ^(๖๘) เรือง	ศิริพ่างจันทรา
นภาพร ^(๖๙) ภูวนารถเนื้อ	หน่อไท
ดำรงฤทธิ ^(๗๐) ครรไล	ล่องแล้ว
ประสานสุทศศรีใส ^(๗๑)	สนองเสนาะ นามนา
หญิงประพาฬศรี ^(๗๒) ผิ้ว	ผ่องเพียงเพ็ญบุรณ
จรรยาฤทธิเดช ^(๗๓) ม้วย	ชีพชนม์
เสาวภาคพรรณ ^(๗๔) พิมล	เข้มช้อย
ประดิษฐา ^(๗๕) สวัสดิโสภณ ^(๗๖)	พูนเพิ่ม
หนึ่งอีกไชยันต์ ^(๗๗) น้อย	นุชท้ายกุมาร

- (๖๑) พระองค์เจ้าหญิงสว่างวัฒนา (สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า)
- (๖๒) พระองค์เจ้าชายโสณบัณฑิต กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา
- (๖๓) พระองค์เจ้าชายจิตรเจริญ (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์)
- (๖๔) พระองค์เจ้าชายวัฒนานวงศ์ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์
- (๖๕) พระองค์เจ้าหญิงกาญจนากร
- (๖๖) พระองค์เจ้าหญิงบุษบันบัวผัน
- (๖๗) พระองค์เจ้าหญิงเสาวภาผ่องศรี (สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พันปีหลวง)
- (๖๘) พระองค์เจ้าหญิงไขเขตวง
- (๖๙) พระองค์เจ้าหญิงนภาพรประภา กรมหลวงทิพยรัตน์กิริฎกุลินี
- (๗๐) พระองค์เจ้าชายดำรงฤทธิ
- (๗๑) พระองค์เจ้าหญิงประสานศรีใส
- (๗๒) พระองค์เจ้าหญิงประพาฬศรี
- (๗๓) พระองค์เจ้าชายจรรยาฤทธิเดช
- (๗๔) พระองค์เจ้าหญิงเสาวภาคย์พรรณ
- (๗๕) พระองค์เจ้าหญิงประดิษฐาสารี
- (๗๖) พระองค์เจ้าชายสวัสดิโสภณ (สมเด็จพระกรมพระสวัสดิวัตน์วิศิษฏ์)
- (๗๗) พระองค์เจ้าชายไชยันตมงคล กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย

สร้อยสอางค์^(๗๘) องค์หนึ่งนั้น
 องค์หนึ่งประไพศรี^(๗๙)
 หึง^(๘๐) ยังบ่อได้มี
 พุทธรประดิษฐา^(๘๑) ราง
 พระองค์หึง^(๘๒) ประสูติสิ้น
 อีกหนึ่ง^(๘๓) บเปนตน
 หึงเยาวเจริญกรรมล^(๘๔)
 เป็นที่สุดสุดท้าย
 รวมชายสามสิบเก้า
 หึงสี่สิบสามอนงค์
 ตกเสียอีกสองคง
 รวมแปดสิบสี่ * ทั้ง
 โคลงริทำหน้อยนี้
 จักแจกกันตามใน
 เปนที่ระลึกไป
 ไต่บควรขัดข้อง
 สมบูรณ์ฉบับนี้
 เชิดอ้างนามกร
 ดำเนินกลอนกล่าวอ้าง
 ขาดถ้วนทุกองค์

กุมารี
 สอาดอ้าง
 นามอีก องค์นา
 ซีม้วยชนม์ปลง
 พระชนม์
 ตกฝ่าย
 สุขสวัสดิ์
 สุตสิ้นเสวยสวรรค
 พระองค์
 บ่ปลั่ง
 นับควบ กันแฮ
 เสร็จถ้วนชายหึง
 หวังใจ
 ฟั่นอง
 นานเนิน
 โทษข้าขอภัย
 ตามอุปสบทชี
 แลนา
 โดยลำดับบค่าง
 แลนา

ขอแจ้งความตามจำนง แต่องค์วรเชษฐชนิษฐ จงทราบจิตต์ทั่วกัน ด้วยตัวฉันเรียงเรียบ ระเบียบ
 นามเธอทั้งหลาย บรรยายเป็นคำโคลง หวังซึกโยงจิตต์ให้จำ ลำดับเราฟั่นอง เมื่อพะพริ้งการงาน ยามต้องการ
 ประกอบกิจ บพักคิดค้นสมุด นานเนินหยุดเสียเวลา แต่สมยาแต่งไว้ บางแห่งได้ตลอดนาม บางแห่งความขัดข้อง
 ต้องตัดต้นทอนปลาย บางแห่งขยายเติมต่อ บางแห่งย่ออักษร พอจุกลอน จุบท ถ้วนกำหนดทุกองค์ แล้วผจง
 เรียงพิมพ์เก็บ เย็บเปนเล่มสมุดไว้ หวังใสในเป่าเสื่อ เพื่อลงในหีบสลา ดิดกายาไปไกล โดยเหตุทัยประสงค
 ขอทุกองค์จงรับ สมุดฉบับนี้ไว้ เปนที่ระลึกให้ อยู่ช้อย่าสูญ เทอญนา

(๗๘) พระองค์เจ้าหึงพงสร้อยสอางค์

(๗๙) พระองค์เจ้าหึงประไพศรีสอาด

(๘๐) ยังไม่มีพระนาม

(๘๑) พระองค์เจ้าหึงพุทธรประดิษฐา

(๘๒) ยังไม่มีพระนาม

(๘๓) ไม่ทันประสูติ

(๘๔) พระองค์เจ้าหึงเจริญกรรมลสุขสวัสดิ์

* ในราชสกุลวงศ์ ลำดับไว้เพียง ๘๒ พระองค์ เพราะมิได้นับที่ตกเสียสอง

รายนามราชสกุลวงศ์

เลขที่	นามราชสกุล ^๑	ต้นราชสกุล	หน้า
ก.			
๑	กปิธดา ณ อยุธยา	กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์	๓๓
๒	กมลასน์ ณ อยุธยา	กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร	๕๙
๓	กฤดากร ณ อยุธยา	กรมพระนเรศ ^๒ วรฤทธิ์	๕๖
๔	กล้วยไม้ ณ อยุธยา	กรมหมื่นสุนทรธิปไตย	๒๒
๕	กัลยาณะวงศ์ ณ อยุธยา	กรมหมื่นกวีพจน ^๓ สุปรีชา	๑๔๐
๖	กาญจนะวิชัย ณ อยุธยา	กรมหมื่นชาญชัย ^๔ บวรยศ	๑๓๙
๗	กำภู ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายกำภู	๑๒๔
๘	กิตติยากร ณ อยุธยา	กรมพระจันทบุรיןฤนถนถ	๘๓
๙	กฤษณ ณ อยุธยา	กรมพระพิทักษ์ ^๕ เทเวศร์	๒๕
๑๐	กุสุมา ณ อยุธยา	กรมหมื่นเสพสุนทร	๒๓
๑๑	เกษมศรี ณ อยุธยา	กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ	๖๐
๑๒	เกษมสันต์ ณ อยุธยา	กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์	๕๙
๑๓	เกสรา ^๖ ณ อยุธยา	กรมหมื่นอานุกาพิศาลศักดิ์	๑๒๔
๑๔	โกเมน ณ อยุธยา	กรมหมื่นเชษฐาธิเบนทร์	๓๙
ค.			
๑๕	คเนจร ณ อยุธยา	กรมหมื่นอมเรนทรบดินทร์	๔๐
๑๖	คัคณางค์ ณ อยุธยา	กรมหลวงพิชิตปรีชากร	๕๖
ง.			
๑๗	งอนรถ ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายงอนรถ	๔๐
จ.			
๑๘	จรูญโรจน์ ณ อยุธยา	กรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ	๑๓๖
๑๙	จักรพงษ์ ณ อยุธยา	สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ	๙๒
๒๐	จักรพันธุ์ ณ อยุธยา	สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงษ์	๖๐

^๑ นามราชสกุลนี้ พิมพ์สะกดการันต์ตามหนังสือลำดับราชสกุล ที่กระทรวงวังจัดพิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ. ๒๔๗๒

^๒ ในหน้า ๕๕ เขียนว่า นเรศร

^๓ ในหน้า ๑๓๙ เขียนว่า พจน

^๔ ในหน้า ๑๓๙ เขียนว่า ไชย

^๕ ในหน้า ๒๕ เขียนว่า ทักษ

^๖ ในหน้า ๑๒๔ เขียนว่า เกสรา

เลขที่	นามราชสกุล	ต้นราชสกุล	หน้า
๒๑	จันทร์ทัด ณ อยุธยา	กรมหมื่นวิจิตรวรรณปรีชา	๖๘
๒๒	จิตรพงศ์ ณ อยุธยา	สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	๗๔
๒๓	จิระประวัติ ณ อยุธยา	กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช	๘๕
๒๔	จุฑาธัช ณ อยุธยา	สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย	๑๐๒
๒๕	เกษงาญกูร ณ อยุธยา	สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้า กรมหลวงจักรเจษฎา	๔
ฉ.			
๒๖	ฉัตรกุล ณ อยุธยา	กรมหมื่นสุรินทรรักษ์	๑๗
๒๗	ฉัตรชัย ณ อยุธยา	กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน	๙๑
ช.			
๒๘	ชมพูนุท ณ อยุธยา	กรมขุนเจริญผลพูลสวัสดิ์ ^๑	๔๙
๒๙	ชยางกูร ณ อยุธยา	กรมหมื่นพงษา ^๒ ดิศรมหิป	๖๙
๓๐	ชุมพล ณ อยุธยา	กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์	๖๓
๓๑	ชุมสาย ณ อยุธยา	กรมขุนราชสีหวิกรม	๔๒
๓๒	ชุมแสง ณ อยุธยา	กรมหลวงสรรพศิลป์ปรีชา	๒๙
๓๓	ไชยันต์ ^๓ ณ อยุธยา	กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย	๗๘
๓๔	ดวงจักร ณ อยุธยา	กรมหมื่นณรงค์ ^๔ หริรักษ์	๑๘
๓๕	ดารากร ณ อยุธยา	กรมหมื่นศรีสุเทพ	๑๘
๓๖	ดิศกุล ณ อยุธยา	สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ	๗๑
๓๗	เดชาติวงศ์ ณ อยุธยา	สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาเดชาติศร	๒๓
ต.			
๓๘	โตษะณีย์ ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายโตสินี	๑๓๓
ท.			
๓๙	ทวีวงศ์ ณ อยุธยา	กรมหมื่นภูธเรศธำรงค์ศักดิ์	๕๘
๔๐	ทองแถม ณ อยุธยา	กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ	๖๑
๔๑	ทองใหญ่ ณ อยุธยา	กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม	๕๘
๔๒	ทัพพะกุล ณ อยุธยา	กรมหมื่นจิตรภักดี	๑๔
๔๓	ทินกร ณ อยุธยา	กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์	๒๗
๔๔	เทพหัสดิน ณ อยุธยา	พระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้า กรมหลวงเทพหริรักษ์	๖
๔๕	เทวกุล ณ อยุธยา	สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ	๖๕

^๑ ในหน้า ๔๘ เขียนว่า สวัสดิ

^๒ ในหน้า ๖๙ เขียนว่า ศา

^๓ ในหน้า ๗๘ เขียนว่า ไชยันต์

^๔ ในหน้า ๑๘ เขียนว่า ณรงค์

เลขที่	นามราชสกุล	ต้นราชสกุล	หน้า
น.			
๔๖	นพวงษ์ ^๑ ณ อยู่ธยา	กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส ^๒	๕๐
๔๗	นรินทรกุล ณ อยู่ธยา	กรมหลวงนรินทรเทวี	๔
๔๘	นรินทรางกูร ณ อยู่ธยา	เจ้าฟ้า กรมหลวงนรินทรธรรมาเรศ	๕
๔๙	นวิรัตน์ ณ อยู่ธยา	กรมหมื่นสกลิต ^๓ จ้างรังสวัสดี	๑๓๐
๕๐	นันทวัน ณ อยู่ธยา	พระองค์เจ้าชายนันทวัน	๑๓๓
๕๑	นันทศักดิ์ ณ อยู่ธยา	พระองค์เจ้าชายเรีงคนอง	๑๒๖
๕๒	นิยมีศร ^๔ ณ อยู่ธยา	พระองค์เจ้าชายเนียม	๒๖
๕๓	นิลรัตน์ ณ อยู่ธยา	กรมหมื่นอลงกฎ ^๕ กิจปรีชา	๓๒
๕๔	นীরสิงห์ ^๖ ณ อยู่ธยา	พระองค์เจ้าชายเณร	๑๑๕
บ.			
๕๕	บรพยงกะเสนา ณ อยู่ธยา	กรมขุนธนิเบศร์บวร	๑๑๖
๕๖	บริพัตร ณ อยู่ธยา	สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต	๙๐
ป.			
๕๗	ประวิตร ณ อยู่ธยา	กรมหลวงปราจิณกิติบดี	๘๔
๕๘	ปราโมช ณ อยู่ธยา	กรมขุนวรจักรธรานุภาพ	๓๔
๕๙	ปัทมสิงห์ ^๗ ณ อยู่ธยา	พระองค์เจ้าชายบัว	๑๑๔
๖๐	पालกะวงศ์ ณ อยู่ธยา	กรมหมื่นนราเทเวศร์	๑๔๕
๖๑	เปียกร ณ อยู่ธยา	พระองค์เจ้าชายเปียก	๔๓
พ.			
๖๒	พนมวัน ณ อยู่ธยา	กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์	๒๔
๖๓	พยัคฆเสนา ณ อยู่ธยา	พระองค์เจ้าชายเสือ	๑๑๙
๖๔	พรหมเมศ ณ อยู่ธยา	พระองค์เจ้าชายพรหมเมศ	๑๓๕
พิ่งบุญ ณ อยู่ธยา		กรมหลวงรักษัธรรมาเรศ	๑๘
๖๖	เพ็ญพัฒน์ ณ อยู่ธยา	กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม	๙๑
๖๗	ไพฑูรย์ ณ อยู่ธยา	กรมหมื่นสนิทนเรนทร	๒๗

^๑ ในหน้า ๕๐ เขียนว่า วงศ์

^๒ ในหน้า ๕๐ เขียนว่า วิลาส

^๓ ในหน้า ๑๓๐ เขียนว่า สกลิตย์

^๔ ในหน้า ๒๖ เขียนว่า นิยมิศร

^๕ ในหน้า ๓๒ เขียนว่า อลงกฎ

^๖ ในหน้า ๑๑๕ เขียนว่า นีรสิงห์

^๗ ในหน้า ๑๑๔ เขียนว่า ปัทมสิงห์

เลขที่	นามราชสกุล	ต้นราชสกุล	หน้า
ภ.			
๖๘	ภาณุพันธุ์ ณ อยุธยา	สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช	๖๖
๖๙	ภาณุมาศ ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายภาณุมาศ	๑๓๐
๗๐	ภุมรินทร์ ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายภุมริน	๑๑๘
ม.			
๗๑	มนตรีกุล ณ อยุธยา	สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้า กรมหลวงพิทักษมนตรี	๗
๗๒	มรกฎ ^{๑)} ณ อยุธยา	กรมขุนสกลิตสถาพร	๓๑
๗๓	มหากุล ณ อยุธยา	กรมหลวงมทิสวรินทรามเรศ ^{๒)}	๒๘
๗๔	มहितล ณ อยุธยา	สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงสงขลานครินทร์	๑๐๒
๗๕	มาลากุล ณ อยุธยา	สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาบำราบปรปักษ์	๓๕
ย.			
๗๖	ยุคนธรานนท์ ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายยุคนธร	๑๓๑
๗๗	ยุคนธร ณ อยุธยา	กรมหมื่นอนันตการฤทธิ	๑๒๑
๗๘	ยุคล ณ อยุธยา	สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์	๙๓
ร.			
๗๙	รพีพัฒน์ ณ อยุธยา	กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์	๘๔
๘๐	รองทรง ณ อยุธยา	กรมหมื่นสิทธิสุขุมการ	๑๒๒
๘๑	รังสิต ณ อยุธยา	สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาชัยนาทนเรนทร	๙๗
๘๒	รังสิเสนา ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายไย	๑๑๙
๘๓	รัชนิกร ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายรัชนิกร	๑๒๑
๘๔	รัชนี ณ อยุธยา	กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์	๑๔๒
๘๕	รุจะวิชัย ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายรุจาวรรณวี	๑๔๒
๘๖	เรณุนันทน์ ^{๓)} ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายเรณู	๒๕
ล.			
๘๗	ลดาวัลย์ ณ อยุธยา	กรมหมื่นภูมินทรภักดี	๔๐
๘๘	ลำยอง ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายลำยอง	๔๖

^{๑)} ในหน้า ๓๑ เขียนว่า มรกฎ

^{๒)} ในหน้า ๒๘ เขียนว่า เรศ

^{๓)} ในหน้า ๒๕ เขียนว่า เรณุนันท์

เลขที่	นามราชสกุล	ต้นราชสกุล	หน้า
ว.			
๘๙	วรรัตน์ ณ อยุธยา	กรมหมื่นพิศาลบวรศักดิ์	๑๒๙
๙๐	วรวรรณ ณ อยุธยา	กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์	๗๐
๙๑	วรวิมล ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายวรวิมลอาภรณ์ราชกุมาร	๑๔๑
๙๒	วัชรวิงศ์ ณ อยุธยา	กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์	๒๙
๙๓	วิถมนวงศ์ ณ อยุธยา	กรมขุนมรุพงศ์ศิริพัฒน์	๗๔
๙๔	วิบูลยพรรณ ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายวิบูลยพรรณรังษี	๑๔๒
๙๕	วิไลวงศ์ ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายวิไลวรวิลาศ	๑๓๘
๙๖	วิสุทธิ ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายบวรวิสุทธิ	๑๔๓
๙๗	วุฒิชัย ณ อยุธยา	กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร	๙๓
ศ.			
๙๘	ศรีธวัช ณ อยุธยา	กรมขุนศิริธัชสังกาศ	๖๑
๙๙	ศิริวงศ์ ณ อยุธยา	สมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์	๓๘
๑๐๐	ศุขสวัสดิ์ ณ อยุธยา	กรมหลวงอดิศรอุดมเดช	๕๗
๑๐๑	โสภางค์ ^๑ ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายศรีเสาวภาคี	๗๒
ส.			
๑๐๒	สนิหวงศ์ ณ อยุธยา	กรมหลวงวงศาธิราชสนิท	๓๐
๑๐๓	สวัสดิ์กุล ณ อยุธยา	กรมพระสมมตอมรพันธุ์	๖๘
๑๐๔	สวัสดิ์วัฒน์ ณ อยุธยา	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าชายวิศิษฐ์	๗๘
๑๐๕	สหาวิธ ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายชุมแสง	๑๒๑
๑๐๖	สังขทัต ณ อยุธยา	กรมขุนนราธิปไตย	๑๑๓
๑๐๗	สายสนั่น ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายสนั่น	๑๓๗
๑๐๘	สิงหรา ณ อยุธยา	กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณฯ	๔๘
๑๐๙	สีสังข์ ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายสีสังข์	๑๒๑
๑๑๐	สุทัศน์ ณ อยุธยา	กรมหมื่นไกรสรวิชาติ	๑๙
๑๑๑	สุทัศน์ีย์ ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายสุทัศน์นิภาธร	๑๔๑
๑๑๒	สุธารส ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายสุธารส	๑๒๘

^๑ ในหน้า ๗๒ เขียนว่า โสภางค์

เลขที่	นามราชสกุล	ตันราชสกุล	หน้า
๑๑๓	สุนทรกุล ณ ชลบุรี	กรมขุนสุนทรภูเบศร์	๑๘๓
๑๑๔	สุบรรณ ณ อยุธยา	กรมขุนภูวนัยนฤเบนทรธิบาล	๔๗
๑๑๕	สุประดิษฐ์ ณ อยุธยา	กรมหมื่นวิษณุภาณีภาธร	๕๐
๑๑๖	สุริยกุล ณ อยุธยา	กรมพระรามอิศเรศ	๑๕
๑๑๗	สุริยง ณ อยุธยา	กรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส	๙๕
๑๑๘	เสนีนวงศ์ ณ อยุธยา	กรมหลวงเสนีบริรักษ์	๑๔๖
๑๑๙	โสณกุล ณ อยุธยา	กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา	๗๓
ห.			
๑๒๐	หัตติมิตร ณ อยุธยา	กรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ	๑๓๐
อ.			
๑๒๑	อนุชศักดิ์ ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายอนุช	๑๒๕
๑๒๒	อรณพ ณ อยุธยา	กรมหมื่นอุดมรัตนราชี	๔๕
๑๒๓	อรุณวงศ์ ^{๑)} ณ อยุธยา	กรมหลวงวรศักดิ์ดาพิศาลฯ	๓๓
๑๒๔	อสุณี ณ อยุธยา	กรมหมื่นเสนีเทพ	๑๑๑
๑๒๕	อาภรณ์กุล ณ อยุธยา	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าชายอาภรณ์	๓๓
๑๒๖	อาภากร ณ อยุธยา	กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์	๘๘
๑๒๗	อินทรางกูร ณ อยุธยา	กรมหมื่นอินทรพิพิธ	๑๒
๑๒๘	อิศระศักดิ์ ^{๒)} ณ อยุธยา	พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอิศราพงษ์ ^{๓)}	๑๒๕
๑๒๙	อิศรเสนา ณ อยุธยา	กรมหมื่นกษัตริย์ศรีศักดิ์เดช	๑๑๗
๑๓๐	อิศรางกูร ณ อยุธยา	พระสัณพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้า กรมขุนอิศราอนุรักษ	๗
๑๓๑	อุไรพงศ์ ณ อยุธยา	กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ	๔๔

^{๑)} ในหน้า ๓๓ เขียนว่า อรุณวงศ์

^{๒)} ในหน้า ๑๒๕ เขียนว่า อิศรศักดิ์

^{๓)} ในหน้า ๑๒๕ เขียนว่า อิศราพงษ์

ตรรชนัยพระนาม-นาม

	หน้า		หน้า
ก		กรุงธนบุรี, พระเจ้า	๙
กนกวรรณเลขา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๖๒	กรุด, จอมมารดา	๑๓๘
กนิษฐน้อยนารี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๓๖	กรุด, เจ้าจอมมารดา	๒๓
กบ, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๘	กฤตยาภินิหาร, พระองค์เจ้าชาย	๕๕
กปิฐา, พระองค์เจ้า	๓๓	กฤษณา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๔๗
กปิตถา, พระองค์เจ้าชาย	๓๓	กล้วยไม้, พระองค์เจ้าชาย	๒๒
กมลาสเลอสรรรค์, พระองค์เจ้าชาย	๕๙	กลัด, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๓
กมุท, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๓๙	กลาง, พระองค์เจ้าชาย	๒๙
กมุทมาลี, พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๔	กลาง, สมเด็จพระเจ้าพี่ชาย	๓๔
กรมบริจาทักคิตรีสุตารักษ์	๕๐	กล้วย, พระองค์เจ้าชาย	๑๒
กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข	๔, ๑๔๕	กล้วย, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒
กรมพระราชวังบวรสถานมงคล	๓, ๑๐, ๑๓, ๑๒๗	กล้วย, เจ้าจอมมารดา	๓๒
กรมพระราชวังหลัง	๔, ๑๔๕	กลิ้ง, พระสนมเอก, เจ้าจอมมารดา	๕๕
กรรมกรณภรณ์เพชรรัตน์ฯ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า	๘๖	กลิ้ง, เจ้าจอมมารดา	๑๙
กรรมกรณิกาแก้ว, พระองค์เจ้าหญิง	๕๗	กลิ้ง, ท่าน	๗๖, ๘๑, ๘๙
กรรมกรแสง, พระองค์เจ้า	๓๔	กลิ้ง, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๕
กระจับ, พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้า	๑๔๕	กลิ้งแก่นจันทนารัตน์, พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๐
กระจับ, พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๕	กลีบ, จอมมารดา หม่อมราชวงศ์	๑๔๑
กระจับ, หม่อมเจ้า	๑๔๕	กลีบ, เจ้าจอมมารดา	๑๒๘, ๑๒๙, ๑๓๑, ๑๓๒, ๑๓๔, ๑๓๖
กระจ่าง, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๓๒	กวีพจน์สุปรีชา, พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๓๙
กระจ่าง, หม่อมเจ้า	๑๕๔	กษัตริย์ศรีศกิตเดช, พระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๑๗
กระต่าย, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๙	กษัตริย์ศรีศกิตเดช, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๑๗
กระมุท, พระองค์เจ้า	๓๙	ก้อนแก้ว, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๑
กระมุทมาลี	๑๔๔	ก้อนทอง, เจ้าจอมมารดา	๑๑๘, ๑๑๙
กระวีวงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๓๗	กัณฐา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๓๕
กระษัตริยานุชิต, กรมขุน	๙	กัณฐา, พระองค์เจ้า	๑๔
กระษัตริยานุชิต, สมเด็จพระเจ้าพี่ชาย กรมขุน	๙	กัททลีวัน, พระองค์เจ้า	๑๓
กระษัตริยานุชิต, สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ		กัมพล, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๔
เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ กรมขุน	๙	กัลยาณประวัตติ, พระองค์เจ้าชาย	๑๓๙
กระษัตริ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๘		

	หน้า
กัลยาณิวัฒนา, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๙
กัลยาณิวัฒนา, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า	๑๖๙
กัลยาณี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๓๖, ๔๖
กัลยาณีสุนทร, กรมขุน	๒๑
กัลยาสุนทร, พระเจ้าน้องนางเธอ กรมขุน	๒๑
กัลยาสุนทร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุน	๒๑
กาญจนากร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๗๔
กาญจโนภาสรัศมี, พระองค์เจ้าชาย	๑๓๙
กาพย์กนกรัตน์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๖๔
กำพ็ว, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๔
กำพ็ว, พระองค์	๑๒๖
กำพ็วบันเทิง	๑๒๖
กำพ็วฉัตร, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๒
กำพ็วฉัตร, พระองค์เจ้า	๑๒๔
กำแพงเพชรอัครโยธิน, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุน	๙๐
กำแพงเพชรอัครโยธิน, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวง	๙๐
กำแพงเพชรอัครโยธิน, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ	
กรมพระ	๙๐, ๑๗๕, ๑๗๖
กำแพงเพชรอัครโยธิน, พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่น	๙๐
กำภู, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๔
กิตติยการวรัลักษณ์, พระองค์เจ้าชาย	๘๓
กินรี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๔๔
กิม, หม่อม	๑๕๓
กุ, พระองค์เจ้าหญิง	๓
กุญชร, พระองค์เจ้าชาย	๒๕
กฤษณทศพิษวดี, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า	๑๘
กฤษณทศพิษวดี, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า	๑๙
กฤษณทศพิษวดี, สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้า	๓๓
กฤษณทศพิษวดี, สมเด็จฯ เจ้าฟ้า	๓๔, ๓๕
กุสุมา, พระองค์เจ้าชาย	๒๓
กุหลาบ, เจ้าจอมมารดา	๑๒๘
เกด, เจ้าจอมมารดา	๒๔
เกยูร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๓๔

	หน้า
เกศ, เจ้าจอมมารดา	๕๔, ๑๑๒, ๑๒๙
เกศ, สมเด็จพระเจ้าฟ้าชาย	๗
เกศนี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๔๔
เกษ, ท่าน	๗๕
เกษมศรีศุภโยค, พระองค์เจ้าชาย	๖๐
เกษมสันต์โสภาคย์, พระองค์เจ้าชาย	๕๘
เกสร, เจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์	๙๙, ๑๐๒
เกสร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕
เกสร, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๑, ๑๒๐
เกสรฯ, พระองค์เจ้าชาย	๑๒๔
แก้ว	๒
แก้ว, เจ้ากรม	๒๔
แก้ว, เจ้าจอมมารดา	๔๗, ๖๓, ๑๓๕
แก้ว, ทูลกระหม่อม	๔๓
แก้ว, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๓
แก้วกัลยาณี, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๒
แก้วกัลยาณี, พระองค์เจ้า	๑๖๒
แก้วศาลาลอย, เจ้าจอมมารดา	๑๑๑
โกมล, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๑
โกมลเสาวมาล, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๙๘
โกเมน, พระองค์เจ้าชาย	๓๙
โกสุม, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๒
ไกรเพชรรัตนสงคราม (ทองดี), พระยา	๓๖
ไกรสร, พระองค์เจ้าชาย	๑๗
ไกรสร, หม่อม	๑๘, ๘๐
ไกรสรวิชุด, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๙
ข	
ขจร, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๕
ขจรจรัสวงศ์, พระวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๙
ขนิษฐน้อยนารี, พระองค์เจ้า	๓๖
ขนิษฐา, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๗, ๑๓๑
ขเนจร, พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้า	๓๙

	หน้า		หน้า
ขลิบ, เจ้าจอมมารดา	๑๓๓, ๑๓๕	คล้าย, ท่าน	๕๑, ๕๒, ๗๐
ขะ, เจ้าจอมมารดา	๑๑๐	คล้าย, หม่อม	๕๔
ขัตติยกัลยา, พระเจ้าน้องนางเธอ กรมขุน	๕๗	คี่, เจ้า	๖๙
ขัตติยกัลยา, พระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้ากรมขุน	๕๗	คัคณางค์คุณ, พระองค์เจ้าชาย	๕๖
ขัตติยกัลยา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุน	๕๗	คัทริน, หม่อม	๑๗๑
ขัตติยวงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๒๖	คันธรส, พระองค์เจ้าชาย	๑๔
ขัตติยา, พระองค์เจ้าชาย	๓๒	คำ, เจ้าจอมมารดา	๑๒๔
ขัตติยกัลยา, เจ้าฟ้ากรมขุน	๕๗	คำ, หนู	๒๒
ขัตติยราชกุมาร, สมเด็จพระเจ้าฟ้าชาย	๒๘	คำรบ, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๑
ขาว, หม่อมเจ้า	๑๕๐, ๑๕๔	คำรบ, หม่อมเจ้า	๑๕๑
ขำ, เจ้าจอมมารดา	๔๗, ๑๑๑	คุ้ม, เจ้าจอมมารดา	๑๓
ขุนเณร, พระองค์เจ้าชาย	๑๘๓	คุ้มเล็ก, เจ้าจอมมารดา	๑๒๔
ขุนเณร, สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้า	๖	คุ้มใหญ่, เจ้าจอมมารดา	๑๒๓
ขุนเณร, หม่อมเจ้า	๑๖๔	เครือแก้ว	๑๐๕
เขจร, พระองค์เจ้า	๓๙	โคมเพ็ชร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๒๕
เขจรจรัส, พระองค์เจ้า	๙๕	โคราช, พระองค์เจ้า	๑๔๖
เขจรจิระประดิษฐ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๙๘		
เข็ม, จอมมารดา	๑๓๘	ง	
เขียน, เจ้าจอมมารดา	๗๐	งอนรถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๔๐
เขียน, หม่อม	๙๕	งาม, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๙
เขียนนิเฮนา, คุณ	๗๐	งิ้ว, เจ้าจอมมารดา	๑๗, ๑๑๓, ๑๒๓, ๑๒๔, ๑๒๕
เขี้ยว, เจ้าจอมมารดา	๔๑, ๔๔	งิ้ว, หม่อม	๑๕๓
เขี้ยว, พระองค์เจ้าหญิง	๖๑	เงิน, เจ้าขรัว	๖
เขี้ยวเล็ก, จอมมารดา	๑๔๒	เงินยวง, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๔๐
เขี้ยวใหญ่, จอมมารดา	๑๔๐		
แห, จอมมารดา	๑๔๔	จ	
แห, เจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์	๘๐	จกกล, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔
แหไขดวง, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๗๕	จกกล, พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้า	๑๔๖
		จกกล, พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๖
ค		จกกล, หม่อมเจ้า	๑๔๖
คชสิทธิ์ (นาค หรือ บุนนาค), ขุน	๑๕๒	จกกลนี้	๑๕๕
คเนจร, พระองค์เจ้าชาย	๓๙	จร, หม่อมเจ้า	๑๔๙
คล้าย, เจ้าจอมมารดา	๔๘	จรัสพรปฏิภาณ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๓๖

	หน้า
จรัสพรปฏิภาณ, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๓๖
จรรยาโรจน์เรืองศรี, พระองค์เจ้าชาย	๑๓๖
จรรยาฤทธิเดช, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๗๗
จรรยาศักดิ์กฤดากร, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๒, ๑๖๓
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ	๒๘, ๕๐
จักรจัน, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖, ๒๐
จักรเจษฎา, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวง	๔, ๘, ๑๓๘
จักรเจษฎา, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ	
เจ้าฟ้ากรมหลวง	๔
จักรพงษ์ภูวนาถ, สมเด็จพระเจ้าฟ้าชาย	๙๒
จักรพรรดิพงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า	
จาดูรนต์รัศมี กรมพระ	๕๙, ๑๕๗, ๑๕๘, ๑๕๙
จักรพรรดิพงษ์, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า	
จาดูรนต์รัศมีฯ กรมหลวง	๕๙
จักรพรรดิพงษ์ฯ, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า	
จาดูรนต์รัศมี กรมพระ	๖๐
จักรพันธ์เพ็ญศิริ, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๘๑
จักรี, พระยา	๑๓
จักรีศรีองค์รักษ์, เจ้าพระยา	๒
จัน, จอมมารดา	๑๔๐, ๑๔๓
จัน, เจ้าจอมมารดา	๓๕, ๔๑, ๑๓๓
จันเขมร, เจ้าจอมมารดา	๔๑
จันทกานตมณี	๑๗๔
จันทบุรี, พระองค์เจ้าหญิง	๑๘
จันทบุรินฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ	๘๓, ๑๗๖
จันทบุรินฤนาถ, พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวง	๘๓
จันทบุรินฤนาถ, พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่น	๘๓
จันทบุรินฤนาท, พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระ	๘๓
จันทบุรีสุนาถ, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๗๖, ๑๘๒
จันทร พระสนมเอก, เจ้าจอมมารดา	๕๑, ๕๔, ๕๗, ๖๐
จันทร, เจ้าจอมมารดา	๘๙
จันทร, พระองค์เจ้าชาย	๑๔๗
จันทรกานตมณี, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๔

	หน้า
จันทรโณม, เจ้าจอมมารดา	๔๖
จันทรทัตจุฑาธาร, พระองค์เจ้าชาย	๖๗
จันทรมณฑล โสภณภควดี, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ	
เจ้าฟ้าหญิง	๕๕
จันทรมณฑลโสภณภควดี, สมเด็จพระเจ้าฟ้า	๓๖
จันทรสุเทพ, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๗
จันทรสารทวาร, พระองค์เจ้าหญิง	๘๑
จันทรสารทวารฯ, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า	๘๒
จันทา, เจ้าจอมมารดา	๑๒
จาด, เจ้าจอมมารดา	๓๘
จาด, หม่อม	๑๕๓
จาดูรนต์รัศมี กรมพระ	๕๙
จาดูรนต์รัศมี, สมเด็จพระเจ้าฟ้า	๕๙
จาดูรนต์รัศมีฯ, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าชาย	๕๙
จามรี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๔๗
จำนงสรไกร (รุ่ง), พระยา	๑๔๒
จำรัส, พระองค์เจ้า	๔๓
จำเรียม, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๓๒
จิตรเจริญ, พระองค์เจ้าชาย	๗๓
จิตรภักดี, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๑๔
จิตรภักดี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๔
จิตรภรณ์, พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้า	๑๖๒
จิตรภรณ์, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๒
จินดา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๔๙
จิระประวัติวรเดช, พระองค์เจ้าชาย	๘๕
จิระศักดิ์สุประภาต, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๒
จิระศักดิ์สุประภาต, พระองค์เจ้า	๑๐๖
จิว, เจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์	๑๐๓
จิ้น, เจ้าจอมมารดา	๑๕๕
จิ้น, หม่อม	๑๕๕
จิบ, หม่อม	๑๕๙
จุฑาธูชรัตติก, สมเด็จพระเจ้าฟ้าชาย	๑๐๒
จุฑารัตนราชกุมารี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๘๑

	หน้า		หน้า
จุฑามณี, สมเด็จพระเจ้าฟ้า	๒๗	แจ่ม, สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง	๑๐
จุมภฏพงศ์บริพัตร, พระองค์เจ้าชาย	๑๗๒	แจ่มกระจ่างฟ้า, เจ้าฟ้า	๑๐
จุมภฏพงศ์บริพัตร, พระเจ้าวรวงศ์เธอ		แจ่มใหญ่, เจ้าจอมมารดา	๒๑
พระองค์เจ้า	๑๗๒		
จุมภฏพงศ์บริพัตร, พระหลานเธอ พระองค์เจ้า	๑๗๒	ฉ	
จ้อย, เจ้าจอมมารดา	๑๖	ฉวีวรรณ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๔๕
จ้อย, สมเด็จพระเจ้าฟ้าชาย	๗, ๑๐	ฉัตร, พระองค์เจ้าชาย	๑๗
จุไรรัตน์ศิริมาน, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๓	ฉายฉันทิณี	๑๕๔
จุไรรัตน์ศิริมาน, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๓	ฉายฉนิท, พระประพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๔
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ	๕๒	ฉายฉนิท	๑๕๔
จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๑	ฉายโฉมฉนิท	๑๕๔
จุฬารณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี, สมเด็จพระ		ฉายรัศมีหิรัญพรรณ, พระราชวรวงศ์เธอ	
พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า	๑๐๙, ๑๗๘	พระองค์เจ้า	๑๔๐
จุฬาลงกรณ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้าชาย	๕๒	ฉิม, เจ้าจอมมารดา	๔๔, ๔๕, ๑๑๑, ๑๑๒, ๑๑๓, ๑๒๕, ๑๒๖
เจ๊ก, เจ้าจอมมารดา	๔๘		
เจ่ง, พระองค์เจ้าชาย	๘	ฉิม, เจ้าหญิง	๕๐
เจริญ, พระองค์เจ้า	๑๓๒	ฉิม, นาย จางวางฯ	๑๕๙
เจริญกมลสุขสวัสดิ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ		ฉิม, พระองค์เจ้าชาย	๘, ๑๔๖
พระองค์เจ้า	๗๙	ฉิม, สมเด็จพระเจ้าฟ้าชาย	๙
เจริญผลพูลสวัสดิ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุน	๔๘	ฉิม, สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง	๖
เจริญผลพูลสวัสดิ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุน	๑๕๖	ฉิมแขก, เจ้าจอมมารดา	๑๑๑
เจริญผลพูลสวัสดิ์, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมขุน	๔๘	ฉิมพลี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗
เจริญผลพูลสวัสดิ์, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๔๘	ฉิมพลี, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๓
เจริญรุ่งราชย์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๖๗	ฉิมแมว, เจ้าจอมมารดา	๑๘
เจริญศรีขนิษฐา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๘๗	ฉิมยักซ์, เจ้าจอมมารดา	๑๙
เจษฎาบดินทร์, พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่น	๒๐	ฉิมสิงหน, เจ้าจอมมารดา	๑๒๕
เจ้าข้างใน	๑๔๖	ฉิมใหญ่, เจ้าครอก	๙
เจ้านครเวียงจันทน์	๑๙	ฉิมใหญ่, สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง	๙
เจ้านายวังหน้าพระพุทธรูปฟ้าฯ	๓	ฉิมใหญ่, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า	๙
เจ้าฟ้าพระองค์น้อย	๓๑	เฉลิมเขตมงคล, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๔
เจ้าเวียงจันทน์	๑๒๑	เฉลิมเขตมงคล, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๐
แจ่ม, คุณหญิง	๖๓	เฉลิมพลทิมพร, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๕
แจ่ม, เจ้าจอมมารดา	๑๑๓, ๑๒๑	เฉลิมลักษณ์นางวงศ์, พระบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๓๓

	หน้า
เฉลิมลักษณะเลิศ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๕๖
เฉลิมลักษณะวงศ์, พระองค์เจ้าชาย	๑๓๓
เฉลิมวงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๔๖
เฉิดโฉม, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๓๕
แฝง, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๕
แฝพรรณราย	๑๕๓

ช

ชมชื่น, พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๓
ชมชื่น, หม่อมเจ้า	๑๕๓
ชมพูนุท, พระองค์เจ้าชาย	๔๘
ช้อย, เจ้าจอมมารดา	๑๓๔, ๑๓๖, ๑๓๗
ช่อม, พระองค์เจ้าชาย	๑๗๙
ชยันนาทนเรนทร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ	๙๗
ชยันนาทนเรนทร, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ	
กรมพระยา	๙๖, ๙๗
ช่าง, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๑
ช่าง, พระองค์เจ้า	๑๓
ช่างเผือก, กรมพระราชวัง	๑๐
ชาญไชยบวรยศ, พระบวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๓๙
ชาญไชยบวรยศ, พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๓๙
ชาย, พระองค์เจ้า	๔๓
ชิด, หม่อมเจ้า	๑๔๙
ชิดเชื้อพงศ์, พระวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๙
ชิดเชื้อพงศ์, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๙
ชินวรศิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า,	
พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวง	๑๕๖
ชินวรศิริวัฒน์, กรมหมื่น	๑๕๖
ชี, เจ้าครอก	๖
ชี, พระองค์เจ้า	๖
ชื่น นภวงศ์, หม่อมราชวงศ์	๑๘๑
ชุ่ม, เจ้าจอมมารดา	๙๙, ๑๐๐
ชุ่ม พระสนมเอก, เจ้าจอมมารดา	๗๐

หน้า

ชุมพรเขตรอุดมศักดิ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ		หน้า
กรมหลวง		๘๗, ๑๗๖
ชุมพรเขตรอุดมศักดิ์, พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวง		๘๘
ชุมพรเขตรอุดมศักดิ์, พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่น		๘๘
ชุมพลสมโภช, พระองค์เจ้าชาย		๖๑
ชุ่มเล็ก		๗๐
ชุ่มสาย, พระองค์เจ้าชาย		๔๑
ชุ่มแสง, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า		๑๒๑
ชุ่มแสง, พระองค์เจ้าชาย		๒๙
ชู, เจ้าจอมมารดา		๑๑๔
เชย, เจ้าจอมมารดา		๗๘
เชย, หม่อม		๑๕๔
เชษฐาธิเบนท์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น		๓๙
เชษฐาธิเบนท์, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น		๓๙
เชื้อ, จอมมารดา หม่อมราชวงศ์		๑๔๔
ชุ่ม, เจ้าจอมมารดา		๘๔
ไชยเชษฐาธิราชที่ ๔, พระ		๑๘
ไชยนาทนเรนทร, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น		๙๖
ไชยรัตนวโรภาส, พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า		๑๔๓
ไชยวิจิต (ช่วง กัลยาณมิตร), พระยา		๘๐
ไชยันตมงคล, พระองค์เจ้าชาย		๗๘
ไชยานุชิต, พระองค์เจ้าชาย		๖๙
ไชยาศรีสุริโยภาส, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น		๙๕
ไชยาศรีสุริโยภาส, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น		๙๕

ช-ณ

ช้วน, หม่อม		๑๖๘
ณ นคร		๑๓
ณรงค์หริรักษ์		๑๔๗
ณรงค์หริรักษ์, กรมหมื่น		๑๘
ณรงค์หริรักษ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๘,	๑๔๗
ณเริง, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า		๑๑๕
ณเริง, หม่อมเจ้า		๑๖๔

	หน้า		หน้า
ด		ดุชฎี, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๔
ดรุณวัยวัฒน์, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๙	ดุสิตาอับสร, พระองค์เจ้าหญิง	๑๑๓
ดั่ง	๑๒	เดชอดิศร, พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมขุน	๒๓
ดวง, เจ้าจอมมารดา	๑๑	เดชอดิศร, พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่น	๒๓
ดวงคำ, เจ้าจอมมารดา	๖๙, ๗๗	เดชาติศร, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ	
ดวงจักร, พระองค์เจ้าชาย	๑๘	กรมพระยา	๒๓, ๑๔๙
ดวงจันทร์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๓๒	เดชาติศรฯ, กรมสมเด็จพระ	๒๓
ดวงจันทร์, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๑, ๑๒๑	แดง, พระองค์เจ้าชาย	๕๔
ดวงเดือน, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๓๘		
ดวงประภา, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๘	ต	
ดวงประภา, พระองค์เจ้า	๑๒๘	ตรีเพ็ชรอุทัยมารุ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า	๙๑
ดวงสุดา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖	ตลับ, พระสนมเอก, เจ้าจอมมารดา	๕๒, ๕๘, ๖๔
ดอกบัว, พระองค์เจ้า	๑๑๔	ตลับ, เจ้าจอมมารดา	๘๑, ๘๔
ด้า, เจ้าจอมมารดา	๑๓๑	ตลับ, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๙
ดารากร, พระองค์เจ้าชาย	๑๘	ต่วน, จอมมารดา	๑๔๑
ดารารัศมี พระราชชายา, เจ้า	๑๐๐	ต่วนศรี, หม่อมหลวง	๑๖๕
ดาราวดี, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๒	ตัน, เจ้าจอมมารดา	๑๑๑
ดาราวดี, พระองค์เจ้า	๑๒๕	ตัน, สมเด็จพระเจ้าพี่ชาย	๖
ดาวเรือง	๑	ตากสินมหาราช, สมเด็จพระเจ้า	๙, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๑๖
ดำ วยงโยพุทธ	๑๖๑	ตาด, เจ้าจอมมารดา	๑๒๘, ๑๓๒
ดำ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๒๒, ๓๘	ตาด, หม่อม	๑๖๗
ดำ, หนู	๒๒	ตานี, เจ้าจอมมารดา	๑๔, ๑๗, ๑๑๕, ๑๒๔
ดำ, หม่อมเจ้า	๑๕๔	ตีสสะ, พระมหาอุปราช	๖๙
ดำรงศรราชพลชั้น (จุ้ย คชเสนี), พระยา	๕๕, ๑๘๑	ตุ, เจ้าจอมมารดา	๑๑๔
ดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๗๑	ตุ้ม, หม่อมเจ้า	๑๕๑
ดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวง	๗๑	เต่า, เจ้าจอมมารดา	๕๑
ดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ	๗๑	เต่า, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๘
ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ		แดง, พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้า	๑๔๖
กรมพระยา	๗๑	แดง, หม่อมเจ้า	๑๔๖
ดำรงฤทธิ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๗๖	แตน, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๕
ดิถกนพรัฐ, พระองค์เจ้าชาย	๙๔	โต, พระองค์	๑๙, ๑๓๓
ดิศ, หม่อมเจ้า	๑๔๗	โต, พระองค์เจ้าชาย	๒๘
ดิศวรกุมาร, พระองค์เจ้าชาย	๗๐	โตเล็ก, พระองค์	๑๓๓

	หน้า		หน้า
โตสวัสติโสภณ, พระองค์	๗๗	ท่อนแก้ว แห่งเวียงจันทน์, เจ้านาง	๖๙
โตลีนี้, พระเจ้าราชาขวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๓๓	ทักษิณชา นราธิราชบุตรี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ	
โตใหญ่, พระองค์	๑๒๙	พระองค์เจ้า	๕๑
ไตรทศประพันธ์, พระขวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๕	ทักษิณชา, พระองค์เจ้า	๘๑
		ทักษิณาวิน္ญา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๕๑
ถ		ทัตทรง, พระเจ้าราชาขวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๑
ถนอม นภวงศ์, หม่อมเจ้า	๑๓๒	ทับ, พระองค์เจ้าชาย	๑๔, ๒๐
ถนอม, พระเจ้าราชาขวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๓๒	ทับทิม พระสนมเอก, เจ้าจอมมารดา	๘๕, ๘๗, ๙๓
ถนอมรัศมี, พระองค์เจ้า	๑๓๒	ทับทิม, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๒๑
ถม	๑๖๑	ทับทิม, พระเจ้าราชาขวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๙
ถาวรยศ, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๓๒	ทับทิม, พระองค์เจ้าชาย	๑๒
ถาวรยศ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๓๒	ทับทิม, หม่อม	๑๕๙
		ทับวงศ์ ณ นคร	๑๓๙
ท		ทัย, นาง	๑๖๒
ทรัพย์ พระสนมเอก, เจ้าจอมมารดา	๓๘, ๔๓	ทัตไภย, สมเด็จเจ้าฟ้า	๕๐
ทรัพย์, เจ้าจอมมารดา	๒๕, ๒๗, ๑๑๕, ๑๑๘, ๑๒๐	ท้าวทรงกันดาน (สี)	๕๑
ทวีถวัลยลาภ, พระองค์เจ้าชาย	๕๘	ท้าวทรงกันดาล	๑๖, ๒๖
ทศศิริวงศ์, พระขวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๐	ท้าวทรงกันดาน (หุ่น)	๖๗
ทอง	๑๒	ท้าวปฏิบัติบิณฑทาน (ถั่ว)	๗๓
ทอง, เจ้าจอมมารดา	๑๗	ท้าวมังสี (คุ้ม)	๔๐
ทองกองก้อนใหญ่, พระองค์เจ้าชาย	๕๘	ท้าววนิดาพิจารินี (บาง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา)	๑๐๕, ๑๘๒
ทองคำ, สมเด็จเจ้าฟ้าหญิง	๕	ท้าววนิดาพิจารินี (สุน)	๗๖
ทองคำ, สมเด็จพระสัณห์พันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้า	๕	ท้าววรจันทร์	๑๖
ทองจีน, สมเด็จเจ้าฟ้า	๕	ท้าววรจันทร์ (ปราง)	๒๕
ทองดี	๑	ท้าววรจันทร์ (วาด)	๗๓
ทองดี, เจ้าจอมมารดา	๓๑	ท้าวศรีสัจจา (อิม)	๗๙
ทองแถมถวัลยวงศ์, พระองค์เจ้าชาย	๖๑	ท้าวศรีสัตยานุรักษ์ (น้อย)	๑๓๒
ทองสุก, เจ้าจอมมารดา	๑๘	ท้าวสมศักดิ์ (นก)	๑๒๑
ทองสุก, เจ้านาง	๑๘	ท้าวสมศักดิ์ (เหม)	๗๒
ทองอยู่, เจ้าจอมมารดา	๒๖	ท้าวสมศักดิ์ (อึ้ง)	๔๙
ทองอยู่, พระชายา	๑๔๕, ๑๔๖	ท้าวสุจริตธำรง (นาค สุจริตกุล)	๖๐
ทองอิน, ขวัญยา	๓๐	ท้าวสุภิตการภักดี (เหม)	๗๒
ทองอิน, สมเด็จเจ้าฟ้าชาย	๔	ท้าวโสภานีเวศน์ (อิม)	๗๙

	หน้า		หน้า
ท้าวอินทสุริยา (เหม)	๗๒	เทพทริภักซ์, สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้า	
ทินกร, พระองค์เจ้าชาย	๒๖	กรมหลวง	๖
ทิพเกษร ณ เชียงใหม่, เจ้า	๑๐๐	ทั้ย, เจ้าจอมมารดา	๑๓๑
ทิพเกษร, เจ้าจอมมารดา	๙๔	เทววงศ์วโรทัย, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๖๕
ทิพยรัตนกิริฎกุลินี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง	๗๖	เทววงศ์วโรปการ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ	๖๔
ทิพยสัมพันธ์, หม่อมเจ้า	๑๓๖	เทววงศ์วโรปการ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ	
ทิพยาลังการ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๐๐	กรมพระยา	๖๔, ๑๖๕
ทิม, เจ้าจอมมารดา	๒๗, ๒๙	เทววงศ์วโรปการ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา	๑๓๖
ทิวากรวงศ์ประวดี, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๖๐	เทววงศ์วโรประการ, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๖๔
ทิวากรวงศ์ประวดี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๖๐, ๑๖๔	เทววงศ์วโรประการ, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวง	๖๔
ทีปังกรรัศมีโชติ, พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้า	๑๓๗	เทวีัญอุไทยวงศ์, พระองค์เจ้าชาย	๖๔
เทพา, ชุน	๗๕	เทวานุรักษ์, พระวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๓๙
เทพทวารวดี, สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า		เทวีวิไลยวรรณ, พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๒
มหาวชิราวุธฯ กรมขุน	๘๘	เทเวศร์วัชรินทร์, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวง	๒๙
เทพนารีรัตน์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า		เทเวศร์วัชรินทร์ฯ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ	๒๙, ๑๕๐
พาหุรัตมณีนีมาฯ กรมพระ	๘๖	เที่ยง พระสนมเอก, เจ้าจอมมารดา	๕๒, ๕๓, ๕๖, ๕๙,
เทพนารีรัตน์, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า		๖๒, ๖๕, ๖๙, ๗๕, ๗๗, ๗๘	
พาหุรัตมณีนีมาฯ กรมพระ	๘๖		
เทพพลภักดิ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง	๑๓	ธ	
เทพพลภักดิ์, พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่น	๑๓	ธรรมบโรหิต (แก้ว), พระยา	๗๖, ๘๙
เทพยวดี, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า		ธรรมราช, พระองค์	๑๑๓
ประไพวดี กรมหลวง	๑๑	ธรรมสารนิตติ (ปลับ อมาตยกุล), พระยา	๑๐๓
เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี,		ธรรมมา (สด สุนทรศารทูล), เจ้าพระยา	๓๑, ๔๗
สมเด็จพระ	๑๐๘	ธรรมาธิเบศร์ กรมขุน	๙
เทพศิรินทรา บรมราชินี, สมเด็จพระ	๓๘, ๔๙, ๕๒, ๑๕๒	ธานีนีวัต, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๗
เทพศิรินทรามาตย์, กรมสมเด็จพระ	๑๕๓	ธานีนีวัต, พระองค์เจ้าชาย	๑๖๗
เทพศิรินทราบรมราชินี, สมเด็จพระ	๕๔, ๕๙,	ธิดา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔
๖๕, ๑๕๒, ๑๕๓		ธิดาจารย์แสงศรี, พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๐
เทพสุดาวดี, สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง กรมพระ	๑	ธิเบศรบดินทร, สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้า กรมหลวง	๕
เทพสุดาวดี, สมเด็จพระตรีสสา เจ้าฟ้ากรมพระยา	๑	ธิเบศรบดินทร์, สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ	
เทพสุดาวดี, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า		เจ้าฟ้า กรมหลวง	๕
กรมพระยา	๑, ๔, ๑๘๓	ธิเบศร์บวร, กรมหมื่น	๑๑๖
เทพทริภักซ์, สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวง	๖	ธิเบศร์บวร, พระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมขุน	๑๑๖

	หน้า		หน้า
ธิเบศร์บวร, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมขุน	๑๑๖	นวางค์ วรวงค์เอกอรรคมหาภุฏ ประมุขมราไชรส,	
		พระองค์เจ้าชาย	๕๐
น		นภางค์นิพัทธพงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๘๓
นก	๒๕	นภางพิพัทธวงศ์	๘๓
นก, เจ้าจอมมารดา	๑๒๑	นภางจรัสศรี ภัทราวดีราชธิดา, พระเจ้าลูกเธอ	
นก, หม่อม	๘๐	เจ้าฟ้า	๙๕
นคร (น้อย ณ นคร), เจ้าพระยา	๕๖	นภางจรัสศรี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า	๙๕
นครไชยศรีสุรเดช, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง	๘๕	นภางจรัสศรี, พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า	๙๕
นครไชยศรีสุรเดช, พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวง	๘๕	นภางจรัสศรี, พระองค์เจ้าหญิง	๙๕
นครไชยศรีสุรเดช, พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่น	๘๕	นภาพรประภา, พระองค์เจ้าหญิง	๗๖
นครน้อยคันทน์เมือง, เจ้าพระยา	๔๖	นรลักษณ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๔๖
นครราชสีมา (ทองอิน), พระยา	๑๒	นเรศวรสุริยลักษณ์, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๑
นครราชสีมา (เมฆ ณ ราชสีมา), พระยา	๑๓๔	นราเทเวศร์, พระเจ้าหลานเธอ กรมหมื่น	๑๔๕
นครราชสีมา, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ		นราเทเวศร์, พระสัมพันธวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๔๕
กรมหลวง	๙๙	นราธิประพันธ์พงศ์, พระเจ้าน้องยาเธอ	
นครราชสีมา, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า		กรมหมื่น	๗๐
อัยยวงศ์เดชาวุธ กรมหลวง	๙๙	นราธิประพันธ์พงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ	
นครราชสีมา, สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า		กรมพระ	๗๐, ๑๖๕, ๑๖๗
อัยยวงศ์เดชาวุธฯ กรมขุน	๙๙	นราธิพงศ์ประพันธ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ	
นครศรีธรรมราช (พัฒน์), เจ้าพระยา	๑๑๒	กรมหมื่น	๑๖๕
นครสวรรค์วรพินิต, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ		นราธิวาสราชชนครินทร์, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ	
เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ฯ กรมหลวง	๘๙	เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวง	๑๖๙
นครสวรรค์วรพินิต, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ		นรานุชิต, กรมหมื่น	๑๑๓
เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์	๘๙, ๑๗๒,	นรานุชิต, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุน	๑๑๓
กรมพระ	๑๗๓, ๑๗๔	นรานุชิต, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมขุน	๑๑๓
นครสวรรค์วรพินิตฯ, สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ		นรินทรเทพ, กรมหมื่น	๘
เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ฯ กรมพระ	๙๐	นรินทรเทพ, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๘
นครสวรรค์ศักดิ์พิพินิต, พระเจ้าวรวงศ์เธอ		นรินทรเทวี, พระเจ้าน้องนางเธอ กรมหลวง	๓, ๘
กรมหมื่น	๑๗๒	นรินทรเทวี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง	๑๘๓
นครฯ (น้อย ณ นคร), เจ้าพระยา	๔๖	นรินทรพิทักษ์, กรมหมื่น	๘, ๑๘๓
นงคราญอุดมดี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๗๑	นรินทรพิทักษ์, พระองค์เจ้า กรมหมื่น	๑๘๓
นนทบุรีศรีมหาอุทยาน (บุญจัน), พระยา	๒๐	นรินทรธรรต, สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้า	
นพเก้า, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๕	กรมหลวง	๕

	หน้า		หน้า
นรินทร์ธรณเรศ, สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้า กรมหลวง	๕	น้อย, เจ้าจอมมารดา	๑๔, ๑๖, ๒๖, ๕๐, ๑๑๐, ๑๑๔, ๑๑๕, ๑๒๓
นรินทร์ภรณ์ (ลอย นิชะวานนท์), พระ	๑๐๒	น้อย, ท่าน	๕๘
นริศรานุกัตติวงศ์, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุน	๗๓	น้อย, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๒๖
นริศรานุกัตติวงศ์, พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุน	๗๓	น้อย, พระชนนี	๑๕๒
นริศรานุกัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า กรมหลวง	๗๓	น้อย, พระองค์เจ้า	๑๑๘
นริศรานุกัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า กรมพระ	๗๔	น้อย, หม่อม	๑๕๒, ๑๕๔, ๑๕๖
นริศรานุกัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า		น้อยแก้ว พระสนมเอก, เจ้าจอมมารดา	๑๓, ๑๗
กรมพระ	๗๔	น้อยแขก, เจ้าจอมมารดา	๑๑๒
นริศรานุกัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า		น้อยพระแสง, เจ้าจอมมารดา	๔๖
กรมพระยา	๗๓, ๗๔	น้อยมหาพรหม, เจ้า	๙๔
นเรนทรบริรักษ์, กรมหมื่น	๘	น้อยเมือง, เจ้าจอมมารดา	๓๗, ๓๙, ๔๒
นเรนทรบริรักษ์, พระเจ้าหลาน กรมหมื่น	๘	น้อยระนาด, เจ้าจอมมารดา	๒๗, ๒๙
นเรศรโยธี, พระเจ้าหลานเธอ กรมหมื่น	๑๔๕	น้อยลาว, เจ้าจอมมารดา	๔๐, ๔๒
นเรศรโยธี, พระสัมพันธวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๔๕	น้อยเล็ก, เจ้าจอมมารดา	๑๑๙, ๑๒๑
นเรศรวรฤทธิ, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๕๕	น้อยใหญ่, เจ้าจอมมารดา	๔๖, ๑๑๙
นเรศรวรฤทธิ, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวง	๕๕	นักขัตตรมงคล, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๖
นเรศรวรฤทธิฯ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ	๕๕, ๑๖๒, ๑๖๓	นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ	๒๐, ๓๗
นฤบาลมุขมาตย์, พระประพันธุวงศ์เธอ		นิตดา, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๖
กรมหมื่น	๑๕๔	นันทวัน, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๓๐, ๑๓๓
นฤบาลมุขมาตย์, พระสัมพันธวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๕๔	นันทเสน, เจ้า	๑๘
นฤมล, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๘	นาก	๑๑
นฤมล, พระองค์เจ้าหญิง	๑๑๘	นายศัลยวิชัย (ทองคำ ณ ราชสีมา)	๗๙
นฤมล, หม่อมเจ้า	๑๔๙	นายศัลยวิชัย (ทองคำ ณ ราชสีมา)	๕๘
นฤมลมนิรัตน์, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๙	นายสุดจินดา	๓
นฤมลมนิรัตน์, พระองค์เจ้าหญิง	๑๔๙	นายสุดจินดา (พลอย ชูโต)	๑๓๙
นวน, เจ้าจอมมารดา	๑๗, ๑๘	นายเสถียรรักษา (เที่ยง)	๙๐
นวน, จอมมารดา หม่อมหลวง	๑๔๑	นารายณ์ราชา พระเจ้ากรุงกัมพูชา, สมเด็จพระ	๑๑๒, ๑๑๓
นวน, เจ้าจอมมารดา	๑๘, ๓๔	นารีรัตน, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๖๙
นวน, เจ้าจอมมารดา	๑๑๖, ๑๑๗, ๑๑๙	นิกรบดินทร์ (โต กัลยาณมิตร), เจ้าพระยา	๔๙
นวน, พระองค์เจ้าชาย	๓๐	นิพัทธ์พิสิษฐพงศ์, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๙
นวน, เจ้าจอมมารดา	๑๗, ๓๔	นิพันธ์ภานุพงศ์, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๐
		นิพันธ์ภานุพงศ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๐

	หน้า
นิพนธ์ภานุพงศ์, พระองค์เจ้าชาย	๑๖๐
นิทานกตล วิมลประภาวดี, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า	๙๗
นิทานกตล, พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า	๙๗
นิทานกตล, พระองค์เจ้าหญิง	๙๗
น้อม ปาลกะวงศ์, หม่อมเจ้า	๗๖
น้อม, เจ้าจอมมารดา	๑๕, ๒๓, ๑๒๑, ๑๒๕
น้อมนวล, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๓๒
นิลรัตน์, พระองค์เจ้าชาย	๓๒
นิลวรรณ, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๖
นิลวรรณ, พระองค์เจ้า	๑๑๔
นิลวรรณ, หม่อมเจ้า	๑๕๖
นิลวิตธา, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๔
นิเวศ, พระองค์เจ้า	๔๑
นิเวศน์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า นุช	๒๕
นุช, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๕
นุชิตชินโรส ศรีสุคตขัตติยวงศ์, กรมหมื่น	๑๖
น่วม, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒
น่วม, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๑
น้วย, เจ้าจอมมารดา	๑๑๒
น้วย เมืองละคร, เจ้าจอมมารดา	๑๑๒
น้วยใหญ่ พระสนมเอก, เจ้าจอมมารดา	๑๓
เนตร ปาลกะวงศ์, หม่อมราชวงศ์	๑๔๑
เนตร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๒๕
เนตร, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๕
เนา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๓๔
เนาวรัตน์, พระองค์เจ้าชาย	๑๓๐
เนียม, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๒๖
เนื่อง, เจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์	๙๕, ๙๖

บ

บงกช, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๒
--------------------------------	-----

	หน้า
บดีนทรไพศาลโสภณ ทีฆชนม์เชษฐประยูร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง	๔๘
บดีนทรไพศาลโสภณ ทีฆชนม์เชษฐประยูร, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหลวง	๔๘
บดีนทรไพศาลโสภณ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง	๑
บดีนทรไพศาลโสภณ, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมขุน	๔๘
บรมโกศ, สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว	๒, ๓, ๔, ๑๘๓
บรมมหาไปยกาธิปัตย์, สมเด็จพระ	๑
บรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค), สมเด็จพระเจ้าพระยา	๕๔
บรมราชมาตามหัยกาเธอ, สมเด็จพระ	๓๘
บรรจบเบญจมา	๗๐
บรรเทิง, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๖, ๑๔๘
บริพัตรสุขุมพันธุ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้าชาย	๘๙
บริพัตรสุขุมพันธุ์, สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า	๘๙
บริรักษ์นรินทรฤทธิ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๓๐
บริรักษ์นรินทรฤทธิ, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๓๐
บวรเดช, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๓
บวรรังษีสฤยพันธุ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๑๙
บวรวิไชยชาญ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๒๘
บวรวิสุทธี, พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๓
บวรสถานมงคล, สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร	๓
บัญญัติเบญจมา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า บัญญัติเบญจมา	๗๐
บัณฑิตวรรณโรภาส, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๘๔
บับภา, เจ้าจอมมารดา	๑๑๔
บัว กิติยากร, หม่อมหลวง	๑๘๒
บัว, เจ้าจอมมารดา	๔๒, ๔๕, ๕๖, ๖๑, ๖๕, ๗๔, ๗๖, ๘๗, ๑๐๑, ๑๒๙
บัว, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๔
บัว, พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้า	๑๔๕
บัว, หม่อมเจ้าชาย	๑๔๕
บาง, ขรัวยาย	๙๘

	หน้า
บาง, เจ้าจอมมารดา	๓๗, ๓๘, ๑๒๘, ๑๒๙
บาราบปรปักษ์, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุน	๓๔
บาราบปรปักษ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า	
มหามาลา กรมพระยา	๓๔, ๔๕, ๑๔๘, ๑๔๙
บาราบปรปักษ์ฯ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า	
มหามาลา กรมสมเด็จพระ	๓๕
บาราบปรปักษ์ฯ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า	
มหามาลา กรมพระ	๓๔
บำเรอภุช, หม่อมเจ้า	๑๘๓
บีเอตริศภัทรายูวดี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๘๕
บุญเกิด, คุณตา	๓๐
บุญมา	๒
บุญมา, เจ้าจอมมารดา	๒๖
บุญมี, เจ้าสัว	๑๒๗
บุญเมือง, สมเด็จพระเจ้าฟ้าชาย	๕
บุญรอด, สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง	๖, ๒๘
บุญรอด, สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้า	๒๗
บุตรี, พระองค์เจ้าหญิง	๔๙
บุรณาค, เจ้าจอมมารดา	๒๕
บุรณาค, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๒
บุบผา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๒๒
บุบผา, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๘
บุพภาวดี, พระองค์เจ้า	๒๒
บุรฉัตรไชยากร, พระองค์เจ้าชาย	๙๐
บุษบงก์เบิกบาน, พระองค์เจ้า	๖๖
บุษบงเบิกบาน, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๖๖
บุษบันบัวผัน, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๗๕
เบญจางค์, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๓๑
ป	
ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ	๑๐๓, ๑๐๖
ปฐมบรมมหาชนก, สมเด็จพระ	๑, ๔
ปฐมพิสมัย, พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๓๘

	หน้า
ปฐมวงศ์, พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้า	๑๔๖
ปฐมวงศ์, พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๖
ปฐมวงศ์, หม่อมเจ้า	๑๔๖
ปทุมมา, เจ้าจอมมารดา	๑๕
ปทุมเมศ, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๐
ปริมาณุชิตชินโรส ศรีสุคตขัตติยวงศ์ฯ, กรมสมเด็จพระ	๑๖
ปริมาณุชิตชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ	๑๖
ปริมาณุชิตชินโรส ฯลฯ	
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,	
พระบาทสมเด็จพระ	๕๓
ปริมาณุชิตชินโรส ฯลฯ	
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,	
พระบาทสมเด็จพระ	๕๓
ประจักษ์ศิลปาคม, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๕๘
ประจักษ์ศิลปาคม, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวง	๕๘
ประจักษ์ศิลปาคม, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง	๕๘
ประชาธิปไตยคดีเดชนัน, สมเด็จพระเจ้าฟ้าชาย	๑๐๓
ประจุมวงศ์, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๖
ประดิษฐวรการ	๑๔๗
ประดิษฐ์วรการ, พระวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๘
ประดิษฐ์วรการ, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๗
ประดิษฐาสารี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๗๗
ประทุมเมศ	๑๒๐
ประทุมมา, เจ้าจอมมารดา	๑๕
ประพาฬรัศมี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๗๖
ประไพพัทตร์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๔๕
ประไพวดี, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า	๑๑
ประไพศรีสอาด, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๗๘
ประไพศรีสอาด, พระองค์เจ้า	๗๖
ประภัสร์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๕๔
ประภา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๒๖
ประภาพรรณพิไลย, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๙๖
ประภาพรรณพิไลย, พระองค์เจ้าหญิง (แฝด)	๙๖

	หน้า		หน้า
ประภาวสีตฉนฤมล	๑๕๙	ปริก, จอมมารดา หม่อมหลวง	๑๓๘
ประภาวสีตฉนฤมล, พระเจ้าวรวงศ์เธอ	๑๕๙,	ปริก, พระนม	๙๐
พระองค์เจ้า	๑๗๕, ๑๗๖	ปริกเล็ก, จอมมารดา	๑๓๙
ประภาวสีตฉนฤมล, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๙	ปริกใหญ่, จอมมารดา	๑๔๓
ประโยภพธรรมพิลาส, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๙๖	ปริษา, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๘
ประโยภพธรรมพิลาส, พระองค์เจ้าหญิง (แฝด)	๙๖	ปริดา, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๙
ประยงค์, พระองค์เจ้าชาย	๑๑๖	ปริดา, พระวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๑
ประยुरวงศ์, เจ้าคุณพระ	๘๐, ๘๒, ๘๕, ๑๖๐	ปริดา, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๑
ประโลมโลก, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๓๕	ชปริดา, หม่อมเจ้า	๑๕๑
ประวิตรวิวัฒน์ม, พระองค์เจ้าชาย	๘๔	ปรีชชาติสุขุมพันธ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๔
ประเวศวรสมัย, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๘๗	ปฤษฎางค์, พระวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๖
ประสงศ์สม, หม่อมเจ้าหญิง	๑๗๒, ๑๗๓, ๑๗๔	ปฤษฎางค์, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๖
ประสงศ์สรพร, หม่อมเจ้า	๑๕๒	ปฤษฎางค์, หม่อมเจ้า	๑๕๖
ประสาทสมร, พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๓	ปวเรศวรียาลงกรณ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ	๑๑๙
ประสานศรีโส, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๗๖	ปวเรศวรียาลงกรณ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ	
ประสานศรีโส, พระองค์เจ้า	๗๘	กรมสมเด็จพระ	๑๒๐
ประเสริฐศักดิ์, พระประพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๔	ปวเรศวรียาลงกรณ์, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า	
ประเสริฐศักดิ์, พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๔	กรมพระยา	๑๑๙
ประเสริฐศักดิ์, หม่อมเจ้า	๑๕๔	ป็อก, พระองค์	๑๒๖
ปราง, เจ้าจอมมารดา	๒๕	ป้อม, จอมมารดา	๑๔๑
ปราง, ท่าน	๘๓	ป้อม, เจ้าจอมมารดา	๑๘
ปรางใหญ่, พระสนมเอก, เจ้าจอมมารดา	๓๐	ป้อม, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๒๑
ปราจณกิตติบดี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง	๘๔	ปักกิ่ง, เจ้า	๕
ปราจณกิตติบดี, พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวง	๘๔	ปัทมราช, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๒
ปราจณกิตติบดี, พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่น	๘๔	ปาน, เจ้าจอมมารดา	๑๘
ปราณีประชาชน (แมลงทับ), หลวง	๖๒	ปาน, พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้า	๑๔๕
ปราบปรบปักข์, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๔๙	ปาน, พระองค์เจ้าชาย	๑๑๖
ปราบปรบปักข์, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า		ปาน, หม่อมเจ้า	๑๔๕
มหามาลาฯ กรมหมื่น	๓๔	ปิ่น, เจ้าจอมมารดา	๑๑๘, ๑๒๐
ปราโมช, พระองค์เจ้าชาย	๓๓	ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ	๓๑
ปราโมทย์, พระองค์เจ้า	๓๓	ปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา, สมเด็จพระ	๖๐, ๖๔, ๖๗,
ปราสาท, ทูลกระหม่อม	๔๓	๗๒, ๗๕, ๗๗, ๑๘๓	
ปริก	๑๐๒, ๑๕๙	ปิว, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า	๓๖

	หน้า		หน้า
ปิว, หม่อมเจ้า	๑๕๕	พงา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๔๑
ปุก, เจ้าจอมมารดา	๔๗	พนมวัน, พระองค์เจ้าชาย	๒๔
ปุก, ท่าน	๑๔๑, ๑๔๓	พยอม, พระองค์เจ้าชาย	๑๗๙
ปุก, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๒๒	พรพิมลพรรณ รัชนี, หม่อมเจ้า	๑๘๐
ปุก, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๔	พรรณราย, พระสัณห์พันธุวงศ์เธอ พระองค์เจ้า ๕๗, ๗๓, ๑๕๓	๑๕๓
ปุก, พระองค์	๑๒๙	พรรณราย, พระองค์เจ้า	๕๗
ปุย, เจ้าจอมมารดา	๑๒, ๑๑๑	พรรณราย, หม่อมเจ้า	๑๕๓
ปุย, เจ้าจอมมารดา	๑๒	พรหมวานุรักษ์, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๕๙
ปุย, จอมมารดา	๑๔๐	พรหมวานุรักษ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง ๕๘, ๕๙	๕๙
เปรมบุรฉัตร, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๕	พรหมา, เจ้าจอมมารดา	๑๓๕
เปีย, พระองค์	๑๓๒	พรหมเสศ, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๓๕
เปียก, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๔๓	พร้อม, เจ้าจอมมารดา	๙๖, ๙๘, ๑๐๐
เปี่ยม พระสนมเอก, เจ้าจอมมารดา	๖๐	พร้อม, พระองค์เจ้าชาย	๑๕๑
เปี่ยม, เจ้าคุณจอมมารดา	๖๐	พร้อมพงศ์อิราษ, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๑
เปี่ยม, เจ้าคุณพระอัยยิกา	๖๐	พระคลัง (หน), เจ้าพระยา	๒๓
ผ-ฝ		พระญาณวราภรณ์	๑๘๑
ผ่อง, ท่าน	๓๘	พระดำหนักเขียว	๑
ผ่อง, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๘๐	พระดำหนักแดง	๒
ผอบทอง, พระองค์เจ้า	๑๒	พระบัณฑูรน้อย	๑๐
ผะอบ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒	พระบัณฑูรใหญ่	๑๐
ผะอบ, พระองค์เจ้า	๒๓	พระปิยมหาราช	๕๓
ผาด, หม่อมหลวง	๑๖๐	พระราชชายาสมเด็จเจ้าตากสินมหาราช	๙
ผៃ, เจ้าจอมมารดา	๑๑๕	พระราม (แสง), พระยา	๑๔๑, ๑๔๓
แผด, พระองค์เจ้าชาย	๑๒๐, ๑๓๘	พระสถาพรพิริยพรต, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๖
แผด, พระองค์เจ้าหญิง	๓๒	พระอรุณนิภาคุณากร, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๕
แผดเหม	๗๒	พลอย, เจ้าจอมมารดา	๑๓๔
		พลอย, หม่อม	๙๙
		พลัด, หม่อม	๑๕๙
พ-พ		พลับ, เจ้าจอมมารดา	๔๙, ๑๒๑, ๑๓๔, ๑๓๕
พงศ์นรินทร์, พระ	๑๓๙	พลับ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๓, ๒๕
พงศ์อิศเรศ, พระองค์เจ้าชาย	๑๑๗	พลับจินตหรา, เจ้าจอมมารดา	๑๒๑
พงศาติศรมหิป, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๖๙	พลับจีน, เจ้าจอมมารดา	๑๑๕
พงศาติศรมหิป, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๖๙	พ่วง, เจ้าจอมมารดา	๑๑๒

	หน้า
พวงแก้ว, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๔๕
พวงซ้อ, เจ้าจอมมารดา	๒๖
พวงสร้อยสอางค์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๗๘
พระยา, เจ้าจอมมารดา	๓๐, ๓๒
พักตร์พิมลพรรณ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๕๔
พั่งงา, พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้า	๔๑
พัชรกิติยาภา, พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้า	๑๗๗
พัทลุง (ขุน), พระยา	๑๙
พັນ, เจ้าจอมมารดา	๑๒๖, ๑๓๒
พັນ, พระองค์เจ้า	๑๑๘
พັນธุ์สวัสดิ์ กิติยากร, ท่านผู้หญิง	๑๘๒
พັນวสา, สมเด็จพระ	๗
พັນแสง, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๓๔
พาหุรัตมณีนัย ประไพพรรณพิจิตร นริศรราชกุมารี, สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง	๘๖
พิกุลทอง, สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง	๑๑๐
พิฆเนศวรสุรสังกาศ, สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ฯ กรมหมื่น	๕๒
พิจิตรเจษฎ์จันทร์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจันทราสรีทวาร กรมขุน	๘๑
พิจิตรเจษฎ์จันทร์, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจันทราสรีทวาร กรมขุน	๘๒
พิชิตปรีชากร, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๕๖
พิชิตปรีชากร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง	๕๖, ๑๖๓
พิไชยมหินทโรดม, พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่น	๙๑
พิไชยมหินทโรดม, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๙๑
พิทยลาภพฤฒิธาดา, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุน	๗๓
พิทยลาภพฤฒิธาดา, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๗๓
พิทยลาภพฤฒิธาดา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุน	๗๓, ๑๖๗
พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๖๗, ๑๖๘
พิทยาลงกรณ์, พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๔๒, ๑๘๐

	หน้า
พิทักษ์เทเวศร์, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๒๕
พิทักษ์เทเวศร์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ	๒๔, ๒๕, ๑๕๐
พิทักษ์เทเวศร์ฯ, พระเจ้าย้ายเธอ กรมพระ	๒๕
พิทักษ์มนตรี, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวง	๗
พิทักษ์มนตรี, สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวง	๗
พิทักษ์มนตรี, สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้า กรมหลวง	๗, ๑๗๙
พินาศอัครี, พระยา	๑๒๓
พินิตประชานารถ, สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า กรมขุน	๕๒
พิพิธภูเบนทร์, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุน	๒๔
พิพิธภูเบนทร์, พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่น	๒๔
พิพิธโภคภูเบนทร์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ	๒๔, ๑๔๙
พิพิธโภคภูเบนทร์ฯ, พระเจ้าย้ายเธอ กรมพระ	๒๔
พิพิธสมบัติ (สุข สุขสถิต), พระยา	๕๑
พิม, เจ้าจอมมารดา	๓๒
พิมพัศสร้อย	๑๓๖
พิมพัศสร้อย, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๓๖
พิศณุโลกประชานาถ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวง	๑๗๑
พิศาลบวรศักดิ์, พระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๒๙
พิศาลบวรศักดิ์, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๒๙
พิเศษศรีสวัสดิ์ สุขวัฒนวิไชย, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง	๑๗
พิชญ์โลกประชานาถ, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถฯ กรมขุน	๙๒
พิชญ์โลกประชานาถ, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถฯ กรมหลวง	๙๒
พิชญ์โลกประชานาถ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวง	๙๒
พิชญ์โลกประชานาถ, สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถฯ กรมหลวง	๙๒

	หน้า		หน้า
พิชฌุโลกาธิปัตย์ (บัว), พระยา	๙๖	เพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี, สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง	๑๐๕
พิสมภ์สมบัติบริบูรณ์ (ยิ้ม พิศลยบุตร), พระยา	๘๓	เพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี, สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้า	๑๐๕
พิสมัยพิมลสัตย์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๙๐	เพชรรัตนราชสุดา, สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้า	๑๐๕
พิสิขฐุสบสมัย, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๓	เพชรรัตนราชสุดา, สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้า	๑๐๕
พิสิขฐุสบสมัย, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๓	เพชรรัตนราชสุดา, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า	๑๐๕
พี, เจ้าคุณ	๒๐, ๒๒	เพชรรัตนราชสุดา, สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้า	๑๐๕
พีรพงศ์ภาณุเดช, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๑	เพ็ชรหึง, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๔
พี้ง, เจ้าจอมมารดา	๔๔, ๕๑, ๕๖, ๖๒	เพ็ชรหึง, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๙
พินพงศ์, หม่อมเจ้า	๑๕๓	เพ็ญพัฒน์พงศ์, พระองค์เจ้าชาย	๙๑
พินพงศ์ประยูรวงศ์สนิท, พระประพันธ์วงศ์เธอ		เพ็ญ, หม่อม	๑๖๔
พระองค์เจ้า	๑๕๓	เพื่อน, เจ้าจอมมารดา	๑๒๙, ๑๓๑, ๑๓๒
พินพงศ์ประยูรวงศ์สนิท, พระสัมพันธ์วงศ์เธอ		แพ พระสนมเอก, เจ้าจอมมารดา	๕๑, ๕๔, ๕๘, ๖๔, ๗๐, ๘๐
พระองค์เจ้า	๑๕๓	แพ, เจ้าคุณจอมมารดา	๘๐
พุก, นาย	๑๕๙	แพ, หม่อม	๑๕๒
พุทธประดิษฐา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๗๙	ไพฑูริย์, พระองค์เจ้าชาย	๒๗
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช,		พิก, หม่อม	๗๖
พระบาทสมเด็จพระ	๒, ๔, ๘, ๙, ๑๐	พิกทอง, ขรัวยาย	๒๒
พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ	๙, ๒๐, ๒๘, ๓๖	เพ็ญ, เจ้าจอมมารดา	๓๘, ๓๙, ๑๒๔, ๑๒๕
พุ่ม, เจ้าจอมมารดา	๑๔, ๓๔, ๗๙		
เพ็ง, เจ้าจอมมารดา	๗๑, ๑๑๓		
เพ็ง, พระชนนี	๒๐		
เพ็งเมขลา	๗๑		
เพ็งเล็ก, เจ้าจอมมารดา	๑๙		
เพ็งใหญ่, เจ้าจอมมารดา	๑๕, ๑๘		
เพชรบุรี (บุญรอด), พระยา	๑๖		
เพชรบุรีราชสิริธร, สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ			
เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ฯ กรมหลวง	๙๔		
เพชรบุรีราชสิรินธร, สมเด็จพระราชปิตุจฉา			
เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวง	๙๔		
เพชรบูรณ์อินทราชัย, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ			
เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุน	๑๐๒, ๑๗๑		
เพชรบูรณ์อินทราชัย, สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ			
เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกฯ กรมขุน	๑๐๒		
		ภ	
		ภักวดี, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๓๔
		ภักทวดีศรีราชธิดา, พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๓๙
		ภักทรายวดี, พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้า	๘๕
		ภานุพงศ์พิริยเดช, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๖๐
		ภานุพันธ์ยุคล, พระเจ้าวรวงศ์เธอ	๑๗๔, ๑๗๕, ๑๘๒
		พระองค์เจ้า	๑๗๕
		ภานุพันธ์ยุคล, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๕
		ภานุพันธ์วงศ์วรเดช, สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา	๑๗๖
		ภานุพันธ์วงศ์วรเดช, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ	๖๕
		เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระ	๖๕
		ภานุพันธ์วงศ์วรเดช, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ	๖๖
		เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยา	๖๖

	หน้า
ภาณุปันธวงศ์วรวงศ์, สมเด็จพระราชปิตุลาบรม- พงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณูรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยา	๖๕
ภาณุปันธวงศ์วรวงศ์, สมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าฯ กรมพระยา	๖๖, ๑๖๐ ๑๖๑, ๑๖๒
ภาณุปันธวงศ์วรวงศ์, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณูรังษีสว่างวงศ์ฯ กรมหลวง	๖๕
ภาณุมาศ, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๓๐
ภาณูรังษีสว่างวงศ์, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ	๖๕
ภาณูรังษีสว่างวงศ์, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า ภิมสวัน, เจ้าจอมมารดา	๖๕ ๑๒
ภิมสวัน, เจ้าจอมมารดา	๑๒
ภิมสวัน, เจ้าจอมมารดา	๑๒
ภุชงค์, หม่อมเจ้า	๑๕๖
ภุมริน, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๘
ภุมรินทร์, พระองค์เจ้า	๑๑๘
ภุมเรศ, พระองค์เจ้าชาย	๑๑๘
ภู, เจ้าจอมมารดา	๑๒๖
ภูธราภัย (นุช บุนยรัตพันธุ์), เจ้าพระยา	๕๒
ภูธรเศรษฐารังศักดิ์, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๕๘
ภูธรเศรษฐารังศักดิ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๕๘
ภูบดีราชหฤทัย, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๔๗
ภูบดีราชหฤทัย, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๔๗
ภูบาลบริรักษ์, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๓๓
ภูบาลบริรักษ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๓๓, ๑๐๓
ภูมินทรภักดี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๔๐, ๑๕๕
ภูมินทรภักดี, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๔๐
ภูมิพลอดุลเดช, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๐
ภูมิพลอดุลเดช, พระองค์เจ้าชาย	๑๗๐
ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว	๑๗๐
ภูมิพลอดุลยเดช, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า	๑๗๐
ภูมิพลอดุลยเดช, สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว	๑๗๐
ภูวณยานุเบนนทราธิบาล, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุน	๔๗

	หน้า
ภูวณยานุเบนนทราธิบาล, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมขุน	๔๗
ภูวณยานุเบนนทราธิบาล, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๔๗
ภูวเนตรนรินทรฤทธิ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง	๒๖
ภูวเนตรนรินทรฤทธิ์, พระเจ้าพี่นางเธอ กรมหลวง	๒๗
ภู, เจ้าจอมมารดา	๑๑๕, ๑๒๒
ภู่อิเหนา, เจ้าจอมมารดา	๑๒๑, ๑๒๒
ภោ, เจ้าจอมมารดา นักร้อง	๑๑๓, ๑๑๔
ม	
มงกุฎ สมมุติเทวาวงศ์ พงศาอิศวรกระษัตริย์ ชัตติยราชกุมาร, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ	๒๘
มงกุฎ, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ	๒๗
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ	๘๘
มงคล, หม่อมเจ้า	๑๕๒
มงคลเลิศ, พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้า	๑๕๒
มงคลเลิศ, พระสืมนัดวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๒
มงคลเลิศ, พระองค์เจ้า	๑๕๗
มงคลเลิศ, หม่อมเจ้า	๑๕๒
มณฑา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕
มณฑา, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๙
มณฑา, พระองค์เจ้าหญิง	๑๕
มณฑานพรัตน์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๖๓
มณฑาใหญ่	๑๕
มณฑเทียรบาล (บัว), พระยา	๑๓๔
มณี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖
มนตรีรักษา, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๗๙
มนัสสวาสดี, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๔
มนุษย์นาคมานพ, พระองค์เจ้าชาย	๖๖
มยุรฉัตร, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๕
มรกฏ, เจ้าจอมมารดา	๘๑, ๙๑
มรกฏ, พระองค์เจ้าชาย	๓๑
มรกต, พระองค์เจ้า	๓๑
มรุพงศ์ศิริพัฒน์, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๗๔

	หน้า		หน้า
มรุพงษ์ศิริพัฒน์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุน	๗๔	มhitลลาธิเบศร์ อุดลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก,	
ม่วง, เจ้าจอมมารดา	๑๒๑, ๑๒๒	สมเด็จพระ	๗๒, ๑๐๑, ๑๖๙, ๑๗๐
ม่วงแจ้, เจ้าจอมมารดา	๑๒๑	มhitนทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล), เจ้าพระยา	๘๑
ม่วงซอ, เจ้าจอมมารดา	๒๖	มhitศรราชหฤทัย, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๗๘
ม่วงใหญ่, เจ้าจอมมารดา	๒๓	มhitศรราชหฤทัย, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ	
มหากษัตริย์ศึก, สมเด็จพระเจ้าพระยา	๒	กรมหมื่น	๗๘, ๑๖๘, ๑๗๒
มหามนตรี, พระ	๓	มhitศวรินทรากรมเรศ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง	๒๘
มหาวชิราลงกรณ์ สยามมกุฎราชกุมาร,		มhitศวรินทรากรมเรศ, พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวง	๒๘
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้า	๑๐๗, ๑๗๗	มhitศวรินทรากรมเรศร์, กรมหลวง	๒๘
มหาวชิราวุธ, สมเด็จพระเจ้าพี่ชาย	๘๘	มhetศวรศิววิลาส, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๕๐, ๑๖๒
มหาวชิรมหิต สยามมกุฎราชกุมาร,		มhetศวรศิววิลาส, พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่น	๕๐
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้า	๘๖	มhetศวรศิววิลาส, พระเจ้าลูกยาเธอ	
มหาวชิรมหิต, สมเด็จพระเจ้าพี่ชาย	๘๖	พระองค์เจ้านภวงษ์	๕๐
มหาวชิรมหิต, สมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิปัตติ	๘๖	มั่ง, พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้า	๑๑๒
มหาวชิรมหิต, สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ เจ้าฟ้า	๗๒	มั่ง, พระองค์เจ้าชาย	๒๓
มหาวิสูตรโกษา (เกษม), หลวง	๑๓๐	มั่งชน, พระองค์เจ้า	๑๑๒
มหาศัคดีพลเสพ, กรมพระราชวังบวร	๓	มณฑนาภาวดี, พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้า	๑๐๓
มหาศัคดีพลเสพ, สมเด็จพระบรมราชเจ้า	๑๓, ๑๒๓, ๑๔๘	ชมัญยาภาธร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๕๔
มหาสมบัติ (ผล), เจ้าพระยา	๑๘๓	มันดวงคำ	๖๙
มหาสุรสิงหนาท, กรมพระราชวังบวร	๓	มา, เจ้าจอมมารดา	๔, ๑๑๒
มหาสุรสิงหนาท, สมเด็จพระเจ้าพี่กรมพระราชวังบวร	๒	มาตยาพิทักษ์, พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่น	๓๘
มหาสุรสิงหนาท, สมเด็จพระบรมราชเจ้า	๓, ๘	มาตยาพิทักษ์, สมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ	
มหาเสนา (บุญนาค), เจ้าพระยา	๑๔	กรมหมื่น	๓๘, ๓๙, ๑๕๒, ๑๕๓, ๑๕๔
มหาเสนา (บุญมา), เจ้าพระยา	๖๓	มารยาตร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๓๖
มหาเสนานุรักษ์, กรมพระราชวังบวร	๓	มาลัย	๕๗
มหาเสนานุรักษ์, สมเด็จพระบรมราชเจ้า	๑๐, ๑๑๖	มาลัย, เจ้าจอมมารดา	๑๒๗, ๑๒๘, ๑๒๙
มหาหงส์โสภาคย์	๑๔๗	มาลินีนภดารา สิรินิภาพรรณวดี, สมเด็จพระเจ้า	
มหาหงส์, พระองค์เจ้าชาย	๑๔๗	ลูกเธอ เจ้าฟ้า	๙๖
มหาหงส์โสภาค, พระวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๗	มาลินีนภดารา, พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า	๙๖
มหาหงส์โสภาค, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๗	มาลินีนภดารา, พระองค์เจ้าหญิง	๙๖
มหาหงส์โสภาคย์	๑๔๗	มาลิตเสาวรส, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๙
มหาอำมาตย์ (ชื่น กัลยาณมิตร), พระยา	๘๔	มาลี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๓๙
มhitลลอุดลเดช, สมเด็จพระเจ้าพี่ชาย	๑๐๑	มาลัย, เจ้าจอมมารดา	๕๗, ๖๑

	หน้า
มี, เจ้าจอมมารดา	๑๒๒
มีน้อย, เจ้าจอมมารดา	๑๑๔
มีบุษบา, เจ้าจอมมารดา	๑๒๒
มีใหญ่, เจ้าจอมมารดา	๑๑๓
มุก, หม่อม	๑๘๓
แม่น, หม่อม	๑๖๐
แม่นเขียน, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๓๖
แม่นเขียน, พระองค์เจ้าหญิง	๓๕, ๓๖
แมว	๗๓
แมวอิเหนา	๗๓
ไม้เทศ, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๘
ย	
ยมราช, พระยา	๓
ยอด, หม่อมเจ้า	๑๒๗
ยอดยิ่งยศ บวรราโชรสรัตนราชกุมาร, พระองค์เจ้าชาย	๑๒๗
ย้อย, เจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์	๘๒
ยิ่งเยาวลักษณ์ อรรคราชสุตา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๕๑
ยิ้ม, จอมมารดา	๑๔๓
ยี่เซ่ง, เจ้าครอก	๑๗๙
ยี่เซ่ง, พระวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๙
ยี่สุน	๗๖
ยี่สุน, เจ้าจอมมารดา	๔๐, ๔๕
ยี่สุน, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๒๑
ยุคลทิฆัมพร, พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า	๙๓
ยุคลทิฆัมพร, พระองค์เจ้าชาย	๙๒
ยุคันธร, พระองค์เจ้าชาย	๑๒๑
ยุคันธร, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๓๑
เยาวภาพงศ์สนิท, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๙๕
เยาวมาลย์นฤมล สรรพสภนธ์กัลยาณี, พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้า	๘๒

	หน้า
เยาวมาลย์นฤมล, พระองค์เจ้าหญิง	๘๒
เยาวมาลย์นฤมลฯ, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า	๘๒
เอียด, เจ้าจอมมารดา	๑๓๑
แย้ม, เจ้าจอมมารดา	๓๖, ๓๙, ๑๓๑
แย้ม, ท่าน	๗๒
ไย, เจ้าจอมมารดา	๑๒๘
ไย, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๒๔
ไย, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๙
ร-ฤ	
รพีพัฒนศักดิ์, พระองค์เจ้า	๘๔
รสคนธ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๒๗
รองทรง, พระองค์เจ้าชาย	๑๒๒
รักษรมเรศ, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๑๗
รักษรมเรศ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง	๑๗
รังสิตประยูรศักดิ์, พระองค์เจ้าชาย	๙๖
รัชนีกร, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๑
รัชนีแจ่มจรัส, พระองค์เจ้าชาย	๑๔๒
รัตนกุล	๑๖
รัตนจักร (หงส์ทอง), พระยา	๓๓
รัตนดิเบศร์ (กุน), เจ้าพระยา	๑๖
รัตนานพิพิธฯ (สน สนธิรัตน์), เจ้าพระยา	๔๗
ราชกุมาร, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า	๒๗
ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง	๘๔
ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, พระเจ้านิยาเธอ กรมหลวง	๘๔
ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่น	๘๔
ราชภัฏการ (เงินเอ็ง), หลวง	๗๑
ราชรองเมือง, พระยา	๕๗
ราชวรินทร์, พระ	๒
ราชศักดิ์สโมสร, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๕๙
ราชศักดิ์สโมสร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๕๙
ราชสงคราม (อิน อินทวิมล), พระยา	๕๑, ๖๓
ราชสัมภารากร (เทศ), พระยา	๘๙

	หน้า		หน้า
ราชสีหวิกรม, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุน	๔๑, ๑๕๖	ล	
ราชสีหวิกรม, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมขุน	๔๒	ลดาวัลย์, พระองค์เจ้าชาย	๔๐
ราชสีหวิกรม, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๔๑	ลพบุรีราติศร, สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ	
ราชาเศรษฐี, พระ	๑๖	เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพรฯ กรมหมื่น	๙๓
รามณรงค์, ขุน	๒	ลพบุรีรามศวร์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ	
รามณรงค์, พระเจ้า	๑๘๓	เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวง ๙๒, ๑๗๔, ๑๗๕	
รามณรงค์, พระเจ้าขุนเณร	๒	ลพบุรีรามศวร์, สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ	
รามณรงค์, สมเด็จพระเจ้าขุน	๒, ๕	เจ้าฟ้าฯ กรมหลวง	๙๓
รามอิศเรศ, กรมหมื่น	๑๕	ลพบุรีรามศวร์, สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ	
รามอิศเรศร์, กรมขุน	๑๕	เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพรฯ กรมขุน	๙๓
รามอิศเรศร์, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๑๕	ลม่อม, พระองค์เจ้าหญิง	๔๓
รามอิศเรศร์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ	๑๕	ลม้าย, หม่อม	๑๖๕
รามอิศเรศร์ฯ, กรมพระ	๑๕	ลมุด, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๔
รามินทร์สุตา, กรมขุน	๖	ลวาดรวงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ	
ราชิ, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๓๑	พระองค์เจ้า	๑๐๒
รำเพย, หม่อมเจ้า	๑๕๒	ล้อม, เจ้าจอมมารดา	๑๑๕
รำเพยภมราภิรมย์ บรมราชเทวี,		ลม้าย, จอมมารดา	๑๓๙
สมเด็จพระนางเจ้า	๑๕๒	ลระไว, คุณ	๑๓๙
รำเพยภมราภิรมย์, พระนางเธอ พระองค์เจ้า	๑๕๒	ลักขณานุคุณ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ	
รำไพประภา, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๑	พระองค์เจ้า	๓๘, ๑๕๔
รำไพพรรณิ บรมราชินี, สมเด็จพระนางเจ้า	๑๖๘	ลักขมีลาวัณ, พระนางเธอ	๑๖๗
รุ่ง, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๕	ลักขมีลาวัณ, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๗
รุจาวรรณวิ, พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๒	ลักขมีลาวัณ, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๗
รูปศิริโสภาคย์ มหานาคนารี, สมเด็จพระ	๑๒, ๑๘๓	ลักขมีลาวัณ, พระองค์เจ้า	๑๖๗
เรณู, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๒๔	ลักขมีลาวัณ, หม่อมเจ้า	๑๖๗
เรไร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๘	ลัดดาวัน, พระองค์เจ้า	๔๐
เริงคนอง, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๖	ลา	๔
เรียม พระสนมเอก, เจ้าจอมมารดา	๒๐	ล่า, เจ้าจอมมารดา	๑๑๑, ๑๑๓
เรื่อง	๑๘๓	ล่าตวน, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๐
เรื่องศักดิ์สาคร (เผือก ณ มหาไชย), หลวง	๑๕๙	ล่าภู, เจ้าจอมมารดา	๑๓๔
เรือน, เจ้าจอมมารดา	๙๐	ล่าภู, พระองค์เจ้าหญิง	๒๑
ฤกษ์, พระองค์เจ้าชาย	๑๑๙	ลำยอง, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๔๖
		ลิ้ม, ขรัวยาย	๓๐

	หน้า		หน้า
วไลยอลงกรณ์ นรินทรเทพกุมารี, สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง	๙๔	วิจิตรธรรมปริชา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๖๗
วัง, เจ้าคุณ	๑๔	วิษณุสารณินภาธร, พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า	๕๐
วัชรินทร์, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๓๒	สุประดิษฐ์	๑๔
วัชรวิงศ์, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๐	วิเศษสุนทร (นาค นกเล็ก), พระยา	๑๔
วัฒนา กปิตลา, หม่อมเจ้า	๑๐๓	วิษณุสารณินภาธร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ	๒๔, ๕๐, ๑๖๒
วัฒนา, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๓๔	กรมหมื่น	๕๐
วัฒนา, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๘๐	วิษณุสารณินภาธร, พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่น	๕๐
วัฒนานุวงศ์, พระองค์เจ้าชาย	๗๔	วิสุทธิกระษัตริย์, สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้า	๕๕
วัดโพธิ์, เจ้าครอก	๓	จันทรมณฑล โสภณภควดี กรมหลวง	๕๕
วัน, เจ้าจอมมารดา	๔๖	วิสุทธิกระษัตริย์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า	๕๔
วัน, พระองค์	๑๒๘	จันทรมณฑล โสภณภควดี กรมหลวง	๕๕
วันดี, เจ้าจอมมารดา	๑๓๖, ๑๓๗	วิสุทธิกษัตริย์, กรมหลวง	๕๕
วัลลภาเทวี, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๗	วิสูตรโกษา (นุ่ม), พระยา	๘๙
วัลลภาเทวี, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๗	วุฒิชัยเฉลิมลาภ, พระองค์เจ้าชาย	๙๓
วัลลภาเทวี, หม่อมเจ้า	๑๖๗	เวก, คุณหญิง	๑๓๙
วานีรัตน์กัญญา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๖๓	เวก, จอมมารดา	๑๓๙, ๑๔๐
วาด พระสนมเอก, เจ้าจอมมารดา	๗๓	เวียงไฉนฤบาล (หรั่ง เกตุทัต), พระยา	๘๑
วาด, เจ้าจอมมารดา	๔๐, ๘๙		
วาปีบุษบากร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๐๐	ค	
วาสูกรี, พระองค์เจ้าชาย	๑๖	ศรี	๒๐
วิจิตรจิรประภา, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า	๘๘	ศรี, เจ้าจอมมารดา	๑๑๔, ๑๒๑
วิชัยชาญ, กรมพระราชวังบวร	๑๒๗	ศรีเกต, เจ้าจอมมารดา	๑๒๑
วิบูลยพรรณรังษี, พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๒	ศรีธรรมราชธำรงฤทธิ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ	๙๑
วิภาวดีรังสิต, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๘๐	เจ้าฟ้าสมมตวิวงศ์วโรทัย กรมขุน	๙๑
วิมลฉัตร, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๖	ศรีธรรมราชธำรงฤทธิ์, สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ	๙๑
วิมลนาคนพิสี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๙๙	เจ้าฟ้าสมมตวิวงศ์วโรทัย กรมขุน	๙๑
วิมลมาศมาลี, พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๓	ศรีธรรมมาธิราช (บุญรอด บุญยรัตพันธุ์), เจ้าพระยา	๔๗
วิสัยทรงกล้า, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๓๘	ศรีธรรมมาธิราช (บุญรอด), เจ้าพระยา	๒๐
วิลาศ, พระองค์เจ้าหญิง	๓๗	ศรีนครินทรราชบรมราชชนนี,	๑๖๙, ๑๗๐, ๑๘๔
วไลยวรวิลาศ, พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๓๘	สมเด็จพระ	๑๖๙, ๑๗๐, ๑๘๔
วิวัฒน์ไชย, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๘	ศรีนาคสวาทิ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๕๖
วิจิตรธรรมปริชา, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๖๗	ศรีพิชรินทรา บรมราชินีนาถา, สมเด็จพระ	๗๕, ๘๖, ๘๘,
			๙๑, ๙๒, ๙๗, ๙๘, ๙๙, ๑๐๒, ๑๐๓

	หน้า
ศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี	
พันปีหลวง, สมเด็จพระ	๗๕
ศรีพัฒนา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๕๓
ศรีฟ้า, หม่อมเจ้า	๑๒
ศรีรัตนโกสินทร์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ	
เจ้าฟ้าสุทธาทิพย์รัตน์ กรมหลวง	๘๕
ศรีรัตนโกสินทร์, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ	
เจ้าฟ้าสุทธาทิพย์รัตน์ กรมหลวง	๘๔
ศรีรัศมิ์ พระวรชายา, พระเจ้าวรวงศ์เธอ	
พระองค์เจ้า	๑๗๗, ๑๘๔
ศรีวิไลลักษณ์ สุนทรศักดิ์กัลยาวัตติ,	
พระองค์เจ้าหญิง	๘๐
ศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี, สมเด็จพระมาตุจฉาเจ้า	๗๒
ศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า,	
สมเด็จพระ	๗๒
ศรีสวรินทิรา บรมราชเทวีฯ, สมเด็จพระ	๘๔, ๘๗, ๘๘,
	๙๑, ๙๔, ๙๘, ๑๐๑, ๑๐๔
ศรีสังข์, พระองค์เจ้า	๑๒๑
ศรีสังวาล, พระราชชนนี	๑๖๙
ศรีสังวาล, สมเด็จพระราชชนนี	๑๖๙
ศรีสัชชาลัยสุภกัญญา, สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ	
เจ้าฟ้ามาลินีนภดาราฯ กรมขุน	๙๖
ศรีสัชชาลัยสุภกัญญา, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ	
เจ้าฟ้ามาลินีนภดารา กรมขุน	๙๖
ศรีสัทภักตร์ (อิม), ขุน	๗๗
ศรีสิทธิธงไชย, พระองค์เจ้าชาย	๖๑
ศรีสีดา	๒๐
ศรีสุดสวาทิ, พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๔
ศรีสุตารักษ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง กรมพระ	๒
ศรีสุตารักษ์, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมพระ	๒
ศรีสุตารักษ์, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า	
กรมพระ	๒, ๖
ศรีสุตาอับสร, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๓

	หน้า
ศรีสุเทพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๘, ๑๔๗
ศรีสุนทร, สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าพิกุลทอง	
กรมขุน	๑๑๐
ศรีสุนทรเทพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า	
กรมหลวง	๑๐
ศรีสุนทรเทพ, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวง	๑๐
ศรีสุริเยนทรามาตย์, กรมสมเด็จพระ	๗
ศรีสุริเยนทรา บรมราชินี, สมเด็จพระ	๗, ๒๗, ๒๘, ๓๑
ศรีสุเรนทร์, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๑๔
ศรีสุเรนทร์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๔
ศรีสุลาลัย, สมเด็จพระ	๒๐, ๒๑, ๒๒
ศรีสุลาลัย พระพันปีหลวง, สมเด็จพระ	๑๘๓
ศรีเสาวภาค, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๗๒
ศศิธร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๘
ศศิพงศ์ประไพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๘๙
ศักดิ์พลเสพ, พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่น	๑๓
ศิริภรณ์โสภณ พิมลรัตนวดี, สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง	๙๘
ศิริภรณ์โสภณ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า	๙๘
ศิริรัชสังกาศ, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุน	๖๑
ศิริรัชสังกาศ, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๖๑
ศิริรัชสังกาศ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุน	๖๑
ศิริพัฒนา, พระองค์เจ้า	๑๔๘
ศิริจรจา, เจ้า	๑๑๐
ศิริรัตนบุษบง, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๓
ศิริรัตนบุษบง, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๓
ศิริวงศ์, พระองค์เจ้าชาย	๓๘
ศิริวงศ์วัฒนเดช, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๐
ศิริวงศ์วัฒนเดช, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๐
ศิริวัฒนวงศ์, พระองค์เจ้า	๑๔๘
ศิริสมบัติ (เลี้ยง), พระ	๗๓
ศิลา, เจ้าจอมมารดา ๒๒, ๒๔, ๒๕, ๒๖, ๒๘, ๑๑๙, ๑๒๐	
ศุภกรม, พระองค์เจ้า	๒๖
ศุขสวัสดิ, พระองค์เจ้าชาย	๕๗

	หน้า		หน้า
ศุภโยคเกษม, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๔	สมมตอมรพันธุ์, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุน	๖๗
โศกสร่าง	๑๓๖	สมมตอมรพันธุ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ	๖๗
โศกสว่าง, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๓๖	สมมติวงศ์วโรทัย, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ	๙๑
โศภา, พระองค์เจ้า	๓๕	สมรรัตนศิริเชษฐ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง	๕๒
		สมรรัตนศิริเชษฐ, พระเจ้าพี่นางเธอ กรมหลวง	๕๒
		สมัยวุฒิวิโรดม, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๙๘
ส		สรรควิสัยนรบดี, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๙๔
สงขลานครินทร์, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ		สรรควิสัยนรบดี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๙๔
เจ้าฟ้ามหิดลอดุลเดชา กรมหลวง	๑๐๑	สรรพพิลัปปรีชา, กรมหลวง	๒๙
สงขลานครินทร์, สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ		สรรพพิลัปปรีชา, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุน	๒๙
เจ้าฟ้ามหิดลอดุลเดชา กรมขุน	๑๐๑	สรรพพิลัปปรีชา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง	๒๙
สงขลานครินทร์, สมเด็จพระราชาธิบดี		สรรพสาตรศุภกิจ, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุน	๖๑
เจ้าฟ้ามหิดลอดุลเดชา กรมหลวง	๑๐๑	สรรพสาตรศุภกิจ, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๖๑
สถิตอารังสวัสดิ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๓๐	สรรพสาตรศุภกิจ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง	๖๑
สถิตอารังสวัสดิ์, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๓๐, ๑๓๓	สรรพสิทธิประสงค์, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุน	๖๒
สถิตสถาพร, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุน	๓๑	สรรพสิทธิประสงค์, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๖๒
สถิตสถาพร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุน	๓๑	สรรพสิทธิประสงค์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง	๖๒
สนั่น, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๓๗	สวน, เจ้าจอมมารดา	๒๐, ๒๑, ๒๔, ๒๖, ๑๑๕
สนิทนเรนทร	๒๗	สวรรคโลกลักษณวดี, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ	
สนิทนเรนทร, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๒๗	เจ้าฟ้าเยาวมาลย์นฤมล กรมขุน	๘๒
สนิทนเรนทร์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๒๗	สวรรคโลกลักษณวดี, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ	
สนิทพงศ์พัฒนาเดช, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๐	เจ้าฟ้าเยาวมาลย์นฤมล กรมขุน	๘๓
สัมพันธ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๒๔	สวัสดิประวัติ, พระองค์เจ้าชาย	๖๗
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าพระองค์ใหญ่	๒๐	สวัสดิวัตน์วิศิษฐ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ	
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร	๘๘	กรมพระ	๗๗, ๑๖๘
สมเด็จพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวร		สวัสดิวัตน์วิศิษฐ์, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๗๗
สถานมงคล	๑๐	สวัสดิวัตน์วิศิษฐ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ	๗๗
สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์	๑๘๑	สวัสดิวัตน์วิศิษฐ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง	๗๗
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก	๖๖	สวัสดิวัตน์วิศิษฐ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ	
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า	๑๘๑	กรมหลวง	๗๘
สมบุญ, จอมมารดา	๑๔๑	สวัสดิโสภณ, พระองค์เจ้าชาย	๗๗
สมบุญ, นาย	๗๓	สว่าง, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๓
สมพันธุ์, หม่อม	๑๗๓	สว่าง, หม่อมราชวงศ์	๑๕๗, ๑๕๘
สมมตอมรพันธุ์, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๖๗		

	หน้า
สว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี, สมเด็จพระนางเจ้า	๗๒
สว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี, สมเด็จพระมาตุจฉาเจ้า	๗๒
สว่างวัฒนา, พระองค์เจ้าหญิง	๗๒
สวาดี สนิทวงศ์, หม่อมเจ้า	๙๙
สวางองค์, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๓๗
สอาด, จอมมารดา	๑๔๓
สังกะทัต, พระองค์เจ้าชาย	๑๑๓
สังข์, นาย	๑๖๒
สังวาล พระสนมโท, เจ้าจอมมารดา	๖๑, ๖๗, ๗๔
สังวาล, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๒๕
สังวาล, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๔
สังวาลย์, เจ้าจอมมารดา	๕๘
สังวาลย์, หนู	๕๘
สังวาลย์ ชูกระมล	๑๖๙
สั้น	๑๐
สั้น, คุณหญิง	๑๔
สั้น, เจ้าจอมมารดา	๒๒, ๒๖
สัมฤทธิ์, เจ้าจอมมารดา	๔๘
สา	๑
สาครบุรี, พระ	๓๐
สาตใหญ่, เจ้าจอมมารดา	๔๖
सान, เจ้าจอมมารดา	๑๓๔
สาย, หม่อมเจ้าหญิง	๑๕๕
สาย, เจ้าจอมมารดา	๘๙
สาย, พระองค์เจ้าชาย	๑๕๐
สายบัว, เจ้าจอมมารดา	๑๓๗
สายสนิทวงศ์, พระวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๐
สายสนิทวงศ์, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๐
สายสนิทวงศ์, พระองค์เจ้าชาย	๙๕, ๑๕๐
สายสมร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๓๐
สายสวัสดิภรณ์, พระองค์เจ้าหญิง	๑๕๕
สายสนิทวงศ์, พระองค์เจ้า	๑๕๐
สาททิพากร, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๑

	หน้า
สารพัดเพ็ชร์, หม่อมเจ้า	๑๕๒
สำราญฤทัย (อ้าว ธรรมสโรช), พระ	๕๑
สำลี พระสนมเอก, เจ้าคุณจอมมารดา	๕๔, ๕๙, ๖๑,
	๖๖, ๖๙, ๗๖
สำลี พระสนมเอก, เจ้าจอมมารดา	๕๔
สำลี, เจ้าจอมมารดา	๑๑๖, ๑๑๗, ๑๑๘
สำลีวรรณ, พระองค์เจ้า	๑๑๖
สำอาน, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๓
สิงหนาท, พระองค์เจ้าชาย	๑๕๐
สิงหนาท, หม่อมเจ้า	๑๕๐
สิงหนาทราชดุรงค์ฤทธิ์, พระวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๐
สิงหนาทราชดุรงค์ฤทธิ์, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๐
สิงหรา, พระองค์เจ้าชาย	๔๘
สิงหรา, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๓
สิงหวิกรมเกรียงไกร, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุน	๙๓
สิงหวิกรมเกรียงไกร, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๙๓
สิงหวิกรมเกรียงไกร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง	๙๓
สิงหวิกรมเกรียงไกร, พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวง	๙๓
สิทธิสุขุมการ, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๒๒
สิทธิสุขุมการ, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๒๒
สิริ, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๘
สิริกิติ์ กิตติยากร, หม่อมราชวงศ์	๑๘๒
สิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ, สมเด็จพระนางเจ้า	๑๐๗, ๑๘๒
สิริกิติ์ พระบรมราชินี, สมเด็จพระนางเจ้า	๑๐๖, ๑๘๒
สิริกิติ์, สมเด็จพระราชินี	๑๘๒
สิรินธรเทพรัตนสุดา กิติวัฒนาดุลโสภาคย์, สมเด็จพระ	
เจ้าฟ้าหญิง	๑๐๘
สิริภาจุฑาภรณ์, พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้า	๑๗๘
สิริราชกฤถ์ภณดี, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า	๙๗
สิริวิณณารีย์, หม่อมเจ้า	๑๗๗
สิริวิณณาวรีนารีรัตน์, พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้า	๑๗๗
สี, เจ้าจอมมารดา	๒๐, ๒๒
สีดา, เจ้าจอมมารดา	๑๓๕

	หน้า		หน้า
สี่สังข์, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๑	สุตาสวรรค์, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๙
สีหราช (เมือง), พระยา	๔๓	สุทวรงค์วิจิตร, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๓
สุก, เจ้า	๓๕	สุทวรงค์วิจิตร, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๓
สุก, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๔	สุทวรงค์วิจิตร, พระองค์หญิง	๑๗๓
สุกรม, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๒๖	สุทวิสัยลักษณ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๘
สุขุมานันท์, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๔	สุทวิสัยลักษณ์, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๘
สุขุมานันท์, พระองค์เจ้า	๑๗๔	สุทวิสัยลักษณ์, พระองค์เจ้า	๑๕๘
สุขุมานันท์, หม่อมเจ้า	๑๗๔	สุทสิริโสภา, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๑
สุขุมาลมารศรี พระราชเทวี, พระนาง	๖๙	สุทสิริโสภา, พระองค์เจ้าหญิง	๑๗๑
สุขุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี, พระนางเจ้า	๖๙	สุทสิริโสภา, หม่อมเจ้า	๑๗๑
สุขุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี, สมเด็จพระ		สุทธาทิพยรัตน์ สุขุมขัตติยกัลยวดี,	
ปัตตฉาเจ้า	๖๙, ๘๕, ๘๙	สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง	๘๕
สุขุมาลมารศรี, พระนางเธอ	๖๙	สุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา, พระวิมาดาเธอฯ	
สุขุมาลมารศรี, พระองค์เจ้าหญิง	๖๘	กรมขุน	๑๕๕
สุโขทัยธรรมราชา, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ		สุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา, พระวิมาดาเธอฯ	
เจ้าฟ้าประชาธิปกคัคคิตเดชนันฯ กรมหลวง	๑๐๔	กรมพระ	๙๒, ๙๕, ๙๖, ๙๗, ๑๕๕
สุโขทัยธรรมราชา, สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ		สุทธาสินีนาฏ, พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้า	
เจ้าฟ้าประชาธิปกคัคคิตเดชนันฯ กรมขุน	๑๐๓	สายสวัสดิภิมรย์ กรมขุน	๑๕๕
สุจิตราภรณ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๐๐	สุทัศน์, พระองค์เจ้าชาย	๑๙
สุด, คุณหญิง	๑๒๗	สุทัศน์นิภาธร, พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๑
สุด, เจ้าจอมมารดา	๘๑	สุนทรมนตรี (พัฒน์), เจ้าพระยา	๑๒
สุด, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๙	สุนทรส, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๘
สุด, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๕, ๑๒๒	สุนทรส, พระองค์	๑๒๙
สุดวอน, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๒	สุน, เจ้าจอมมารดา	๗๖
สุดศาลา, พระองค์	๑๒๒	สุน, หม่อม	๑๖๓
สุดใหญ่, เจ้าจอมมารดา	๓๘, ๔๑	สุนทรธิบัติ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๒๒
สุดารัตนราชประยูร, พระเจ้าบรมมหายัยิกาเธอ		สุนทรธิบัติ, พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่น	๒๒
กรมสมเด็จพระ	๔๓	สุนทรบุรี (สว่าง สุนทรสารทูล), พระยา	๙๐
สุดารัตนราชประยูร, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมพระ	๔๓	สุนทรภูเบศร์, กรมขุน	๔๑
สุดารัตนราชประยูร, พระบรมมโหัยิกาเธอ		สุนทรภูเบศร์, กรมขุน	๑๘๓
กรมสมเด็จพระ	๔๓	สุนทรินาฏ, พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๓
สุดารัตนราชประยูร, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ		สุนเล็ก, จอมมารดา	๑๔๓
กรมพระยา	๔๓	สุนใหญ่, จอมมารดา	๑๔๒

	หน้า		หน้า
สุนันทากุมารีรัตน์, พระบรมราชเทวี อัครมเหสี		สุวัทนา พระวรราชเทวี, พระนางเจ้า	๑๐๕, ๑๘๔
สมเด็จพระนางเจ้า	๘๖, ๘๗	สุวัทนา, เจ้าจอม	๑๐๕
สุนันทากุมารีรัตน์ พระราชเทวี, สมเด็จพระนางเจ้า	๖๘	สุหรัย ปาลกะวงศ์, หม่อมราชวงศ์	๑๖๐
สุนันทากุมารีรัตน์, พระนางเธอ พระองค์เจ้า	๖๘	เสงี่ยม, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๔๑
สุนันทากุมารีรัตน์, พระองค์เจ้าหญิง	๖๘, ๘๖	เสด็จตำหนักตึก	๔๓
สุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี อัครมเหสี,		เสนานุรักษ์, สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุน	๙
สมเด็จพระนางเจ้า	๖๘	เสนีเทพ, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๑๑
สุนันทากุมารีรัตน์, สมเด็จพระนางเธอ	๖๘	เสนีบริรักษ์, พระเจ้าหลานเธอ กรมหมื่น	๑๔๖
สุธรรมมนตรี (พัฒน์), เจ้าพระยา	๑๓	เสนีบริรักษ์, พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้า	
สุมงค, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๔๒	เจ้ากรมหมื่น	๑๔๖
สุบรรณ, พระองค์เจ้าชาย	๔๗	เสนีบริรักษ์, พระสัมพันธวงศ์เธอ กรมหลวง	๑๔๖
สุประดิษฐ วรฤทธิราชมหามกุฏ บุรุษยรัตนราชวโรรส,		เสพสุนทร, กรมหมื่น	๒๓
พระองค์เจ้าชาย	๕๐	เสพย์สุนทร, กรมหมื่น	๒๓
สุพรรณภาควดี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุน	๘๐	เสพสุนทร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๒๓
สุพันธุวงศ์, สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้า	๙	เสม, เจ้าจอมมารดา	๑๑๔
สุภาธร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๙	เสม, หม่อม	๔
สุภาพ, หม่อม	๑๖๒, ๑๖๓	เสมอสมัยหรรษา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๖๑
สุภาภรณ์, พระองค์เจ้า	๑๙	เสรฐวงศ์รวาวัตร, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๗
สุพันธ์พิสุทธ (เทศ บุนนาค), เจ้าพระยา	๙๕	เสรฐวงศ์รวาวัตร, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๗
สุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค), เจ้าพระยา	๘๐, ๘๗, ๑๖๐	เสรฐวงศ์รวาวัตร, พระองค์เจ้าชาย	๑๕๗
สุรสีห์พิศมวาทิราช, เจ้าพระยา	๓	เสวตรวรลภ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๕๓
สุรินทรรักษ์, กรมหมื่น	๑๖	เสาวภาคนาารีรัตน์, พระองค์เจ้าหญิง	๑๕๔
สุรินทรรักษ์, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๑๗	เสาวภาคนาารีรัตน์, พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้า	๘๑, ๑๕๔
สุรินทรรักษ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๗, ๑๔๗	เสาวภาคนาารีรัตน์, หม่อมเจ้า	๘๑, ๑๕๙
สุรินทรราชเสนี (จัน กุศลจันทร), พระยา	๗๖, ๘๑	เสาวภาคย์พรหม, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๗๗
สุริยประยุรพันธุ์, พระองค์เจ้าชาย	๙๕	เสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ, สมเด็จพระนางเจ้า	๗๕
สุริยวงศ์, พระองค์เจ้าชาย	๑๖	เสาวภาผ่องศรี พระวรราชเทวี, พระนางเจ้า	๗๕
สุริยอภัย, พระยา	๔	เสาวภาผ่องศรี พระอัครราชเทวี, สมเด็จพระนางเจ้า	๗๕
สุรียา, พระองค์เจ้าชาย	๑๔	เสาวภาผ่องศรี, พระนางเธอ	๗๕
สุวพักตร์วิไลยพรรณ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ		เสาวภาผ่องศรี, พระองค์เจ้าหญิง	๗๕
พระองค์เจ้า	๘๒	เสื่อ, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๙
สุวรรณ, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๗	เสื่อ, พระองค์เจ้า	๑๓
สุวรรณา, เจ้าจอมมารดา	๑๑๒	แส พระสนมเอก, เจ้าจอมมารดา	๙๘, ๑๐๐

	หน้า		หน้า
แสง, จางวาง	๔๐	หว่า, เจ้าจอมมารดา	๗๗
แสง, เจ้าจอมมารดา	๘๐, ๘๓, ๘๕, ๘๗, ๑๒๓	หวาน	๙
แสง, เจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์	๗๖, ๗๘	หอย, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๕
แสง, หม่อม	๑๕๒	หัสตินทร์, พระองค์เจ้าชาย	๑๒๙
แสงจันทร์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๔๑	หุ่	๗๑
โสกา, พระองค์เจ้า	๓๕	หุ่, เจ้าจอมมารดา	๔๗, ๖๗
โสณบัณฑิต, พระองค์เจ้าชาย	๗๓	หุ่เมขลา	๗๑
โสภณ อิศรางกูร, หม่อมเจ้า	๘๒	เหม, เจ้าจอมมารดา	๗๒, ๑๐๓
โสกา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๓๔	เหม็น, เจ้าฟ้า	๙
โสมนัส, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า	๕๑	เหม็น, เจ้าจอมมารดา	๔๓
โสมนัส, หม่อมเจ้าหญิง	๑๕๔	เหมเล็ก, เจ้าจอมมารดา	๒๕, ๒๗
โสมนัสวัฒนาวดี, พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้า	๑๕๔	เหมวดี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๐๓
โสมนัสวัฒนาวดี, สมเด็จพระนางเจ้า	๕๑, ๑๕๔	เหมใหญ่, เจ้าจอมมารดา	๒๑, ๒๖, ๑๑๘
โสมนัสวัฒนาวดี, สมเด็จพระนางเจ้า	๑๕๔	โหมต พระสนมโท, เจ้าจอมมารดา	๖๓, ๖๘
โสมสวัสดิ กิติยากร, หม่อมหลวง	๑๘๒	โหมต, เจ้าจอมมารดา	๘๗, ๙๒, ๙๕
โสมสวัสดิ พระวรชายา, พระเจ้าวรวงศ์เธอ		ใหญ่, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๓๗
พระองค์เจ้า	๑๘๒	ใหญ่, พระองค์	๑๓๘
โสมสวัสดิ พระวรราชาทินัดดามาตุ, พระเจ้าวรวงศ์เธอ		ใหญ่อรุณ, พระองค์	๑๒๓
พระองค์เจ้า	๑๗๗, ๑๘๒		
โสมาวดี ศรีรัตนราชธิดา, พระองค์เจ้าหญิง	๕๒	อ	
ห		อติศรอุดมเดช, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๕๗
หงส์, เจ้าจอมมารดา	๑๓๖	อติศรอุดมเดช, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง	๕๗, ๑๖๔
หจิม, เจ้าจอมมารดา	๓๗	อติศรอุดมศักดิ์, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๖๔
หนู, เจ้าจอมมารดา	๑๓๐, ๑๓๓	อติศยสุริยาภา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๐๐
หนูขัติยวงศ์, พระองค์เจ้าชาย	๒๖	อดุลยภิกษุ กิติยากร, หม่อมราชวงศ์	๑๘๒
หนูจิ้น, เจ้าจอมมารดา	๓๒	อดุลยลักษณะสมบัติ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ	
หนูมอญ, เจ้าจอมมารดา	๑๓๐	กรมหมื่น	๔๔, ๑๕๖
หนูมัน, เจ้า	๖๙	อดุลยลักษณะสมบัติ, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ	
หยก	๑	กรมหมื่น	๔๔
หุ่, เจ้าจอมมารดา	๖๓	อทิตยาทรกิติคุณ, พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้า	๑๗๘
หุ่, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๒๔	อัน สิริวัฒน์, ท่าน	๗๐
ห้วง, เจ้าจอมมารดา	๗๕, ๗๘, ๗๘	อัน, เจ้าจอมมารดา	๒๖
		อนงค์นพคุณ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๖๒

	หน้า
อนัคนารี, เจ้าฟ้ากรมขุน	๖
อนัคนารี, สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุน	๖
อนันตการฤทธิ, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๒๑
อนันตการฤทธิ, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๒๑
อนุชิตชาญไชย (อุน), พระยา	๕๓
อนุพงศ์จักรพรรดิ, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๕๗
อนุรักษ์เทวศร์, สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้า กรมหลวง	๔
อนุวัตรจาตุรนต์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่น ๑๕๘, ๑๘๑	
อนุเวียงจันทน์, เจ้า	๖๙
อนุสรมงคกลาง, พระเจ้าวรวงศ์เธอ	
พระองค์เจ้า	๑๗๕
อนุสรสิริประสาธน์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๐๒
อบเชย, หม่อมมารดา	๑๕๔
อภัยทัต, พระองค์เจ้าชาย	๑๓
อภัยธิเบศร์, สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้า	๙
อภัยพิพิธ (กระต่าย), พระ	๖๓
อภัยภูเบศร์ (เลื่อม อภัยวงศ์), พระยา	๑๐๕
อไถย, พระองค์เจ้า	๒๖
อมรมนตรี, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๑๖
อมรินทรา บรมราชินี, สมเด็จพระ	๑๑, ๑๘๓
อมเรนทรบดินทร์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๓๙
อมเรนทรบดินทร์, พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่น	๓๙
อมเรศร์คีมี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๑๘
อมเรศร์คีมี, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๑๘
อมฤตย์, พระองค์เจ้าชาย	๔๗
อรณพ, พระองค์เจ้า	๔๔
อโรไทยเทพกัญญา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๖๕
อรประพันธ์รำไพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๙๕
อรพัทธ์ประไพ, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๗
อรพัทธ์ประไพ, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๗
อรพินทุ์เพ็ญภาค, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๘๒
อรพินทุ์เพ็ญภาคย์	๘๒
อรรคราชนารถกิติ (เนตร เนตรายน), พระยา	๙๘

	หน้า
อรรควรรราชกัลยา, พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้า	
อุบลรัตนนาเรีนาค กรมขุน	๘๒, ๑๕๕
อรณพ, พระองค์เจ้าชาย	๔๕
อรองค์อรรคยุพา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๙๒
อรุณ, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๓
อรุณนิภาคุณากร, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระ	๑๕๕
อรุณวงศ์, พระองค์เจ้าชาย	๓๓
อรุณวดี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๖๓
อรุณทัย, พระองค์เจ้าชาย	๑๒
อลงกุฎกิจปรีชา, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๓๒
อลงกุฎกิจปรีชา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๓๒
อลังการ, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๙
อ่วม, เจ้าจอมมารดา	๘๓
อสูณี, พระองค์เจ้าชาย	๑๑๑
อ่อน, เจ้าจอมมารดา	๔๔, ๙๕, ๑๐๐, ๑๓๗
อ้อศคาร์นุทิต, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๕๘
อ้อศคาร์นุทิต, พระองค์เจ้าชาย	๑๕๘
อักษรสมบัติ (หม่อมทับ), พระ	๓๘
อักษรสาสนโสภณ, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๔๘
อัคนีสร (พิณ), พระ	๗๒
อัจฉรพรณิรัชกัญญา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ	
พระองค์เจ้า	๘๑
อัศรศรีราชกานดา	๑๔๑
อัศรสุดาเทพ, กรมหมื่น	๓๙
อัชรสุมาน, หม่อมเจ้า	๑๗๖
อัชรสุดาเทพ, พระองค์เจ้าวิลาศ กรมหมื่น	๓๗
อัศรศรีราชกานดา, พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๔๑
อัศรสุดาเทพ, พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่น	๗
อัศรสุดาเทพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๓๗
อัมพันตริกามาตย์ (ดิศ โรจนดิศ),	
พระยา	๕๒, ๗๐, ๘๕, ๙๘
อัมพันตริปชา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๐๐
อัมพร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๒๖

	หน้า		หน้า
อัมพร, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๓	อินทรพิพิธ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๒
อัมพา, เจ้าจอมมารดา	๓๓, ๓๕, ๓๖	อินทรรักษา (เสม), พระ	๑๘๓
อัมพา, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๕	อินทรรักษา, พระ	๔
อัชฎาภคเดชาวุธ, สมเด็จพระเจ้าฟ้าชาย	๙๙	อินทวิชยานนท์, พระเจ้า	๑๐๐
อาทรทิพยนิภา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๙๙	อินทรศักดิ์ศิริ พระวรวงศ์เธอ,	
อาทิตยทิพอาภา, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๖	สมเด็จพระนางเจ้า	๑๘๔
อาทิตยทิพอาภา, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๖	อินทรสุรียา (เหม), ท้าว	๗๒
อาเนนทมหิตล, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๐	อินทรอภัย, พระ	๕๐
อาเนนทมหิตล, สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว	๑๗๐	อินทรอมเรศ, กรมหมื่น	๒๘
อาเนนทมหิตล พระอัฐมรามาธิบดินทร,		อินทรอมเรศ, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๒๘
พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหา ๑๐๖, ๑๗๐		อินทรีอากร (เจ็สัวเตากะทะ), พระ	๓๓
อานุกาพิศาลศักดิ์, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๒๔	อินทอำไพ, พระ	๕๐
อานุกาพิศาลศักดิ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่น	๑๒๔	อินทราทิส (จ้อย), พระยา	๔๙
อาภรณ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า	๓๓	อินทวงศ์, พระเจ้า	๑๘
อาภรณ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้าชาย	๓๓	อินทวงศ์, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๖
อาภรณ์, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า	๓๓	อินทรัดนา, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗๔
อาภัสสรวงศ์, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๑	อิม, ขรัวยาย	๘๕
อาภากรเกียรติวงศ์, พระองค์เจ้าชาย	๘๗	อิม, คุณหญิง	๗๐
อาภาภรณ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๖๓, ๑๖๘	อิม, เจ้าจอมมารดา	๑๖, ๓๙, ๔๑, ๔๖, ๗๙
อาสาสำแดง (แดง), หลวง	๖๐	อิม, ท่านผู้หญิง	๘๐, ๘๗, ๑๖๐
อ่ำ, ขรัวยาย	๘๙	อิม, หม่อม	๘๒
อำพร, เจ้าฟ้า	๓๓	อิตรวงศ์วรวงศ์มาร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ	
อำพัน, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๘	พระองค์เจ้า	๘๐
อำไพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๒๖	อิตรสุนทร, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวง	๒๐
อำภรณ์, เจ้าฟ้า	๓๓	อิตรสุนทร, สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า	
อิน, จอมมารดา	๑๔๑	กรมหลวง	๑๐, ๓๖
อิน, เจ้าจอมมารดา	๒๔	อิศรานุรักษ์, สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุน	๗
อิน, ท่านผู้หญิง	๔๖, ๕๖	อิศรานุรักษ์, สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ	
อิน, หม่อม	๑๖๗	เจ้าฟ้ากรมขุน	๗, ๑๗๙
อินทนิล, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๒๘	อิศราพงศ์, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ เจ้าฟ้า	๑๒๕
อินทปิต, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๑๑	อิศราพงศ์, พระองค์เจ้าชาย	๑๒๕
อินทร์, เจ้าจอมมารดา	๗๙	อิศราพงษ์ฯ, พระวรวงศ์เธอ เจ้าฟ้า	๑๒๕
อินทรพิพิธ, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น	๑๒	อิศรียาภรณ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๙๙

	หน้า
อิศริยาตงกรณ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า	๘๗
อิศเรศจุฑาภรณ์, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า	๓๑
อิศเรศจุฑาภรณ์, สมเด็จพระเจ้าพี่ชาย	๓๑
อิศเรศจุฑาภรณ์, สมเด็จพระเจ้าน้อง	๓๑
อิศเรศรังสรรค์, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ	
เจ้าฟ้ากรมขุน	๓๑
อิศเรศรังสรรค์, สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช	
เจ้าฟ้าฯ กรมขุน	๓๑
อี, เจ้าจอมมารดา นักร้อง	๑๑๒, ๑๑๔
อึ้ง, เจ้าจอมมารดา	๔๙
อนุภรณ์อนันตนรไชย, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ	
พระองค์เจ้า	๖๐
อุดมรัตนราชินี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น	๔๔
อุดมรัตนราชินี, พระเจ้าราชวงศ์เธอ กรมหมื่น	๔๕
อุทัย, พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๒๔
อุทัยราชา, สมเด็จพระ	๑๑๒, ๑๑๓
อุบล, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๗
อุบลรัตนนารีนาค, หม่อมเจ้า	๑๕๕
อุบลรัตนราชกัญญา สิริวัฒนาพรรณวดี,	
ทูลกระหม่อมหญิง	๑๐๗
อุบลรัตนราชกัญญา สิริวัฒนาพรรณวดี	๑๐๗

	หน้า
อุบลวรรณ, เจ้า	๙๔
อูรุพงษ์ศรีชมโกช, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า	๑๐๓
อุไร, พระองค์เจ้าชาย	๔๔
อู่, เจ้าจอมมารดา	๑๖
อู่, ท่านผู้หญิง	๙๕
อู่ทองเขตขัตติยนารี, สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ	
เจ้าฟ้านิศานภดล วิมลประภาวดี กรมขุน	๙๗
อู่ทองเขตขัตติยนารี, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ	
เจ้าฟ้านิศานภดล กรมขุน	๙๗
เอม, คุณตา	๒๗
เอม, เจ้าคุณจอมมารดา	๑๒๗, ๑๒๙, ๑๓๐, ๑๓๒
เอม, เจ้าจอมมารดา	๑๔, ๓๓, ๖๒,
	๑๑๔, ๑๒๖, ๑๒๘
เอม, หม่อม	๑๖๗, ๑๘๑
เอมน้อย, เจ้าจอมมารดา	๔๐
เอมใหญ่, เจ้าจอมมารดา	๔๑
เอียง, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ	๑๑
เอี่ยม, เจ้าจอมมารดา	๕๓, ๑๒๐, ๑๒๑, ๑๓๐, ๑๓๑
เอี่ยม, ท่าน	๖๒
โสภาสไพศาลรัศมี, พระราชวรวงศ์เธอ	
พระองค์เจ้า	๑๔๑

คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี

ที่ ๑๔๔/๒๕๕๔

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธี มหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔

เนื่องในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมพรรษา ๗ รอบ ในวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ นับเป็นมหามงคลพิเศษยิ่ง สมควรที่รัฐบาลจะได้จัดงานเฉลิมฉลองให้สมพระเกียรติและถูกต้องตามราชประเพณี และสมควรที่จะได้ดำเนินโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่เป็นการสร้างคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติ รวมทั้งเพื่อให้ประชาชนได้แสดงความกตัญญูตงเทวที น้อมรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณ และแสดงความจงรักภักดี ถวายเป็นราชสักการะแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ได้ทรงสร้างคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติอย่างอเนกอนันต์

โดยที่ได้มีประกาศพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนายกรัฐมนตรี ตามประกาศลงวันที่ ๕ สิงหาคม ๒๕๕๔ และมีประกาศพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งรัฐมนตรี ตามประกาศลงวันที่ ๙ สิงหาคม ๒๕๕๔ เป็นผลให้คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๒๐๔/๒๕๕๒ ลงวันที่ ๑๔ กันยายน ๒๕๕๒ และที่ ๑๐๘/๒๕๕๓ ลงวันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๕๓ สิ้นสุดลง

ดังนั้น เพื่อให้การจัดงานเฉลิมพระเกียรติฯ เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและสมพระเกียรติ อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๑๑ (๖) แห่งพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๓๔ จึงแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ดังนี้

๑. องค์ประกอบ

คณะที่ปรึกษา

๑.๑	ประธานองคมนตรีและรัฐบุรุษ	ที่ปรึกษาและกรรมการ
๑.๒	ประธานรัฐสภา	ที่ปรึกษาและกรรมการ
๑.๓	ประธานศาลฎีกา	ที่ปรึกษาและกรรมการ
๑.๔	ประธานวุฒิสภา	ที่ปรึกษาและกรรมการ

๑.๕	หม่อมเจ้าภีศเดช รัชนี ประธานมูลนิธิโครงการหลวง	ที่ปรึกษาและกรรมการ
๑.๖	องคมนตรี (นายอำพล เสนาณรงค์)	ที่ปรึกษาและกรรมการ
๑.๗	องคมนตรี (นายสวัสดิ์ วัฒนยากร)	ที่ปรึกษาและกรรมการ
คณะกรรมการ		
๑.๘	นายกรัฐมนตรี	ประธานกรรมการ
๑.๙	รองนายกรัฐมนตรีทุกท่าน	รองประธานกรรมการ
๑.๑๐	รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรีทุกท่าน	กรรมการ
๑.๑๑	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย	กรรมการ
๑.๑๒	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม	กรรมการ
๑.๑๓	เลขาธิการพระราชวัง	กรรมการ
๑.๑๔	ราชเลขาธิการ	กรรมการ
๑.๑๕	เลขาธิการนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
๑.๑๖	เลขาธิการคณะรัฐมนตรี	กรรมการ
๑.๑๗	ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ	กรรมการ
๑.๑๘	เลขาธิการคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงาน โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ	กรรมการ
๑.๑๙	ปลัดกระทรวงกลาโหม	กรรมการ
๑.๒๐	ปลัดกระทรวงการคลัง	กรรมการ
๑.๒๑	ปลัดกระทรวงการต่างประเทศ	กรรมการ
๑.๒๒	ปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา	กรรมการ
๑.๒๓	ปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์	กรรมการ
๑.๒๔	ปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์	กรรมการ
๑.๒๕	ปลัดกระทรวงคมนาคม	กรรมการ
๑.๒๖	ปลัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	กรรมการ
๑.๒๗	ปลัดกระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร	กรรมการ
๑.๒๘	ปลัดกระทรวงพลังงาน	กรรมการ
๑.๒๙	ปลัดกระทรวงพาณิชย์	กรรมการ
๑.๓๐	ปลัดกระทรวงมหาดไทย	กรรมการ
๑.๓๑	ปลัดกระทรวงยุติธรรม	กรรมการ
๑.๓๒	ปลัดกระทรวงแรงงาน	กรรมการ
๑.๓๓	ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม	กรรมการ
๑.๓๔	ปลัดกระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี	กรรมการ
๑.๓๕	ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ	กรรมการ

๑.๓๖	ปลัดกระทรวงสาธารณสุข	กรรมการ
๑.๓๗	ปลัดกระทรวงอุตสาหกรรม	กรรมการ
๑.๓๘	ปลัดกรุงเทพมหานคร	กรรมการ
๑.๓๙	รองเลขาธิการพระราชวัง (นายจिरายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา)	กรรมการ
๑.๔๐	รองราชเลขาธิการ (ท่านผู้หญิงบุตรี วีระไวทยะ)	กรรมการ
๑.๔๑	ที่ปรึกษาสำนักพระราชวัง (นายสรรัชต์ เทียมทวีสิน)	กรรมการ
๑.๔๒	ที่ปรึกษาฝ่ายกิจกรรมพิเศษ สำนักพระราชวัง (นายรัตนาวุธ วัชรโรทัย)	กรรมการ
๑.๔๓	เลขาธิการคณะองคมนตรี	กรรมการ
๑.๔๔	สมุหราชองครักษ์	กรรมการ
๑.๔๕	ผู้บัญชาการทหารสูงสุด	กรรมการ
๑.๔๖	ผู้บัญชาการทหารบก	กรรมการ
๑.๔๗	ผู้บัญชาการทหารเรือ	กรรมการ
๑.๔๘	ผู้บัญชาการทหารอากาศ	กรรมการ
๑.๔๙	ผู้บัญชาการตำรวจแห่งชาติ	กรรมการ
๑.๕๐	โฆษกประจำสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
๑.๕๑	ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ	กรรมการ
๑.๕๒	อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๑.๕๓	อธิบดีกรมการศาสนา	กรรมการ
๑.๕๔	อธิบดีกรมศิลปากร	กรรมการ
๑.๕๕	ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการและเลขานุการ
๑.๕๖	รองปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี (นายธีรภัทร สันติเมทนีดล)	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๕๗	รองปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี (นายเอนก เพิ่มวงศ์เสนีย์)	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๕๘	ผู้ตรวจราชการสำนักนายกรัฐมนตรี (นางปราณี สิริวัฒน์)	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๕๙	ผู้อำนวยการสำนักแผนงานและกิจการพิเศษ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๖๐	ผู้อำนวยการสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๖๑	ผู้อำนวยการกองพระราชพิธี สำนักพระราชวัง	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๖๒	ผู้อำนวยการสำนักพิธีการและเลขานุการ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๒. อำนาจหน้าที่

๒.๑ กำหนดนโยบายและแนวทางการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ ให้สมพระเกียรติและถูกต้องตามราชประเพณี

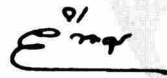
๒.๒ พิจารณาและให้ความเห็นชอบแผนงาน โครงการ และกิจกรรมการจัดงานเฉลิมพระเกียรติฯ

๒.๓ แต่งตั้งคณะกรรมการ คณะอนุกรรมการ และคณะทำงาน เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงาน ตามที่เห็นสมควร

๒.๔ ดำเนินการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๔

(นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร)

นายกรัฐมนตรี

คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔
ที่ ๗/๒๕๕๔

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ

ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๑๔๔ /๒๕๕๔ ลงวันที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๔ เรื่อง แต่งตั้ง
คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธี
มหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ และให้คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิม
พระเกียรติฯ มีอำนาจแต่งตั้งคณะกรรมการ คณะอนุกรรมการ และคณะทำงาน เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงาน นั้น

เพื่อให้การดำเนินงานเฉลิมพระเกียรติฯ เป็นไปด้วยความเรียบร้อย และสมพระเกียรติ คณะกรรมการ
อำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิม
พระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ ในคราวประชุมครั้งที่ ๑/๒๕๕๔ เมื่อวันที่ ๑๔ กันยายน ๒๕๕๔
จึงมีมติให้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ดังนี้

๑. องค์ประกอบ

๑.๑	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม	ประธานกรรมการ
๑.๒	ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม	รองประธานกรรมการ
๑.๓	ราชเลขาธิการ หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๔	ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๕	เลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๖	นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา	กรรมการ
๑.๗	คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ	กรรมการ
๑.๘	นายประสพโชค อ่อนกอ	กรรมการ
๑.๙	ที่ปรึกษาเลขาธิการพระราชวัง (นางสายไหม จวบกลศึก)	กรรมการ
๑.๑๐	นางสาวทรงสรณ์ นิลกำแหง	กรรมการ

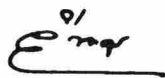
๑.๑๑	เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๑๒	ผู้อำนวยการสำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๑๓	ผู้อำนวยการสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๑๔	ผู้อำนวยการศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๑๕	อธิบดีกรมศิลปากร	กรรมการและเลขานุการ
๑.๑๖	รองอธิบดีกรมศิลปากร (ที่ได้รับมอบหมาย)	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๑๗	ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๑๘	ผู้อำนวยการสำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๑๙	ผู้อำนวยการสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๒. อำนาจหน้าที่

- ๒.๑ จัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุการจัดงานเฉลิมพระเกียรติฯ
- ๒.๒ กำหนดหลักเกณฑ์การจัดทำหนังสือที่ระลึกการจัดงานเฉลิมพระเกียรติฯ
- ๒.๓ พิจารณากลับกรองหนังสือที่ระลึกของหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนที่เสนอขอจัดทำหนังสือที่ระลึกเฉลิมพระเกียรติฯ
- ๒.๔ แต่งตั้งคณะอนุกรรมการหรือคณะทำงาน เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานตามที่เห็นสมควร
- ๒.๕ รายงานผลการดำเนินงานให้คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ เพื่อทราบ
- ๒.๖ ดำเนินการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๔

(นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔

คำสั่งสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
ที่ ๑๐/๒๕๕๓
เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการจัดทำหนังสือราชสกุลวงศ์

ตามที่คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ มอบหมายให้สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร จัดทำหนังสือเรื่องราชสกุลวงศ์ เพื่อเฉลิมพระเกียรติ นั้น

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์จึงแต่งตั้งคณะกรรมการจัดทำหนังสือเรื่อง ราชสกุลวงศ์ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ ดังนี้

๑. องค์ประกอบ

๑.๑ พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี	ที่ปรึกษา
๑.๒ นางสาววิณา โรจนราธา	ประธานคณะกรรมการ
๑.๓ นางสาวสุทธิพันธ์ ชุทรานนท์	รองประธานคณะกรรมการ
๑.๔ นายธีระ แก้วประจันท์	คณะกรรมการ
๑.๕ นางสาวรัชณี ทรัพย์วิจิตร	คณะกรรมการ
๑.๖ นางสาวเปรมมา สัตยารุฒิพงศ์	คณะกรรมการและเลขานุการ
๑.๗ นางสาวอาทิพร ผาจันทร์	คณะกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๒. อำนาจหน้าที่

- ๒.๑ พิจารณา ตรวจสอบ แก้ไข ปรับปรุง เพิ่มเติม ต้นฉบับหนังสือราชสกุลวงศ์ให้ถูกต้องสมบูรณ์
  - ๒.๒ จัดหาภาพประกอบตามความเหมาะสม
  - ๒.๓ เป็นบรรณาธิการควบคุมการจัดพิมพ์เผยแพร่
- ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๓

(นางเบญจมาศ แพทอง)

ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

ISBN978-974-417-594-6

9 789744 175946